

250/74

L

419

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

66

REFORMPEDAGOGER

III—VI:

RUDER, HAMMAR, BROWALLIUS, NORDING

URKUNDSAVTRYCK OCH STUDIER

AV

ALB. WIBERG

STOCKHOLM

I DISTRIBUTION: UTGIVAREN, INEDALSGATAN 7 A

PRIS 8:— KRONOR

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1943] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. XXIII]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[N:r 66 i serien] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [N:r 1 i årg.]

REFORMPEDAGOGER

III—VI:

RUDER, HAMMAR, BROWALLIUS, NORDING

URKUNDSAVTRYCK OCH STUDIER

AV

ALB. WIBERG

DISTRIBUTION: UTGIVAREN, ADR. STOCKHOLM, INEDALSGATAN 7 A

Bidrag till Gustaf Ruders biografi.¹⁾

I en av sina aforismer säger Gustaf Sundbärg, att man över en mycket stor del av vårt folks bästa män skulle med rätta kunna sätta gravskriften: »Hatad i lifvet, glömd i döden». Man kommer ofrivilligt att tänka på detta påstående, då man sysslar med Gustaf Ruder. Hans liv blev en lång kamp för idéer, som han blev trogen till det yttersta, och för sina idéers skull fick han utstå hat, smälek och en pinande fattigdom, och sedan han gått bort blev han så glömd, att man ännu i våra dagar icke riktigt vetat, vem han var. Hans idéer dogo visserligen icke helt med honom, de ägde en viss aktualitet ända in på 1800-talet och nådde i viss mån en återuppl blomstring — visserligen utifrån nya frågeställningar — på 1840- och 1850-talen under ståndscirkulationsdebatterna. Jämte sina viktigaste tryckta arbeten upptogs han i det på 1840-talet utkomna svenska konversationslexikonet.²⁾ När ett dylikt lexikon därefter utgavs, var han emellertid glömd, och först på 1890-talet drogs hans namn åter fram ur glömskan. Detta skedde i och med att Hugo Hernlund i andra delen av sina »Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia» publicerade en rad handlingar, hörande till debatten kring Ruders böcker och förslag. Hernlunds arbete väckte stor uppmärksamhet i pedagogkretsar, och alltifrån denna tid möter Ruders namn titt och ofta i den pedagogiska litteraturen. Sålunda höll lektor Enar Sahlin år 1896 ett föredrag om »Nyare försök att vetenskapligt bestämma barnens andliga individualitet»,³⁾ i vilket han redogjorde för Ruders förslag samt för den kritik, som de fått av samtiden. I kritiken instämde även Sahlin, i det han framhöll, att man betackat sig för »skolmästares och barnpsykologers tyranniska lust att vilja för hårdt ingripa i valet af lefnadskall» och att man insett »faran af en dom efter yttre och lätt funna grunder».

Det 20:de århundradet hade större förutsättningar än 1800-talet att förstå Ruders tankar. Detta berodde på den uppblomstrande intelligensforskningen, vilken i vissa avseenden syftade till samma mål, som Ruder uppställt för sig. Sedan Binet och hans lärjungar i skilda länder visat, att man i viss mån kunde undersöka intelligens och anlag samt att man borde låta resultatet av dylika undersökningar påverka de

ungas val av levnadskall, möttes i vårt land de ruderska idéerna av allt större intresse. I en artikel 1905 upptog Fridtjuv Berg 1700-talets snillevalsdiskussion till behandling⁴⁾ och framhöll, att frågan om linjedelning inom skolväsendet då varit brännande, »sedan den märkvärdige språkmästaren Gustaf Ruder gjort 'begåvningsurskillningen' eller 'snillevalet' som det på den tidens svenska hette, till sin liffsuppgift och år 1737 däröfver utgifvit ett särskildt arbete: Anledning till snillevalet eller ungdomens snillegåfvors och naturliga böjelsers bepröfvande, val och anförande till de vetenskaper, konster, ämbeten och sysslor, med hvilka hvar och en kan väl och bekvämligen tjäna Gudi och Fäderneslandet». Berg framhåller, att nyare författare understundom sökt göra sig roliga på Ruders bekostnad — tydligtvis åsyftar han främst Sahlin — men att han lämnade därhän, med vad fog det skett. Ruder ville icke, säger Berg, bygga sin begåvnings-sortering på lösligt tycke, skolförhör, skolbetyg o. d. utan på en undersökning av barnens kroppsliga och själsliga natur. Han var uppenbarligen en föregångare till »vår tids barnaforskning» och hade tydligen annat en smula af dess metoder, ehuru han icke förmådde att klart uttrycka vad han anade och ehuru han dessutom överdrev snillevalets betydelse för skolorganisationen. »Tidens vetenskap kände i grunden ingen annan psykologisk klassificering än den i de fyra 'temperamenten' med deras 'blandningar'. Ehuru fast botten alltså fullständigt saknades, framkastade Ruder de djärfvaste yrkanden: särskilda 'snillepröfvare' skulle öfverallt anställas, och på utgången af deras undersökningar borde ungdomens studieval och 'ståndsväl' bero». Berg framhåller till sist, att Ruder visserligen hade rätt, när han yrkade, att man borde omsorgsfullt studera barnens individualiteter och söka lämpa undersökningen därefter, men att han gjort sig skyldig till förhävelse och ytlighet, då han tilltrorde sig att med hjälp av förefintliga »ömkliga» psykologiska resurser sortera barnen efter deras »andliga förmåga». Det vore därför med en viss rätt, som Ruder och hans förslag fallit i glömska.

Även G. A. Jæderholm omnämnde Ruders verk i sin avhandling om intelligensmätningar. Därefter lämnades mera ingående redogörelser för Ruders insatser av G. E. Lundén och Arvid Hultin.⁵⁾ Så skedde i viss mån även i Rudolf Anderbergs framställning om den tekniska undervisningens historia, där det erinrades om att Ruder i flera avseenden framfört meningar, besläktade med dem Eric Eklund förfäktat i sin uppfostringslära.⁶⁾ Anderberg återkom till ämnet i arbetet om intelligensundersökningar år 1928⁷⁾, där han omtalade Ruders skrift av år 1737 och refererade i korthet snillevalsdiskussionen under hänvisning till Hernlunds ovannämnda arbete.⁸⁾ Herman Siegvald hade något tidigare ägnat en viss uppmärksamhet åt Ruder i sitt arbete om

intelligensmätningarna, och till 200-årsminnet 1937 uppmärksammades Ruders snillevalsbok genom en minnesartikel av T. Brander, vilken visserligen icke synes ha kommit till någon djupare kunskap i ämnet.⁹⁾ En utförligare redogörelse för Ruders förslag och idéer lämnades däremot två år senare i Nils G. Ohlsons avhandling om det pedagogiska problemet, där Ruder inplacerades i tidssammanhanget och där det bl. a. framhölls, att han visade sig vara en god »utläggare av den merkantilistiska åskådningen», i det han hävdade den i frihetstidens ekonomiska tänkande tongivande arbetsfördelningsprincipen.¹⁰⁾ Ohlson betonar, att Ruder åstundade »dels en psykologisk undersökning av ungdomen, dels en fördelning av densamma efter en princip, vilken erinrade om den, som Berch och dennes skola efter utländsk förebild betjänade sig av under namnet politisk aritmetik».

Utförligast ha Ruder och förutsättningarna för hans verk behandlats i Wilhelm Sjöstrands undersökning om pedagogik och temperamentslära.¹¹⁾ Här uppvisas den senares utveckling alltifrån antiken och redogöres för den form, i vilken Ruder övertog den. Författaren förmodar,

⁴⁾ Sedan mer än ett årtionde har författaren till denna lilla undersökning bedrivit forskningar rörande Ruder och snillevalsdiskussionen under 1700-talets mitt. Det har emellertid visat sig omöjligt att under nu rådande oroliga förhållanden få tillgång till en del viktiga utländska källor, och därför måste undersökningarnas slutförande få anstå till efter kriget. Att efterföljande biografiska anteckningar trots detta nu publiceras, beror på att forskningen mer och mer börjat intressera sig för Ruders idéer och verk utan att känna något nämnvärt om hans person.

⁵⁾ Svensk Konservationslexikon Bd III, Stockholm 1848, s. 396.

⁶⁾ Tryckt i: Örebro läns fjärde folkskolläraremöte, Örebro 1896, s. 31 ff.

⁷⁾ Gamla banor och nya: Ett blad ur svenska skolans historia, Svensk Lärartidning XXV, 1905 N:o 25, s. 516 ff. — Omtryckt i Nutidsfrågor på uppfostrans område. (Pedag. skrifter N:r 101 s. 129—138).

⁸⁾ Jæderholm, G. A. Undersökningar över intelligensmätningarnas teori och praxis Bd I, Stockholm 1914, s. 13 n. 2. Lundén, G. E., Yrkesvalet och de praktiska ungdomsskolorna: i Svenskt Arkiv för Pedagogik Bd VII Upps. 1919 s. 210 ff.; jfr hans Bidrag till Gävle skolans historia I Falun 1930 s. 240 ff. Hultin, Arvid, Borgå gymnasii historia I Hfors 1920 s. 90 ff.

⁹⁾ Anderberg, R., Grunddragen av det tekniska undervisningsväsendets historia, Stockholm 1921, s. 18.

¹⁰⁾ Denna Anderbergs bok är förkommen på KB, varför jag ej kunnat utnyttja den utan i st. använt 2:a uppl.

¹¹⁾ Anderberg, R., Experimentell Intelligens-Undersökning 2 uppl., Uppsala 1932, s. 6 f.

¹²⁾ Siegvald, H. Om intelligensundersökningar och deras pedagogiska betydelse, Stockholm 1928, s. 48 ff. Brander, T., En 200 år gammal bok om »Snille-Walet»: Hjälpsskolan årg. XV (1937), s. 48 ff.

¹³⁾ Ohlson, Nils G., Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden, Stockholm 1939, s. 53 ff.

¹⁴⁾ Sjöstrand, W., Pedagogik och temperamentslära; Ped. skr. 181—2.

att Ruder fått sina idéer närmast från lundafilosofen Andreas Rydelius och påpekar, att dennes idéer delades av ett fiertal samtida tänkare på det pedagogiska och filosofiska området.

Såsom torde framgå av denna översikt av Ruder-litteratur, vilken långt ifrån är uttömmande¹²⁾, har Ruder varit föremål för ett allt livligare intresse under de senaste årtiondena. Egendomligt är då, att ingen tycks ha någon mera ingående kunskap om vem han egentligen var. År 1748 nämnde kyrkoherde Andr. Murray honom »Tyska Informatoren». Och i inledningen till sin framställning av snillevaldiskussionen förklarade Hernlund, att Ruder var »en tysk språkmästare» i Stockholm. Men litet längre fram i sin bok säger Hernlund, att titeln tysk språkmästare synbarligen var »mindre lämplig»¹³⁾; han hade nämligen funnit, att Ruder hörde till Lunds stift och att han sålunda icke var tysk utan svensk. Sahlin och Jæderholm meddelade ingenting om Ruders person. Fr. Berg, G. E. Lundén och H. Siegvall kalla honom blott »språkmästare». Men i Otto Norbergs gymnasiehistorik 1896, W. Carlssons undersökning om SO-förslaget 1760, A. Hultins Borgå gymn. historia och R. Anderbergs båda nämnda böcker är Ruder fortfarande tysk språkmästare.¹⁴⁾ Då emellertid samtliga dessa, som kalla Ruder tysk språkmästare, icke anföra någon källa, så svävar man i okunnighet om de med sitt påstående verkligen velat opponera mot Hernlunds mening eller om det förhåller sig så, att de icke lagt märke till att Hernlund ändrat åsikt i frågan.

Fullt övertygade av Hernlunds argumentation ha däremot andra forskare blivit. Till dessa höra Axel Herrlin, Nils G. Ohlson och Wilhelm Sjöstrand. Axel Herrlin yttrar sålunda på tal om den nedan nämnda strömwallska dissertationen i Greifswald 1731, att Gustavus Ruder, »en landsman till Strömwall», fungerade såsom respondent. Då Herrlin emellertid strax förut omtalat, att Strömwall tillhörde Smålands nation i Lund, får man närmast det intrycket, att Herrlin ansett också Ruder för smålänning.^{14a)}

Ohlson framhåller i sin avhandling, att mycket litet är bekant om Ruders liv; han var född i Karlskrona och studerade i Greifswald, detta dock blott under förutsättning, att Ruder vore identisk med studenten Gustaf Ruderich, vilken enligt Carl Sjöström skall ha inskrivits i Blekingiska nationen i Lund 1726.¹⁵⁾ Ohlson nämner icke några Ruders studier i Lund och förklarar ej namnet Ruderich. Däremot meddelar han några notiser rörande Ruders liv i huvudstaden, vilka han tydligen närmast fått från Albin Hildebrands »Clerus Holmiensis» och avskriftssamlingar (på KB). Wilhelm Sjöstrand meddelar, att Ruder var privatlärare i Stockholm och torde varit född i Karlskrona 1708 samt efter studier i hemstadens skola inskrivits vid Lunds universitet

och där mottagit djupa intryck av Andreas Rydelius' undervisning. Sjöstrand har emellertid ingen annan källa för dessa uppgifter än Ohlsons arbete, till vilket han hänvisar.¹⁶⁾

Vid besvarande av frågan, vem Gustaf Ruder var, kan man lämpligen utgå från ifrågakommande handlingar i Lunds universitets bibliotek och i Greifswalds universitetsarkiv.¹⁷⁾ I det förras »Album Studiosorum» finner man antecknat: »Gustavus Ruderus, d. 16 Febr. 1726. Blekingus Civis Carolicoronensis filius»; han vore »natus An:o 1708 d. 24 Januar; ibique 6 annos Scholam frequentavit».¹⁸⁾ Han skulle alltså vara född den 24/1 1708 av borgerliga föräldrar i Karlskrona och ha gått sex år i hemstadens läroverk. — Någon tid efteråt har tillagts medelst skrivning över raden i matrikeln, att Ruder var »incerti patris filius», alltså att fadern var okänd, något som törhända innebär att studenten var född utom äktenskapet. — Att han var fattig, framgår därav, att han befriades från att erlægga inskrivningsavgift i Blekinge nation.¹⁹⁾

Hans armods börda lättades aldrig, men från hans i senare tider hopfantiserade tillnamn skola vi strax befria honom. »Ruderich» uppkom genom Sjöströms felläsning av namnet Ruderus i matriklarna. Enligt tidens sed hade matrikelföraren försett de båda u i Ruderus med var sin lilla båge över bokstaven. Den första stapeln av u i ändelsen

¹²⁾ Sålunda har Ruder och hans verk mer eller mindre utförligt omnämnts bl. a. av Claes Annerstedt, Arvid Hultin, K. Österbladh, W. Sjöstrand och mig.

¹³⁾ Hernlund, H., Bidrag etc. B., Bil. VII, s. 3 resp. VIII, s. 38 n. 5. Murrays uttalande: Sthlms konsistorii prot. 16/8 1748, § 14.

¹⁴⁾ Otto Norberg: Härnösands k. gymn. Sthlm 1896 s. 29 o. f. W. Carlsson: »Skolordningsförslaget av år 1760» i Svenskt arkiv för pedagogik Bd VII, Uppsala 1919, s. 185. Att »tysk språkmästare» skulle betyda att Ruder var lärare i tyska språket, är en ståndpunkt, som icke kan försvaras, ty Ruder skulle då med lika stora skäl kunnat bära titeln »fransk språkmästare».

^{14a)} Herrlin, A., Sven Gudmund Strömwall. En svensk 1700-talsdidaktiker av Lockes skola: (Festskrift) Till Bengt J:son Bergqvist den 5 oktober 1920, Lund 1920, s. 145.

¹⁵⁾ Ohlson, Nils G., a. a. s. 53 n. 3. Sjöström, C., Blekingiska nationen i Lund, Lund 1901, s. 81.

¹⁶⁾ Sjöstrand, W., Pedagogik och temperamentslära, s. 124.

¹⁷⁾ En sådan undersökning gjorde jag i mitten av 1930-talet, och på denna grundar sig i huvudsak följande framställning.

¹⁸⁾ Lunds universitets arkiv: Kansliet D I N:o 3. Studentmatriklar 1720—10/1 1749, pag. 58 (LUB). Om Ruders mor varit av tyskt påbrå, skulle man ha väntat, att han satts i stadens Tyska skola och icke i stadsläroverket.

¹⁹⁾ På inskrivningsdagen upptogs han nämligen i Blekingiska nationen, i vars matrikel finnes antecknat: »Anno 1726 d. 16 Febr. Gustavus Ruderus Gratis». (Blekingiska Nationens arkiv: Ser. B N:o 1, Catalogus Studiosorum nostræ Nationis. LUB.)

us har Sjöström läst såsom i, i det han uppfattat bågen över u såsom punkt över i; andra stapeln i u har han uppfattat såsom c och den prydliga och förstorade slutbokstaven s har han läst såsom h. Gustavus Ruderus är alltså blott den latiniserade formen av Gustaf Ruder.

Anteckningen att Ruder tillhört skolan i Karlskrona i sex år, har säkerligen tagits ur det testimonium, han hade med sig från läroverket. Vissa meddelanden om sina skolår har även Ruder själv lämnat. Första gången skedde det i dedikationen till hans och läroverkets forne rektor i skriften om snillevalet av år 1744:²⁰⁾ denna ägnade han åt den synnerligen vördnadsvärde och vittberömde magister Andreas Jansonius, på grund av att han i sex år fått av denne åtnjuta oegennyttig och skicklig undervisning samt otaliga andra välgärningar. Talet om sex-årig studietid synes han motsäga några år senare, då han i en meritförteckning²¹⁾ säger sig ha år 1714 — alltså vid 6 à 6½ års ålder — kommit i »Carls-Crona Stads-Schola». Törhända har den fattige gossen begynt sina studier tidigt men måst avbryta dem och först långt senare återupptagit dem. Kanske ha flera år ägnats åt nederstadiets undervisning i modersmålet och skrivning samt eventuellt räkning och latinets elementer samt åt praktiskt arbete t. ex. för brödfödan för sig och sin törhända ensamstående och utarmade moder. Ruders ord om Jansonii oräkneliga välgärningar torde vittna om att även ekonomiska understöd ofta förekommit, och det är ej uteslutet att Ruder njutit Jansonii hjälp och understöd även när denne åren 1716 och 1717 var privatlärare i Karlskrona och därvid uppges ha gjort sig älskad av många »för sin lärdom, skickelighet och andra kvaliteter».²²⁾

Jansonius var alltså känd såsom en framstående skolman och har uppenbarligen haft stor betydelse för den unge Ruders utveckling. Med stor lärdom och nit ledde han sitt läroverk, och detta genomlevde då sin första stora blomstringsperiod. Rörande förhållandena vid läroverket vid den tid, då Ruder studerade där, kan erinras om att skolan varit försedd med blott en enda lärare ända till 1711, då en ny lärartjänst inrättades. Innehavaren av denna tjänst skulle samtidigt även vara kantor i stadens kyrka. Till förste innehavare av dessa förenade befattningar utsågs nyssnämnda år studiosus Paul Keller, som tjänstgjorde såsom kollega ända till sin död 1718. Då Ruder 1714 började sin skolgång, var det följaktligen i kollegaklassen av Keller han erhöll sin undervisning. När han sedermera flyttades upp från Kellers avdelningar, fick han tydligen omedelbart Jansonius till lärare. Vid den kraftiga utvidgning av läroverket, som skedde 1722, då det försågs med ytterligare två lärare, torde Ruder ha tilldelats rektorsklassen, i vilken han väl studerat till slutet av h. t. 1725 — eller början av v. t. 1726, då han dimitterades till Lund. Ända till 1722 inhystes läroverket i ett för-

hyrt fallfärdigt hus, som ägdes av tvenne borgare, av vilka den ene var Ruders välgörare, köpmannen och rådmannen Sven Witte. Nämnda år erhöll skolan eget hus. Under de nio år Jansonius var chef, lära uppemot 300 lärjungar ha inskrivits och 24 uppges ha dimitterats till universitetet. — Då Ruder i början av år 1726 begav sig till Lunds universitet, var han utrustad med ett »wackert Testimonio ifrån Scholan», uppenbarligen utfärdat av den kraftfulle Jansonius.²³⁾

Några klagomål mot de från Karlskrona dimitterades kunskaper synas vid denna tid icke ha rests från universitetets sida. Om man icke visste att ordentliga spärr eller grundliga »studentexamina» i Lund och Uppsala vanligen voro sällsynta, nyckfulla eller delvis obefintliga²⁴⁾, så skulle klagomålets sällsynthet eller rent av uteblivande kunna tolkas såsom vittnesbörd om att undervisningen vid skolan var god trots de mycket primitiva förhållanden, under vilka den åtminstone tidvis arbetade. Någon bestämd slutsats kan man sålunda icke draga av de akademiska fädernas fullständiga eller partiella tystnad. Emellertid framhöllo de understundom att kunskaperna vid vissa andra läroverk voro alltför små. Sålunda anmälde akademiska konsistoriet den 3 maj 1729 till biskop och domkapitel, att abiturienterna från Kristianstads läroverk ofta voro utrustade med lysande testimonia från rektor men att de vid universitetet snart visade sig ytterligt släta i sina stycken. Man önskade därför, att domkapitlet skulle vidtaga åtgärder för rättelse.²⁵⁾ Man vågar alltså hålla före att läroverket i Karlskrona vid denna tid meddelade en jämförelsevis god utbildning. Vad Ruder angår, vågar man icke anse hans kunskaper vara mer än medelmåttiga, helst

²⁰⁾ Ruder, G., *Selectus Ingeniorum Juvenilium Ad artes quasvis Publice Institutendus*, Holmiæ 1744, pag. 2.

²¹⁾ Bilaga till Stockholms Consistorii skrivelse till Kongl. Maj:t den 20/10 1752 (RA).

²²⁾ Magistratens skrivelse till Lunds konsistorium den 17 april 1722, citerad av Westdahl, Carl, i hans arbete »Bidrag till Blekingska Läroverkens historia, Lund 1862, sid. 29. — Jansonius var född i Karlskrona och hade gått i skola i Kristianstad. Sedan han en kortare tid tjänstgjort som kollega i Lund, återvände han till hemstaden. Efter nämnda period såsom privatlärare utnämndes han till innehavare av rektoratet därstädes den 30 dec. 1718 och kvarstod i befattningen till 1727, då han blev kyrkoherde i Ronneby. Enligt Westdahl, Carl, aa s. 4, 29. Jfr Cawallin, S. Lunds stifts Herdaminne bd V, Lund 1858, s. 215 f. Bromé, Janrik, Karlskrona stads historia, bd I, Karlskrona 1930, s. 353. Under 1723 företog han en lång utrikes studieresa till olika högskolor. Riksdagsman 1734. Avled 1755.

²³⁾ Ruder omtalar testimoniet i sin nyssnämnda meritförteckning.

²⁴⁾ Jfr B. Rud. Hall: Till Gefle läroverks historia (Årsböcker 68) kap. XII.

²⁵⁾ Cons. majoris renov. protokoll den 3 maj 1728 § 9: Lunds universitets arkiv: Kansliet AI 25 (LUB).

som han synes offrat blott sex skol-år på de lärda övningar, åt vilka flertalet lärjungar vid rikets läroverk ägnade tolv eller flera år.

Troligen är det hans fattigdom som påskyndat studierna och avgången. Ruder synes nämligen icke haft egna medel att tillgå för studierna²⁶⁾ utan understöddes av några borgare i hemstaden. Dessa tackar han i en tillägnan i den disputation av Sven Gudmund Strömwall, på vilken han responderade den 16/8 1731 vid Greifswalds universitet.²⁷⁾

Trots understödet från hemstaden hade Ruder det tydligen ofta högst bekymmersamt under sina studieår. Redan i slutet av den första terminen i Lund samt ett år därefter inkom han till större akademiska konsistoriet med böner om hjälp och erhöll 5 d:r smt vardera gången.²⁸⁾

Vid universitetet fanns ett kommunitet för fattiga studenter, och dit plägade biskoparna rekommendera sina fattiga skyddslingar.²⁹⁾ I sin fattigdom sökte Ruder erhålla ett rum på kommunitetet vårterminen 1728 men misslyckades.³⁰⁾ Mot slutet av år 1729 erhöll han i stället 4 d. smt ur fattigkassan.³¹⁾

Om Ruders studier i Lund under de nu relaterade åren (1726—1730) är ingenting närmare bekant än att avgångsbetyget blev gott.³²⁾ Av en »Lista på Den nu för Tijden här wid Caroliniska Academien Studerande... [Adelen och Ungdomen]» av år 1728, på vilken Ruder förekommer såsom n:o 33, framgår, att han vid universitetet var samtida med sådana studenter som Anund Hammar och Sven Gudmund Strömwall³³⁾, vilka båda på var sitt håll kommo att göra bemärkta insatser i pedagogik. Orsaken till att man icke kan få närmare kännedom om Ruders studier, är den, att åhörarförteckningarna och föreläsningdiarierna synas vara förlorade. De tryckta föreläsningsskatalogerna äro alltför schematiskt uppställda för att man av dem skulle våga dra några slutsatser. Emellertid är det väl bekant, att såväl Andreas Rydelius som hans lärjunge Carl Papke voro synnerligen intresserade av pedagogiska frågor och även i hög grad av det s. k. snillevalet.³⁴⁾ Sålunda preside-

²⁶⁾ Karlskrona kyrkoarkivs äldre handlingar ha som bekant förstörts genom brand, och man har därför ingen möjlighet att närmare undersöka Ruders hemförhållanden.

²⁷⁾ De voro kommersieborgmästaren Clas Sauer, rådmannen Sven Witte och handlanden Hinrich Planck. Han säger sig ägna disputationen åt dessa »Hederlige Männ, som til min[a] Studier gifwit Mig medel» samt tillägger, att det med Guds hjälp ej skall ha skett fåfängt. De hade därvid icke handlat med tanke på återbetalning, utan drivits av sin »Generosité». Därför ville Ruder städse bedja »Den Högsta himbla macht», att hon täcktes nådeligt »med alt Nöje kröna» dem för deras välvilja.

²⁸⁾ I protokollet för den 1 april heter det härom: »Uplästes Studiosi Gustaf Ruderis ansökning om att få till sitt underhåll ännu någon lijten tid wid Aca-

demien, några penningar uthur *fisco pauperum*». Konsistoriet beslöt tilldela honom ett understöd ur denna fattigkassa av sex daler silvermynt. Följande vårtermin (1727) beslöt Större akademiska konsistoriet, att »Studiosi Ruderus, Åberg, Redin bekomma af Fisco pauperum hwardera 5 dr smt, dock med det förbehåll, att Ruderus först blijr hulpen». Saken tycks ha varit brådsakande, ty »Herr Deacnus betalte genast de 5 dr smt åt Herr Professor von Döbeln, som Ruderus bekommer, samt 3 dr till Hr Professor Papke, som Åberg får, de öfrige 2ne bekommer han så snart något inflyter i Cassa pauperum.» Cons. maj. renov. protokoll den 1 april 1726, § 1, pag. 61 resp. den 28 mars 1727, § 12, pag. 35: Lunds univ:s arkiv: Kansliet, Ser. A I N:o 22 resp. Ser. A I N:o 23 (LUB).

²⁹⁾ Se t. ex. biskop Rudéns rekommendation för studenten Glanberg och konsistoriets beslut med anledning därav. D:o prot. 21/2 1728, § 10 N:o 24.

³⁰⁾ Han begärde företräde inför Consistorium majus för att få tillfälle framföra sina synpunkter. Protokollet yttrar därom följande: »Studiosus Ruderus fick på anhållan tillstånd att inkomma för Consistorio, då han föredrog sin angelägenhet, däruti bestående, att han gjorde sig den ödmiska förhoppning, att få spijsa på Communitetet i stället för Mag. Sundius, som förledit åhr varit borta, och hwars partes in Exercitiis (?) han företrädt. — Hwaruppå Hr Professoren Doctor Jacob Benzelius berättade, att Sundius genom Bref gifwit honom så gilltiga skiäl till sit utheblifwande wid handen, det man intet fog har att denna Terminen uthesluta honom af Communitez-listan.» Cons. maj. renov. protokoll den 3 febr. 1728, § 3, pag. 7: Lunds univ:s arkiv: Kansliet, Ser. A I N:o 24 (LUB).

³¹⁾ D:o protokoll den 5 nov. 1729, § 4, pag. 236: Lunds univ:s arkiv: Kansliet, D:o N:o 25. På kommunitetet bespisades vid denna tid 45 stipendiater. Jfr »Lista på de 45 Stipendiater som niuta Spising på Communitetet» i Kanslikollegie arkiv Ser. E XII N:o 22 b (RA).

³²⁾ Se ovan anförd bilaga till Stockholms konsistorii skrivelse till Kongl. Maj:t den 20 okt. 1752 (RA).

³³⁾ Kanslersämbetet för Lunds universitet arkiv: Coll. Acad. Bref pro Anno 1728—1730 (RA). Smålänningen Strömwall är upptagen såsom n:o 19 och Hammar, som säges tillhöra Göteborgs och Hallands nation, såsom n:o 42. Hammars förnamn och Ruders hemort ha felkskrivits på listan, i det den förre kallas Arnold och den senare säges vara »ex Christianstadensis».

³⁴⁾ Härom mera i annat sammanhang; se not 1.

Om Rydelii intresse för begåvningsprövning vittnar det i Kanslikoll. Inkomna skrivelser ang. skolordningen 1719—1723, Ser. E. XII:16 befintliga Betänkanudet, avgivet av Lunds fil. fak. under titeln Några nödige Anmärkningar Öfwer 1693 Åhrs Schol-Ordning. odat. (1719 ell. 1720. Skriven av A. Rydelius). RA. Därur må följande här återges.

Ad. Cap. I, § 9. Dett synes mycket nödigt, at utj hwart och ett Stift någon grundlär och redel. Man uthkoras och förordnas till *Censor ingeniorum*, hos hwilken alla de barn som åhrnas till Scholerne, måge angifwas, och pröfwas till sina naturliga tänke-gåfwor, så at de allena, som till *Studier* äro någorlunda böge och skickelige, måge tillåtas at *studera*, och de öfrige hemwijsas. Och låter det sig giöra med ett och annat grep, att man kan strax pröfwa ett barns ingenium, när det wunit sina 6 eller 7 åhr. Men som lijkwäl någon swårhet där wid är *in praxi*, så kunde dän samma mannen *examinera* och noga försöka alla däm, som willia flyttias ifrån den ena *Classen* till dän andra, och så wijda möjeligit är, strax i de nedrigaste Lexorne utforska barnsens ingenier, och dem som odugelige äro, iu förr, iu hållre gifwa afskied. Det är fuller många, som därföre i

rade Papke under Ruders första akademiår för en avhandling med titel »De eligendo vitæ genere», vilken berörde snillevalsfrågan. Det ligger därför nära till hands att antaga, att Ruder av Rydelius eller Papke fått såsom uppgift att skriva en dissertation i ämnet. Ruder säger själv i sina »Påminnelser wid Projectet till ny Scholordning» 1761, att läroverksstadgans förbättrande varit hans förnämsta studium allt sedan år 1729,^{34a)} ett uttalande, som ju kan tyda på att han just detta år av Rydelius eller Papke fått sitt intresse för snilleval väckt eller rent av uppgift att skriva en dissertation därom.

Då avhandlingen synes ha vuxit utöver det vanliga måttet och en mer än vanligt allsidig undersökning borde göras, torde det ansetts önskligt, att Ruder skulle få utnyttja mer litteratur, än som fanns tillgänglig i Lund. Under sådana förhållanden var det tämligen naturligt, att han skulle flytta över till Greifswald och fortsätta studierna där, helst som Carl Papke var befryndad med professor Jeremias Papke därstädes och kunde introducera sin skyddsling hos denne.³⁵⁾ Det förefaller därför möjligt, att Ruder med sina lärares rekommendation sökt en informatorbefattning, som skulle göra det möjligt för honom att en tid studera i Greifswald.

Vid denna tid var Ruders vän, smålänningen Sven Gudmund Strömwall informator hos överkommissarien vid amiralitetet i Karlskrona Magnus Ljungfelt. Denne hade bl. a. söner i ton-åren, Magnus och Carl Hans³⁶⁾ och hade tidigt anställt för dem en informator, Justus Christopher Hauswolff, som var karlskronit liksom Ruder och jämnårig med denne. Hauswolff inskrevs 1723 vid universitetet och har troligen enligt tidens sed haft gossarna med sig där under terminerna,³⁷⁾ varför de torde varit väl bekanta med studenterna. År 1727 begav han sig emellertid ut på en längre studieresa på kontinenten, under vilken färd han bland annat inskrev sig vid Greifswalds universitet och där 1728 disputerade och promoverades till filosofie magister. Då han icke ville ha sina disciplar med på resan, upphörde hans kondition hos överkommissarie Ljungfelt, och denne måste skaffa sina söner en ny informator. Valet föll (1727) på Sven Gudmund Strömwall.^{37 a)}

Sedan Strömwall skött informatorssysslan till 1730, skulle de båda adliga disciplarna tydligen enligt tidens sed avsluta sin uppfostran med en utländsk resa. Strömwall åtog sig därvid att resa med ynglingarna, och kosan ställdes till Greifswald. Med dem reste möjligen även Ruder, eftersom han immatrikulerades samtidigt med dem. Okänt är, om också han varit behjälplig vid de ungas undervisning.

första barndomen synas dumba, emädan de intet hafwa så gott minne — där lijkväl ett gott förstånd där under försticker sig. Men så kan lijkväl en för-

siktig kiännare nog finna, hwilken gåfwa där är, heller intet, om han är oförtruten i sitt profwårk. Dy måste dän samma fullkommelig wara Philosoph, och i synnerhet wäl förstå *antropologien*, eller den wettenskapen som lærer en Menniskia att rätt kiänna sig och andra till deras *temperament*, och där af flytande *naturliga* förstånd och sinnes art. Detta är så mycket nödigare, som *res literaria* tager där af både stor skada och nesa, att så många klump-hufwuden, som intet kunna lära något med besked, få räknas ibland de *Studerande*, och gemenl. med sin enwijschet tränga sig omsijder in i sådana kall, som de intet med nytta och heder kunna bekläda. Om en tiänlig man till thetta wärket i hwart och ett Stift träffas, så woro bäst, om dän samma blefwo också förordnad till *Inspector Generalis* öfwer alla *Scholar* i Stiftet, och intet annat hade för sin Lön att skiöta, än att sätta *Scholarne*, genom en flitig upsyn, i gott stånd, och wara Hennes Kongl. Maj:t ansvarig för *Studierne* i hwart och ett Stift.

Hwar för han ock torde alltid med sina *memorialer* gifwa *Consistorio*, heller Höga Öfwerheten tillkiänna, om en eller annan *Docens* icke gjorde nöjachtigt gagn, heller om något annat hinder woro till *informationens* framgång. Och om några artiga *Compendia* och Scholæ-böcker borde antingen uppläggias; heller till ett wist antahl forskrifwas, warandes alt in till dänna dagen altför stor brist hoos oss på sådana böcker. Men dän samma måste wara en uthwald samwets-man, af det slaget, som intet will weta af någon stickpänning: Så är ock nödigt, att han försees med dän heder och myndighet, som till ett sådant Embetes richtige förwaltande fordras. Dess Löön kunde bestå i en wiss pänning af alla kyrkior i Stiftet. Jfr Hernlund, H., a. a. bilaga III s. 17 f.

^{34a)} Uppfostringskommissionens af 1770 handlingar.

³⁵⁾ Om Carl Papke se t. ex. Hofberg, H., Svenskt biografiskt handlexikon Bd II, Stockholm 1906, s. 269, där bl. a. Papkes oegennyttia och hjälpsamhet mot sina lärjungar omtalas.

³⁶⁾ Om Ljungfelt och hans ätt se Elgenstierna, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor Bd V, Stockholm 1930, s. 54. Jfr Anrep, G., Svenska adelns ättartaflor Bd II, s. 794 f: Adelige ätten Ljungfelt N:o 1364. M. L. var född 1686, Magnus 21/12 1714, Carl Hans 13/5 1716.

³⁷⁾ Om de båda senares levnadsöden se Elgenstierna.

^{37a)} Om Hauswolff se Sjöström, C., a. a. s. 75 samt Westén, A., Svenska Kongl. Hof. Clerociets Historia Bd III, Örebro 1814, s. 194 ff. H. var född 22/2 1708. Rörande Strömwalls anställning 1727 hos Ljungfeltarna se Hauswolffs brev till J. C. Stricker den 10 juli 1770: Strickerska samlingen Bd II N:o 99 (KB). Strömwall, som synes ha varit god vän till Ruder och delat dennes pedagogiska intressen, var född i Lidhults socken i Småland 1704. Student i Lund blev han 19-årig 1723, då han den 2 okt. inskrevs i Album Studiosorum. Därvid antecknades att han var småländsk bondson. Album Studiosorum 1720—10/1 1749, pag. 40. Lunds universitets arkiv: Kansliet, D I N:o 3 (LUB). Om Strömwall se vidare Hildebrand, A., Clerus Holmiensis (KB), Lundin, A. H., Smålands nation i Lund. Lund 1882, s. 51 samt Rogberg, Sam., Historisk Beskrifning Om Småland I Gemen, Carlscrona 1770, s. 447. Sina studier bedrev han med stor framgång, varav bl. a. en följd blev, att han alltifrån 1727 ständigt var innehavare av filosofiska fakultetens stipendium N:o 27. Se härom Cons. maj. renov. protokoll den 18/12 1727, § 1, den 13 dec. 1728, § 9, den 6 juni 1728, § 6, den 21 juni 1729, § 1, den 12 dec. 1729, § 2 och den 6 juni 1730, § 2 (LUB). Se även stipendiatlistorna i Kanslikollegie arkiv, Ser. E XII N:o 22 b och 24 (RA). Stipendierna synes han ha fått behålla även 1730 och 1731, ehuru han då icke längre vistades i Lund utan i Greifswald.

Den 5 september 1730 inskrevos de vid universitetet, varvid Ruder än en gång blev befriad från inskrivningsavgift.³⁸⁾ Han torde i första hand ha i universitetets bibliotek studerat ny litteratur i snillevalsfrågan, och Strömwall har fortsatt sina studier för graden. Då Johan Hübner 1731 publicerade sin »Vollständige Geographie» i tre band, visade den sig vara så bemängd av oriktiga eller blott delvis riktiga uppgifter rörande Sverige, att Strömwall tog till uppgift att i en dissertation påvisa felaktigheterna. Så tillkom en disputation med Ruder såsom respondent och Strömwall såsom praeses, vilken gick av stapeln den 16 augusti 1731.³⁹⁾

Om Ruder haft någon informatorstjänst hos Ljungfelts, torde den ha upphört 1732; 1733 blev Magnus Ljungfelt antagen till ryttare vid Smålands kavalleriregemente och behövde sålunda ej längre någon handledare. Gustaf Ruder synes ha fullbordat sina studier i Greifswald höstterminen 1731, eftersom han erhöi professor Jeremias Papkes testimonium, innan denne avreste till Stockholm.⁴⁰⁾ Då han emellertid, troligen av ekonomiska skäl, icke kunde trycka sitt verk, lämnade han Greifswald och kom 1732 »med wackert Testimonio» till Stockholm.⁴¹⁾

Till en början synes Ruder ha tagit en vanlig informatorsplats. Hur han fått befattningen, vet man icke, men det kan i detta sammanhang erinras om att mångfrestaren Albert Giese, bekant även för sina pedagogiska intressen, 1731 fått privilegium dels på att ge ut tidningen »Stockholmske Handels-Mercurius» dels på ett så kallat adressekontor. Det senares huvudsakliga uppgift var att tjäna som platsförmedling. I tidningen funnos annonser i mängd rörande lediga platser och arbetsökande, vilka anställningar förmedlades av adresskontoret. Här var således möjlighet för en arbetssökande student som Ruder att få vetenskap om lediga platser. Möjligen kan även professor Jeremias Papke, som nu befann sig i Stockholm, ha understött honom och hjälpt honom till en informatorsanställning. I varje fall erhöi Ruder en sådan i Nicolai församling i huvudstaden hos en välsituerad borgare Herman Grevesmühl, som hade fyra minderåriga barn.⁴²⁾ I början av år 1733 synes Ruder ha frånträtt tjänsten och grundat sin egen privatskola. Under februari detta år bildade han familj. I Tyska församlingens »Trauungsbuch» finnes under den 15 febr. 1733 sålunda antecknat: »Candidat Herr Gustav Ruder mitt Jungfer Anna Magdalena Gnospelia».⁴³⁾ Jungfru Gnospelia, som var avsevärt äldre än sin blivande make, synes ha upprätthållit en viss standard, ty både hon och systemen Dorothea Elisabeth Gnospelia skattades för bruk av styvkjortlar⁴⁴⁾,

³⁸⁾ Greifswalds universitets matrikel: Historisches Seminar der Universität Greifswald. Vid mina forskningar i Greifswald har jag fått mycken hjälp av överbibliotekarien Dr H. Blumenthal och av föreståndaren för Historiska Seminariet,

vilken nu har vården om universitetsarkivet, professorn Dr A. Hofmeister, vilka visat mig ett enastående tillmötesgående. Det är mig en kär plikt att här offentligen få framföra mitt tack.

³⁹⁾ Dissertatio Academico-Apologetica, Nonnullis Positionibus, Ratione et Historia Suffulltis, Ineptos Errores et Calumnias, Quibus Joh. Hubnerus ... In Geographia Recens Edita, Sveciam Proscindere Agressus Est ... Gryphiswaldiae 1731. — När Hübner i en ny upplaga av geografin år 1733 icke ville vidgå, att han misstagit sig i den utsträckning Strömwall hävdade, lät denne sin kritik ännu en gång utgå av trycket, denna gång på svenska språket: Historiska och Politiska Amärckningar Öfwer The Saker, som uti Sweriges Beskrifning Af utländska Scribenter antingen aldeles nekas, eller och falskeligen berättade warda I anledning Af the uti Doct. Johan Hübners Hin Yngres Geographie Befintelige Willfarelser, Stockholm 1736. Rörande denna strid mellan Hübner och Strömwall se min uppsats »Sverige inför Europa för 200 år sedan»: Jorden Runt 1937 N:o 10, s. 526—534. Rogberg (a. a. s. 447) påstår felaktigt, att den svenska översättningen utkom 1745. — Strömwall präsiderade i Greifswald för ännu en avhandling 1732 och promoverades till filosofie magister. Efter ytterligare studier kom Strömwall till Stockholm, där han blev predikant vid Rymanska fattighuset och adjunkt i Hedvig Eleonora. Under Stockholmsåren författade och utgav han det dittills mest omfattande arbetet i uppfostringsfrågan, »En Lättad och förbättrad Lärdoms-Wäg» (Stockholm 1739), i vilket arbete han företräder tankegångar, besläktade med Ruders. Om denna bok jfr Axel Herrlins artikel om Strömwall i festskriften till B. J:son Bergquist. — Strömwall blev 1743 utnämnd till kyrkoherde i Odensjö i Småland. Han avled redan 1751.

⁴⁰⁾ Om Papke se Kosegarten, Joh. Gottfr. Ludw., Geschichte der Universität Greifswald mit urkundlichen Beilagen, Greifswald 1857, s. 282. Jfr Allgemeine deutsche Biographie Bd XXV, Leipzig 1887, s. 143. Papke vistades från 1731 i Stockholm såsom privatman och avled där 1755 i sitt 83 levnadsår.

⁴¹⁾ Se ovan anförd bilaga till Stockholms konsistorie skrivelse till Kongl. Maj:t den 20/10 1752 (RA).

⁴²⁾ I en förteckning av den 29 nov. 1732 över studenter, som informerade i församlingen, återfinnes uppgiften om denna läraretjänst. Stockholms konsistorie acta 1732 N:o 114 (SSA). Om Giese se Hernlund, H., a. a. bilaga VI. Grevesmühlns hus var nr 166 i Västra kvarteret i staden mellan broarna. Om Grevesmühlns burgenhet vittnar, att han hade två boddrängar med vardera 100 daler kmpts årlig lön, en dräng med 50 dalers lön samt slutligen en 15-årig tjänstegosse. Till sin hjälp i hushållet hade Grevesmühlns maka Anna Lisa Feint två pigor med vardera 36 daler i lön. Av barnen voro två söner vuxna, den ene var auskultant i Svea hovrätt, medan den andre betjänade sin far i handelsyrket. Mantalslängd för staden, västra kvarteret 1730, pag. 108 (SSA). Om burgenheten vittnar även, att husfrun jämte två döttrar och jungfrun skattades för användande av s. k. »styfkiortlar». Räkning för Contributioner af Stockholms Stad Pro Anno 1732: Förteckning uppå dem, som uti Stockholms Stads Indra och Östra Qvarteren likmäktigt Mantals Längderne hafwa avgifwit sig at bära de så kallade Styfkiortlar Pro Anno 1732 och Pro Anno 1733 (SSA). Skatten var en daler per person och år. År 1733 skattades blott för en dotter. I dessa handlingar skrives handelsmannens namn *Grevesmühl*.

⁴³⁾ Deutsches Kirchenbuch zu Stockholm, Tranungsbuch v. J. 1640 — 1734 (SSA).

⁴⁴⁾ Se ovan nämnda »Räkning för Contributioner» med tillhörande »Förteckning»: Indra Qvarteret huset N:o 73 (SSA).

men för övrigt torde ekonomien varit mycket svag. Ruders maka var dotter till en svensk kyrkoherde i Estland, Jacobus Gnospelius, som av pastor vid Franska kyrkan i Stockholm Nicolaus Bergius, den 5 nov. 1690 föreslogs till ledare för en projekterad fransk skola i huvudstaden, ett förslag, som konsistoriet dock avböjde den 12 därpå följande november.⁴⁵⁾ År 1703 avled Gnospelius såsom flykting undan ryssarna, efterlämnande maka och barn i små omständigheter. År 1706 hörde änkan till de hjälpsökande hos konsistoriet i Stockholm, och hon erhöll också understöd. Hennes namn var Dorothea von Wiler. Söner till henne och alltså bröder till Ruders maka voro sannolikt de två privatlärarna Gottfrid Gnospelius och Jacobus Theodorus Gnospelius i Stockholm.⁴⁶⁾

Samma år som Ruder gifte sig och grundade sin privatskola, utfärdade Kongl. Maj:t den 13 november en förordning om »Praeceptorers antagande till Ungdomens Information», enligt vilken inga gymnasister eller djäknar finge av någon anställas, förrän de erhållit tillförlitliga testimonia av biskop och konsistorium⁴⁷⁾. Med anledning härav infordrade kyrkoherdarnas konsistorium i Stockholm uppgifter om informatorerna inom varje församling. På den »Liste von der Deutschen Versammlung was vor welche Informators sich darunter befinden», som Christian Borchers i Tyska församlingen med anledning härav inlämnade, var också Gustaf Ruder upptagen⁴⁸⁾. Sedan konsistoriet av de inlämnade förteckningarna fått en översikt över informatorernas antal och verksamhet, inkallades de inför konsistorium, varvid Kongl. Maj:ts ovan nämnda kungörelse upplästes, och de förmanades, »at icke länge hålla sig ifrån Academien, ther the wille åtniuta sine privilegier, men om the af fattigdom elr andra giltige orsaker derifrån stängdes, då förse sig med testimonia academica, upwisa dem uti Consistorio, göra sig med Pastori loci bekanta, och hålla sig hwar och en til sin Församling». Vid den rannsakan, som företogs rörande var och en privatlärarens verksamhet särskilt, antecknades om Ruder följande: »Gust. Ruder, Pomer. studerat i Gripswald, hwarifrån han upwiste Profess. Papkes testim; är gifter och håller pädagogie, har 11 st. barn at informera i tyska och latin; tillsades se sig om at han kunde slippa pädagogien och komma in wid publique Scholarne. Håller sig till Tyska Församlingen.»⁴⁹⁾ Att Ruder här kallas »pomeranus» beror naturligtvis på att han hade testimonium från Greifswald och icke på att han skulle varit tysk till börd. Ehuru Ruder och hans kamrater i informatorskåren sågos med oblida ögon av vederbörande, är det intet tvivel underkastat, att de gjorde en ofantlig samhällelig insats, då deras undervisning och deras skolor var den egentligen enda folkundervisning, som förekom. De voro med andra ord folkskollärarnas föregångare i huvudstaden vid sidan om läraren i vissa läroverks lägsta klass och

lärarna i kyrkliga, kommunala och privata välgörenhets-, förbättrings- och undervisningsanstalter etc.⁵⁰⁾

I sin skola införde Ruder vid språkundervisningen nya metoder för att vänja lärjungarna att tala det moderna språk, i vilket de undervisades. Eleverna fingo sålunda bl. a. lära sig skådespel, i vilka var och en skulle utföra sin roll. Denna språkundervisningsmetod ingick för övrigt såsom ett led i Ruders allmänna snillevalsidéer. Skolundervisningen borde vara så mångsidig, att barnens olika anlag fingo möjlighet att komma till synes, ty kännedom om anlagen var den grundläggande förutsättningen för den yrkesvalsrådgivning, som Ruder ansåg varje skola böra ge.

Ruder ville även propagera för sin metod, men då han förstod, att han skulle möta motstånd från prästerskapets sida, beslöt han ställa detta inför fullbordat faktum. Sedan han med sina elever inövat en komedi med bibliskt innehåll, beslöt han ge en offentlig föreställning på Kongl. teatern och annonserade härom i pressen samt genom affischer. Sålunda lät han i Posttidningen införa följande kungörelse: »Den 24. Januarii som är nästkommande Fredag kl. 4 Efftermiddagen kommer på Kongeliga Theatren et Oratoriskt Försök på tyska språket med wälartade Barn af otta til tolf åhrs ålder at anställas, då några omständigheter utur Bibliska Historien, om Jacob och Rachel på Theatraliskt sätt föreställas. Arier och verser, som uti Actionen förekomma, kunna fås uti gamla Hanseatiska Huset wid Stortorget, på swartmansgatan, tre trappor up, hoos Informatoren Gustaf Ruder.»⁵¹⁾ En viktig orsak till föreställningens anordnande var säkerligen också den, att Ruder hoppades få in medel, så att han skulle bli i stånd att trycka sin bok om snillevalet.

⁴⁵⁾ Hildebrand, A., Clerus Holmiensis (KB). Stockholms konsistorie protokoll 1690 (SSA). En bror till denne Jacobus Gnospelius var troligen Georgius Gnospelius, som vid mitten av 1670-talet var konrektor vid Tyska skolan men snart kallades till tjänstgöring i Liffland. Jfr Lüdeke, J. A. A. Dissertatio historica De Ecclesia Teutonica etc., Upsaliae 1791, pag. 81. Se även not. 66.

⁴⁶⁾ Hildebrand, A., Clerus Holmiensis (KB). Denna fråga har icke blivit närmare undersökt.

⁴⁷⁾ Se t. ex. Stockholms konsistorie acta 1734 N:o 33 (SSA).

⁴⁸⁾ Borchers' Lista är daterad den 18 april 1734: Stockholms konsistorie acta 1734 N:o 33 (SSA).

⁴⁹⁾ Stockholms konsistorie acta 1734 N:o 33 (SSA). Av konsistoriets undersökning framgick, att talrika personer, studenter och andra slagit sig på barnundervisning i huvudstaden och på sätt och vis skötte dess folkundervisning.

⁵⁰⁾ Jfr Årsböcker i svensk undervisningshistoria 60 av B. R. Hall.

⁵¹⁾ Stockholms Post-Tidningar nr 3 den 20 januari 1735. Notis å fjärde sidan. Ifråga om komedispel med eleverna hade Ruder som bekant många föregångare i vårt land i den gamla hedervärda latinskolan.

Först sedan Ruder annonserat föreställningen, satte han sig i förbindelse med stadskonsistoriets ordförande — troligen skedde det tisdagen den 21 jan. — och anhöll om tillstånd till föreställningens hållande. Vad som avhandlades vid sammankomsten skildrade vederbörande själv på konsistoriesammanträdet den 22 januari. Här om heter det i protokollet:⁵²⁾ »Berättade Högwördige Hr Biskopen och Præsens huru som en *Student*, hwilken *informerar* barn i det Tyska språket, och är gift med en gammal gumma kommit til Hr Biskopen och begiärt lof at få hålla en *Comoedia*, hwar wid någre af de barn, dem han *informerar*, skulle på *Theatraliskt* sätt föreställa wissa omständigheter utur *Bibliska Historien* om *Jacob* och *Rachel*, då Högwördige Hr Biskopen hade sagt honom, at om han något förut wetat af detta *Ruders* förehafwande, skulle han på alt sätt afstyrkt honom ifrån sådant och fast häldre rådt honom til at lära barnen sina Christendoms stycken, och det som kunde tjäna til en san och stadig Gudachtighets öfning; men som *Ruder* redan af egit beråd låtit *publicera* detta sitt upsåt i Posttidningarna, så kunde hr Biskopen nu intet hindrat; utan för den tilkommande tiden alfwarligen afrådt honom ifrån sådana försök med små barn, och i synnerhet at intet lära dem på *Theatraliskt* sätt umgås med det, som oss i den Heliga *Bibelen* föreskrifwit är». Ruder hade således lyckats rädda sin föreställning, och fredagen den 24 jan. 1735 gick den alltså av stapeln. Arior och verser ur skådespelet voro ju tryckta, och man kan därför få en uppfattning om pjäsens innehåll. Programmets rubrik ger redan den en översikt av innehållet: »Ein Oratorischer Versuch In deutscher Sprache Mit Kindern/ von acht bis zwölf Jahren/ Auf Theatralischer Arth Vorstellend Einige Begebenheiten Aus der Historie Jacobs Und Rahels, Nembl. Wie *Jacob* seine Reise nach Mesopotamia geendiget/ die schöne *Rahel* gefunden /gegrüset/ zu Hause gefolget/ und mit *Laban* den Heyraths-Contract aufgerichtet habe. Angestellet Auf dem Königl. *Theatro* Den 24. Januarij, Anno 1735 Von Gustaf Ruder Carolicoron. Suec.»⁵³⁾ Ågerande i stycket voro Ruders samtliga elva elever, som hade var sin roll. I stycket framställdes sålunda *Jacob*, *Rachel*, *Laban*, kärleken, en ängel o. s. v. De olika dialogerna och tablåerna interfolierades med sånger och deklamationer. Ruders idé var alltså, att barnen skulle nå säkerhet i det främmande språkets talande genom att inlära dialoger och smärre skådespel, något som han säkerligen erfarit i hög grad intressera barnen. På grund av konsistoriets kritiska inställning mot att barn skulle få spela »teater» för att ej tala om att spela »änglar» blev det emellertid sällan Ruder i fortsättningen fick offentligen uppträda med sina skolbarn. Inom sin skola torde han däremot fritt ha utvecklat sin metod.

I 1735 års uppgifter från kyrkoherdarna uppgavs ifrån Tyska församlingen, att Ruder fortfarande informerade och att han höll sig till dess kyrka. Även på listan över »Domini Studiosi» med kondition inom Nikolai var Ruder upptagen; han »Håller Pædagogie»⁵⁴⁾. Vid den mönstring av informatorerna, som konsistoriet höll i febr. 1736, synes Ruder emellertid icke ha infunnit sig. Åtminstone återfinnes icke hans namn i mönstringsprotokollen.

Förutom med sin undervisning sysslade Ruder under 1736 med att färdigställa sin snillevalsbok och med att trycka den. Det var meningen, att boken skulle utkomma till julen. Åtskilliga uppiysningar om tryckning, prenumeration och pris lämnades i en kungörelse i pressen i oktober, i vilken det hette: »En anledning til Ungdomens Snille-Gåfwors och Naturliga böijelsers bepröfwande och Wal til Wettenskaper/ Konster/ Slögder och Embeten/ med hwilcka hwar och en kan tjena Gudi och Fäderneslandet/ är upsatt af *Informatoren Gustave Rüder* här i Staden/ jemte 5 dertil hörande Taflor/ tienlige och nyttige til den allmänna sammanlefnaden. De/ som här af åstunda några *Exemplar*, behagade med första derå afhämta *Billetter* uti Huset på Swartman Gatan wid Stor-Torget/ 3. trappor up; förmodandes man at detta blifwer tryckt til Jule-Helgen/ då derom i Post-Tidningarne skal kundgiöras. Priset för hwart *Exemplar* utom Taflorne/ är 2. Daler Kopparmynt på Tryck/ men 2. Dal. 8. öre på Skrif-papper. För Taflorne betalas 1 Dal. på Tryck- och 1. Dal. 4. öre på Skrif-Papper. Behagar någon *prænumerera* eller lembna penningarne förut/ giöres *Auctoren* dermed en behageligienst.»⁵⁵⁾

Emellertid utkom boken först i förra hälften af januari 1737.⁵⁶⁾ Den var dedicerad dels till konungaparet, dels till kanslipresidenten Arvid Horn, riksrådet Carl Gyllenborg, biskoparna Erik Benzelius, Andreas Rydelius och superintendenten Jöran Wallin samt pastor primarius

⁵²⁾ Stockholms konsistorieprotokoll den 22 jan. 1735, § 12 (SSA).

⁵³⁾ Tryckt hos Joh. Laur. Horn i Stockholm 1735. Med beteckningen »Suec». Har Ruder velat betona, att han var svensk man och icke tysk. I en not till programmet meddelas, att fyra av sångerna voro tagna från goda auktorer, varefter tillägges: »Die gantze *Comoedie* in Druck /nach vieler Verlangen/ zu geben, hat man nun nicht Gelegenheit gehabt».

⁵⁴⁾ Borchers' Lista över de 15 informatorerna är daterad den 22/10 1735; den andra listan den 5/11 s. å. Båda finnas i Stockholms konsistorie acta 1736 N:o 13 (SSA).

⁵⁵⁾ Stockholms Post-Tidningar N:o 78 den 14 okt. 1736.

⁵⁶⁾ Anledning Til Snille-Walet, Eller Ungdomens Snille-gåfwors Och Naturliga Böijelsers Bepröfwande, Wal och Anförande, Til The Wetenskaper, Konster, Ämbeten och Syslor, med hwilka hwar och en kan wäl och beqwämligen tjena Gudi och Fädernes-Landet, Stockholm 1737.

Erik Alstrin. Samtliga dessa torde ha fått boken jämte en särskild dedikationsskrivelse från Ruder i januari 1737.^{56a)}

Ruders bok inleddes med några »Fägne-Rim öfwer Snille-walet» av tre bland hans umgängesvännar. Dikterna sakna varje betydelse för spörsmålet om begåvningsprövningen men ge oss en uppfattning om hans umgängesvännar samt deras litterära och vetenskapliga intressen.⁵⁷⁾

Den omfattande och långvariga diskussion i snillevalsfrågan, som upplammade i och med utgivandet av Ruders bok 1737 och som fördes i regeringen, riksdagen, konsistorierna, pressen, litteraturen, privatim o. s. v., skall icke här behandlas. Den intresserade hänvisas till de ovan nämnda hithörande arbetena.⁵⁸⁾ Här skall endast behandlas de mera privata och mindre kända sidorna av Ruders biografi, vilka spelat en viss roll också för hans offentliga framträdande.

De närmaste åren efter 1737 ha säkerligen varit de lyckligaste i hans liv. De voro arbetsamma men samtidigt fyllda av de ljusaste förhoppningar på framtiden.⁵⁹⁾

Sina skolexperiment fortsatte Ruder med allt intresse. Främst såsom reklam för hans teorier och metoder torde vi få anse det föredrag, som han lät en av sina skolgossar hålla för ständernas ledamöter den 13 jan. 1739.⁶⁰⁾ Bortsett från att talet framställde hans idéer om uppfostran och skolorganisation, ville han med detsamma säkerligen visa, huru långt en elev kunde komma, som var informerad på det rätta sättet, d. v. s. efter hans metoder. Då han var intresserad av att få talet offentliggjort, inlämnades det till censor librorum, som också lämnade sitt imprimatur utan dröjsmål,⁶¹⁾ varefter talet kunde utgå av trycket.

Jämte det han skötte sin skola var Ruder under förra hälften av 1739 sysselsatt med att utarbeta ett verk, som skulle tryckas på latin och ytterligare behandla snillevalsfrågan. Härom underrättade han allmänheten genom följande kungörelse i tidningarna i början av juli. »Angående Ungdomens bepröfwande och wal til wettenskaper/ Konster och Syslor hafwer *Gustaf Ruder Auctoren* til Snillewalet färdiga en liten Skrift af et halft *Alphabet* på Latinska Språket, med nya och här wid nödiga Anmärckningar gjorde af åtskilliga Herrar/ som sitta wid Wercken. Denna Skrift ärnas til trycket/ så snart någon Förläggare/ emot en willig gåfwa för *Auctorens* hafda möda/ påtager sig des upläggande: Han igen finnes wid Stortorget på Swartmansgatan, i Huset N:o 73. tre Trappor up hwarest ännu finnas några *Exemplar* af Anledningen til Snille-walet på Swenska».⁶²⁾ Då boken icke blev tryckt, kan man antaga, att ingen förläggare anmälde sig. Med all sannolikhet utgjorde arbetet ifråga ett ytterligare klarläggande av

Ruders ståndpunkt i snillevalsfrågan. Han ansåg sig nu tydligen färdig att bli »snilleprövare», ty endast ett par veckor efter kungörelsens publicerande inkom han till K. M:t med en ansökan om att bli antagen vid något gymnasium såsom »Läsemästare» med uppgift att anställa försök »med upfostrings och lärowerkets lämpande til närings werkens förkofring genom ungdomens bepröfwande och wal».⁶³⁾ Men lika litet som han fått någon förläggare för sin bok, erhöi han Kongl. Maj:ts förordnande att bli snilleprövare vid någon skola. Detta nedslog dock icke hans mod, ty under hösten remitterades hans projekt till konsistorierna för utlåtande, och detta visade ju tydligt, att myndigheterna togo hans arbete och hans förslag på djupaste allvar.

^{56a)} Brev till Eric Benzelius den yngre 14/1 1737 Bd XV (LSLB).

⁵⁷⁾ Det första »rimmet» var en gratulationsdikt på tre strofer av Johan Gustaf Hallman. Hallmans originalhandskrift till de tre stroforna förvaras i K. B:s handskriftsamling, och av denna framgår, att sista strofen ändrades något före tryckningen. (Verser öfver enskilda personer, sign. V 128). Det andra »rimmet» var av Carl Gustaf Hallman, som skriver på latin i motsats till de två övriga rimmarna och kallar Ruder för »Mi Amice Care». Det sista gratulationsrimmet hade den litterärt intresserade Andreas Berghult till författare. Även denne betonade sin vänskap för Ruder, som han bl. a. kallar sin »Lärde Wän!» Om J. G. och C. G. Hallman se t. ex. Hagström, K. A., Strengnäs stifts herdaminne Bd I, s. 358, Bd IV s. 315 f. Om Berghult, som tydligen varit en av Ruders studentbekanta från Lund, se Cawallin, S., Lunds stifts herdaminne Bd IV, Lund 1857, s. 21.

⁵⁸⁾ Jfr vad här ovan i inledningen sagts om ett under förberedelse varande arbete om snillevalsfrågan och Ruders insats.

⁵⁹⁾ I februari 1738 gifte sig perukmakaren C. C. Halling med jungfru Anna Dorothea Gnospelia. Då bruden var en släkting (brorsdotter) till Ruders maka var det naturligt, att bl. a. även herrskapet Ruder var inbjudet till bröllopet. Ruder uppvaktade härvid med en »Bröllopsskrift öfwer Peruquemakaren C. C. Halling och Jungfru A. D. Gnospelia», och då man ville befördra denna skrift till trycket, inlämnades den för granskning till censor librorum G. Bengelstierna. Skriften godkändes också av censuren, men huruvida den blivit tryckt är obekant. I varje fall har den förgäves eftersökts på våra stora bibliotek. Se L. Bygdén — E. Lewenhaupt, G. Benzeliernas Censorjournal, Stockholm 1884, s. 20 (den 1 febr. 1738). Ruder tituleras här »Magister Philosophiae». Av denna och andra notiser kunna vi sluta oss till att Ruder deltog i sällskapslivet och icke ägnade all sin tid åt sina teorier och skolexperiment.

⁶⁰⁾ Offentligt Tal För Rikens Högloflige Ständer: Om Upfostrings och Lärowerkets lämpande til Näringswerkens Förkofring genom ungdomens bepröfwande och wal. Författat Af Gustaf Ruder Och hållit på Riddar-Huset, Den 13. Januarii Anno 1739. Till prof. på Snille-Walet Af Abraham Söderberg på thes Elfte ålders År, Stockholm 1739.

⁶¹⁾ Se L. Bygdén—E. Lewenhaupt, a.a. s. 83. (den 17 jan. 1739).

⁶²⁾ Stockholms Post-Tidningar N:o 52 den 5 juli 1739.

⁶³⁾ Ruders ansökan inkom den 17 juli 1739. Den finnes nu i samlingen »Biographica» i Riksarkivet.

Hans arbete med den nya boken hade heller icke varit helt förgäves. Det var säkerligen ett sammandrag av den, som i form av ett »Compendium» följande år utkom på latin.⁶⁴⁾ För övrigt torde arbetet ha varit honom till största nytta, då han några år senare utgav en ny upplaga av snillevals-boken, denna gång på latin. Då Ruder kom med sitt »Compendium» till censor librorum, fick han tillstånd till tryckning först sedan »åtskillige otiänlige ordesätt» blivit ändrade, och »en hop Theses Metaphysicas, som Authoren wille häruti tillägga» blivit strukna.⁶⁵⁾ Censuren tog såsom synes sin uppgift högst allvarligt.

Trots den intensiva verksamhet för sina idéers förverkligande, som Ruder ådagalade vid och efter 1738—1739 års riksdag, uppehöll han fortfarande verksamheten vid sin skola.⁶⁶⁾ Sina inkomster torde han huvudsakligen fått från denna lärargärning, vilket i sin ordning tyder på att skolföreståndaren åtnjutit föräldrarnas förtroende.

Ruders verksamhet vid och i samband med 1740—1741 års riksdag kunna vi i detta sammanhang förbigå. Endast ett skall beröras, emedan det blev av ödesdiger och avgörande betydelse för hans framtid. På grund av kriget mot Ryssland skedde en stark värvning överallt i vårt land och icke minst i Stockholm. Ruder synes ha fruktat att bli tvingad gå ut i kriget. För att skydda sig för denne eventualitet inkom han till handels- och manufakturdeputationen med ödmjuk anhållan dels om understöd till sin snillevalsverksamhet, dels om att bli förklarad fri för värvning, ehuru han »för wissa orsaker hwarken haft frihet at til något handtwärk sig emploijera eller til något Stånd blifwa antagen». Deputationen beslöt lämna honom ett extractum protocollii till överståthållaren, »det behagade han taga hem:te Ruder uti behörig protection».⁶⁷⁾ Sedan Ruder fått protokollsutdraget,⁶⁸⁾ infann han sig hos överståthållaren och erhöll dennes privilegium av den 21 augusti att i Stockholm fritt få utöva sin verksamhet såsom informator och snilleprövare. Detta var grunden till att Ruder i fortsättningen gärna uppträdde med titeln »privilegierad informator». Detta var otvivelaktigt också hans största missgrepp, ty prästerskapet, som hade skolundervisningens ledning om hand, var ytterligt mån om att intet intrång gjordes på dess privilegierade område. Då nu Ruder vänt sig till en utanför prästerskapet och undervisningsväsendet stående myndighet, kände sig prästerna tydligen mycket illa berörda av detta. De satte visserligen aldrig hans privilegium i fråga, men intogo för det mesta i fortsättningen den attityden, att de låtsades icke känna honom, och därmed voro utsikterna till befordran inom det offentliga skolväsendet stängda. Hade han vänt sig till en annan myndighet än den rätta för att vinna trygghet och befordran, så kunde han hålla sig borta också i fortsättningen! Ruder trodde säkerligen själv vid denna tid, att han genom ständernas försorg

skulle få en snilleprövare-tjänst vid något gymnasium och att han sålunda icke skulle behöva söka tjänst hos de vanliga skolmyndigheterna. Sedermera, genom boken 1749, blev brytningen med prästerskapet fullständig, och hans utsikter att bli befordrad inom skolväsendet mörknade för alltid.

Med anledning av konsistoriernas inkomna utlåtanden om snillevalet skrev Ruder 1741 ett memorial, i vilket han återupptog frågan till diskussion. Emedan många önskade få taga del av hans bemötande, lät han befordra memorialet till trycket.⁶⁹⁾ En betydande del av sin fritid

⁶⁴⁾ Bokens titel var: *Compendium Characteristicum Ex Tractatu Svecano Et Manuscripto Latino, Item Ex Libello Memoriali Et Oratione Ad Ordines Regni De Selectu Ingeniorum Juvenilium Ad Quasuis Artes Publice Instituendo Una Cum Supplementis Et Tabella Characteristica Generali, Stockholmiae 1740.* Peder Mommas förlag. Hernlund (a. a. bilaga VII, s. 18 n. 2) säger sig ha sökt efter detta Ruders arbete men icke lyckats finna det. Det finns icke på KB men däremot i Uppsala och Lund.

⁶⁵⁾ L. Bygdén — E. Lewenhaupt a. a. s. 114 (den 7 mars 1740).

⁶⁶⁾ I 1741 års mantalslängd, vilken torde återge förhållandena under 1740, meddelas, att »Candidaten H. Gustaf Ruder med dess hustru» bebo huset nr 73 vid Svartmangatan och att han hade »Pædagogie». Ekonomiskt synes Ruder vid denna tid ha stått sig gott, ty enligt mantalslängden hörde även »Pigan Catharina» med en årslön av 40 daler till familjen och dessutom bodde där Ruders svärmor »Aflne Kyrkioherden Gnospelii änkia fru Dorothea von Willer, gammal och siuklig». Stadens Inra Qwarters Mantalslängd Pro An:o 1741 pag. 63 (SSA). Svärmoderns namn har här blivit felskrivet; hon hette nämligen *von Wiler*, åtminstone skriver hon själv namnet så. Vid denna tid var hon över 80 år och sängliggande. Hon var dotter till en borgare i Reval och hade gift sig med Jacob Gnospelius, då denne kommit till Estland. Han hade där varit poëseos professor, blev sedan pastor i Narva samt slutligen i Waiwara och S:t Peters församlingar i stadens närhet. År 1700 måste familjen lämna alla sina ägodelar i sticket och fly undan de anryckande ryssarna. Sedan kyrkoherde Gnospelius avlidit 1703, begav sig änkan med barnen till Sverige, där hon erhöll understöd från såväl konsistoriet som regeringen. Ännu så sent som den 30 juni 1741 inkom hon till Kongl. Maj:t med ansökan om pension, varvid det synes ha varit svärsonen Ruder, som fört pennan. Hon avled emellertid ej långt därefter. I Stockholm hade hon hållit sig till Tyska församlingen, och det var väl detta som gjorde, att även Ruder, sedan han gift sig med hennes dotter, under ett par årtionden höll sig till samma församling, ett förhållande, som torde bidragit till uppkomsten av den missuppfattningen redan i samtiden, att han vore tysk till börd. Rörande änkefru von Wiler se bl. a. en del acta om henne i serien Biographica (Gnospelius) i RA.

⁶⁷⁾ Handels- och manufakturdeputationens protokoll den 18 aug. 1741: Utskotts-handlingar Vol. 26 (RA).

⁶⁸⁾ Ur Utskottshandlingar vid 1740—1741 års riksdag. Vol. 27 (RA). Jfr Hernlund, H., a. a. bilaga VII, s. 20 f. — ÅSU 58 s. 54—55.

⁶⁹⁾ Göstaf Ruders Underdånigst ingifna Oförgräpelig Förslag, Til nödigt Försöks anställande Med Ungdomens Bepröfwande och Wal til Näringswerkens Förföring i Fäderneslandet. I anledning af *Konsistoriernas* Betänckande om Snille-Walet. Lämnadt til Trycket för många begärta Afskrifter skull. Stockholm 1741.

torde Ruder detta år ha fått ägna åt genomgången av konsistoriernas utlåtanden och åt utarbetandet av sitt memorial i ämnet.

Även under de följande åren sysslade Ruder ofta med författararbete vid sidan om sin undervisning. Sålunda lär han under 1742 enligt egen utsago ha skrivit ett verk på svenska och sedan översatt till latin med titel *Fundamentum Systematis universi*, vilket verk väl även till vissa delar handlat om hans älsklingstema. År 1743 gjorde han samlingar till en »Scholæ-bok för fattiga barn, som med tiden kunna blifwa Riksdags-män». ⁷⁰⁾ Tyvärr blevo dessa arbeten icke tryckta, och manuskripten ha icke nu kunnat uppspåras. Särskilt det sistnämnda arbetet skulle det ha varit av stort intresse att se, ty där kom tydligen till synes hans folkundervisningsidéer och hans medkänsla för de fattiga begåvningarna. Det råder intet tvivel om att grundvalen för Ruders snillevalskamp utgjordes av ett starkt socialt patos.

År 1744 kom en ny bok av Ruder: *Selectus Ingeniorum Juvenilium*. ⁷¹⁾ Den var i huvudsak en översättning av den slutsålda snillevals-boken från 1737 men därjämte ock bearbetning av den tidigare svenska upplagan; den är därför en viktig källskrift till snillevalets historia. I slutet av boken hade tillagts latinska översättningar av de två förut på svenska tryckta skrifterna av 1739 och 1741, varjämte även en del nya tillägg gjorts. Arbetet i sin helhet hade Ruder tillägnat sin och läroverkets forne rektor i Karlskrona.

År 1744 utgav Ruder även ett programhäfte till en föreställning av samma art, som han givit ett årtionde tidigare. Den 2 januari 1744 anställde han sålunda »oratoriska försök uti åtskilliga språk» med sina disciplar i stora riddarhussalen för att visa de olika krafter och böjelser, som ungdomen äger. Föreställningen interfolierades även denna gång med arior, »som söngs med musique» av barnen, och det var en del av dessa sångstycken, som Ruder lät trycka såsom program under titel »Stockholmsche Neu-Jahrs Freude». ⁷²⁾ Föreställningen i riddarhus-salen blev lyckad och slog an. Detta framgår bl. a. därav, att Ruder och hans disciplar kallades till hovet och fingo där ge samma föreställning i närvaro av bland andra den nyanlände kronprins Adolf Fredrik, till vilkens ära f. ö. flera av ariorna voro författade. ⁷³⁾

Uppvisningarna upprepades följande år. Denna gång anställde han med sina disciplar »oratoriska Försök för *Publicum* på bällhuset, til Nyårs önskan och välkomst för Hennes Kongelige Majestæt vår allra nådigsta Drottning, då warande Cron-Prinsessa», såsom han själv sedermera berättade. ⁷⁴⁾ Programmet synes i stort sett ha liknat dem, som uppgjorts för de tidigare föreställningarna. Här var emellertid inlagt ett tal på franska, som »the Swenske barnen då menlöst och

wälment på föräldrarnas wagnar framförde» till kronprinsessan Lovisa Ulrika. ⁷⁵⁾

En undervisning, som på detta sätt icke blott gick ut på läsning och skrivning av det främmande språket utan även upptog dialoger, tal och offentligt uppträdande, måste lämna goda resultat. Ruder bör ha vunnit ett gott rykte i föräldrakretsar i Stockholm. Här ligger säkerligen förklaringen till att han förmådde bekosta tryckningen av ett flertal skrifter, trots det att informatorsverksamhet i allmänhet med rätta ansågs vara mycket litet lönande. Ruder torde varit en av de få informatorer, som kunde upprätthålla en viss ekonomisk standard med sin undervisningsverksamhet.

Då emellertid år efter år förflöt utan att någon snilleprövaressysla inrättades för Ruder — saken hade överlämnats till den 1745 tillsatta

⁷⁰⁾ Bilaga till Stockholms konsistorie underdåniga skrivelse till Kongl. Maj:t den 20 oktober 1752 (RA).

⁷¹⁾ *Selectus Ingeniorum Juvenilium Ad artes quasvis Publice Instituendus: Ob Editionis prioris consumptionem, pœst collatas cum Consistoriis & celeberrimis Ordinum Regni Viris rationes, melius, quam in editione Svecana elaboratus: Oratione, Likellis Memorialibus, Actis Publicis, sententiisque Clarorum Virorum Munitus & Auctus Opera & Sumtibus Gustavi Ruderi, Informat. Privil. Holmiæ MDCCXLIV.*

⁷²⁾ *Stockholmsche Neu-Jahrs Freude, Und Untertänigster Glückwunsch An Ihre Königliche Maj:t, Und Ihre Königliche Hoheit, Von etlichen wolgearteten Kindern beyderley Geschlechts, Mit Orationen in unterschiedlichen Sprachen, Und folgenden Arien Gewiesen, unter starcker Instrumental Musique Auf dem Grossen Ritter-Haus Sale, d. 2. Januarii Anno 1744: Um die unterschiedliche kräfte und Neigungen der Jugend zu zeigen, Aufgeführt von Gustaf Ruder, Privileg. In-form., Stockholm 1744.*

⁷³⁾ Jfr Bilaga till Stockholms konsistorie skrivelse till Kongl. Maj:t den 20 okt. 1752 (RA). — Exempelvis den fjärde arian började med följande strof:

Trefflichster Chron-Printz! Du siehst unsre Liebe!
Ja! Ja! wir lieben Dein dringenden Geist.
Nim doch an gnädig die Kindliche Triebe!
Unsere Hertzen sind redlich: Du weist. *da capo.*

⁷⁴⁾ Bilaga till Stockholms konsistorie skrivelse till Kongl. Maj:t den 20 okt. 1752 (RA).

⁷⁵⁾ Ett avsnitt av detta oratoriska försök av barnamun må här återgivas i översättning. »Madame, värdigas höra vad de trogna svenskarna presentera! Ers Majestät är folkens välbehag, hovets förtjusning, statens glädje, hela Sveriges fröjd, livet och hoppet om lyckan; alla trogna svenskar lika väl som preussarna prisa och välsigna; världen löper för att se Eder, man beundrar Er livlighet och gudomliga snille; Edra utomordentliga egenskaper göra Eder älskad av alla, som hava lyckan höra talas om Eder. Det är icke märkvärdigt, att man betjänar sig av påfund för att kunna få se Eder, ah! lyckliga de, som hava denna nåd alltid! Jag önskar det måtte behaga Gud att låta oss få behålla Ers Majestät, vår sällsyntaste och värdefullaste skatt för alltid! och att bevara Eder icke blott i detta nya år utan också i alla följande vid god hälsa och kunglig lycka. Leve alltså Hennes Majestät mycket lycklig för hela Sverige, Leve Lovisa Ulrika!»

uppfostningskommissionen — beslöt han söka någon vanlig lärartjänst vid det offentliga skolväsendet, där han kunde tjänstgöra under väntetiden. Då »skolmästaretjänsten» vid Klara kyrkskola i huvudstaden blev ledig 1746, sökte därför Ruder densamma. I sin ansökan framhåller han, att han »af naturlig böjelse» använt sin tid och sina studier åt ungdomens »anförande och underwisning» och att han säkerligen skulle kunna åtaga sig »Prädikande på Collect dagarna».⁷⁶⁾ Samtidigt insände han till konsistorium ett memorial, »innehållandes några anmärkningar wid Informations och Scholae wärket», men som de däri berörda sakerna voro »införde» i Kongl. förordningar, »kunde Consistorium therwid ej göra någon författning».⁷⁷⁾ När Inspectores scholarum uppsatte förslag till tjänsten i Klara, upptogo de icke mindre än sex sökande på förslag, men Ruder rönste icke äran att komma med bland dessa. Han nämndes icke ens. Tjänsten i Klara gick honom följaktligen förbi.

Den 25 december 1747 avled Ruders hustru Anna Magdalena Gnospelia. Av bouppteckningen framgick, att skulderna något översteg tillgångarna och att således ingenting fanns att ärra för den efterlevande maken eller för hennes brorsbarn.⁷⁸⁾

Trots fattigdom och motigheter fortsatte Ruder sitt arbete för begåvningsforskning och yrkesval. Vid 1746—1747 års riksdag inlämnade han ett memorial till ständerna »om Läro-werkets förbättring». Framställningen finns ej numera bland denna riksdags acta, och man kan därför förmoda, att det återhämtats av författaren. Sannolikt har han gjort en ytterligare bearbetning därav, och det torde vara den han 1749 utgav under titeln »Anledning Til Läro- och Närings-Wärkens Förbättring». Arbetet, som är uppställt i 100 punkter eller paragrafer, var tillägnat Carl Gustaf Tessin, enär han visat starkt intresse för snillevalet och även vidtagit flera åtgärder, ägnade att befordra frågans lösning.

Den lilla boken gav upphov till ett för frihetstidens styrelsesätt typiskt rabalder. Censor librorum Nils von Oelreich, som tillåtit dess utgivning, fick sig en kraftig skrapa och samtliga exemplar av boken, som man kunde komma över, togos i beslag.⁷⁹⁾ Orsaken därtill var den våldsamma reaktion, som den 65:te punkten åstadkommit bland det högre prästerskapet. Ruder hade nämligen där föreslagit, att pastoraten i landsorten skulle indelas »likare» och för allmogen »beqwämare» samt att »Präste-borden eller Hemanen med Tionden och andra wissa rättigheter» skulle indragas till kronan och prästerna i stället avlönas med viss tillräcklig årlig lön. Ruder ville därmed åstadkomma en utjämning av lönerna till det lägre prästerskapets förmån, ty det stora antalet kaplaner och adjunkter hade en lönestandard, som låg långt

under det ändamålsenliga och anständiga. Vid denna tid fick emellertid en ståndsprivilegiebestämmelse icke ens diskuteras. För övrigt skulle ett genomförande av Ruders förslag säkerligen hava lett till beklagliga förhållanden för alla dessa ämbetsmän, och det ej minst för de fattigaste, fastän dessa följderna icke nämnas i ifrågavarande källor. Genom införande av kontantbetalning i st. f. sädlöner skulle präster —

⁷⁶⁾ Stockholms konsistorie acta 1746 N:o 107 (SSA). ASU 58 s. 206, 215—216. Han gjorde ansökan, sedan hans hemställen hos Kongl. Maj:t den 25 april samma år jämte övriga snillevalet rörande handlingar överlämnats till uppfostningskommissionen. Att saken där skulle komma att taga flera år i anspråk, kunde man utgå ifrån på förhand. Se rådsprotokollet (inrikes civil) den 25 april 1746 (RA).

⁷⁷⁾ Stockholms konsistorie protokoll den 4 nov. 1746, § 3 (SSA).

⁷⁸⁾ Tyska församlingens begravningsbok 1747—1791, Anno 1747 28/12 (SSA). — Stockholms stads bouppteckningshandlingar 1748 Bd II:89 (SSA). Dödsdagen anges i bouppteckningen varit den 25/12 1747. Jfr Stockholms konsistorie protokoll den 23 aug. 1748, § 9 (SSA).

Ruder gifte om sig i juli 1748 med Margareta Sahlström, och strax förut hade hon fött ett barn, som döptes samma dag bröllopet stod. Saken kom till konsistoriets kännedom genom en anmälan av kyrkoherde Murray, i vilken det enligt konsistorieprotokollet den 16 aug. 1748, § 14 (SSA) hette, att »Informatorn Gustaf Ruder, som förleden Juletid blifwit Enkling, ett halft åt ther efter gift sig igen, hwaruppå thes hustru straxt fallit i barnsäng, hwilket ger mycket anledning til misstankar, som skulle han innan förra hustruns död haft med henne at beställa». Man beslöt inkalla Ruder till följande sammankomst, vid vilken enligt protokollet (den 23 aug. 1748, § 8) följande avhandlades: ... »Honom förestältes, at således wil se ut, som han varit bekant med thenna sednare [hustrun], innan then förra blef död, hwartil likwäl Ruder nu aldeles nekade, föregifwandes, at han först i Januarii månad blifwit bekant med sin nu warande hustru, hwarföre ock fostret ej varit fullgånget, och således ej heller länge kunnat lefwa; berättandes tillika, at saken wid kämnersrätten är angifwen och ther under ransakning, samt begärte, at Herr Archi Biskopen och Consistorium ej wille tirläkna honom thetta hans fel, hwilket han med all ånger ärkänner. Herr Archi Biskopen gjorde honom en alfvarsam föreställning, angående et sådant thes skamliga upförande, hwilket är så mycket lastwärdare, som han thermed förargat then ungdom han hafwer under händer, i stället för thet han med sitt exempel borde them til dygd och ärbahet föreläsa, men som saken redan war wid Werdslig Rätt anhängig, kunde Consistorium til thes ther slut blifwer, ej widare sig thermed befatta». Ruder gick visserligen fri från saken, men ehuru man vid denna tid ofta översåg med ifrågavarande slags förlöpningar (jfr t. ex. Warburg, K., Lidner. Sthlm 1889, s. 55), så hade saken givetvis icke stärkt hans anseende i prästerskapets och allmänhetens ögon. Även följande höst återfanns Ruder på förteckningarna över dem, som drewo »Pædagogie», enligt Förteckning på de i Stockholm befintel. Studerande, hwilka ... anmäls sig hos Herrar Pastores wid Församlingarna, och antingen hafwa privat Information eller Pædagogie: I Storkyrko Församlingen (Stockholms konsistorie acta 1748 N:o 104. SSA).

⁷⁹⁾ Se härom Hernlund, H., a. a. bilaga VIII, s. 36 f.

liksom det ofta hände med läroverkslärarna — kommit att lida stora förluster t. ex. vid myntvärdenas fall.⁸⁰⁾

För Ruder blev händelsen ödesdiger, ty om han förut betraktats med stor misstänksamhet från prästerskapets sida, så blev brytningen nu definitiv. Med stor minnesgodhet påminde sig prästerskapet ännu ett tjugotal år efteråt namnet på den, som gjort det, såsom man menade, ohemula angreppet på prästernas privilegier.⁸¹⁾

I den 96:te punkten i Ruders bok föreslogs, att »Barna-Scholor» måtte anläggas överallt på landet, »åtminstone två eller tre i hwart Härad» eller helst inom varje större pastorat. Här skulle undervisning lämnas allmogens barn i kristendom, läsning, skrivning och räkning samt om möjligt även i naturalhistoria. Med detta sitt förslag framstår Ruder såsom en av vår folkskolas föregångare. Folkskolan blev också en integrerande del av den skol- och utbildningsorganisation för landets ungdom, som Ruder utarbetade och som han föreslog i inlagor till myndigheterna på 1760-talet. Till lärare i folkskolorna ville han, att »skickeliga, fromma och fattiga *Studerade* Personer» skulle förordnas, vilka samtidigt med att de uppehöllo lärartjänsterna skulle kunna göra tjänst som hjälppräster, klockare, sjungare o. s. v.⁸²⁾ På detta sätt skulle man kunna betala lärarna en något så när hjälplig lön. Som vi ovan sett, hade Ruder redan i början av 1740-talet haft folkskolan i åtanke, i det han författat en lärobok för denna skolform, ehuru den icke utkom av trycket.

I september 1751 inkom Ruder till stadens konsistorium med en skrivelse, i vilken han erbjöd sig att tillsammans med provinsialschäfern i Uppland H. L. Nybohm utan annan lön än »hopp om vidare befordring» undervisa skolungdomen vid stadens skolor i de stycken av fysik, botanik och lantekonomi, som de själva enligt Ruders »bepröfwande» kunde vara mest fallna för. Undervisningen skulle ske onsdags- och lördagseftermiddagar, då ungdomen eljest hade fritid. Själv tänkte Ruder därvid behandla grunddragen av fysiken och antropologien medan Nybohm efter Linnés »Methode» skulle sköta det övriga.⁸³⁾ Konsistoriet gick icke in på frågan om behövligheten av dylik undervisning utan beslöt, »at det sig med denna Ruders ansöknings icke befatta kunde».⁸⁴⁾ Då denna väg att vinna undervisning vid det offentliga skolväsendet visade sig vara stängd, inkom Ruder den 28 mars 1752 med en ansökan till konungen, att han i nåder måtte förhjälpas till någon syssla vid ett gymnasium eller vid någon skola i Stockholm. Han erinrade därvid om sin verksamhet i uppfostrans tjänst och påminde bl. a. om sina »oratoriska försök» med sin skola inför hovet, vartill han knöt den reflexionen, att hans och barnens glädje skulle bli fullkomlig, om det tillätes dem att »underdånigst up-

wackta Hans Kongl. Höghet Cronprintsen och Arf-Printsarna». Till ansökningsen hade han fogat en bilaga, bestående av »En liten Samling af de nu i vårt Kiära Fädernes Land Sverige lefwande och Berömde samt Myndige och Lärde Mäns meningar om Läro- och Näringswärckets förbättring», i vilken han till behandling upptog frågan om folkets uppfostran i vidaste bemärkelse.⁸⁵⁾ Skrivelsen remitterades den 28 maj till inspectores scholarum för utlåtande, varefter dessa samma dag förklarade att de visserligen hört talas om Ruder men att de icke närmare kände till hans »egenskaper och skickelighet til *Informations* werket». De hänvisade därför till stadens konsistorium, som torde äga »någon närmare underrättelse» om Ruder.⁸⁶⁾ Resultatet härav blev, att frågan den 6 oktober remitterades till Stockholms konsistorium. Den 20 okt. 1752 inkom slutligen detta med sitt utlåtande. Konsistorium framhöll bl. a., att Ruder tydligen »til sin skada fattat för stor inbillning om egen förtjänst och skickelighet», samt att han »af den grunden» sträckt sitt bekymmer till sådant, som han varken nog förstätt eller honom egentligen angått. Detta ansåg konsistoriet bevisat genom Ruders bok av 1749 samt den bilaga om lärde mäns meningar, som han bifogat sin

⁸⁰⁾ Jfr ÅSU 68: Till Gefle läroverks historia, avd. BIII, CIII. Då Ruder framlade sitt till social utjämning syftande förslag, kunde han givetvis icke förutse den inflation, som c:a ett årtionde senare började göra sina verkningar gällande. Om han förutsett denna, hade han säkerligen velat bibehålla sädesslönerna. Där emot hade han säkerligen icke gjort något avkall på utjämningskravet.

⁸¹⁾ Se t. ex. [Hof, S.] Grunderna Til Swea Rikes Prästerskaps Stånds-Rättighet, Stockholm 1771, s. 170, där det med tillfredsställelse noteras, att Ruders skrift blivit rättvisligen indragen genom kanslikollegii beslut av den 29 juli 1752.

⁸²⁾ Ruder, G., Anledning etc. Stockholm 1749, punkt 96 och 97. Om skolgossar och gymnasister såsom lärare i skolor för folket se t. ex. min uppsats här om Anund Hammar.

⁸³⁾ Ruders ansökan finnes såsom bilaga till Stockholms konsistorie skrivelse till Kongl. Maj:t den 20 okt. 1752 (RA). Nybohm var av »klen och swag hälsa» och önskade därför avgå från provinsialschäfersysslan.

⁸⁴⁾ Stockholms konsistorie protokoll den 24 sept. 1751, § 3 (SSA). Nybohm fick sedan under hösten tillstånd att såsom ekonomie lektor undervisa ungdomen vid Gävle läroverk i de ekonomiska vetenskaperna men tillträdde icke — på grund av vederbörandes oginhet. Jfr t. ex. Uppsala domkapitels protokoll den 20 nov. 1751, § III (ULA) och ÅSU 68 s. 354—357. Enligt Stockholms konsistorie protokoll den 19 juni 1753, § 6, fick han sedan tillstånd att undervisa skolungdomen i huvudstaden. Med sådan undervisningsverksamhet sysslade han flera årtionden framåt.

⁸⁵⁾ Bilagor till Stockholms konsistorie skrivelse till Kongl. Maj:t den 20 okt. 1752 (RA).

⁸⁶⁾ Bland nyssnämnda bilagor. Inspectores skrivelse inkom den 1 juni 1752 till Kongl. Maj:t. I särskilda »påminnelser» gendrev Ruder visa inspektorernas uttalanden. Jfr ÅSU 58, s. 54 f.

underdåniga skrivelse. Man fann hans »snille» numera »nog oredigt», och man hade därför icke kunnat utnämna honom till skoltjänst framför män, som »lofwat mera stadighet och flit uti de syslor dem egenteligen bordt tilkomma».⁸⁷ Resultatet blev, att Kongl. Maj:t lämnade Ruders ansökan utan åtgärd.

1752 skulle nedersta kollegatet vid Storskolan återbesättas, varvid bl. a. även Ruder anmälde sig som sökande. I sin ansökan erinrade han om sin verksamhet i uppfostrans tjänst och anhöll om befordran, så att han skulle slippa att efter »så långt stillasittjande på et ställe at resa och söka hos obekanta, sedan mine Bekanta och Gynnare annorstädes äro döde.»⁸⁸) Trots sina många förtjänster blev Ruder förbigången vid nomineringen på förslaget och vid utnämningen.

På den meritförteckning, som Ruder bifogat sin nyssnämnda ansökan, hade han bland sina otryckta arbeten även upptagit en översättning från tyskan med titel »Samtal emellan en Skriftefader och et Skriftebarn». Denna översättning lyckades han följande år få publicerad under en något annorlunda titel.⁸⁹) Innehållet var av rent religiös, uppbygglig art.

Av 1755 års taxeringslängd framgår, att Ruder ännu bodde kvar i huset nr 73 vid Svartmangatan. Hans ekonomiska ställning har tydligen icke varit direkt dålig, ty han skattade 2 daler 8 öre kpmt, och i denna skatt utgjorde de 8 örena skatt för användning av puder.⁹⁰) Samma sak beträffande den ekonomiska ställningen framgår av bouppteckningshandlingarna efter hustrun, Margareta Sahlström, som avled 40 år gammal den 6 januari 1756.⁹¹) Bouppteckningen visade en behållning på i runt tal 175 daler. Barn fanns icke i äktenskapet; makarna hade den 2 aug. 1753 genom ömsesidigt testamente bestämt, att den överlevande maken skulle sitta i orubbat bo.⁹²)

Något av de närmast följande åren, 1757 eller 1758, gifte sig Ruder för tredje gången. Hans maka blev denna gång Helena Ihrman.⁹³) Hon var avsevärt yngre än sin make. I huset nr 73 vid Svartmangatan bodde år 1760 »Candidaten H(err) Gustaf Ruder» med maka, dotter Helena och en tjänsteflicka, Lena. Aldern uppgives för Ruder till 51 år, för hustrun till 25 $\frac{1}{3}$ år, för dottern till $\frac{3}{4}$ år och för tjänsteflickan till 15 år. Skatten hade något ökat sedan det ovan anförda skatteåret,⁹⁴) men detta torde knappast få tydas såsom följd av en högre levnadsstandard. Förklaringen ligger nog däri, att penningvärdet under de mellanliggande åren försämrats.

I familjen föddes den 26 april 1761 en son, som vid dopet den 29 fick namnet Carl Israel.⁹⁵ Med två barn i familjen torde det ha blivit svårare för Ruder att få debet och kredit att gå ihop. Det var därför naturligt, att han skulle göra ännu ett försök att komma in vid den offentliga

skolan. När därför ansökningstiden till den ledigblivna tjänsten såsom rektor vid Jacobs kyrkskola gick ut den 27 april 1762, befann sig även Ruder bland de sökande. Därvid relaterade han sina öden alltifrån 1730-talet och erinrade om sin sakkunskap framför andra i vad gällde snillevalet. Han skulle visserligen ha utsikt till befordran, antydde han, om han flyttade åter till det stift, under vilket han hörde, men mot flyttning talade flera skäl. Han anförde sålunda: »Därföre och emedan det, wid så swåra tiders tiltagande, blifwer för mig ogiörligit, och för min bräckliga Hustru, som måste sjelf wara båda amma och piga, utan understöd odrägeligit; och medellösheten hindrar långwäga boflyttning; utom det min K: Hustru gärna will blifwa när sin slägt och på sin födelseort.»⁹⁶) Vid utnämningen förbigicks Ruder åter.

I sin ansökan till rektoratet omtalade Ruder, att han i april månad föregående år inlämnat till Kongl. Maj:t anmärkningar över det 1760

⁸⁷) Stockholms konsistorie skrivelse till Kongl. Maj:t den 20 okt. 1752 (RA). Det bör kanske erinras om att rabaldret kring Ruders bok av 1749 nyligen försiggått och att detta säkerligen är en av de viktigaste orsakerna till den mot Ruder fientliga inställningen.

⁸⁸) Stockholms Scholarnes handlingar: Sthlms konsist. arkiv, sign. A 23 (SSA). Denna ansökan hade han riktat till inspectores scholarum. Med en annan ansökningsskrivelse uppvaktade han konsistoriet. Se Stockholms konsistorie acta 1752 N:o 35 (SSA).

⁸⁹) Kännetekn Til Wärdiga och owärdiga Skrifte-Barn och Nattwards-Gäster, Uti Twenne uppbyggeliga Samtal Emellan En Skrifte-Fader och et Skriftebarn, märkeligen wiste, samt til Pröfwosten för bägge slagen i thessa falska tider upsatte. Ifrån Tyska Språket öfversatte och utgifne af then som tror, önskar och säger i alt Gud Råder, Stockholm 1753. Slutorden i titeln äro tydligen ämnade att på gammalt maner anspela på författarens namn.

⁹⁰) 1755 års taxeringslängd för stadens inre och östra kvarter, pag. 14 v. (SSA).

⁹¹) Nikolai församlings dödbok 1754—1783 (SSA).

⁹²) Stockholms stads bouppteckningshandlingar 1756 Bd III:424 (SSA). Testamentet hade godkänts av hustruns släktingar.

⁹³) Vem hon var, eller var och när bröllopet stod har ännu icke blivit undersökt. I äktenskapet föddes den 16 febr. 1759 en dotter, som i dopet den 18 i samma månad fick namnet Helena. I samband med dopet, som förrättades av magister Peter Stenbeck i Nikolai församling, antecknades föräldrarnas och faddrarnas namn; härigenom vet man vad modern hette. Nikolai församlings dopbok 1752—1764: Anno 1759 (SSA).

⁹⁴) Mantalslängd för Stockholms stads inre och östra kvarter för år 1760, fol. 41 (SSA). I 1770 mantalslängd säges hon ha varit 15 år äldre; se här senare.

⁹⁵) Sanct Nicolai Församlings Ähta Barns Christnings Bok för Efterföljande Åhr 1752... 1765: Anno 1761 den 26/4 (SSA). Även faddrarna finnas antecknade, och man kan av deras namn och yrken sluta sig till, i vilken miljö Ruder numera umgicks. Denna var av en enklare och fattigare art än förut.

⁹⁶) Ansökningen, som finnes i Handlingar rör. skol. och undervisningsväsendet Vol. V (RA), är tryckt i ÅSU 58, s. 266 f.

framlagda projektet till en ny skolordning.⁹⁷⁾ Dessa Ruders anmärkingar finnas bevarade och utgöra en större avhandling i 17 olika paragrafer.⁹⁸⁾ Här skola vi icke närmare ingå på denna Ruders framställning.⁹⁹⁾ Det skall blott erinras om att han nu åter upprepade sitt förslag av 1749 om inrättande av »Barna-Scholar» i de större pastoraten, »til hwilka Allmogen af de näst gräntsande små Soknarna också kunna skicka sina barn, at underwisas i Christendomen, läsande, skrifwande och räknande; emedan minsta delen kunna uppehålla sig wid afläg[s]na Läro-hus, och få arbets folk behöfwa resa til *Gymnasium*». Rörande undervisningen i dessa folkets skolor hade han också en del att anföra: »Kunde något af *Natural-Historien* läras, efter ortens beskaffenhet, wore wäl. Christendomen bör läras både genom samtal och förelysande exempel, mer än genom utan-läxor: Ty willjans förbättring är angelägnast: Ju större snille-gåfwor och *studier* en wanartig har, ju mera skada gör den; Et godt sinne gör med medelmåttigt snille bästa tjänsten: Det wisar dageliga förfarenheten».

Ifråga om lärarna i lantskolorna gjorde han åter liknande uttalande som 1749. Man skulle icke anförtro »Himmelens och Rikets Plantors skjötsel, det är de dyra barnens underwisning och upfostran, som är grunden til all timelig och ewig lycksalighet» åt olärt och fördärvat folk, utan man skulle söka få skickliga och fromma studerande att åtaga sig denna undervisning.¹⁰⁰⁾ Ruder torde ha känt till de försök i denna riktning, som gjorts mångenstädes i landet.

Liksom 1749 hävdade Ruder även i sina »Påminnelser», att skolungdomen skulle låta läxläsningen omväxla med kroppsövningar och smärre kroppsarbeten av skilda slag. Han var alltså inne på liknande tankebanor, som sedermera i Pestalozzi, Fröbel, Otto Salomon och Uno Cygnæus fått framstående företrädare.¹⁰¹⁾

Den 7 sept. 1763 inkom Ruder till Kongl. Maj:t med ett förslag, att man skulle inrätta en hushålls-, handels- och sjömansskola vid Stora barnhuset i Stockholm. Med utgångspunkt från den av professor Joachim Georg Daries i Jena grundade Rosenschule sökte han i en mycket omfattande och i detalj gående avhandling visa, huru man bäst skulle kunna inrätta en liknande hushålls- eller realskola vid barnhuset. Förslaget remitterades till överståthållarämbetet, vilket avstyrkte det hela, sedan magistraten hörts. Det lades ad acta först efter förslagsställarens död i början på 1770-talet.¹⁰²⁾

I maj 1764 inlämnade Ruder ett nytt projekt till Kongl. Maj:t.¹⁰³⁾ Nu föreslog han, att praktiska hushållsskolor skulle inrättas i varje länsstad och i stad där gymnasium fanns. Han har alltså varit inne på tanken att skapa en real bildningslinje för ungdomen vid sidan av

den lärda klassiska. Även detta Ruders projekt ledde liksom det föregående till ingenting.¹⁰⁴⁾

De båda stora förslagen rörande praktiska hushållsskolor av 1763 och 1764 äro av allt att döma de sista skolreformeringsinlagorna till myndigheterna av Ruders hand. Den svåra ekonomiska och politiska kris, som drabbade vårt land vid mitten av 1760-talet, torde ha gjort det klart för honom, att förverkligandet av hans projekt måste ställas på framtiden och att han icke skulle få uppleva det. Han uppgav visserligen därmed icke att arbeta för sina syften, då det passade sig. I ett arbete 1766 om den svåra ekonomiska situationen i landet hävdade han, att ett av medlen för landets upphjälpande vore inrättandet av »Hushålls-Scholar», där ungdomen kunde få kunskap och övning på samma gång.¹⁰⁵⁾ Han erinrade därvid om att en plan till dylika skolors inrättande redan var upprättad och inlämnad till Kongl. Maj:t.

Sin skola synes Ruder ha skött som förut. Enligt mantalslängden för 1770 bodde han nu i huset nr 65 vid Skomakaregatan. Flyttningen hade skett föregående år. Den ekonomiska ställningen hade nu blivit dålig, vilket man kan sluta sig till av anteckningen, att han var fri från skatt. Troligen var det hans sjukdom, som medfört dylika konsekvenser.¹⁰⁶⁾ Troligen hade Ruder flyttat till sin nya lägenhet den 1 okt. 1769, och det var väl för att ge kunderna underrättelse om den nya adressen, som han i början av november lät införa en annons om sin skola i Dagligt Allehanda. Däri hette det: »Priwiligerade Språk- och Scholä-Mästaren, Candidaten Gustaf Ruder, bor nu på Skomakare-Gatan hos Skräddare-

⁹⁷⁾ Jfr ASU n:r 58, s. 266, n:r 68 s. 365—366.

⁹⁸⁾ Uppfostringskommissionens av år 1770 handlingar: Vol. Skrivelser till Kongl. Maj:t (RA). Handlingen bör påskriften: Gust. Ruders Privil. Informators, Påminnelser wid Projectet till ny Scholæordning».

⁹⁹⁾ Jfr Wiberg, A., Vårt första detaljerade yrkesskoleförslag: TfPU 1937, s. 282.

¹⁰⁰⁾ Ruder, Påminnelser wid Projectet till ny Scholæordning, § 7 (RA).

¹⁰¹⁾ Wiberg, A., Till skolslöjdens förhistoria, Lund 1939, s. 56 f. och passim.

¹⁰²⁾ Överståthållarämbetets skrivelser till Kongl. Maj:t 1764 (RA). Jfr Rådsprotokoll i inrikes civile ärenden den 3 mars 1773, pag. 259 punkt 8. Just. d. 29/3 1773 (RA). I sin bok »Påminnelser om Sveriges Allmänna och enskylda Hushållning», Stockholm 1761, s. 41 hade Johan Fischerström framhållit önskvärdheten av att barnhusen förknippades med realskolor.

¹⁰³⁾ Handlingar rör. skol- och undervisningsväsendet, Vol. II (RA).

¹⁰⁴⁾ Jfr Wiberg, A., Vårt första detaljerade yrkesskoleförslag: TfPU 1937, s. 270 ff.

¹⁰⁵⁾ Om Rikets svåra Öde, och huru det kan förekommas. Periculum in Mora, Stockholm 1766: 3:o. Jfr en insändare i Dagligt Allehanda nr 186 d. 22/8 1769, som troligen är av Ruders hand.

¹⁰⁶⁾ Stockholms stads inra och östra kvarters mantalslängd för år 1770, fol. 72 (SSA). Hustrun uppges vara 50 år.

Aldermannen Fernmark, i Huset N:o 85 [enligt mantalslängden var det nr 65], näst til Källar-Skylten Welt, tre trappor up; han informerar timmetals på månad, ifrån dato til datum räknadt, uti Tyska, Latinska och Fransyska Språken, Historien och Geographien: de, som wilja bereda sig, at första gången begå Herrans H. Nattward, samt de, som wilja räkna och skrifwa Bref och andra Conceptor, kunna ock få sina timar för biligt pris.»¹⁰⁷⁾

I nämnda hus bodde Ruder till sin död. Ännu en sista gång trädde han fram i offentlighetens ljus; det var då han i början av juni 1771 lät trycka en dikt till Gustaf III:s ära vid dennes intåg i huvudstaden den 30 maj.¹⁰⁸⁾ Dikten var emellertid blott en lätt bearbetning av en aria ur hans skolbarnsföreställning av år 1744. Huruvida han även nu låtit barnen sjunga äredikten, eller om han med offentliggörandet blott ville visa sitt rojalistiska sinnelag, därom torde klarhet numera ej kunna vinnas.

Tre veckor efter diktens offentliggörande var Ruder ej mer. Han avled den 26 juni 1771.¹⁰⁹⁾ Dödsorsaken angavs ha varit lungsot. Åldern hade beräknats till 63 år 4 månader och 20 dagar.

Efter makens död fortsatte änkan skolverksamheten. Den var troligen de efterlevandes enda inkomstkälla. Om den ruderska skolans fortsatta verksamhet uppges följande i en kungörelse i pressen. »Som för detta Språk- och Skolä-Mästaren, Candidaten Gustav Ruder, d. 27 sistledne Junii (dödboken har den 26) med döden afgådt, och dess Enka, Helena Ruder, är sinnad at hålla Skolan wid magt för Barn, som behöfwa underwisning i Modersmålet och Christendomens Stycken; så länder sådant Allmänheten til underrättelse; kunnandes jag, Helena Ruder, som är wan wid sådant Underwisnings-Sätt, alla dagar träffas uti öfwersta Wåningen af Herr Wollins Hus, belägit näst intil Källaren Welt wid Skomakare-Gatan, ej långt ifrån Stor-Torget, för at komma öfwerens om Läro-Sättet och Wilkoren.»¹¹⁰⁾ Det vill alltså härav synas, som om Ruders skola hade livskraft och anseende nog att överleva honom. Tydligt hade hustrun under hans sista levnadsår hjälpt till med undervisningen i skolan.¹¹¹⁾

¹⁰⁷⁾ Dagligt Allehanda N:o 245, torsd. den 2/11 1769.

¹⁰⁸⁾ Öfwer Hans Kongl. Maj:ts Solenna Intåg i Stockholm den 30 Maji år 1771: Postillionen Med Bihang til Dagligt Allehanda N:o 45 den 4 juni 1771.

¹⁰⁹⁾ Nikolai församlings dödbok 1754—1783 (SSA). Jfr notifikation om dödsfallet i Inrikes Tidningar 1771 N:o 52 s. 3 (Candidaten Gustaf Ruder, 63 år).

¹¹⁰⁾ Dagligt Allehanda N:o 144, torsd. den 4 juli 1771. Helena Ruder avled den 4 mars 1788. Hildebrand, A., Clerus Holmiensis (KB).

¹¹¹⁾ Följande notiser må meddelas på grund av vissa bristfälliga och felaktiga uppgifter om Ruders son Carl Israel, som kallade sig Ruders. Han började sina studier vid Storskolan ett par år efter faderns död (19/4 1773 enl. Inskriptions-

Gustaf Ruder är enastående i frihetstidens mångskiftande persongalleri. Få om ens någon ha så gått upp i en idé som han; trots »vederbörandes» motstånd och andra motigheter offrade han hänsynslöst allt för den idéns förverkligande, som han ansåg rätt och riktig. Huru än historiens dom kommer att utfalla om hans snillevalsidéer, står det klart, att Ruder var en av det svenska 1700-talets mest hängivna, uppslagsrika och originella pedagogiska personligheter. Nu efter 200 år har kulturutvecklingen nått så långt, att man är villig anamma vissa av hans idéer åtminstone i avseende på begåvningsprövning och yrkesval.

boken) och dimitterades den 26/5 1778 till Uppsala universitet [Sthlms trivialskolas journal 1731—1821, s. 254], där han enligt matrikeln inskrevs den 3 nov. s. å. Samtidigt med honom dimitterades också hans gode vän Pehr Enbom. Efter något års studium i Uppsala ägnade han sig åt undervisnings- och predikoverksamhet. År 1781 vikarierade han sålunda på apologistjänsten i Maria skola från 1 febr. till i mitten av oktober [Sjöstrand, D., Maria skola, Sthlm 1882, s. 196 f. Stockholms konsist. prot. d. 10/4 1798]. Samma år predikade han ej så sällan i Drottninghuskyrkan och i Johannes [Se predikoturerna i Dagl. Allehanda!]. År 1783 fick han tillstånd att öva sig i predikande i Adolf Fredrik under ottesångs-, aftonsångs- och veckogudstjänsterna [Stockholms konsist. prot. 21/1 1783, § 13]. Därmed synes han, av predikoturerna i tidningarna att döma, ha fortsatt flera år framåt, samtidigt som han innehade en lärartjänst i Stridsbergs realskola [Jfr Sthlms Posten 1789 n:r 81 och 91]. År 1789 sökte han tillsammans med skol- och studentkamraten Enbom grunda en ny reformskola, ett försök, som dock misslyckades [Strindberg, Axel, Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverige, Sthlm 1935, s. 132 ff.]. I juli 1789 anställdes han som adjunkt åt pastor i franska kyrkan och prästvigdes därpå i Uppsala den 18/12 1790. [Upsala Ärke-Stifts Tidningar N:o 12 d. 31/12 1790]. 1798 sökte och erhöll han den 9/8 legationspredikantsysslan i Lissabon [Jfr Biografica: Ruder i RA]. Återkommen 1802 studerade han i Uppsala h. t. detta år och tog pastoralexamen den 9 dec. [Åhörarförteckningar: Academica 1802 i RA]. De närmaste åren var han sysselsatt med att författa beskrivningar över Portugal och sina iakttagelser där, vilka skildringar på sin tid voro de bästa som funnos att tillgå i ämnet. Den 9 aug. 1806 utnämndes han till kyrkoherde i Nysätra och blev prost den 14 juni 1808. Till ledamot av Patriotiska sällskapet kallades han 1810 [Jfr Patr. sällsk. prot. den 30 sept. 1809, § 7]. 1812 sökte han Katarina pastorat i Stockholm men erhöll blott 15½ röster [Sthlms konsist. acta 1812]. Om hans bokgävor till nationsbiblioteken i Uppsala se Upsala Stads och Läns Tidning d. 1/11 1821 och d. 3/1 1822. Han avled barnlös den 15 febr. 1837. Jfr Upsala Ärkestifts Herdaminne Bd II, Upsala 1843, s. 337.

Om Anund Hammar, en pedagogisk fänkare under frihetstiden.

Frihetstiden är en märklig period i vårt undervisningsväsens historia. Därunder verkade icke mindre än två uppfostringskommissioner, och vid nästan varje riksdag diskuterades någon större pedagogisk fråga. Det brinnande intresset för uppfostringspörsmål tog sig också uttryck i den periodiska pressen och i litteraturen. Pedagogiken berördes sålunda titt och tätt i de av Johan Browallius redigerade tidskrifterna »Den Philosophiske Mercurius» och »Den Swenske Patriot», i Carl Carlesons »Hushåldz-Råd» och i Olof von Dalins »Then Swänska Argus», samtliga utgivna på 1730-talet; så ock t. ex. i »Lärda Tidningar», som började utkomma på 1740-talet, och i »Den wälmenande Patriot» från 1750-talet. Ryktbarast inom litteraturen är väl det av Gustaf Ruder år 1737 utgivna arbetet »Anledning Til Snille-Walet», kring vars idéer debatten kom att kretsas under de närmast följande årtiondena. Värdefulla arbeten voro ock bl. a. Swen Gudmund Strömwalls »En Lättad och Förbättrad LärdomsWäg» (1739), C. G. Romans »Wälmente Tanckar Om Barna Upfostring» (1743), J. Tof-téns »Tankar om Barna-Fostran» (1744), E. Eklunds »Upfostrings-Läran, Som wisar Sätt och Medel Til Ungdomens rätta Skiötsel och Underwisning» (1746) samt Anund Hammars »Tankar Om Swenska Barn» (1753).

Den sistnämnde var född den 28 januari 1708 i Varberg, där fadern, Bengt Andersson, var borgare.¹⁾ Föräldrarna höllo sonen till både skolgång och kroppsarbete. Modern hade »med egna händer» planterat en liten trädgård, där sonen »under hennes kiärliga upmuntringar» insöp första lusten till trädgårdsvetenskapen.²⁾ Sedan Anund genomgått läroverket i hemstaden, överflyttade han 1723 till gymnasiet i Göteborg.³⁾ Där kommo hans anlag och lust för litterära sysselsättningar till klart uttryck. Han skall där ha författat en »Almanach» för år 1725.⁴⁾ Efter fullbordad gymnasiekurs begav han sig till Lunds universitet, där han inskrevs såsom student den 18 okt. 1728.⁵⁾ För

att sätta honom i stånd att där fortsätta studierna, måste föräldrarna, vilka icke synas ha varit välsituerade, sälja en del av sin egendom i hemstaden, bl. a. den ovan nämnda trädgården.⁶⁾

Om Hammars studier i Lund under de närmaste åren är ingenting bekant, men man torde få antaga, att han med stor iver ägnade sig åt latinet, eftersom han redan år 1731 kunde antagas till vikarierande kollega vid hemstadens läroverk.⁷⁾ I en skrivelse av år 1748 meddelar

1) Sannolikt var han även någon tid skeppare, eftersom han tituleras navarchus. I »Album Studiosorum» i Lund för 1728 heter det sålunda: Anondus Hammar, Hallandus, natus, Warbergæ d. 28 Januarii A. 1708 patre navarcho» Lunds universitets arkiv: Kansliet sign. D I nr 3 (LUB). Jfr Pettersson, Sven-Litzén, A. Rob., Göteborgs Stifts Herdaminne, Göteborg 1872, s. 424. Skarstedt, C. W., Göteborgs stifts herdaminne, Lund 1885, s. 946.

2) [Hammar A.] Resan till Warberg, opag. s. 9 (Vetensk.-ak. arkiv).

3) Se Album Studiosorum i Lund för år 1728, pag. 84 (LUB). Jfr Götheborgska Magasinet N:o 22, lördagen den 31 mars 1760, s. 343. Se även Röding, Rudolf, Bidrag till Göteborgs latinläroverks historia, Göteborg 1898, s. 70, där »Anondus Hammar, Hall[andus]» uppräknas bland de år 1723 nyinskrivna gymnasisterna. Röding berättar (s. 30) en belysande episod ur gymnasist- och skollivet från Hammars tid vid läroverket: »Den 20 november 1723 beslöt magistraten — sedan föreståndarne vid kyrkan hos densamma anmält, att en söndag åskilliga bodbetjenter och gymnasister fört oljud i kyrkan, dervid en, Olof Knape, öfverfallit två af de senare och med knif sårat den ene i hufvudet — att till gymnasisterna skulle återupplåtas södra läktaren, men att dörren skulle förses med lås, och borde en af ringkarlarne och en stadstjenare alltid der vara tillstädes för att afstyra oväsen». Det skulle följaktligen för skolpojknarnas del bli gudstjänst under polisuppsikt! Det framgår f. ö. av Rödings framställning, att oljud under gudstjänsterna var en tämligen vanlig företeelse vid denna tid.

4) Skarstedt, C. W., a.a. s. 948.

5) Album Studiosorum i Lund för år 1728, pag. 84.

Bland akad. konsistoriets brev pro Anno 1728—1730 finnes en »Lista på Den nu för Tijden här wid Caroliniska Academien Studerande (Adelen och Ungdomen)», på vilken en student, Arnold Hammar, är upptagen som nr 42 på Göteborgs och Hallands nations förteckning. Troligen är det fråga om Anund Hammar, ehuru förnamnet felskrivits (Universitetskanslerns för Lund arkiv i RA).

6) [Hammar, A.] Resa til Warberg År 1751, opag. s. 9.

7) Olika uppgifter förekomma beträffande tidpunkten, då denna anställning skett. Sålunda uppgifte Pettersson och Litzén (a. a. s. 424) årtalet 1730, medan Skarstedt och Sjöström ha årtalet 1732. (De förra ha säkerligen fått uppgiften från Bexell, S. P., Hallands Historia och Beskrifning I, Göteborg 1818, s. 459 f. Samma uppgift finnes även i Bexell, S. P., — Bexell, J. G., Göteborgs Stifts Historia och Herdaminne II, Göteborg 1835, s. 144 f. Skarstedt, C. W., a. a. s. 496. Sjöström, Carl, Göteborgs Nation i Lund 1669—1906, Lund 1907, s. 118 nr 562). Att anställningsåret emellertid var 1731, framgår bl. a. av domkapitlets underdåniga skrivelser den 7 sept. 1748 resp. den 6 nov. 1751 med förslag till återbesättande av kyrkoherdetjänsten i Vinbergs och Stafsinge pastorat och i Varberg (Göteborgs konsistorie skriv. till Kongl. Maj:t 1748, 1751 i R. A.). I den först-

domkapitlet, att anställningen skett genom stadens kallelse.⁸⁾ Detta berodde på ett gammalt privilegium. Några examina kom han icke att avlägga vid universitetet.

Hammars nämnda anställning var från början sålunda blott tillfällig⁹⁾, men då ny ordinarie innehavare av tjänsten skulle tillsättas, begärde stadens magistrat i skrivelse till domkapitlet, att fullmakt på tjänsten skulle utfärdas för honom. I domkapitlets protokoll den 10 maj 1732 relateras magistratens skrivelse av den 5 maj, vari den begärt »thet måtte Anund Hammar, som ad interim varit Collega therstädes, med fullmakt blifwa hugnad». Med anledning härav inkallades han att den 21 juni 1732 undergå examen.¹⁰⁾ Förhöret anordnades på grund av läroverksstadgans bestämmelse, att ingen föreslagen finge tilldelas fullmakt, förrän han givit biskop och konsistorium »prof af sin skickelighet». ¹¹⁾ Omedelbart efter provet meddelar protokollet, att Hammar skulle få fullmakt »at wara Collega i Warbergs Schola i Kyrckjoherden Olins ställe». ¹²⁾

Nämnda läroverk låg öster om kyrkan vid Drottninggatan. Snart efter den stora branden 1666 hade där byggts ett skolhus, som 1688 apterades till uthus i samband med att ny läroverksbyggnad uppfördes på samma tomtområde. Det brann ned 1723, varefter nytt skolhus uppfördes 1726. Detta ersattes 1745 medelst ett annat, som förstördes i den stora stadsbranden den 18 maj 1767, då även kyrkan och en stor del av staden förintades. På 1770-talet uppfördes en läroverksbyggnad, som sedan gjorde tjänst ännu långt in på 1800-talet.¹³⁾ Dessa skolhus synas ha blivit uppförda i stort sett efter samma ritningar.¹⁴⁾

Om skolhuset 1745—1767, som i stort sett torde ha liknat det tidigare från 1726, i vilket Hammar arbetade såsom kollega, berättar han själv 1751 bland annat följande: »Scholen, som lefwererat Landet så många wackra Män, war nu blefwen nybygd af timber. Der woro nödiga Rum inrettade för begge Läromestarena. En liten Trägårdspåls, som nu låg nästa obrukad, kunde giöra Ungdomen dienst til Horticulturens och Botaniquens idkande, och, om han skulle framdeles finnas förliten, är god tilgång at få honom större». ¹⁵⁾ Och i sin Warbergshistoria¹⁶⁾ skildrar Johan Rosén 1759 läroverket i följande ordalag: »Huset är bygt af Stadens egna medel 1745. Rector och Collega, som kallas Hörare, bo i öfwerwåningen, och hafwa hwardera sina 2 Rum, utom Kök och Wisthus, och kunna således hushålla. I underwåningen äro afskilda Rum för hwar Lärare, som dela hwar sine Lärningar i 2 serskilda Classer, hwilka kallas Lexor. Från yppersta Lexan komma nu för tiden ganska skickelige Ynglingar hit til Gymnasium. Nedersta Lexan heter *Sinkan*; som ledes af Landskaps-ordet *sinka sig*, det är wara trög och långsam, eller söla och dröja. Schol-

Huset är tredje gången uprest här på Tomten inom 100 år, eller sedan Staden hitflyttades». ¹⁷⁾ Till skolan hörde, som vi sett, en liten trädgård, vilken nyttjades av lärarna.

nämnda skrivelsen förklarar konsistorium, att Hammar förordnats till Collega Scholae i Varberg år 1731, sedan han använt »berömvärd flit» på sina studiers fortsättande vid akademien.

⁸⁾ Göteborgs konsistorie skriv. till K. Maj:t 1748 med förslag till återbesättande av kyrkoherdetjänsten i Vinbergs och Stafsinge pastorat (R. A.).

⁹⁾ Att vikariatet blev ledigt 1731, berodde på att pastor i Ölmevalla dog detta år och att hans måg Hans Georg Olin, som var kollega i Varberg, förordnades att uppehålla vice pastorsämbetet, till dess kyrkoherdetjänsten bleve återbesatt med ordinarie innehavare. Sedan Olin 1732 utnämns till kyrkoherde efter svärfadern, blev kollegatet i Varberg ledigt.

¹⁰⁾ Protokollet d. 10/5 1732, § 3 (GLA). Magistratens begäran, att Hammar skulle befrias från att betala en avgift av 100 d:r Smt till sin företrädare i ämbetet, pastor Olin, ställdes däremot på framtiden.

¹¹⁾ Läroverksstadgan 1724, Caput I, § 2. (ÅSU vol. VII, s. 21).

¹²⁾ Protokollet den 21/6 1732, § 16 (GLA). Samma dag, som examen skedde begärde kyrkoherde Eberhard Dahlberg i Varberg, att Hammar måtte få prästvigas »på thet han, som är af ett tungt bröst, måtte blifwa hulpen tå och tå med mässande». Av allt att döma hade Hammar redan vid denna tid gjort sig bekant för sin gripande predikokost, och det var i så fall naturligt, att hans förman önskade få honom till hjälp vid församlingsvården. Domkapitlet, som var mycket misstänksamt mot populära predikanter, resolverade, att det ej kunde så snart låta honom komma til ordines. (Prot. s. d. Kyrkoherden fick anvisning på hjälp från annat håll. Om Dahlberg (1691—1751) se Bexell, S. P., a. a. s. 459). Först åtskilliga år senare, i samband med anställningen såsom pastorsadjunkt i Göteborg, ordinerades Hammar, ehuru han redan under sin kollegatid i Varberg varit predikant vid hospitalet i staden. Se domkapitlets nämnda skrivelse till K. Maj:t 1748 (RA). Hospitalspredikantbefattningen omtalas av Skarstedt (a. a. s. 946). Pettersson och Litzén (a. a. s. 424), Bexell (a. a. s. 459 f.) och S. P. Bexell — J. G. Bexell (a. a. s. 144 f.) Hammar säger i »Resan til Warberg År 1751», opag. s. 5, att han hållit »Bön» i hospitalet under sin kollegatid. I »Göteborgska Magasinet» 1762 (s. 123) yttrar Hammar, att han då varit präst i 28 år, vilket tyder på att prästvigningen skett 1734.

¹³⁾ Jfr Bexell, S. P., a. a. s. 435 f. 469. Richardson, Jacob, Hallandia Antiqua & Hodierna, Stockholm 1752, s. 49.

¹⁴⁾ Det sistnämnda synes dock ha varit något större än sina föregångare, i det att det innehöll boningsrum också för stadskommistern. Jfr Bexell, S. P., — Bexell, J. G., a. a. s. 147.

¹⁵⁾ [Hammar, A.] Resan til Warberg År 1751, opag. s. 7.

¹⁶⁾ Göteborgska Magasinet N:o 28 den 9/7 1759, s. 224 f. Jfr Warbergs Historia, författad och offentliggjord i Göteborgska Magasinet 1759 av Johan Rosén, utgiven av Bert Möller, Lund 1923, i vilken utgåva denne bevisar, att arbetet är skrivet av lektor Johan Rosén (i Göteborg).

¹⁷⁾ Jfr redogörelsen hos Bexell, S. P., a. a. s. 435 f. Etymologien är förvisso felaktig. Enligt lektor B. Rud. Hall, med vilken jag diskuterat denna fråga, går ordet tillbaka till franska och andra namn på femte klassen (räkneklassen) i sådana läroverk, där speciell, renodlad apologistklass fanns. Talet om »avskilda» rum för

Dessa voro sålunda vid antydda tid tvenne, rektor och kollega, och klasserna (»läxorna») fyra. Undervisningsplanen syftade närmast till att förbereda gossarna antingen för Göteborgs gymnasium eller ock för inträde i handel, hantverk etc. En tredje lärare, en apologist, som ursprungligen upptagits i skolans organisationsplan och måhända under någon period funnits, var icke nu antagen, emedan erforderliga lönedel saknades.¹⁸⁾ Man hjälpte sig då med att organisera särskild undervisning åt de gossar, som skulle gå direkt ut i det praktiska livet. Kollegans »övre läxa» indelades nämligen i tvenne avdelningar, en för dem som skulle gå den lärda banan och alltså senare flytta upp i rektors klasser, och en för de ynglingar, som skulle gå till handel och hantverk etc. Kollega hade alltså, tyckes det, samtidigt tre avdelningar, dels den »nedre läxan», som var gemensam för alla nybörjare, dels den »övre läxan», som var delad i övre och nedre secunda, vilka sålunda voro parallellavdelningar. Övre secunda var läroverkslinjen, medan nedre secunda var en begynnelse till ett slags real bildningsväg.¹⁹⁾ Att Hammar sedermera visade sig så intresserad av undervisning för de »olärda» klassernas barn och så förstående mot kraven på särskild undervisning för den skolungdom, som direkt skulle gå ut i förvärvslivet, torde i viss mån bero på att han här under sin kollegatid så intimt konfronterades med linjedelningsproblemet.

Under Hammars verksamhet vid läroverket, styrdes detta av rektor Johan Grimberg.²⁰⁾ Om dennes intresse för sin lärargärning vittnar bl. a., att han på sin dödsbädd gjorde ett muntligt testamente, enligt vilket hans bibliotek på 158 band skulle överlätas åt skolan jämte ett kapital av 40 riksdaler. Meningarna om hans nit bröto sig dock mot varandra. Johan Rosén uttrycker sig mycket berömmande om honom och torde därvid haft Hammar till sagesman. Rosén menar t. o. m. att Grimberg med »berömlig nit» uppoffrat själva livet för sitt lärosäte.²¹⁾ Däremot klagade prosten Dahlberg och magistraten 1737 över att rektorn varit försumlig i sitt arbete och förklarade, att stadsborna nödgades, »såsom någre redan giordt, theras barn utur Scholan taga, och under andras information sättja», därest rektor icke bättre skötte sina åligganden. De önskade därför, att konsistoriet måtte »genom alfvarsamma förmaningar förmå honom thertil, at han sitt ämbete förswarligen skjöter». Helst rekommenderade de honom »såsom en 16 åhrs Scholae betiänt, til någon bättre lägenhet», d. v. s. något pastorat. Det är möjligt, att hela aktionen igångsatts just för att påminna domkapitlet om att Grimberg trots sina många tjänsteår ännu icke erhållit befordran till prästerlig tjänst.²²⁾ Konsistoriet uppdrog åt eforus att närmare undersöka skolförhållandena i Varberg. Någon befordran erhöi Grimberg icke.²³⁾

Då Hammar började sin kollegatjänstgöring (1731), var han blott 23 år gammal och sålunda icke mycket äldre än de äldsta eleverna. Detta samt hans hurtiga sinne och praktiska läggning torde ha bidragit till att eleverna i honom synas ha sett icke blott en lärare utan även en äldre kamrat. Hammar ger oss själv en glimt av sin verksamhet såsom lärare, då han i sina »Tankar om Swenska Barn» framhåller, att gossarna borde ha några små övningar i handaslöjder på samma gång som de lärde sig läsa, skriva och räkna, så att de vande sina händer till gagn och nytta samtidigt som sina tankar. Dylikt roade ungdomen och manade även de trögare till efterföljd. »Jag rogade mig», säger han, »då som eljest med at snickra, swarfwa, måla, binda Böcker, och mer dylikt Fuskeri; men hade derwid det nöjet, at jag såg bland 40 Lärjungar, den ena syslösättia sig med ett, den andra med annat, alt som lusten föll; så at knapt någon war utan Handa-öfning.»²⁴⁾ Den i snickeri, måleri och svarvning hjälpsamme läraren har säkerligen mycket snart vunnit skolungdomens hjärtan.

varje lärare torde blott innebära, att varje lärare hade sin bestämda plats i den gemensamma skolsalen, eller ock — såsom lektor Hall är mera böjd för att anse — att varje lärares avdelningar voro medelst ett sådant skrank eller luckor avskilda från den andra lärarens klassgrupper, som fanns i Stockholm, Gävle, Växjö och vissa andra läroverk (jfr ÅSU n:r 37 s. 173; n:r 68 s. 183—184; Böttiger: Självbiogr. anteckn. Sthlm 1929 s. 53). I sistnämnda fall skulle då skrankorna ej byggts upp efter branden 1767, ty i »Uppgifter... angående Warbergs Stads-Schola» (Uppfostringskommitténs af 1812 handl. i RA) heter det, att »alla Classerna äro i ett enda oafdeladt rum».

¹⁸⁾ Jfr Bexell, S. P., a.a. s. 469 f. Vanligen bedrevos studierna vid skolan i 7, 8 å 9 år, innan förflyttning till gymnasium eller ibland direkt till universitet skedde. Se nyss anförda »Uppgifter» (RA) och »Relation om Publiqva Scholan i Warberg» i Kanslersgilletts handlingar, vol. 10 (RA).

¹⁹⁾ Jfr Bexell, S. P., a.a. s. 469 f.

²⁰⁾ Denne var född 1799 och sålunda nio år äldre än sin nya kollega. Han hade blivt rektor där 1721 och tjänstgjorde som sådan till sin död 1742. Jfr Bexell, S. P., a.a. s. 471.

²¹⁾ Götheborgska Magasinet No 28 den 9/7 1759, s. 225. Se även Varbergs Historia (Möller), s. 106. Jfr Bexell, S. P., — Bexell, J. G., a.a. s. 147. Grimbergs efterlevande maka, A. C. Strömner, bekräftade makens donation genom ett den 2 maj 1744 lagligen uppsatt testamente.

²²⁾ Enligt 1724 års läroverksstadga, Cap. III. § 1, borde biskop och konsistorium tillse, att »Scholae-betienterna.. åtminstone innom 7 eller 8:ta åhr blifwa utur oket släppte» och befordrade.

²³⁾ Göteborgs domkapitels protokoll den 23/2 1737, § 5 (GLA).

²⁴⁾ Hammar, A., Tankar om Swenska Barn, Stockholm 1758, s. 23. Här avtryckt. Jfr Wiberg, A., Till skolslöjdens förhistoria, Lund 1939, s. 37, 68 ff. Under varbergsåren gifte sig Hammar med Elisabeth Maria Agrell (1706—1772), dotter till kyrkoherden Lars Agrell i Hunestad. Bröllopet stod 1735 i Borås. Jfr Sjöström, C., a.a. s. 118.

Hammar stannade endast några år vid sitt kollegat i Varberg. Detta berodde säkerligen icke på bristande intresse utan på små befordringsutsikter och dålig lön. Under Hammars tid gjorde f. ö. lärarkåren i Varberg en framstöt för bättre löner. Grimberg och Hammar utarbetade gemensamt ett memorial, daterat den 8 april 1734. Meningen var att memorialet skulle utnyttjas av 1734 års fullmäktige i riksdagen.²⁵⁾ Också var ju kollegalönen så ringa, att det icke kan förundra, att även en så intresserad pedagog som Hammar grep första bästa tillfälle att nå en bättre ställning.

I början av år 1736 kallades Hammar till komministersadjunkt vid domkyrkan i Göteborg.²⁶⁾ och vid val 1737 utsågs han enhälligt till komminister med tillträde 1738.²⁷⁾ Valutgången visar, att Hammar lyckats göra sig utomordentligt omtyckt redan under det första året i Göteborg. Härtill torde såväl hans personliga egenskaper som hans predikogåvor ha bidragit.

Av Hammars religiösa arbete i Göteborg skall här blott erinras om att han i slutet av 1740-talet utgav ett par Luther-översättningar.²⁸⁾ Snart därefter publicerade han en ekonomisk uppsats. Redan under sina barnaår hade han ju fått sitt intresse väckt för trädgårdsskötsel. Under kollegaåren i Varberg torde skolans trädgård ha satts i stånd och utnyttjats av honom, och under göteborgstiden skaffade han sig några trädgårdar i Haga, där hans intresse och kunskaper kunde komma till sin rätt.²⁹⁾ Det var under sådana förhållanden naturligt att Carl Hårleman skulle anmoda just Hammar att medarbeta i hans dagbok, då han 1750 besökte Göteborg och ville ha en redogörelse för den uppblomstrande trädgårdsodlingen i stadens omgivning. Bekantskapen mellan de två torde ha förmedlats av biskop Jöran Wallin. Uppsatsen, som inflöt under rubriken »Wenersborg d. 18 Aug. 1750», bar överskriften »Berättelse om Köks Trädgårdar omkring Götheborg, i synnerhet i Partille Sockn». Här framhöll Hammar, vilka lysande möjligheter till ekonomiskt välstånd en väl upparbetad trädgårdsskötsel innebar. Förf. visar sig vara väl förtrogen med förhållandena på trädgårdsskötselns område även i utlandet, särskilt i Tyskland och Holland. Sedan Hammar tämligen i detalj skildrat förhållandena i Göteborgs omgivning, framför han sina folkväckande synpunkter: kyrkoherdar och ståndspersoner på landet skulle kunna göra en stor insats, om de började en mönstergill trädgårdsodling. Finge bönderna exempelvis varje sommarsöndag under sina besök vid gudstjänsterna se sin kyrkoherdes prydliga och givande trädgård för sina ögon, skulle snart den ene efter den andre följa hans exempel.³⁰⁾

År 1748 sökte Hammar förgäves Vinbergs och Stafsinge pastorat, varvid han av domkapitlet sattes i första förslagsrummet. Vid valet

erhöll han 181 röster, medan den i andra förslagsrummet uppförde fick 4 och den i tredje 3 röster.³¹⁾ I sin skrivelse till konungen med förord för Hammar framhöll domkapitlet bland annat, att Hammar alltsedan 1736 behörigen förestått komministertjänsten »med oförtruten flit och nitälskan til Guds ära samt församlingens goda nöje».

Tre år senare sökte han kyrkoherdetjänsten i sin hemstad; medsökande voro lektor Jacob Arfwidsson i Göteborg och kollega Carl

²⁵⁾ Scholae-Betienternes i Warberg ingifne Memorial till de från Götheborgs Stift på 1734 års Riksdag fullmäktige: Handl. ang. undervisningsväsendet 1730—1739, lägg: 1734 (GLA).

Om lärarnas löner samt om de olika klassernas och lärjungegruppernas kurser se redogörelsen för Varbergs skola i Uppfostringskommissionens av år 1745 handlingar, vol. III (RA).

²⁶⁾ Komministern Magnus Chorin, som var född den 2/3 1688, var en högst märklig representant för frihetstidens prästerskap och blev stamfader för ätten Crusenstolpe. Han dog redan den 6/3 1736, varefter Hammar kom att ensam förestå både tjänste- och nådåret. Göteborgs konsistorii skrivelser till Kongl. Maj:t 1748, 1751 (RA).

²⁷⁾ Om valets utgång underrättades domkapitlet i en skrivelse från magistraten i mars, då denna även begärde, att konsistoriet skulle »efter wanligheten honom, Hammar, med behörigt *Constitutorial* på berörde beställning förse låta». — Enligt gällande privilegier hade församlingen rätt att utse komminister. Konsistoriet beslöt, att fullmakt skulle utskrivas för Hammar samt uttalade den förhoppningen, att valet måtte ha »skiedt til Guds namns ähra, församlingens sannskyldiga uppbyggelse och wäl trefnad». Göteborgs domkapitels protokoll den 30 mars 1737, § 2 (GLA).

²⁸⁾ »D. Martini Lutheri Anderika Predikan Om Christi Lidande» och »Den Saliga Guds Mannens D. Martini Lutheri Lära Om Christi Dyra Förlossnings-Werk, I Anledning af Pauli Ord Gal. 1, 4. 5 och Cap. 3, 13. 14. På Svenska Tungomålet öfversatt Af Anund Hammar, Comminister wid Dom-Kyrkan i Götheborg.» Till den sistnämnda skriften hade biskop Jöran Wallin skrivit ett företal, i vilket han prisade Hammars initiativ att börja översätta Luthers verk till modern svenska. »Jag önskar högeligen», säger biskopen, »at både Han — Wår Nitiske Comminister wid Dom-Kyrkan i Götheborg, Ärewyrdige och Hög-wällärde Herr Anund Hammar — och flere måtte af Gud erhålla Hug, Nåd och Krafter at fortfara uti et så lofwerdt upsåt och rikt ämne».

²⁹⁾ [Hammar, A.] Belägenheten af Lindbergs Prästegård, opag. sidan 5. Manuskript i 4:o i Vetenskapsakademiens arkiv.

³⁰⁾ Hårleman, Carl, Dag-Bok Öfwer En ifrån Stockholm igenom Rikets Landskaper gjord Resa År 1750, s. 177—186. Uppsatsen är undertecknad: A. Hammar. Comminister wid Domkyrkan i Götheborg. Skarstedts uppgift i herdaminnet, att uppsatsen är införd i Dag-Bok 1749, är felaktig. Jfr Kongl. Maj:ts resolution av d. 29 nov. 1756 om sockenträdgårdsmästare. Se även Patriotiska sällskapets Handlingar II stycket. II. Afdelningen, s. 143, 176 ff., 302.

³¹⁾ Vid rådssessionen den 6 dec. 1748 utsåg regeringen slottspredikanten på Bohus Jöns Tranchelius till kyrkoherde i pastoratet. Jfr Göteborgs domk:s skrivelser till Kongl. Maj:t 1748 (RA).

Homan i Varberg. Hammar underkastade sig pastoralexamen och erhöll missiv att provpredika.³²⁾ Hans resa känna vi väl till, emedan den dagbok, Hammar förde på färden, är bevarad.³³⁾ Den omfattar tiden 19—31 juli 1751 och erbjuder mycket av kulturhistoriskt intresse. Han börjar med att omtala, att höbärgningen merendels avslutats i Göteborgstrakten och fortsätter med reflexioner rörande det landskap, han genomreste. Särskilt lade han märke till bristen på skog och framförde förslag, hur man skulle kunna råda bot för detta. Om sin ankomst till resans mål berättar Hammar: »Jag kom til Warberg strax efter Middagen och begaf mig strav efter bud til Herr Borgmestaren Pihlson, der jag hade den lyckan träffa Högwyrdige Herr Doctoren och Biskopen, som i Halland hållit Visitation på åtskilliga stellen. Det der församlade selskapet bestod til största delen af mina förra lekebröder och Disciplar, och wi helsade hwar annan eij utan rörelse. — Högwyrdige Herr Doctoren och Biskopen reste strax efter måltiden, och, emedan dess wagn war utkiörd, gick han in uti Hospitalet, der jag kiendes igen af Hospitals hionen för hwilka jag hållit Bön, då jag war Collega wid Scholan. Wid utgåendet derifrån kom en Dumbe och undfegnade mig med ett gladlynt ansikte; han war en gamal lekebroder, som nu hade sitt underhåll dermed at han hade kostdagar i staden.³⁴⁾ — Fattiga i synnerhet tiggare blev jag intet warse, utan förnam til min glädje, at de woro både få, och blefwo tilreckeligen försörgde, samt at Magistraten warit omtänkt at hindra andra tiggares kringstrykande.³⁵⁾

Om sin provpredikan på söndagen säger Hammar, att han hade »ordsak derwid wyrda en besynnerlig Guds styrelse», eftersom det hade gått jämnt på dagen sexton år, sedan han »sidsta gången der predikat». De närmast följande upplevelserna skildrar Hammar sålunda: »Omgenget i de följande dagarna war kiärt och behageligit. De gamle wyrdades af mig som Fäder, de Yngre woro såsom mina Bröder, emedan wi tillhopa anwänt våra Barndoms År, och jag fegnade mig intet litet deröfwer at jag af mina förra lärjungar nu räknade idoga och hederliga Borgare. Knappt kunde omgenge wara förtroligare, hwar och en fegnade mig, och hwar och en gjorde sig nöje af at wisa mig de förbättringar, som woro gjorde i min frånwaro. Jag kan intet utföra den rörelsen som war nästan hwart jag wende mig, man gret, man omfamnade mig, och gjorde mig tusende kierleksbetygelser. Jag bekänner, at alt detta gjorde mig häpen, emedan jag eij wiste huruwida Guds försyn ämnat mig til ett omgenge, som nu gjorde mig må mycket nöje, men derjemte satte mina tankar i en orolig åstundan. Jag kan i all min tid intet vinna, ja icke ens begära så innerligt förtroende af en Församling, som nu eij kenner mig, och håller dock före, at förtroende är det mesta en Prest

skal söka hos en församling, der han tänker giöra Nytt. En ting undrade jag mycket öfwer: ingen sade mig sina tankar om det tilstundande Prestevalet, och jag lemnade Orten, det wet Gud, utan at hafwa på något sät hemligen bragt någon på min sida.»

Efter denna mera allmänna karakteristik övergår Hammar till att skildra sina intryck under vandringarna i staden. Han talar om kyrkan och skolan och finner, att »Såden stod på Stadens åkrar så herlig». Däremot finner han trädgårdarna dåliga och illa skötta. Under vandringen kommer han också till sitt barndomshem, där han grips av djup rörelse: »tårarna stodo mig i ögonen, när jag såg den Trägården, som min Mor med egna händer planterat, och der jag i min barndom under hennes kiärliga upmuntringar, insupit första lusten til Trägårdswetenskapen, den jag hoppas få se i bättre gång i mitt Fädernesland än han härtil warit. Jag kiende igen de trän, hwars frukter blefwit lemnade åt Mors enda barn, och som smakat så wäl. Den rena barken, de frodiga qwistarna, de ymnoga frukterna, under hwilka grenarna bugnade, alt intog mig. Min far hade måst sälja denna sin lilla ägendom at hielpa mig til Academien; nu innehades den af twenne gamla barnlösa makar; och det kan skie, om Gud så wil, at min Mor der nedlagt sitt arbete för sin son, och at denna flecken kan blifwa ti! samma upmuntring för mina barn, som han har warit för mig».

Hammar uttalar sig vidare om »hafwets fallande», om brännvinet »Sweriges syndastraff», som förstör så mycket tid och kraft för husbönder och tjänstefolk och om ett rationellt åkerbruk i Halland. Hans gode vän rådmann Lagerbom hade tagit sig för att förbättra mossar och sandfält genom att övergödsla dem med tång från stränderna. Ingen som sett dessa förbättringar, kan tvivla på »at Halland kan giöras öfwer alt fruktbart», försäkrar Hammar till sist.

Vid kyrkoherdevalet erhöll Hammar 136 röster, Homan 26 och Arfwidsson ingen röst.³⁶⁾ Enligt Varbergs privilegium av år 1573 hade staden rätt att själv »udwelge og kiese» sin kristliga predikant, varför också regeringen utnämnde Hammar den 18 dec. 1751. I sitt nya

³²⁾ 8:de sönd. e. trinitatis den 21 juli 1751.

³³⁾ [Hammar, A.] Resan til Warberg År 1751: Vetenskapsakademiens arkiv.

³⁴⁾ Denna notis är av stort intresse, emedan den antyder, hur man i samhällen med ordnad fattigvård tillfredsställde de döfstummas behov.

³⁵⁾ Resan till Warberg, opag. s. 5 f. Det följande i texten: ur s. 6—14.

³⁶⁾ Konsistoriet uppförde de sökande i ordningen Hammar—Arfwidsson—Homan och gav sitt förord åt Hammar. Göteborgs domk:s skriv. till Kongl. Maj:t 1751 (RA). Skarstedt är onödigt misstänksam, då han i biskop Wallins uttalande 1751 om Hammars predikningar vill se något slags kättarförföljelse. Före avgörandet insände Homan ett flertal inlagor till Kongl. Maj:t med bön att bli utnämnd. Förvaras nu som bilagor bland Göteborgs domk:s skriv. till Kongl. Maj:t 1751 (RA).

ämbete invigdes han av biskop Jöran Wallin den 5 aug. 1753, då även visitation hölls.³⁷⁾ Dagen efter invigningen besökte biskopen skolan och förhörde såväl lärare som lärjungar. På grund av sommarferierna voro blott ett fåtal elever tillstädes. De tre närvarande av rektorsklassen gjorde väl reda för sig i såväl grekiska som latin, och två av dem tillstyrktes att begiva sig till gymnasiet i Göteborg. Kollegans elever visade sig däremot släta i sina stycken, särskilt i latin, men Carl Homan, numera utnämnd till kyrkoherde i Träslöv, förklarade, att osäkerheten berodde på försagdhet och blyghet inför hans högvördighet.

Hammars verksamhet såsom själasörjare i Varberg skall här icke behandlas. Redan de första åren väckte han en viss uppmärksamhet, då han åtog sig att undervisa en jude i Varberg, Salomon, i den kristna läran. Resultatet blev, att Salomon, som var född i Berlin och vid denna tid 29 år gammal, döptes, sedan han offentligen i församlingens närvaro »afsagt sig sin förra villfarande och antagit then rena Evangeliska Lära».³⁸⁾

Hammar synes mycket snart ha nått stort anseende bland ämbetsbröderna. År 1756 underskrev han halländska prästerskapets förening om deras änkers underhåll, och 1760 var han vice præses vid prästmötet i stiftet, då han såsom ograduerad gick på gången och förhörde de yngre prästerna.³⁹⁾

Hammars pedagogiska intressen togo sig flera märkliga uttryck redan under det första årtiondet han var kyrkoherde. Sålunda grundade han på Varbergs hospital en fattigskola, som drevs utan att hospitalets fonder betungades. Hospitalet var en stiftelse, som ansågs ha sitt ursprung långt inne i medeltiden. Dess fonder voro icke obetydliga, men förvaltningen därav tycks ha varit långt ifrån mönstergill. År 1765 fick Hammar länsstyrelsens uppdrag att undersöka förhållandena, men då uppdraget var mycket vanskligt och obehagligt — inblandade voro ett flertal ansedda borgare i staden — och sjukdom dessutom tillstötte, avsåde han sig uppdraget. Skrivelsen därom till domkapitlet är särskilt anmärkningsvärd därför, att Hammar lät den åtföljas av en värdefull utredning rörande skolans och hospitalets historia.⁴⁰⁾ Att fattigskolan icke betungade fonderna, torde ha inneburit, att Hammar ordnade extra kollekter för saken och att han fått in så mycket medel, att skolan kunde hållas i gång. Staden hade sålunda vid denna tid både en lärdomsskola och en folkskola.⁴¹⁾

Ett annat uttryck för Hammars intresse för uppfostringsfrågor är hans 1758 publicerade och för sin tid betydande arbete »Tankar om Svenska Barn», vilket omtryckes i föreliggande bok. Skarstedt synes ha sina tvivel rörande Hammars författarskap, då han yttrar, att denne »måhända» skrivit hela avhandlingen. Något bärande skäl för

dylika tvivel kunna emellertid icke anföras. Redan i en recension i nov. 1758 i »Den Swenska Mercurius» tillskrives boken Hammar, varvid även anmärkes, att boken väl »förtjente at se dagsljuset».⁴²⁾ Då Johan Rosén följande år i Götheborgska Magasinet presenterade kyrkoherde Hammar för sin läsekrets såsom medarbetare i tidskriften, så skedde det med en hänvisning till boken från år 1758. Han yttrade sålunda: »Man har nyligen sedt Hans utsökte Tankar om Swenska Barn, afritade med den munterhet, som följer qwicka pennor». Vidare omtalas i bokens förord, att Hammar skrivit arbetet.⁴³⁾

Det som kanske främst frapperar den som läser Hammars »Tankar», är deras omisskännligt moderna klang. Redan första avdelningen »Om Svenska Barn i gemen» utmynnar i ett försvarstal för den olyckliga, ogifta modern och ett påpekande av den förfärande höga barnadödlichkeit, som rådde bland s. k. oäkta barn (s. 10, § 10). Barnen vore utan skuld till föräldrarnas brott; dock straffades de av samhället, i det de hindrades att erhålla uppfostran och arv samt uteslötos från att lära hederliga hantverk. Här borde höga vederbörande gripa in.

Vidare är det märkligt, att boken ägnar ett helt kapitel åt flickornas uppfostran. Hammar finner det högst olyckligt, att samhället så litet vårdar sig om »könets» uppfostran, då likväl en flicka hade lika stort behov av undervisning och uppfostran som en gosse. Sedan författaren därpå redogjort för det förvända i den samtida flickuppfostran,

³⁷⁾ Visitationsprotokoll 1751—1770, nr 39 (GLA).

³⁸⁾ Se Hammars skrivelse till domkapitlet den 21 jan. 1754. Han meddelade därvid, att han även givit en reformert soldat råd i andliga ting. (Handl. rör. undervisningsväsendet 1752—1755 (GLA). — Såsom kristen kallade Salomon sig Christian Peter David. Jfr Jönsson, Y. E. Anteckningar till Warbergs fästnings Historia, Warberg 1872, s. 98. En redogörelse för sin omvändelseverksamhet lämnade Hammar domkapitlet i brev den 12 mars 1754. Jfr Skarstedt, C. W., a. a. s. 946, där bl. a. Hammars förhållande till greken Metaxa omtalas.

³⁹⁾ Bexell, S. P., a. a. s. 460. Jfr Skarstedt, C. W., a. a. s. 947.

⁴⁰⁾ Saken gick till rättegång och avdömdes av rådstuvuråten d. 20/8 1770. Sedan domen överklagats, fällde Göta hovrätt sitt utslag d. 22/1 1773. En del av utslaget avtrycktes i Götheborgs Allehanda 1778 Nr 6, 9, 10, 11, 14 och 17. Sedan hospitalshuset nedbrunnit i den stora stadsbranden 1767, uppbyggdes det ej mera utan stiftelsen flyttades till Halmstad. Jfr Warbergs historia (Möller), sid. 106. Rörande Kongl. Maj:ts beslut ifråga om fondernas förvaltning se Inrikes civilexpeditionens registratur den 8 febr. 1781, fol. 206 f. (RA).

⁴¹⁾ Bexell, S. P., a. a. s. 438. Jfr Skarstedt, C. W. a. a. s. 946 f. Bexell synes stödja sig på Hammars egen här i texten nämnda redogörelse för saken.

⁴²⁾ Skarstedt hänvisar till L. Hammarskölds bok »Förteckning på De i Sverige från äldre, till närvarande Tider, utkomna Schole- och Undervisnings-Böcker, Stockholm 1817, s. 4, men på detta ställe konstaterar Hammarsköld blott, att företalet nämner Hammar. — Den Swenska Mercurius 1758, s. 244.

⁴³⁾ Götheb. Magasinet N:r 14 2/4 1759 s. 111. — Jfr här avtrycket.

övergår han till att framlägga sin reformplan. Vore det orimligt, frågar han, om det allmänna vårdade sig om flickornas uppfostran lika väl som om gossarnas? Vore icke en flickskola för städernas döttrar nödvändig, där de rikare mot lindrig betalning och de fattigare avgiftsfritt kunde få inhämta det de behövde lära? Denna plan på en offentlig allmän flickskola förverkligades ju först under 1800-talets senare hälft och delvis först under 1900-talet.

Vad beträffar skolorna för städernas manliga ungdom, så gläder sig Hammar över att dessa börjat upptaga tidsenliga ämnen på schemat, men han påpekar, att det blott är en mindre del av hela antalet gossar, som gå i skola. Det blir då en viktig fråga var alla de övriga skola få undervisning i läsning, skrivning och räkning, vilka kunskaper han anser nödvändiga för alla, vad de än komma att bli. Han pekar på exempel från andra nationer, deras »charity-schools» och friskolor, där barnen få materiel och undervisning för intet, och han menar, att ett allmänt skolsystem också hos oss skulle kunna åstadkommas utan alltför stora kostnader för det allmänna.

Det framgår ej tydligt, hur Hammar tänkt sig saken, men det är möjligt, att han har den plan i tankarna, som på 1730-talet framlagts av rektorn vid Göteborgs trivialskola, Petrus Gröndell. Denne hade 26 nov. 1733 i ett memorial föreslagit, att man »til at vinna ungdomens bättre och säkrare underwisning in elementis» skulle uttaga »nägra wissa och til informations wercket habiles personer af de Studerande» att i staden »en slik angelägen syssla sig åtaga». ⁴⁴⁾ Man borde förbjuda »the mans personer som hålla bijscholar» att fortsätta sin undervisningsverksamhet ⁴⁵⁾, och upprätta ett system av skolor, i vilka lärdoms-skolans elever skulle vara lärare. På detta sätt skulle man få kontroll över undervisningen och man skulle få bort ur skolans värld de »ofta duma och liderliga Karlar», som här och var satte sig ner och höllo skola på egen hand, om vilka Hammar talade. ⁴⁶⁾ Tanken på lärdoms-skolans elever och unga studenter som lärare i den lägre skolan för folkets barn upptogs under 1700-talet av flera, så t. ex. av den bekante snillevalsentusiast Gustaf Ruder. ⁴⁷⁾ Hur skolsystemet än ordnades,

⁴⁴⁾ Göteborgs domkapitels protokoll den 28 nov. 1733 § 2 (GLA). Gröndell hade blivit förordnad till rektor 1721. Han avled år 1734.

⁴⁵⁾ Jfr Göteborgs domkapitels protokoll den 6 dec. 1732, § 3 (GLA).

⁴⁶⁾ Tankar, s. 19. Konsistorierna hade i allmänhet mycket besvär med de många privatlärare, som etablerade skolor av högst skiftande karaktär. Jfr här s. 79.

⁴⁷⁾ Jfr Wiberg, A. Ur folkskollärarytbildn. hist. I: F. T. 1942 nr 8.

Att lärdoms-skolornas lärjungar förestodo lärartjänster och hade anställning såsom informatorer var ingenting ovanligt. Åtskilliga fattigare studerande måste gång efter annan avbryta sina studier för att ge undervisning och därmed förtjäna till sitt uppehälle. Ett sådant fall påträffas t. ex. i Joh. Rudbeckii dom-

kapitels protokoll 1629: en Dominus fick lov bli Poedagogus i Jäder men blott på ett år; sedan borde han fortsätta i gymnasiet (Hall, Kult. interiörer 1915, s. 6). Åtta år tidigare hade den nämnde biskopen »förmanat» prästerskapet ersätta olärda och vidskepliga klockare med sådana djäknar, som till intet annat dugde; dessa skulle bli socknarnas både klockare och barnalärare (Hall, Kult.int., KÅ 1915, särtryck: 7/9 1621 § VII: Hall, Sekelminnen inom Sveriges bildningshistoria m. anl. av »gymm. dag» 3/4 1921, UNT, särtryck s. 4—5). Detta utgör tydligen en fortsättning av Tysklands och Danmarks (inklusive Skånes) tidigare strävan att få till stånd barnundervisning på landet genom klockare, av vilka många varit djäknar (»degner», Diaconi. Jfr Hall: KÅ 1919, särtryck s. 206—230: Den kyrkliga folkundervisningen). En av Färila första »folkskollärare» var exempelvis en läroverkslev, som h. t. 1734 anställdes för socknebarnens information (Jfr ÅSU n:r 50, s. 75 och n:r 68, s. 41 med kommentar). Följande utgör ett av de mest klarläggande exemplen på stiftsstyrelsers försök att organisera folkundervisning på landsbygden med hjälp av lärdoms-skolans elever. Karlstads domkapitel utfärdade den 16/10 1752 en skrivelse till prästerskapet, i vilken utfästes, »att några tjenlige, af Karlstads Scholæ-ungdom, skulle anmodas» att åtaga sig undervisning åt barnen i bergslagen, om blott prästerskapet lämnade upplysningar om behovet. En av orsakerna till detta initiativ var, att skolhuset i Karlstad nedbrunnit och man ville skaffa skolungdomen sysselsättning till dess nya skollägenheter anskaffats (Jfr Dalgren, L., Karlstads läroverks historia, Karlstad 1931, s. 25). Pastor i Filipstad, Christopher Risell, meddelade såsom svar härför den 22 nov. 1752, att han »genom allmänne pålysningar» och »enskilte föreställningar» sökt befordra »denne stora angelägenheten, så mycket här tils möjligt varit», men att han icke nått så lysande resultat, som han önskat, emedan bergsfolket under hösttiden mestadels vistades i skogarna för »mihlearbete». Emellertid kunde han meddela följande:

»Torskebäckens hela hyttelag begärer en sådan Person, som icke allenast kan lära barnen läsa, utan ock till en del, efter deras begrep, räkna och skrifwa. Der ärbjudes utom kost och hus, efter en här gammal bruklig wahna, Sex öre Silf:r mynt för hwart barn om weckan; och som på den Hyttan således skulle blifwa flera Lärjungar tillhopa, såsom wid en Pædagogie, så förmodas att lönen torde någorlunda hjelpa sig.

Nordmarkshyttan. Måns Jönsson och Anders Swänsson begära en tillhopa; den de önska skulle vara Gymnast, lönen utfästa de till 140 D:r kmt om året.

Skälkärnshyttan. Olof Pärsson begärer en tjenlig Person allena, emot lön om året 100 D:r kmt.

Älgsjön. Nils Hinderesson begärer jämväl en sådan, för sina och dess grannars barn; hwad lönen angår, så skall den icke skillja dem åt.

Nordmarks grufwor. Elof Hedström och Pär Nilsson åstunda en tillhopa och canset de uti sitt swar icke hafwa utsatt någon wiss lön, så kännes de för ährlige och rättsinnige män, hwilka icke wägra en tillbörlig wedergällning.

Alla dessa åstunda Informatorer, hwilkas ankomst de önska ju förr ju häldre. Wiljandes man förmoda, att när de öfriga hyttorna få spörja denna undervisnings början med allwar anställas, så torde dessa exempel upmuntra och ährindra dem, att den ena bör så wäl wårda sina barns själägagn, som den andra. För öfrigt berättar jämväl Herr Petter Landberg genom bref af den 24 hujus, att om flera Scholæpersoner komme hit, så kunde de wäl blifwa antagne hos en och annan...». Sedan Risell därefter framfört några erinringar rörande de nya »skolmästarnas»

önskade Hammar, att övningarna i skrivning, läsning och räkning skulle omväxla med »små öfningar af handaslögder». Han var alltså inne på liknande tankegångar, som sedermera företräddes av sådana pedagogiska tänkare som Pestalozzi, Uno Cygnæus och Otto Salomon.⁴⁸⁾

I kapitlet om ungdomens beredande för näringsfång stöder Hammar sig i huvudsak på teorierna om det s. k. snillevalet. Han framlägger dock självständiga tankar i fråga om en förbättrad lärlingsutbildning och förordar i viss mån ett större mått av näringsfrihet. Han förordar till sist förbättringar i den grundläggande utbildningen också för blivande handelsmän och sjöfolk.

I ett kapitel om allmogens barn framlägger Hammar en plan till barnskolor för allmogen på landet. Han tänker liksom före honom Kraftman och andra, att man skulle kunna lösa allmogens skolfråga genom att inrätta internatskolor eller åtminstone internatkurser på landet. Den ekonomiska sidan av saken borde icke verka alldeles avskräckande. Om man nämligen hopsamlade de livsmedel, som årligen till ingen nytta bortskänktes åt kringstrykande tiggare, samt dessutom gjorde ett litet ytterligare tillskott skulle man mer än väl få de medel, som tarvades för den tillämnade skolans drift. Skollokaler borde kunna anskaffas utan alltför stora svårigheter i socknarna. En »beskedelig Enka» kunde förordnas att laga barnens mat, och man hade internatet färdigt. Barnen skulle dock icke sysselsättas blott med kristendom, läsning, skrivning och räkning utan även med kroppsarbete, framför allt med trädgårdsarbete och med snickerier av olika slag. Härvid var det Hammars intresse för hemslöjd och trädgårdsskötsel, som tog sig uttryck.⁴⁹⁾ Till lärare i dessa allmogeskolor skulle man söka få män, som voro kända för gudsfruktan och fosterlandskärlek.

Hammars skolsystem går som synes ut på att skapa ett starkt differentierat skolväsen. Det grundläggande är, att all landets ungdom skall få skolundervisning efter sina behov. Därför framlägges förslaget om ett differentierat folkskoleväsen, omfattande så väl gossar som flickor, och ägnat att ge den specialundervisning, som kräves för olika yrken och stånd. Detta är den reala bildningslinjen för ungdomen. Latinskolan, som förberedde för de lärda banorna, lämnade Hammar i stort sett orörd.

Hammars bok erhöi en lång och utförlig recension i Lärda Tidningar för 1758.⁵⁰⁾ De många uppmuntrande och prisande orden här och i pressen i övrigt gjorde tydligen, att Hammar från 1759 och några år framåt kom att ägna sig åt ett vittomspännande skriftställereri. En av orsakerna härtill var väl även, att iektor Johan Rosén s. å. gifte sig med Hammars yngsta dotter Anna.⁵¹⁾ Det blev framför allt i svärsonens samma år startade tidning Götheborgska Magasinet, som han

publicerade sina små arbeten. Att Rosén sommaren 1759 började publicera sin »Varbergs historia» i tidningen, berodde uppenbart på förbindelserna med Varberg. Detta år blev en Johan Georg Grimbeck komminister i staden, vilken under sina studieår i Lund 1751 disputerat på en avhandling, *Dissertatio Historica de Hallandia in genere*, som är ett gott bidrag till den lokalhistoriska litteraturen.⁵²⁾ Då Rosén s. å. vistades i Varberg, redigerade han med hjälp av Hammar och Grimbäck tidningen därifrån. Sitt medarbetarskap började Hammar redan i numren för den 9 och 14 april 1759 med en naturvetenskaplig avhandling om sälen och sälfångsten, och det var för att introducera författaren av denna avhandling hos läsekretsen, som Rosén skrev sin ovan omtalade presentation i numret för den 2 april.⁵³⁾ Emellertid ha Hammars bidrag till Roséns tidning varit så litet kända, trots det att de oftast äro signerade, att författaren räknas såsom anonym ännu 1939.⁵⁴⁾

Vid läsningen av Hammars inlägg i uppfostringsdebatten bör man ha klart för sig, att han haft känslan av att tala till en pedagogiskt intresserad miljö, vilken trots artiklarnas ibland misslyckade form⁵⁵⁾ hade förutsättningar att förstå honom. Hammars spekulationer få icke heller jämnställas med flertalet av de samtida samhällsförbättrarnas, ty från mängden av dessa filosofiska kammarekonomer, som vare sig av uppriktig välmening eller av ärelystnad översvämmade litteraturen, säger O. Sylwan (a.a s. 358) med rätta, »skilde sig Hammar fördel-

avlöning, omtalade han, att klockaren i Nordmark ständigt brukat hålla skola med barr jämsides med klockartjänsten (Karlstads domkapitels acta, vol. 1750—1752).

⁴⁸⁾ Jfr Wiberg, A. Till skolslöjdens förhistoria, Lund 1939 passim.

⁴⁹⁾ Jfr Wiberg, A., a.a. s. 70 f. Man kan här erinra sig den ovan nämnda resolutionen av 1756 om sockenträdgårdsmästare, vilka kanske tänkts som lärare i sockenskolan. År 1748 ombildades schäferiskolan på Höjentorp till lantbruksläroverk.

⁵⁰⁾ Lärda Tidningar nr 100, den 21 dec. 1758.

⁵¹⁾ Den 1 aug. 1759. Warbergs Historia (Möller), s. 96.

⁵²⁾ Grimbeck var född 1719. Blev 1754 magister i Lund. Dog såsom komminister i Varberg 1768.

⁵³⁾ Hammar, A., Afhandling om Skälen och Skäl-fångsten: Götheborgska Magasinet nr 14, 15 och 16 år 1759. Bert Möllers mening, att Hammars första bidrag till tidningen skall ha varit »Anmärkningar öfwer Hushålningen i Torpa Soken» är utan grund. Warbergs Historia (Möller), s. 94. Jfr Sylwan, Otto, Svenska pressens historia, Lund 1896, s. 357 f.

⁵⁴⁾ Hebbe, P. M. Den svenska lantbrukslitteraturen Bd 1; t. ex. s. 296.

⁵⁵⁾ I sitt arbete »Svenska pressens historia» (Lund 1896, s. 357 f) framhåller Otto Sylwan, som för övrigt felaktigt anser, det Hammar debuterade i Götheborgska Magasinet sommaren 1759 med »Varbergs historia», att Hammars allegoriska artiklar äro föga lyckade till sin form. Beviset för att »Varbergs historia» skrivits av Rosén och icke av Hammar har presterats av Bert Möller i kommentaren till hans utgåva av Roséns nämnda arbete.

aktigt därigenom, att han själv var en arbetets man, som icke nöjde sig med blotta teoretiserandet». Sylwan åsyftar härmed, att Hammar icke blott varit framstående skolman och kyrkoman utan dessutom även praktisk jordbrukare. För förståendet av hans skriftställereri är det av vikt att hålla detta i minnet.

På 1700-talet liksom ännu långt senare avlönades kyrkoherdarna som bekant bl. a. med jordbruk. Den som blev utnämnd till kyrkoherde, blev sålunda därmed också jordbrukare. Till Varbergs pastorat hörde förutom staden även de angränsande socknarna Lindberg och Torpa. Kyrkoherdebostället med jordbruk låg vid kyrkan i Lindberg. Huru det där såg ut 1753, då Hammar den 1 maj tillträdde tjänsten, har han relaterat i en tämligen utförlig redogörelse, vars kulturhistoriska värde torde kunna motivera dess utgivning.⁵⁶⁾

Han beskriver byggnadernas knapphet och partiella förfall samt allmogens hjälpsamhet under första vårarbetets besvärligheter, då ene drängen var sjuk i den grasserande frossan och husdjuren föga arbetsdugliga. Man får följa honom på en färd runt ägorerna och höra utläggningar om åkern, jordmånen, dikena, trädesåkrarna, sten och gödsel. Trädgården låg i vanhävd. »Huru ofta tänkte jag på mina små Trägårdar i Haga (i Göteborg), huru sorgde jag mina små Americanska Trän, som wantrefwos i sina lådor, huru ondt gjorde mig at se mina willrådda Bi hafwa lång och obeqwäm flykt efter sin föda, men tolamod måste underhålla hoppet om bättre tider». Hammar yttrar sig därefter om trakten och befolkningen, landets skogfattigdom och nödvändigheten av skogsplantering, om sädesbärgning, ohägnader, byaskrän och boskapsskötsel. I fråga om seder och bruk talar han om brudskrud, matlagning, öl och brännvin, barnavård och allmogegästabud m. m.

Syftet med Hammars framställning är framför allt att mana till odling och framsteg, till idoghet och optimism, till moral och religiositet. Han glädes åt vad han trots allt lyckats uträtta, och finner tröst däri att liksom »Herrans hand kan alting förvandla, så kan ock en idog hand under Hans wälsignelse, styrkt genom Werkställigheten af våra goda Lagar, mycket förvandla». Trots sitt stora intresse för lantbruket och dess sådd och skörd, glömde han aldrig, att han främst var en Herrens säningsman, och det är mer än man kan säga om många av frihetstidens präster.

Under de följande åren gjorde sig Hammar bekant såsom en framstående jordbrukare, vilken blev en god lärare och föregångsman för sin bygd. Bland annat lyckades han att få de förut ofrukta sandbackarna att bära rika skördar. Götheborgska Magasinet⁵⁷⁾ berättar härom 1759: »KyrkoHerden Hammar lät ock blanda några Lass af den Märgel, som fins utmed hamnen, i tanke at få dyjorden snarare uplöst,

och fastare botten på sandbacken. Detta påfund hade all förväntad nytta. Ho skulle inbillat sig för några år, at Råg kunde växa på en emot söder sluttande sandback(e), som hade ingen annan Matmor, än den magre flygsanden?» — Om Hammars framgångsrika arbete för jordbrukets, trädgårdsskötselns och fiskets befrämjande talar också C. J. Brag 1765: »Lindbergs boarne bruka åkren med plogar, som annars ej finnas i omiggande Pastorater, Herregårdarne undantagne. Detta folket har redan . . . mycket godt lärdt af sin nitiska själesörjare, Herr Prost Hammar, och kunde lära mera om de ville.»⁵⁸⁾ Det är mot bakgrunden av detta rent praktiska föregångsarbete som Hammars offentliga inlägg och förslag, t. ex. om inrättandet av en åkerakademi, bör ses. Har man icke först tagit kännedom om Hammars praktiska gärning, kan man icke tillfullo förstå de förslag och teorier han förfäktar i svärsonens tidskrift. Där framstår han nämligen som en folkets läromästare i avseende å lantushållning etc.

Det är utmärkande för Hammar, att han nästan alltid bedriver propaganda för någon viss sak. I en artikel om hushållningen i Torpa⁵⁹⁾ föreslår han, att prästerskapet i riket skall författa sockenbeskrivningar, varje präst för sin socken. Därmed borde de olika landskapens menigheter få möjligheter att lära av varandra. I Torpa hade de kongl. förordningarna om oländig marks uppodling gjort ett »lyckligt intryck». Två eller tre bönder hade börjat; »de bröto sten, lade gärdesgård och rörde i jorden». Grannarna knotade och klagade över intrånget på deras metesmark. »En och annan frågade sin KyrkoHerde om råd. Han styrkte dem at hämnas, och bad dem möta sine grannar på samma wis: den gamla jorden tål det wäl, sade han; och dermed blef ändamålet af lagen wunnet . . . 23 af Torpa Byemän, och alle Kärra-boarne fölgde Efterdömet, och togo in de oländigaste Tufwor, Mossar och stenhopar. Man hörde genljud i Kullarne af deras

⁵⁶⁾ [Hammar, A.] Belägenheten af Lindbergs Prästegård: manuskript i 4:o i Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv.

⁵⁷⁾ N:o 35 den 27/8 1759, s. 281. Såsom jordförbättrare hade H. haft en föregångare i rådmän Lagerbom samt fick en efterföljare i rådmän Tinkel. Jfr Barchæus, A. G. Underrättelser ang. Landthushållningen, Lund 1924, s. 48.

⁵⁸⁾ Brag, Carl Johan, Götheborgs Stifts Stånds och Hushållnings Matrikel För År 1764, Göteborg 1765, s. 13. Jfr sid. 98, där det talas om att här vid stränderna fås en kostelig torsk, hvilket fiske utan tvifvel förtjenade utvidgas och upmuntras». Hammars propaganda hade tydligen nått resultat. Se Barchæus, A. G. Underrättelser angående Landthushållningen i Halland . . . 1773, Lund 1924, s. 47.

⁵⁹⁾ Anmärkningar öfwer Hushållningen i Torpa Soken: Götheborgska Magasinet N:o 20, den 14 maj 1759. Här ivrade han till sist även för getskötsel. Om den förbättrade plöjningen i Lindberg tryckte H. en uppsats där 9/8 1760.

rop, som körde plogarne, hackorna slipades och nöttes: den ene grannen såg i god sämja, hwad den andre hant at intaga. Nu äro på 10 Hemman 20 Tunneland uptagna och färdiga at besås; och ännu mer innestängt, i tanke at rödjas och upodlas: ja, smittan går redan utom Socknen: gånge så öfwer alla Sweriges ödemarken». Det var närmast för att sprida dylik »smitta» som Hammar ville ha den ovan nämnda utförliga geografien öfver hela Sverige.

För fiskerinäringens förbättring framhåller H. snart följande.⁶⁰⁾ »I Tyskland äro jägare, foglefångare, med flere, som upfödas til sit göromål från barndomen. Hwarföre skal fiskeriet wara blott et tiltag [=en binäring] hos oss? Männe denna handteringen icke fordrar äfwen såwäl en hel man, som någon annan? När en gesäll reser halfwa Europa igenom, för at öfwa en handtering, hwilken han kunnat äfwensåwäl lära hemma; männe det då wore orimeligt, at en fiskare reste til Norige, at se deras fiskesätt, och til Holland at lära saltningen af sjelfwe mästarne? Borde icke somlige resa til Terre Neuve (Newfoundland), at lära rätt handtera Cabeljon? Somlige til Grönland, at idka hwalffångst och robbenslageri? Ja, när alla soknar hafwa sine Skomakare, Skräddare, Smeder, och somlige dessutom sine Trägårdsmästare och Snickare; wore då icke soknefiskare wid hafsidan äfwenså nödige?» Sådana yrkesutöware skulle man få, om man avdelade tomter vid kusten »til en liten bygnad, med kåltäppa och trägård» och man uppmuntrade folket att bygga därstädes sitt bo och idka saltsjöfiskerier. Särskilt ungdomen, som nu ofta hade svårt att få jordbruk, skulle lockas till företaget. Resultatet skulle bli, att i stället för nu ett enda fiskeläge på Hallandskusten med blott fyra fiskare »skulle förmodeligen, innom år 1799, sjösidan wimla af folk och små nybyggen, Städernes rörelser ökas och landtbruket winna bättre drift». Hammar lyckades ock intressera länsstyrelsen för saken, och en början gjordes med att avdela vissa sjötomter åt yrkesfiskare. Typiskt för Hammar är, att han betraktar denna ekonomiska fråga också såsom pedagogisk. Först genom en ändamålsenlig utbildning, vari bl. a. borde ingå utländska studieresor, skulle de blivande yrkesutövarna kunna göras livsdugliga nog att upptaga kampen för tillvaron.

Hammars nästa inlägg, i maj 1760, utgjordes av tankar och reflexioner under en resa i okt. 1759 i norra Halland.⁶¹⁾ På hela färden fann han blott få förändringar från den tid, då har i sin ungdom på 1720-talet farit fram samma väg. Detta ger honom anledning till en högst pessimistisk utläggning öfver svenskarnas utvecklingsmöjligheter. Landet hade en välsignad överhet och »de härligaste Lagar», många vittra män hade givit lysande föredömen, och uppmuntringar och belöningar utdelades i mängd. Man borde därför kunna vänta, att

»Landet skulle likna en Lustgård», men i stället fann man där t. o. m. öknar. Orsakerna ligga i slentrianen, oföretagsamheten och lättjan. Här funnes män, »som handtera et ämne från barndomen, och likwäl gråna, utan at ha riktat sin kundskap det ringaste... At gå et steg från Förfädernas wana, ha de trodt wara galenskap... där fordras, mena de, armstyrka och handkraft, men hwarken hufwud eller tanka». Detta var för Hammar det galnaste av allt. Livet var ett fortgående studium, under vilket man skulle undervisa och undervisas. »Jag grånar och jag dör wid allehanda försök», säger han. Någon bot för det onda kan han ej finna. Det är som om folket wore förtappat: »sådant folk, som nu bebor Landet, lærer ej tåla bättre, än det nu är; därföre bjude man til hwad man wil, det hjälper intet det ringaste. Jag har länge tänkt, at en fördold dom hwilar därpå». Hammar uppger dock ej hoppet, utan sätter det till framtidens folk och land: »Men när et folk kommer at bo här, som grundar sit arbete i en san Gudagtighet, och arbetar på sit och det almännas bästa (när kommer det folket hit?), så få de ock nytja Landsens goda, och förundra sig, at ej andre före dem sedt, trott, sökt och funnet så storo rikedomar, med hwilka David säger, at hela jorden är upfyld». Under tiden medan han väntade på att hämtas till ett bättre land, älskade han dock detta sitt fädernesland och ville i stillhet göra det sig och andre så nyttigt som han kunde. Det förhållandet att Hammar satte sitt hopp till kommande släktled är den viktigaste orsaken och förklaringen till hans intresse för barnuppfostran och undervisning.

I okt. 1760 publicerade Hammar »Tankar om Böndernas tiltag i handaslögder och näringsfång».⁶²⁾ En del ha menat, säger han, att svenskarna skulle vara »obeqwämare» än andra folk till handaslögder. Han ansåge däremot, att i Europa ej funnes något folk, mera fallet för nyttiga och vackra arbeten. För att bevisa denna sin tes vill han föra läsaren omkring att först »bese vår Almoge» och sedan kanhända »wåre Stads-barn med deras tiltag». Han finner redan på förhand att de båda äro värda all heder och uppmuntran.

Hallands allmoge, sjöfart och skeppsbyggeri borde upphjälpas, så att man här finge ett uppsving i jämnhöjd med holländarnas. Smidebedreves på flera håll med stor framgång. Skickligheten växte efter hand, och snart kunde man prestera hästskor, söm, krampor, krokor, knivar,

⁶⁰⁾ Stads-Nyheter: Götheb. Magasinet No 51 den 17/12 1759, s. 403 ff.

⁶¹⁾ Hammar A., Tankar på en liten nöjsam väg genom Norra Halland: Götheborgska Magasinet No 22, den 31/5 1760.

⁶²⁾ Götheborgska Magasinet No 43, den 25/10, s. 673 ff. samt No 44, den 31/10 1760, s. 696 ff. Artikeln är signerad »A. H.—». I en not till rubriken heter det, att »Tankarna» voro författade av »en berömlig Skaffare i twänne Christi Riken».

yxor m. m. Hammar hade själv sett en av sina drängar i Lindberg raka de övriga med en kniv, som han själv gjort. En smed i trakten hade börjat »fuska» med mässingsbeslag o. d. och tillverkade väggur. Smides-slöjden borde icke uppmuntras bland allmogen, emedan den tog för mycken tid från jordbruket, och man kunde därför billigare köpa järnvarorna.

På samma sätt behandlar Hammar den ena hemslöjdsgrenen efter den andra: lagg- och tunnbinderi, snickeri⁶³⁾ och timmermansarbete, varvid han rörande det byggnadstekniska förfarandet gör en del anmärkningar av icke ringa kulturhistoriskt intresse; vidare bord- och stol-, vagn- och slädmakeri, svarveri o. s. v. Trots allmogens stora skicklighet, brast det i många avseenden. Flerstädes kunde man ej »få en duglig plog, et lätt och starkt årder, en sladd, en dikes- eller mullplog, utan dessa äro dels obekanta, dels sådana verktyg, som göras plumpa, owiga och sådane, at hästarne hafwa lass i sjelfwa verktyget, och kunna därmed ej göra halfwa nyttan». Allmogens små »tiltag» borde icke i allmänhet hindras, men jordbruket, »som är hjertat i Landtmanna näringen», skulle vara det huvudsakliga och kring det borde även binäringarna gruppera sig.

I november 1760 publicerade Hammar en av de allegoriska artiklar, som Sylwan funnit mindre lyckade. Den bar rubriken »Anders Klockares spådom».⁶⁴⁾ Författaren föregiver, att han av en tillfällighet påträffat en gammal handskrift från 1500-talets början, i vilken några syner, som »Anders klockare» haft år 1502, voro upptecknade. »Synerna» äro egentligen en jämförelse mellan Varbergstrakten av c:a år 1500 och samma trakt 250 år senare, alltså c:a 1750. På 1500-talet var landet rikt på skogar och skördebärande fält och hade en välmående befolkning med rikt givande boskapsskötsel. I mitten av 1700-talet, i Hammars egen tid, voro skogarna borta, steniga backar samt magra sandhedar och flygsandsfält uppfyllde landskapet. Det såg alltså ut som om en fiende gått skövlande fram över landet. Men det var befolkningen själv, som förött landet. Skogen hade man använt till att uppföra gärdesgårdar, ehuru det funnits gott om sten, som kunnat göra samma tjänst. Vidare hade timmer sänts till utlandet i utbyte mot tyska och holländska stolar, bord, skåp och öl, vilket allt man mycket väl hade kunnat tillverka här hemma. Ännu värre var, att man för sitt goda trä tillbytt sig »en utländsk ört, som skal brännas i en liten iholig ler-pipa, och folket skal draga des bitre rök i munnen, men blåsa honom ut på stunden». Det vore otroligt, hur stora mängder svensk malm och skog i sådana små verktyg förvandlats i rök. Landet hade sålunda gått tillbaka och blivit fattigt. Stugorna hade blivit små och oansenliga. Boskapen, som genom det tidigare skogsbetet varit stor

och fet, »såg nu utswulten och så liten ut, at jag gret därwid; de woro ock så få, at jag ej kunde räkna 6 kreatur til hwart hushåll». Bin hade blivit så sällsynta, att mjöd ej längre förekom i orten. Stor skada gjorde även seden att svedja busk- och ljunmarkerna.

Från mitten av 1700-talet inträdde emellertid en förbättring. Stenarna upplades till gärdesgårdar, de hindrande sprängdes bort med krut, tång hämtades från stranden, »lera, dy m. m. kördes i många lass, plo-garne drogos och folket slöjdade m. m.» Framtidssynen vidgade sig: »Boskapen gick med stinna djufwer, i de fetaste beteshagar, där brede-wid woro bärande ängar, och strax intil de bördigaste åkerfält. Trän prydde dem, planterade i Alleer, och ymnighet af frukter tyngde gre-narne. Bergen stodo öfwerwuxne med de skönaste skogar», och man såg »stora költrän och mastspiror släpas utföre åt hafsstränderna». Nu brukades nämligen skogen med förstånd; »den Tyska öltiden» var för alltid borta.

I »Anders Klockares spådom» framlägger Hammar sin historiesyn. Från medeltiden ända till »det ekonomiska tidevarvet» hade bygden och landet varit underkastad en ständig tillbakagång. Sedan började en sakta återhämtning. Den sistanförda synen av ett bördigt och lyckligt land var i själva verket det mål Hammar strävade till med sin folk-väckande verksamhet på olika områden. Även hans publicistiska verk-samhet var satt i detta måls tjänst. Genom uppfostran och undervis-ning skulle folket självt skapa framtidens lyckliga »Canaan».⁶⁵⁾

Sin historiesyn och sina pedagogiska åsikter framförde Hammar offentligen ännu en gång samma höst (1760). Det skedde i det skoltal, varmed han inledde examen den 10 december i Varbergs läroverk och som handlade om »nödvändigheten af barna-upfostran, och därwid nödiga förbättringar».⁶⁶⁾

Till en början betonade talaren nödvändigheten av uppfostran. Behovet hade sin förnämsta grund i »det grufweliga fördärf i förstånd och wilja, med hwilket människjan födes; et fördärf, hwilket omtalas i Skriften, och intygas af wilda Nationers exempel, som Hottentotters och Cannibalers; hwilkas blindhet och ilska wår afföda så mycket wissare torde likna efter några slägter, om de lemnades utan under-wisning och efterdöme, som wi se både dumhet och ilwilja wåldföra sig på oss, oagtat alla våra hjelpredor och medel at öfwerwinna dem». Därför hade judar och kristna samt många hednafolk »funnet nöd-

⁶³⁾ Jfr Barchæus, A. G., a.a. s. 10 f. Jfr där Möllers anm. s. 138.

⁶⁴⁾ Götheborgska Magasinet No 48, den 29/11 1760, s. 753 ff.

⁶⁵⁾ I vissa avseenden förräder H. en viss frändskap med 1700-talets utopister.

wändigheten af en god upfostran, på hwilken jämwäl staters hela wäl och förkofran berodt». ⁶⁷⁾

»Konung Christian den sjette i Dannemark inrättade Catecheter och Scholähållare i alla Församlingar, hwilket jämwäl hos oss utan någon kostnad kunde ske, på de orter, där kläckare underhållas på gamla sättet, til en otrolig båtnad för både Christendomen och landsens hushållning, om allena kläckarne fingo namn af Catecheter, och den förmänen at befordras til Presta-ämbeten, då wist en ansenlig del skulle heldre taga emot sådane syslor, än en stor del af våra Capellanier». Hammars uttalande rörande de danska skolförhållandena äro av stort intresse, då de bekräfta vad som även framgår av många andra källor, nämligen att de danska folkskolorna väckt stor uppmärksamhet i vårt land och även här verkat inspirerande. År 1721 hade Fredrik IV upprättat 240 skolor med fast anställda lärare för undervisning i läsning och kristendom, varefter Christian VI genom en förordning av den 17 april 1739 fullföljt företrädarens verk och påbjudit ett allmänt införande av skolor på landet, ett påbud, som dock i stor utsträckning stannade på papperet. Det är betecknande för Hammars vakna ingenium, att han studerat det danska folkskoleväsendet och därav dragit slutsatser även för vårt lands vidkommande.

Sedan Hammar erinrat dels om myndigheternas omvårdnad om Varbergs skola, dels om at »de gamlas hufwudafsigt har waret, at upamma präster», så berörde han skolans resultat, nämligen att flera präster kommit från denna skolan än från de flesta i Riket. Enligt hans överslagsberäkning hade 63 präster gjort sina första lärospån i denna skola. Den vore dock ej avsedd blott för blivande präster, och stadens borgare förmanades i anledning därav att nyttja de fördelar skolan erbjöd och ej låta avskräcka sig därav, »at ungdomen syslösattes med Latinska språket, emedan de få lära at känna med det samma Gud, werlden och Fäderneslandets författningar m. m. och genom detta fast än döda språket få begrep både i almänhet om alla språks lagar, och i synnerhet en lätt anledning til de Europäiske Språken, som med vår gamla Latin äro i förwantskap».

Hammar är alltså av den meningen, att litet latin ingalunda var skadligt ens för de elever, som gingo i nederstadiets folkskole- eller realavdelning. Eleverna skulle få en grundval för sina senare studier i de moderna språken och få undervisning i nödvändiga realia under »deras första och angelägnaste år», innan de med fördel kunde antagas till »någon borgelig handtering». ⁶⁸⁾ Hammar var dock ingalunda av den meningen, att skolan var bra som den var, tvärtom. »Med alt detta», säger han, »behöfwer vår upfostrings-anstalt otalig förbättring. Det är nödigt, at underwisningen har afseende på näringsfången. Natural-

Historien och Öconomien har fått säte och stämma bland de lärda Wetenskaper; men Räknekonsten är i synnerhet outhärlig, och tyckes tarfwa en egen Läromästare, hwarwid man ej kan wänta understöd af Stadens Inwånare, som utom des hafwa nog at draga sina wanliga bördor». Hammar väntade sig tydligen, att en ny lärare genom statens försorg skulle anställas vid skolan, närmast väl en apologist, så snart den nya skolordningen, till vilken projekt utkommit 1760, hade utfärdats.

Till sist nämnde Hammar något också om ungdomens »lekestunder», vilka även borde tagas i uppfostrans tjänst, så att de unga icke walde skadliga nöjen. Han föreslog särskilt undervisning i musik »såsom en nyttig upmuntring, hwilken, utom det nöjet hon gifwer ungdomen, kan göra nytta i församlingen, och wid hwarjehanda högtideligheter hedra samhället». Möjligen berodde Hammars tal om musiken på att »wederbörande» låtit examen få en särskilt högtidlig prägel genom att ställa »sine Musikanter med Trompeter» till förfogande. ⁶⁹⁾ Stadens borgare, som voro talrikt representerade vid examen, blevo så gripna av Hammars tal, att de samma dags afton sammansköto ett så stort belopp, att en »musicus» kunde anställas, som meddelade musikundervisning gratis åt stadens medellösa ynglingar samt åt andra mot lindrig avgift. Såsom avslutning lade Hammar ungdomen på hjärtat, att skolans verksamhet icke endast syftade till kunskapsmeddelelse utan även och framförallt till en förbättring av viljan, vartill en allvarlig kristendomsövning var »icke allenast den genaste, utan ock endaste wägen». I en not till referatet av talet i tidskriften meddelar författaren,

⁶⁶⁾ Utdrag af et Tal, hållet i Warberg: Götheborgska Magasinet och Hwad Nytt I Staden. Tredje Årgången Eller För 1761, N:o 1 den 3/11 s. 7 ff.

⁶⁷⁾ Hammar, som väl kände till Rousseaus idéer om naturfolkens ofördärvade tillstånd, ställer sig som synes i opposition till den franske filosofen. Härtill återkom han även senare i sitt författarskap. Se i det följande!

⁶⁸⁾ Axel Strindbergs påstående, att Hammar skulle ha hört till dem, som ansett »Kristendom, på sin höjd litet räkning och skrivning» tillräckligt för fattigt folks barn, verkar besynnerligt, sett mot bakgrunden av Hammars uttalande att »hela ungdomen måtte få någon underwisning i Scholan» och hans här framkastade undervisningsplan för »folkskoleavdelningen». Strindbergs uttalande beror väl på att han icke läst Hammars arbeten. Han har låtit förläsa sig av Warne.

Strindberg, Axel, Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverige, Stockholm 1935, s. 142. Warne, A., Till folkskolans förhistoria, Halmstad 1929, s. 135 ff.

De studier i levande språk, Hammar antyder, inhämtades på privat väg. Så småningom enligt 1807 års läroverksstadga infördes emellertid även de på skolans schema. Se härom »Relation om Publiqva Scholan i Warberg» i Kanslergilletts handl. vol. 10 (RA) och »Uppgifter . . . angående Warbergs Stads-Schola» i Uppfostringskommittéens av 1812 handlingar (RA).

⁶⁹⁾ Med »wederbörande» åsyftas troligen garnisonens i staden befäl.

att han väntade, att talet ej skulle bli »fruktlöst», eftersom »en stor del af Stadens Borgerskap woro samlade». Denna förväntan torde icke minst ha gällt förslaget att »hela ungdomen måtte få någon underwisning i Scholan», d. v. s. att skolan skulle göra tjänst såsom folkskola för staden i högre grad än förut.

Nästa inlägg av Hammar skedde med anledning av tvenne artiklar, som varit införda i Magasinet. Den första av dessa hade varit ett referat av en lundadisputation »De Sacerdote Medico», i vilken præses lanthushållningsprofessor Trozelius och hans respondent förfäktat meningen, att prästerna icke blott skulle vara själasörjare utan även läkare. Den andra artikeln handlade om bristen på tjänstefolk och var författad av kyrkoherde J. Ahlelöf.⁷⁰⁾ I denna hävdades, att stränga bestämmelser borde stadgas för att hindra ungdomen från att gå till de adliga godsens och till fabrikerne så att jordbrukarna tillförsäkrades tillräcklig arbetskraft. Var och en som ville ha ett hemman, borde förbindas att i åtminstone tre år därförut tjäna hos ståndspersoner, så att han lärde sig jordbrukskonsten i grund. I sin insänlare vände sig Hammar mot de framförda åsikterna.⁷¹⁾ Sin mening i den s. k. folkbristfrågan hade han redan förut en gång framfört, och han grep nu tillfället att ytterligare utföra sina åsikter. Någon folkbrist funnes icke inom något stånd eller arbetsområde utom det egentliga tjänstefolkets men där berodde den på att allmogeungdomen hade sina små inkomster, som stego till högre summor pr år än ett tjänstehjons lön. Bristen på tjänare voro sålunda icke en fråga om folkbrist utan om lön.⁷²⁾

Rörande prästerna såsom läkare går Hammar med på att de jämte deras husfruar borde vara nödfallsmedici, så att de kunde ingripa, när ingen läkare funnes att tillgå. Prästen borde snarast motarbeta sjukdomarna genom att ivra för en nykter, måttlig och arbetsam levnad. Deras verksamhet borde sålunda vara förebyggande.

I slutet av artikeln ivrade Hammar för tidiga giftermål och för anskaffande av arbetstillfällen. Sina tankar i dessa avseenden utförde han i sin andra stora allegoriska artikel. Om en rotebåtsman måste ta avsked från sjön skulle det givetvis knappast vara någon framtid för honom att gå i tjänst hos någon jordbrukare, och därmed bidraga till minskande av »folkbristen». Hammar låter honom i stället få ett litet torp av sina rotebönder. Med livlig fantasi skildras därefter båtsmannens kamp för tillvaron, hans jordförbättringar, hans anläggningar av bigård, fruktträd och köksväxter, hans boskapsskötsel och hans barnuppfostran. Genom artiklar i Göteborgska Magasinet om biskötsel, om ärtträdet o. s. v. inspireras båtsmannen till sina företag, som sedan visa sig så lyckosamma. För barnuppfostran skulle föräldrarna och skolan svara, men de vuxnas upplysning skulle prästen och tidnings-

pressen taga hand om. Hammar slutade artikeln med att anföra Jonas Alströmers tes, att Sverige kunde bli lyckligt, om det blott ville.⁷³⁾

Följande gång framträdde Hammar i en fråga om besparing av ved och torv.⁷⁴⁾ Orsaken var ett inlägg i en i Göteborg utkommen skrift om medel att spara skog och hämma vedbrist. I sin inlaga redogör Hammar för hur en stor lantgård skulle kunna nedbringa vedåtgången till inemot hälften samt upptaga torv och utnyttja torvgravarna. Han slutar med en maning att spara och skona skogen, då vedbrist nästan alltid var förhanden i grannskapet av de stora städerna. Hammars stora intresse för skogsplantering får häri sin förklaring.

I aug. 1761 avhandlade han växelkursen⁷⁵⁾ och presenterar därvid ingående en nationalekonomisk teori, enligt vilken kursen och sedlarnas minskade värde icke vore till skada för någon näringsgren. Han undersöker verkan på handeln, åkerbruket och hantverket; blott ifråga om löntagare finner han skadliga verkningar, vilka dock icke antagas bli stora, eftersom det allt fortfarande finnes gott om sökande till »alla öppningar». I och för sig var det till nytta för landet, att man bedrev en politik, som minskade mängden ämbetsökande och som drog folk till de produktiva näringarna.

En vecka därefter framhåller H. flera skäl för storskiftet; däribland erfarenheter från Danmark.⁷⁶⁾ Han lämnade ock anvisningar för huru skiftet borde företagas, för att svårigheterna skulle bli så små som möjligt. Ännu tolv år senare arbetade han med samma problem, och fann

⁷⁰⁾ Lärda Nyheter: Göteborgska Magasinet No 11, den 14/3 1761, s. 169 ff. Referatet är troligen skrivet av Rosén, som synes ställa sig kritisk till förslaget om prästerna som läkare. — Ahlelöf, J. Om brist på Tjänstefolk: Göteborgska Magasinet No 13, den 28/3 1761, s. 197 ff.

⁷¹⁾ Min herre: Göteborgska Magasinet No 14, den 4/4 1761, s. 216 ff.

⁷²⁾ Folkbristfrågan var synnerligen aktuell vid ifrågavarande tid. I slutet av 1750-talet hade diskussionen därom varit som livligast, och det är återklang av denna debatt vi här möta i Göteborgska Magasinet. I ett 1759 utkommet anonymt arbete »Tankar Om Folk-Bristen» (Wästerås 1759, s. 6) hade författaren sökt visa, att utackorderade fattiga eller föräldralösa barns uppfostran skulle förbättras, om fosterhemmet finge rätt att »disponera» barnen även efter det de fyllt 15 år. Mot dylika tendenser till modernt slaveri reste Hammar det oryggliga kravet på frihet.

⁷³⁾ Murki: Göteborgska Magasinet No 20, den 16/5 1761, s. 305 ff. Jfr Alströmers arbete »Sveriges välstånd om det vil», Stockholm 1745.

⁷⁴⁾ Tankar om besparing af Wed och Torfmossar: Göteborgska Magasinet No 27, den 4/7 1761, s. 417 ff.

⁷⁵⁾ Orimligheter: Göteborgska Magasinet No 31, den 1/8 1761, s. 483 ff. Slutet af Orimligheterna: No 32, den 8/8 1761, s. 497 ff.

⁷⁶⁾ Oförgripelige Tankar om Storskiften: Göteborgska Magasinet No 33, den 15/8 1761, s. 513 ff. samt Slutet af oförgripelige Tankar om Storskiften: Göteborgska Magasinet No 34 den 22 aug. 1761, s. 529 ff. I en not meddelas att förf. »ej omant» yttrat »tankarna» vid något tillfälle.

det vara det enda medlet till landets upphjälpande; dock ville han icke begära dess införande, ty han fruktade alltför stora kostnader för de fattiga och en odödelig ovänskap mellan grannar.⁷⁷⁾ I september 1761 framlade Hammar ett »Förslag til en Åker-Academie».⁷⁸⁾ Det torde varit ganska obekant i vårt land, att en sådan fanns i Slesvig, yttrar han. Dess arbeten vore värda den största uppmärksamhet. Han hade läst bidrag av akademiledamoten prosten Philip Ernst Lüders i Holstein rörande lin-, potatis-, humle- och klöverodling och funnit, att författarens insikt och människokärlek »lyst däri så tydligen», att han offentligen ville betyga honom sin högaktning och med glädje översätta hans Åker-Cateches på svenska, om tiden framdeles medgäve det. I »vårt Öconomiska tidehvarf» borde ju för övrigt var och en bidra med vad han kunde. Man kunde även fråga, »om icke så många witre män bland oss gifwas, som kunde utgöra et åker-sälskap, och bidra på hwarjehanda sätt, at bringa den Högstes i naturen nedlagda skatter för en dag [= i dagen], och til almännare bruk?»

Ett engelskt sällskap hade utgivit ett arbete på området i två band, och det hade »midt under krigs-bulret» blivit översatt till tyska. Ett motsvarande sällskap i t. ex. Göteborg borde kunna göra vårt land stora tjänster. »Hwad hindrar oss att göra början?» »Ingen tänkte, at jag härwid hoppas utmärka mig. Nej, mit upsåt är, at lära af andre, och at underwisa dem allena, som weta mindre än jag: det wore, at uprepa, hwad andre gjort, utrönt eller skrifwet».⁷⁹⁾

I danska skrifter tävlade »deras witraste pennor» med varandra om att uppdrag »Öconomiska sanningar». »Genom öfwersättning» borde t. ex. den projekterade åkerakademien allmångöra hos oss det bästa. Hemslöjden i knyppling borde bättre organiseras hos oss, t. ex. i enlighet med en artikel om spetsfabriker i Slesvigs »Öconomiska Magasin», del V.⁸⁰⁾ I denna tidskrift gäwes även lärdomar rörande t. ex. byggnadssättet på landsbygden samt om mjölkkor och klöverodling. En förening borde anordna odlingsförsök och införskaffa gräsfrö från utlandet. Även »moraliska tankar» kunde hedra »vårt Öconomiska sällskap». Hammar väntar sig därför såsom medarbetare både filosofer och poeter. »Den enfaldige landtmannen tarfwar betraktelser, som lyfta hjertat til Gud under des arbete: såsom plog-sånger, sånings-wisor, skördepsalmer m. m.» — Om åkerakademiens regler och stadgar skulle man nog lätt komma överens. Huvudsaken vore att företaget sattes i verket.

Hammars förslag om en åkerakademi är vårt första detaljerade moderna projekt i denna riktning. Tidigare antydningar bl. a. i akademiska dissertationer hade icke haft samma målmedvetenhet och klarhet. I akademiens ekonomiska tidskrift skulle originaluppsatser och

översättningar inflyta. Och akademibildningen borde ses ur rent pedagogisk synvinkel. Man skulle undervisa och uppfostra landets jordbrukare.⁸¹⁾

Därefter upptog Hammar den praktiskt viktiga frågan om gärdesgårdar.⁸²⁾ Han redogjorde för sämre slag av sådana, framlade plan till en ny sort och lovade uppföra en sådan. På stengärdesgårdarna borde man plantera fruktträd. Det finnes ingen »wackrare blomster-säng, än et blomstrand äple- eller päron-träd». I stället för att äntra gärdesgårdarna för att plundra fruktträden borde de unga uppfostras till trädodling. Borde de ej visa, »at de planterat och updraget allehanda fruktträn», innan de fingo tillstånd att gifta sig?

Frågan om ungdomen och trädgårdarna upptog Hammar också i ett skoltal i Varberg. Något omarbetat trycktes det i svärsonens tidskrift.⁸³⁾ Ett gott fruktträd kunde värderas till 100 daler silvermynt, yttrar han, eftersom dess avkastning i genomsnitt kunde sättas till 6 daler varje år. Sin trädgård på c:a 20 träd såg han sig icke någon möjlighet att freda för »okynnes människor»; lade han ned denna odling, skulle det sålunda för landet innebära en förlust om 2000 daler. Gjorde den fruktodlande allmogen på samma sätt finge man en ganska bister förlusträkning för landet. Räknade man fem träd för varje åbo eller tio på hemmanet, så bleve det för pastoratets c:a 80 hemman omkring 800 träd till ett värde av 80.000 daler silvermynt.

⁷⁷⁾ Barchæus, A. G., a.a. s. 53 f.

⁷⁸⁾ Götheborgska Magasinet No 37, den 12 sept. 1761, s. 577 ff.

⁷⁹⁾ Samma inställning av missionär karakteriserar även mången annan samtida. Så var t. ex. ändamålet med Barchæus' resa att inhämta »uppslag och underrättelser om de metoder och förbättringar i lantbruket, som kunde vara lämpliga att genomföra i större utsträckning och därför förtjänade allmänna spridning». Barchæus, A. G. (B. Möller) a.a. s. 134. Jfr Hammars ovan nämnda förslag till sockenbeskrivningar! Se även akademiska disputationer i ämnet!

⁸⁰⁾ Jfr Hammars utläggningar för Barchæus a.a. s. 50 f.: »Knöppling af Spetsar», heter det, »är af ålder inkommen i Warberg. All den fattiga ungdomen, ifrån 6 års ålder knöpljar. Spetsarna säljas til köpmännen i staden, som ofta förlägger trä; af dem köpas de sedan af Boråsboar, som fara omkring i landet därmed». Knapp var avsättningen och dålig förtjänsten.

⁸¹⁾ I Götheborgska Magasinet N:o 45, den 6/11 1762, s. 353 ff. finnes införd en »Dröm», i vilken den anonyme förf. behandlar Hammars åkerakademiidéer med stor humor. Barnen i »drömmen» begära t. ex. att få »där borta i kullen slå oss i hop til et åkersälskap, kanske wi kunde göra den där kullen till en lund». Även barnens intresse för trädgårdsodling beröres. Förf. är kanske den ovan omtalade Dahlbom, som redan förut under året haft en »dröm» införd i tidskriften. Det kan ock vara Hammar själv som fört pennen.

⁸²⁾ Försök om Gärdesgårdar: a.a. N:o 40 den 3/10 1761, s. 625 ff.

⁸³⁾ Trädgården: Götheborgska Magasinet den 17/10 1761, s. 657 ff.

Vanartiga pojkar hade brutit och förstört en hans plantering, som låg så väl till att man där skulle kunnat odla persikor och aprikoser. Vad göra? »Hwad menen j? Om j förstoden er på at upamma frukt-trän, så tror jag, j skullen inga fördärfwa; och om j haden tilräckelig frukt hemma, så tror jag, j skullen ingen frestelse få, at se andras frukter. Ymnigheten skulle minska begärelsen, och det j kunden hafwa, hwar dag, och när j willen, skulle ej kunna wara en retelse för eder».

Hammar för här åter på tal sitt krav, att ingen borde få gifta sig förr, än han eller hon planterat ett visst antal fruktträn.⁸⁴⁾ »Hwar och en skulle hafwa upsigt; en Prest och Krono-betjent altid stå i lika answer; och den som gjorde åwerkan på et träd, skulle plantera 10 i stället, af hwilka han behåller 6, och den som lidit skadan, de fyra».

»Hwad möda fordrar det, at skaffa sig en trä-schola af 50 till 100 stammar? Hwar och en som har en trädgård, äger flera telningar, som uprinna af rötterna, än han wil ha». Hammar hade föregående vår planterat 150 stammar på en halv dag med hjälp av en dräng. »Är det icke en förträffelig naturens ordning, at när jag på en tima gräfwet och besådt et stycke med fruktkärnor; på en tima utplanterat dem i träd-schola; på fyra timar ympat eller oculerat dem; på fyra timar omplantat dem, där de skola stå; så har jag med et arbete på 10 timar, utträttat så mycket, så at jag och mine efterkommande i 50 år få bärga frukt, utan at göra oss särdeles annan möda, än hemta henne af trän. Är det då icke det obetänksamaste i werlden, at försumma et så förnöjeligt och gifwande arbete, och hindra andre, som hafwa lust därtill, så at de suckande och med grämlse måste lemna det? Jag orkar intet mer tänka på en så strafbar och fördärfwelig håglöshet».

Hösten 1761 publicerade han fyra nationalekonomiskt-politiska uppsatser. Den första handlade om penningväsendet och särskilt om den myntförsämring, som alltmer tydligt trädde i dagen.⁸⁵⁾ Därpå följde en halvallegorisk klagan över den dåliga hösten och otur med drängarna vid prästgården samt därav följande svårigheter för jordbruket.⁸⁶⁾ För att minska dessa borde man ändra tjänstefolkets flyttnings- och tillträdesdag till årsskiftet. Den tredje uppsatsen, om klädmodernas ekonomiska betydelse, ivrade mot yppighet i kläder och för enkelhet i seder.⁸⁷⁾ I den fjärde beskrev han fårskötseln och dess utveckling under de närmast föregående årtiondena samt sina egna insatser i detalj för att få sockenborna att bedriva en rationellare fårskötsel.⁸⁸⁾

Samtidigt publicerade Hammar en teologisk artikel — till synes en predikan — om det tusenåriga riket.⁸⁹⁾ Den är av stort intresse såsom ett gott exempel på tidens predikokonst och Hammars teologiska inställning. Av utrymmesskal måste vi avstå från att här ge en redogörelse för innehållet.

Hammars första bidrag under 1762 avhandlade prästerna samt deras ställning och utbildning.⁹⁰⁾ På sina håll hade angrepp gjorts mot prästerskapet och deras »wälfångna rättigheter». Men författaren hade funnit, att de voro omisteliga och deras ämbete outhärligt. Han ville icke neka till att det fanns folkslag, som hade skäl »at anse sine Prester för helige bedragare», men man borde komma ihåg »at där man [förr] dömt Apostlar, lyder man [nu] Mufti med sine Dervisar». Därmed vill han dock icke taga mindre goda herdar i försvar. Prästerna borde vara gudfruktiga, lärda, välbegåvade, övade och förståndiga. För att få sådana borde man understödja dem på allt sätt. — Hammar ansåg, att skolorna voro i avtagande och ej hade mer än halva antalet lärjungar mot tidigare. Av de studerande ämnade sig blott en mindre del till präst-ämbetet; de flesta blevo civil-ämbetsmän. Dessa gjorde bättre lycka än man gjorde på prästbanan, och kunde föra ett friare levnadssätt. Satte en förmögen bonde sin son i skola, ämnade han honom numera ej till präst utan till sjöman, varigenom han kunde förtjäna mer pengar än prost.⁹¹⁾ Nationens håg »at upföda barnen» till präster vore »kalnad, om icke sloknad». Någon ändring häri kunde man icke vänta, om man

⁸⁴⁾ Jfr de »Anmärkningar» rör. skolordningen, som inkom till kansliet i början av frihetstiden och i vilka föreslogs att skolungdomen skulle förbindas att plantera en viss mängd frukt- eller lövträd och ge dem behörig skötsel, innan de antogos som skolans elever. Se Wiberg, A. Till skolskjöldens förhistoria, Lund 1939, s. 38. Härtill kan erinras vad Hammar säger om trädgårdsskötseln och om propagan-dan därför i Tankar om Svenska Barn, s. 52 f.

⁸⁵⁾ Tankar öfver min dubbe Femstyfwer; Fortsättning af Tankar öfver min dubbe Femstyfwer samt Slutet af Tankar öfver min dubbe Femstyfwer: Götheborgska Magasinet N:ris 43, 44 och 45 den 24/10, 31/10 och 7/11 1761, s. 673 ff., 689 ff., 705 ff.

⁸⁶⁾ Sdegoso: Götheborgska Magasinet No 46, den 14/11 1761, s. 721 ff.

⁸⁷⁾ Öconomiske tankar om Kläde-Moden: a.a. N:o 50, 11/12 1761, s. 785 ff. För denna artikel fick Hammar uppbära åtskillig kritik. Mot denna försvarade han sig i en insändare i maj 1762, i vilken han säger sig intet ha emot fruntimrens »salopper, puderskjortor, eller amazon-kjortlar», bara de sistnämnda icke gjordes för korta, och »ingen månatelig eller årlig ändring uppkommer». — Herr Directeur af Magasinet: i N:o 20, den 15/5 1762, s. 153 f.

⁸⁸⁾ Fåre-Aflen: a.a. N:o 51, den 19/12 1761, s. 801 ff. År 1762 publicerade Hammar åter en uppsats om allmogens hemslöjder, vilken egentligen utgjorde fortsättning på denna tidigare, och behandlade linne- och ylletillverkningen i hemmen. — Tankar om Landtmanna-tiltag och närings-fång: Göt. Magas. N:o 33, 35 och 36, den 14/8, 26/8 och 4/9 1762, s. 257 ff. 273 ff 281 ff.

⁸⁹⁾ Tankar om det tusenåriga Riket: a.a. N:o 47 21/11 1761 s. 737 ff.

⁹⁰⁾ Om Prester: Götheborgska Magasinet N:o 15, den 10/4 1762, s. 113 ff. och N:o 16, den 17/4 1762, s. 121 ff.

⁹¹⁾ Brag (a.a. s. 98) meddelar 1765, att Varberg bedrev sjöfart på Amsterdam, Bergen, Lissabon, Danzig, Kristiania, Rostock, Elbing, Riga, Aalborg, Köpenhamn, Stralsund m. fl. orter.

icke gjorde prästbanan mera lockande och gäve ämbetsinnehavarna sådana löneförmåner, att de kunde öva nödig välgörenhet bland de behövande och därjämte anställa försök och rön i lanthushållningen. På så vis bleve gott förråd på dugliga präster, ungdomen skulle uppmuntras och folkets ståndpunkt höjas. Författarens planer ginge alltid ytterst ut på »huru Landet skal häfdas bättre» och den allmänna välmågan ökas. Prästen borde sättas i stånd att vara lärare i vidsträcktaste mening.

Ej långt efter denna uppsats publicerades en artikel om »kunskap», vilken är osignerad men kan tänkas vara av honom.⁹²⁾ Förf. hävdar, att en nation hotas med mörker och barbari genom okunnighet om vetenskaper, förakt för dessa samt genom kallsinnighet mot vittra och snillrika män. Kunskap är därför »den stadigaste grundwal», varpå samhällen bygga sin sällhet. »Ingen inbille sig, at wi blifwa wäldige och mäktige genom wärjor och canoner. Nej, det äro helt andra medel, som skola göra oss lyckelige. Man måste befordra lärdom och nyttiga insigter i landet: därigenom främjas och updrifwes landtbruk, bergwerk, handel, fiskerier, sjöfart och handaslögder; korteligen, alt hwad som utgör vårt utwärtas mål».

I ett par större artiklar 1763 återkom Hammar till skolfrågan. I den första lämnade han inledningsvis några belysande underrättelser om Varbergs läroverk.⁹³⁾ Elevantalet var 39. Rektorn undervisade de 6 i kvarta och de 12 i tertia. Av kollegans 21 lärjungar hörde 17 till den övre och 4 till den nedre klassen. Det jämförelsevis stora elevantalet i secunda berodde troligen på att denna klass ju även innehöll »real-linjen» vid skolan. Av eleverna voro 12 över 15 år, 23 i åldern 12—15 år och 4 under 12 år. Söner av präster voro 7, av borgare 13, av ståndspersoner 12, av soldater 2, av bönder 4 och av torpare 1. 23 voro från staden och 7 från den närmaste landsbygden. 3 à 4 underhöllos med kostdagar hos borgare.

»En Scholä-pilt är hos oss et ämne för almän kärlek. De qwickare och flitigare äro kände och hedrade: de blifwa ock upmuntrade med små prämier, som en nådig Öfwerhet består. Ja, den dagen, då examen sker, är likasom en Stadens högtid. Wåre små Läsare skola då ej ängslas, utan likasom triumphera. Magistrat, Handlande och de hederligare Handtwerkare blifwa dagen förut högtideligen budne, at infinna sig wid förhöret. Trompeterna gifwa wid samlingen genljud i hela Staden, och utblåsa mot aftonen wår almänne glädje. Det är wåra barns hedersdag: man gör sig underrättad om deras styrka, och de blifwa offentligligen tackade för flit och sedighet. Detta alt är wäl gjordt.»

Det som oroar honom är, hur alla dessa ynglingar skola få tjänster och levebröd. Om man antog att nio elever gingo från skolan till yrken,

så återstod ett 30-tal, och om proportionsvis lika många kommo från »de öfriga smärre lärohusen i Riket», så skulle det med tiden bli många sökande till varje ledig tjänst. Därför önskade han, att man skulle få »upfostrings-werket mera lämpat til näringsstånden». I varje stapelstad borde finnas åtminstone en språk- och räknemästare till ungdomens tjänst. Härigenom skulle många ynglingar uppge de lärda barnorna och gå till handeln o. a. praktiska banor. Men även för de ynglingar, som skulle bli präster, borde undervisningen göras mera praktisk: »Med synnerlig fägnad hörde jag härom dagen en Scholä-gosse berätta, huru Präceptor haft honom och des kamerater til hjelp i trädgården, at ympa frukt-stammar: öfningen är utan twifwel nyttig för dem, som komma en gång at blifwa Prester på landet; och en grundelig underwisning om plantager skulle otroligen tjena Fäderneslandet, om de studerande finge under sina lekestunder, lära handelaget, och fatta således smak för wetenskapen». Ungdomen torde snart välja »mera båtande gräl» än prästbanan, helst som heder följde myntet. Föräldrarna voro nog upplysta för att frikalla sina barn från »en möglad och död Latin, som nu mera bekommer flere magar altför illa». Lärdom vore en svag valuta, då kontanter saknades. Hammar anförde historien om en dräng, som på söndagseftermiddagarna gått hos klockaren och lärt sig skriva och räkna. Han gick därpå till sjöss och kunde efter något år köpa hälften i den båt, som han förde. Resultatet blev, att han hade vida mer inkomster än Hammars lärde och mångårige komminister. Man borde icke avundas, men man hade rätt att harnas över att den lärde mannen efter så många års arbete hade ett otillräckligt bröd.

Sin artikel slutade Hammar med att förklara, att han ville »åt Handtwerks-husen med wåre läsande ynglingar, eller förena Scholor och werkstäder». Vad han menade därmed sökte han förklara i en ny artikel.⁹⁴⁾ Vår studerande ungdom borde med samma frihet som »konsters idkare» jämte studier lära något hantverk efter håg och böjelse. Varje fader kunde mot skäligen vedergällning hålla sin son i en verkstad, där denne finge på lediga stunder öva sig i det han hade lust för. På så vis skulle skolungdomen komma att intrassera sig för och slå sig på de praktiska yrkena. Även de, som icke övergäve vidare studier, skulle på detta sätt »hafwa förnuftiga nögen» på sina lediga stunder. Sannolikt skulle detta vara den bästa snillevalsorganisationen;

⁹²⁾ Om kundskap: Götheb. Magasinet N:o 21, den 22/5 1762, s. 161 f.

⁹³⁾ Tankar om Scholor, med berättelse om tillståndet i Warbergs: Götheborgska Magasinet N:o 23, den 4/6 1763, s. 177 ff.

⁹⁴⁾ Förslag at förena Scholor och Werkstäder: Bihang Af Götheborgska Magasinet N:o 24, den 11/6 1763, s. 185 ff. Artikelns avtryckes i denna bok såsom bilaga.

man skulle på skilda ställen få skickligt och studerat folk, och det skulle uppstå större förståelse mellan stånden.⁹⁵⁾ Betaldes prästtjänsterna tillbörligen, skulle säkerligen ingen prästbrist uppstå.

Efter ett par nationalekonomiska uppsatser⁹⁶⁾ berörde Hammar åter läroverket i en artikel samt berättade om biskop Erik Lamberg's senaste besök i närvaro av kontraktsprästerskapet, magistraten och de »hederligare» av borgerskapet. Sedan förhöret pågått till kl. 7, »hade någre af disciplarne den glädjen, at med sinä stjernor beledsaga Herr Doctorn och Biskopen til Preste-gården». Följande förklaring lämnas: »Wåre små Scholä-piltar hafwa för flera år tillbaka want sig wid, at göra sig pappers-lyktor i form af stjernor, dem de äro wane endast at bruka Martini- och Jule-aftnar, då de gå omkring i Staden och sjunga».⁹⁷⁾

Så snart biskopen kommit till prästgården, infann sig skolungdomen på gården med omkring 30 stjärnor och sjöng:

De frön af lärdom, wi plantat med möda,
Sku ge oss med åren båd fägnad och gröda:
Fast wisheten läres med mycket besvär;
En wis likwäl nyttig och lyckelig är.
Gud signe Dig, som welat höra wår läxa:
Wi äro nu små, men wi hoppas at wäxa:
Et prof är nu öfwer, men flera stå qwar.
Blif, wärdaste Biskop, wår wän och wår Far!

Efter detta poetiskt-musikaliska kraftprov inbjöds ungdomen till biskopen, som underhöll sig med dem, sedan de sjungit ännu ett par sånger. Då biskopen den 1 dec. avreste, hyllades han med en procession av gossar, lärare och prästerskap, medan trumpeterna efter vanligheten skallade.

Under år 1764 publicerade Hammar bland annat en fastepredikan⁹⁸⁾ och några diskussioner om Rousseaus idéer.⁹⁹⁾ Rousseau var välbekant sedan länge i kretsen kring Johan Rosén, och i första årgången 1759 hade Magasinet innehållit en presentation av hans läror.¹⁰⁰⁾ Redan då hade en stilla kritik mot den berömde filosofen låtit höra sig. Rosén, ty det är säkerligen han som fört pennen, påpekade nämligen bl. a., att Rousseau betraktat »det naturliga tillståndet i all sin fullkomlighet; men det borgeliga med alla sina missbruk», och att man med dylika premisser måste komma till felaktiga resultat.¹⁰¹⁾ Utgångspunkten för Hammars artikel blev nu ett uttalande i Rousseaus »Emile» (1762), att människorna icke nöjde sig med att vara människor utan förvandlade sig till vilda djur. Åberopande erfarenheten och religiösa skäl sökte Hammar gendriva Rousseaus mening. Människan ägde en förmån framför alla andra varelser, sin förnuftiga själ, och för henne gällde

det att känna sig själv och nyttja sina »förmåner». Vi borde glädja oss åt att vi voro människor, och om några hölle på att förvandla sig till »moraliske skälhundar», så borde vi hjälpa dem tillrätta med redliga förmaningar. Liksom för Rousseau blev sålunda även för Hammar spörsmålet om moralen huvudsakligen en uppfostringsfråga.¹⁰²⁾

I en större artikel »om städer» återkom han till sin kritik av Rousseaus idéer.¹⁰³⁾ Han gjorde ett flertal citat ur Emile, i vilka städerna och stadslivet framställdes såsom oförenliga med ett naturenligt levnadssätt. Hammar gick med på några av Rousseaus anmärkningar men anförde en hel rad fördelar, som städerna förde med sig för landet och icke minst för lantbruket; »flere och rymligare städer skulle göra landet til en lustgård; och Rousseau må hafwa tio gånger rätt, så måste städerna fredas, och deras inbyggare upmuntras».

Blott mera sporadiskt uppträdde han efter 1764, och hans signatur »A. H.» synes helt försvinna. Sannolikt är väl, att han även de närmaste åren uppträdde någon gång, men då bidragen i så fall icke äro signerade, kan man nu icke identifiera dem. Troligen var den förnämsta

⁹⁵⁾ Hammars gode vän C. J. Brag (a. a. s. 45) ansåg, att den galna fördomen regerade bland folket, »at inge andre behöfwa studera, än de, som skole brukas i de af Rikets och Församlingens publice ämbeten, i hvilka studier, efter lag, nödvändigt fordras». Utländska exempel visade, att även handlande, hantverksmän, jordbrukare etc. behöfde grundliga studier, och man borde därför ge all ungdom undervisning. Därför borde man icke mot deras böjelse »upofra dem just til Prästeståndet». Jfr Sylwan, O., a. a. s. 359.

⁹⁶⁾ Borgelige tankar: Det Nya Wecko-bladet N:o 5, 30/7 1763 s. 33 ff. Om Gillen: Det Nya Wecko-bladet N:o 12, den 17/9 1763, s. 89 ff.

⁹⁷⁾ Nyhet... d. 3 Decemb.: Det Nya Wecko-bladet N:o 24, 10/12 1763 s. 185 ff. — Hammars skolfestskildring är av stort kulturhistoriskt intresse. Jfr om skolfester Hall, B. Rud., Valda aktstycken till svenska undervisningsväsendets historia, Stockholm 1912, s. 163 ff. samt Vormbaum, R., Evangelische Schulordnungen Bd III, Gütersloh 1864, s. 700.

⁹⁸⁾ Tankar wid Fastelagen: Götheb. Wecko-bl. N:o 15 14/4 1764, s. 113 ff.

⁹⁹⁾ Nya Förwandlingar; först: a. a. N:o 28, den 14/7 1764, s. 217 ff.

¹⁰⁰⁾ a. a. N:o 21, den 21/5 1759, s. 167 ff. under rubriken: Amsterdam.

¹⁰¹⁾ ibidem s. 172. Jfr ÅSU 68 s. 333—34 om »Emile» i Gävle 1775.

¹⁰²⁾ Sommaren 1764 offentliggjorde Hammar två ekonomiska uppsatser i allegorisk form: 1) Jordfeber: a. a. N:o 30, den 28/7 och N:o 31 4/8 1764, s. 233 ff. 241 ff. 2) Den Öconomiska Skörbjuggen: Götheb. Wecko-bl. N:o 32, 11/8 och N:o 33, 18/8 1764, s. 249 ff. 257 ff. Under intryck av de fysiokratiska strömningarna behandlade han i den första den kärlek till jordbruket, som gripit många människor; han fick härvid tillfälle att återigen beröra sin verksamhet såsom föregångsman på jordbrukets område. I den följande artikeln behandlade Hammar främst slöseriet på skilda håll i samhället.

¹⁰³⁾ Om Städer: a. a. N:ris 34, 35, 36 och 37 år 1764.

orsaken till arbetsnedläggelsen Hammars alltmer nedsatta synförmåga, som efter några år förvärrades till blindhet.

Ett bidrag av Hammar inflöt emellertid i Götheborgske Spionen år 1766, då han berättade om kronprinsparets besök i Varberg.¹⁰⁴⁾ Den 13 oktober hade de kungliga anlant och mottagits redan 1/4 mil utanför staden av dess »lilla Cavalleri-Corps» samt vid stadsporten av prästerskapet, magistraten och stadens äldste. Avresan skedde följande morgon, då »våra små älskade Scholä-piltar, som ännu äro emot 60 stycken, woro så nitiske, at ock någre sprungo med, inemot Kongsladugården Lindhof», till vilket Hammar knyter den reflexionen, att de borde uppodla sitt förstånd, så att de kunde en gång rätt tjäna denne sin blivande konung . . . »Det är det tredje Kongl. Par jag sedt, och då mit mörka öga allenast kunde skymta, wid detta tillfället, gick jag hem nögd med mina ögons tillstundande mörker. Ach, täckte jag, du får ändå aldrig mer här på jorden se något så wackert».¹⁰⁵⁾

Trots sjukdomen bevarade Hammar ett levande intresse för skolan och barnens undervisning. Säkerligen var det genom påverkan från honom, som assessor von Döbeln 1762 ihågkom stadens skola med en mindre donation i sitt testamente.¹⁰⁶⁾ I en skrivelse till domkapitlet 14/6 1766 meddelade Hammar, att han då kände en person, »som har i tankar at giöra något anseeligt Testamente til Scholan» och tillade, att all försiktighet vore av nöden »om något sådant skal mogna».¹⁰⁷⁾ Någon donation synes emellertid denna gång icke ha kommit till stånd, troligen beroende på att den stora stadsbranden följande år kastade borgarna i största fattigdom och hindrade dem från att fullgöra tidigare planerad välgörenhet. I nyssnämnda skrivelse omtalade Hammar vidare, att skolans brist på fonder gjorde det omöjligt att understödja fattiga begåvade eleverns fortsatta studier. Såsom exempel anförde han, att en fattig elev måst stanna kvar i quarta tills vidare, under det att hans bättre bemedlade kamrater fått resa till Göteborgs gymnasium för fortsatta studier. I detta sammanhang bringade Hammar på tal även de tidigare planerna att få en apologist till skolan.¹⁰⁸⁾

Den 18 maj 1767 brann större delen av Varberg ned. Bl. a. föllo kyrkan, skolan och prästgården offer för eldens härjningar.¹⁰⁹⁾ Olyckan blev ett svårt avbräck för stadens borgare, och Hammar synes ha förlorat i det närmaste allt vad han ägde. Trots eldsvådan kom skolan dock åter i gång höstterminen 1767 i förhyrda lokaler. Skolans något över 50 lärjungar fingo finna sig i att packas samman i en trång stuga. Hammar berättade själv i en insändare i Götheborgske Spionen om examen, som hölls den 19 december 1767 av biskop Lamberg, som besökte staden på sin visitationsresa till södra Halland.¹¹⁰⁾ Hammar säger, att denna examen i detta »ömkeliga lärohus» var den »nögsam-

maste», han upplevat. Det enda nedstämmande var, att man icke enligt vana lät förhören börjas under trumpetklang. Den allmänna nedslagenheten efter branden hade gjort, att man underlät denna gamla sed.

I detta sammanhang lämnar Hammar några intressanta upplysningar om stadens barn- eller folkskola. Såsom ovan omtalats, hade en dylik skola upprättats av Hammar och var satt i samband med hospitalet. Sedan detta 1767 brunnit ned, flyttade denna inrättning till Halmstad. Barnskolan nedlades emellertid icke utan fortsatte liksom lärdomsskolan sin verksamhet. Skolan synes ha varit i gång, så länge Hammar levde, men nedlades sedermera, varför inga underrättelser om den finnas i Göteborgs domkapitels redogörelser sedermera till

¹⁰⁴⁾ Följande är insändt från Herr Prosten Anund Hammar i Warberg: Götheborgske Spionen N:o 43, den 25/10 1766, s. 340—342.

¹⁰⁵⁾ Jfr Skarstedt, C. W., a.a. s. 947.

¹⁰⁶⁾ Det testamenterade beloppet utgjorde 50 rdr. Räntheavkastningen tillföll kollega såsom lönefyllnad. Se redogörelser för Varbergs skola i Kanslersgillet och 1812 års skolkommittés handlingar (RA).

¹⁰⁷⁾ Hammars skrivelse föredrogs den 18 juni 1766 (GLA).

¹⁰⁸⁾ Han skriver: »Man har i flera år talat om en Docens i räknande och skrifwande wid Scholan, och jag undrar om ej något sådant sökes vid denna Riksdagen. Högwärdige Consistorium wet, huru mycket man är emot, at Hallands klockare skulle i flere Församlingar släppa til Helgona-skylden». Hammar anhåller därför att få framlägga ett förslag till »en Räkneästares lön härstädes». Kunde man inte låta apologisten vara organist i församlingen, liksom rektorn vid Tyska skolan i Göteborg varit sedan gammal tid. Organisten-apologisten skulle därmed till en början få organistlönen på 200 dr. Varbergs kyrka hade fått orgel 1735. Jfr Sandklef, A., Varberg under 1500 år, Varberg 1943, s. 49. Från skolans hemman och eleverna skulle man väl även kunna få ut ytterligare något till lönen, liksom man borde kunna få helgonskylden på 12 tunnor korn i Tvååker. Om skolan slutligen kunde bli »fri ägare» till 13 lispunds smörränta utom en del annat smått, »så skulle vår Räkneästare med Guds hielp ej lida nöd, särdeles om han kunde underwisa i de Europeiske språken». Hammar höll således fortfarande fast vid sin gamla tanke om en modern undervisning för yrkenas och handelns adepter.

Då Hammars sjukdom förvärrades, ansåg han sig icke längre kunna fullgöra vissa prästerliga skyldigheter. Främst gällde det tillsynen över de trassliga ekonomiska förhållandena vid hospitalet och skolans rättigheter. Han anhöll därför 1766 hos domkapitlet, att han såsom varande »en gammal nästan blind man» och sålunda oförmögen att kontrollera räkningar, räkenskaper o. d. måtte få överlämna de nämnda skyldigheterna åt kyrkoherde P. Aurelius i Grimeton, vilken han ansåg skulle komma att hålla på stadens rätt i alla frågor. Hammars brev är daterat den 4 febr. 1766 (GLA). Kyrkoherde Aurelius var gift med en dotter till rådman Lagerbom.

¹⁰⁹⁾ Nästan jämt 100 år tidigare hade staden också brunnit ned. Det var år 1666. År 1668 hade staden börjat uppbyggas ånyo. Jfr Richardson, Jacob, Hallandia Antiqua & Hodierna, Stockholm 1752, s. 49. Om eldens uppkomst 1767 se Sandklef, A., a.a. s. 52.

¹¹⁰⁾ Götheborgske Spionen N:o 7 den 13/2 1768, s. 49—51.

kanslersgillet och 1812 års skolkommitté. Enligt Hammar hade man antagit en man »til de små barnens underwisning i läsande och skrifwande» och hade examen hållits i skolan den 1 febr. 1768, då läraren, som visat prov på flit och trohet, inbjöd allmänheten till förhöret i hans »lilla Schola». I skolan funnos 25 barn. »De minste stafwade, andre läste Catechesen, och därjemte hwar sin vers i Biblen: en del wisade sina skrif-böcker, och wi förnögde oss af deras munterhet. Änteligen framträdde 4 gossar och läste declinationerna. Men til slut framställes 5, med hwilke Präceptoren företog en grammaticalisk Examen, och då de wigt swarat på hans frågor, framtog han Cornelius. De hade läst 7 Capitlar af Miltiades, och dessa woro på ett förunderligt sätt proppade i deras minne. Jag bad dem börja det 4 Capitlet: de gofwo hwart ord på Svenska utan at behöfwa betänka sig mycket, och därpå gjorde de besked för hwart ord efter Grammatikan med en färdighet, som satte mig i förundran. Dessa 5 skola nu intagas i Stads-Scholan. Wackra recruter!» Så gick det alltså till i en blandad folkskole- och latinklass i Varberg på 1760-talet.

Någon märkligare insats på undervisningens område synes Hammar icke ha gjort under det sista årtiondet av sitt liv. Ett trätofrö i staden var fortfarande förvaltningen av hospitalets och skolans jord och räntor. Hammar, som upphört att syssla därmed, satte tydligen in all sin energi på att få kyrka, skola och prästgård återuppbyggda, men det gick sakta framåt, än på grund av penningbristen, än på grund av ringa villighet hos stadsborna.¹¹¹⁾ Under 1770-talet uppfördes emellertid de nämnda offentliga byggnaderna, och därmed var Hammars livsverk huvudsakligen avslutat. Kyrkan blev färdig under åren 1774—1775¹¹²⁾ och skolan de närmaste åren därefter.

Hammars prästerliga verksamhet var lika omfattande som hans pedagogiska och ekonomiska. Ehuru det icke ingår i vår plan att teckna också detta hans arbete, skall här ett par belysande exempel anföras. Då hans komminister, Johan Georg Grimbeck dog, 1768, gjorde han änkan den tjänsten att ombesörja även komministertjänsten för att bespara henne utgiften för en nådårspräst.¹¹³⁾ Detta var så mycket mera beundransvärt, som det utfördes av en blind man. Om Hammars religiositet vittna även de verser, han 1772 lät fästa på kyrkklockorna i den nya kyrkan:¹¹⁴⁾

Sam!as när du hör mit ljud. Til din herde som dig föder.
Lär i trone lyda Gud. Lär att älska dina bröder.

På den mindre klockan läses:
O, menska, låt ej Klockans ljud Få stadna fruktlöst wid ditt öra.
Men äfwen hjertat kraftigt röra. Till wördsam hogkomst af din Gud.¹¹⁵⁾

Ännu i sina sista år hördes den blinde kyrkoherdens röst i den nyuppförda kyrkan i Varberg. »Prosten Hammars minne återkallas ännu med rörelse af de äldre i hans fordna församlingar», säger S. P. Bexell i sin minnesteckning och fortsätter med att omtala att den blinde lärarens älskade röst och hans »intagande föreställningssätt» hördes ofta i templet.¹¹⁶⁾ Hammar avled den 5 sept. 1779.¹¹⁷⁾

¹¹¹⁾ Se »Min Wårde Läsare» i Götheborgska Spionen N:o 31 den 4/8 1770.

¹¹²⁾ Sandklef, A., a.a. s. 52.

¹¹³⁾ Skarstedt, C. W., a.a. s. 947.

¹¹⁴⁾ Jfr Salvén, E. — Sandklef, A., Kulturhistoriska studier och uppteckningar, Halmstad 1929, s. 57.

¹¹⁵⁾ Jfr Pettersson, S. — Litzén, A. Rob., a.a. s. 422. Bexell, S. P., a.a. s. 453. Icke H:s svenska men väl Johan Roséns latinska inskriptioner på kyrkklockorna fick ett efterspel, i det de diskuterades och kritiserades i tidningarna. De ansågos innehålla irrlärliga meningar av svedenborgiansk prägel och angreps därför kraftigt av en insändare i Dagligt Allehanda, men försvarades med övertygande kraft av den angripne författaren. Dagligt Allehanda N:o 37, den 15/2 1773 samt N:o 52 den 4/3 1773. Jfr Hwad Nytt N:o 163 årg. 1772. Då Rosén dog (den 6 sept. 1773), hedrades han med en hyllningsdikt av den unge Bengt Lidner. Se Samlade Skrifter av denne, utg. av Harald Elovson, Sthlm 1930, s. 12—13.

¹¹⁶⁾ Bexell, S. P., a.a. s. 460. Jfr Pettersson, S. — Litzén, A. Rob., a.a. s. 424.

¹¹⁷⁾ Han hade flera söner, av vilka en, Elias Hammar, blev präst. Två söner voro sinnesslöa och kunde icke ta vård om sig själva. Genom hjälpsamhet, föregångsarbete på jordbrukets område samt genom 1767 års brand hade Hammars ekonomi blivit så illa åtgången, att skulderna i dödsboet överstego tillgångarna med 105 rdr 33 ss 1 rst specie. Hammars dotter Elisabet, som var änka efter en handlande Blekman i Varberg begärde därför för sina sjuka bröders räkning dubbelt nådår efter fadern, vilket även beviljades, sedan magistrat, konsistorium och länsstyrelse tillstyrkt hemställan. Se härom Hallands länsstyrelses skrivelse till Kongl. Maj:t den 6 dec. 1779 med bilagor (RA).

[ANUND HAMMAR:]

Tankar Om Svenska Barn.

Stockholm.

Tryckt hos *Harberg & Hesselberg*, 1758.

Imprimatur. N. von *Oelreich*.

Benägne och wälsinnade Läsare()!*

Jag tager mig frihet at meddela dig frukten af många bekymrade dagar, och få lediga qwällar. Mina tankar, som ej äro wane at hwila, läggas för dina ögon, som de kunna i hast flyta utur penman; Om de kunna röra dina, hafwa de intet warit fåfänga; och det är endaste ändamålet hwarföre de här framläggas. Äro dina mer grundade; har du tid at framgifwa dem i redigare ordning; gör då dessa rader til min glädje obrukbara. Papperet är mitt, och den lilla mödan at skrifwa der på, är min ro; jag wet föga af annat tidsfördrif; det är mig ej emot, om det sönderrifwes och bortkastas, ty min förlust derwid är aldeles ingen.

När nit för Guds ära, undersätelig högaktning för Öfwerheten och kärlek för vårt goda Fädernesland samt alla des Inbyggare leder mina tankar, så straffa dem intet; fela de i smärre mål, ursäkta dem; döm lindrigt; och om du kan, rätta dem med dina; hwar du icke det gitter, så hantera et oskyldigt papper efter behag; och tro at jag älskar alla Sweriges Barn af ömt hierta; gack och gör du sammaledes. Far wäl!

I JEsu Namn!

Första Afdelningen. Om Svenska Barn i gemen.

§. 1. Svenska Barn kallar jag alla dem, som i Sverige, af Svenska undersätare aflas och födas. Jag anser dem intet antingen såsom Herre- eller Torpare-Barn, jag anser dem såsom Landsens Barn, hwilka i all sin tid böra bewisa Sweriges Öfwerhet tro och huldhet, och Swe-

*) De [d. v. s. dessa Tankar] äro för några år sedan upsatte af då Comministern wid Domkyrkan i Giötheborg, men nu Kyrkoherden i Warberg Herr Anund Hammar, och tilsände en ganska förtient Ledamot i Kongl. Svenska Wetenskaps Academien, af hvars wärda hand de nyligen blifwit lämnade til allmän utgifning.

riges Land all kierlek, samt alla redeliga Svenska broderlig wälwilja; börande dessa grundreglor flitigt intryckas i deras sinnen från Barn-
domen.

§. 2. I dessa består Landets förnämsta egendom och styrka, til hwilken ända de böra genom wederbörandes sorgfällighet göras det gagneligaste de kunna blifwa.

§. 3. Jag önskar hierteligen, at dessa måga alla wara födde af Äkta säng och ärliga Föräldrar.

§. 4. Männe de, som utur Städerna utföra menniskio-träck, på alla ställen i Riket äro oärlige? Här nedre i landet äro de och deras Barn uteslutne utur ält ärligit Folks omgenge; deraf de blifwa liderlige, Barnen olyckelige och onyttige; äfwen som på Landet åtskillige i Hus-hållningen omistelige personer anses såsom oärlige och barn efter dem; det är en wigtig fråga, om efter naturens lag någon kan födas ärolös; eller om någon kan wara ärolös, som aldrig förwärket äran med miss-gerningar; jag wet då intet hwad äran är; men wet det wist, at, om våre Tobaksplanteringar skola komma i gång, skola dessa grillorna ändras. Men det gör mig mäst ondt om deras stackars barn, som kunna intet alla employeras wid Föräldrarnas hantering, och äro utom den råd- och brödlösa.

§. 5. Oäkta Barn gifwa anledning til rätt alfwarsam eftertanka. Kan hända det ej tager lag at här anföra hwad Skriften säger om skiörlefnad. Jag säger allenast, at den Helige och milde Guden ej gifwit oss det Siette Budet, om det ej warit outhärligt i det menniskliga Samhället, och jag tror at alle förståndige Män se skiörlefnadens faseliga påföljder.

§. 6. Jag wil alsintet gå så långt ifrån mitt ämne, at tala om de grymmaste styggelser. Jag wil ej säga, at Blodskam får öppen wäg, hwar otukten får löpa före utan särdeles näpst. Äfwen så litet tänker jag handla om enkelt eller twefalt hor. Det är nog med lönskeläge, som så många skamlösa ynglingar så gerna wilja förswara.

§. 7. En otuktig yngling gör Landet och det menniskliga Samhället ganska stor skada med sin skiörlefnad. Han hindrar Folkets tilwäxt, i det han gör Qwinfolken odugeliga til Äktenskap, så at i stället för at et lägrat qwinfolk i et ärligt Äktenskap skulle wara omgifwen med en täck Barna-skara, til nytta för Landet; så blir det nu wid en. Jag sätter det fall, at han lägrar fyra, och hwardera kunde i Äktenskap frambringa sex Barn, så har han giordt Landet skada på tiugu undersätare. Hwad lider han derföre? Jag sätter det fall, at han pliktat för två, då han werkeligen blifwit nog strängt eftersatt, männe hans omkostnader

stiga så högt, som två Barnsöl för en ärlig Bonde? Änteligen skal han gifwa något til Barnets underhåll, men det är så otillräckeligt, at det ej är värt nämna.

§. 8. Det torde ock wäl hända, at en sådan Jägare förderfwar sin hälsa, och hans barnlösa Äktenskap blir omsider det som wisar, at han ock skadat både sig och sin Hustru. Jag behöfwer ej bruka så mycket nit om en sådan; han löper intet undan den Herren, som har förbehållit sig, at döma bolare och horkarlar; jag önskar endast, at sådana ej få göra så mycken skada i Landet, och lemnar derhän om något läkeböte deremot kan eller bör hämtas utur 5. Mos. B. 22. vers. 28, 29.

§. 9. Men til bewis, at otuktiga karlar slippa för lätt, så lät oss se hwad qwinfolken plikta. Jag beder om ursäkt, at jag ömkas öfwer Landsens skämde Döttrar, derunder jag dock ej begriper wälförtienta Spinhus-ämnen. Lät oss minnas, at wi så ofta med högmod kalla qwinman et swagt käril; lät oss kalla henne med samma namn af medömkan. Jag kommer ihog, at Ovidius, som skal haft stor förfarenhet, på något ställe skrifwer: Vere prius volucres taceant, aestate cicadae etc. Jag drar betänkande, at anföra orden vidare; men då många med dylikt bespotta Fruntimrens swaghet, huru komma wi til at fordra af dem en oöfwerwinnerlig dygd? När en sådan blifwer bragt på fall, så gör det mig ont, och jag önskade kunna uprätta henne. Men hwad gräselig åtskilnad är icke emellan hennes och lägersmannens straff? Han behåller sin heder, hon mister sin aldeles. Han frågar ej mer efter sit barn än et fä, hon måste icke allenast bära det med möda, föda det med smärta, utan ock merendels ensam underhålla, skiöta och upfostra det, fast hon skal kläda af sig sina kläder, til föda för både sig och den olyckeliga Barnungen.

§. 10. Men lät våra tankar gå vidare. En sådan olycklig Mor, som merendels, inför Gud, blifwit häfdad under Äktenskaps-löfte, hon måste på et grymt sätt rycka sitt egit Barn från bröstet, lega för det på Landet, och taga sig Ammetienst. Hennes qwal ökas af hennes Barns wanskiötsel, det förderfwas, det blir en usling, om ej det är så lyckeligt, at döden gör en ände på des jämmer. Och detta är slutet i de späda åren för de aldramästa oäkta Barn.

§. 11. De, som nu lefwa och wäxa til i Landet, äro wäl aldeles utan någon andel i Föräldrarnas brått; men icke des mindre hafwa de det til straff, at de hwarken äro berättigade til upfostring eller arf, som andra Barn. Och i synnerhet tyckes det sällsamt, at sådana Barn, wid tiltagande åren, ej få lära Handtwerk, som för dem dock synes lättast at tilgripa.

§. 12. Här af kan nu slutas, hwad orsak jag har, at önska, det alla Svenska Barn måge wara födde af ärliga Föräldrar och äkta säng. De som ej haft den lyckan, wil jag hos Christeliga Wederbörande på det ömaste hafwa recommenderade.

Andra Afdelningen. Om Stüdernas Barn.

Första Stycket. Om Döttrarna.

§. 1. Jag förbehåller mig ödmjukeligen, at få bruka hwad ordning som faller mig in; dock nämner jag Döttrarna först, icke så mycket af wördnad för Kiönet, som derfore, at jag tycker, de fått rum i den allmänna omwårdnaden alt för långt nedre, så at föga någon wårdar dem och deras *education*, oaktat en Flicka har äfwen så mycket af nöden at lära som en Gåsse, om ej mer.

§. 2. Det är til merkande, at jag wil hafwa dem til friska, snälla och förståndiga Hushållerskor, Matmödrar och Pigor; och önskar, at deras lefnadssätt, klädebonad, lekar, öfningar och underwisning må derefter inrättas.

§. 3. Det är långt från mitt ämne, at föreskrifwa några reglor, hwarefter Fruntimbrens underwisning skal anställas. Wi äre förlägne, och efter nu warande bruk, behöfwe wi snart förskrifwa Hushållerskor från andra orter, eller upfinna någon hemlighet, i förmåga af hwilken våra döttrar må födas med hushålls-wett.

§. 4. At de förderfwas från barndomen med weklighet, med klifs, med *Thée*, *Caffe*, starkt snörande, mycket stillasittiande, owana wid luft och rörelse, äro alt för uppenbara sanningar. Men jag lemnar Herrar *Medicis* den saken at öfwerwäga.

§. 5. Äfwen så mycket som lefwernessättet lägger grunden til deras ohälsa, så lägger flätian [= sysslolösheten] grunden til lätia och tanklöshet. Knapt lära de måste sina Christendoms stycken, och skrifwa några ömkeliga kråkfötter, samt til nödfall en liten art af söm, så är alt giort. Och spinna, wäfwa, sy sina och barnens kläder, stärka, sticka strumpor, koka, brygga, baka, sylta, salta, städa, skiöta små Creatur, med flera dem åliggande hussyslor, lemnas bland deras tilkommande Mäns wissa utgifter.

§. 6. Jag borde ej här lemna dem som äro förmögne; Fäderneslandet fordrar den bästa tjenst af alla sina Barn. Men hwad wil man säja om de ringare och fattige? deraf man knapt kan leta up et dugeligt ämne til en piga. At söma, giöra knappar och urband, äro hennes syslor, och hwetebröd eller tårta hennes förplägning. När aftonen nalkas, tar hon sin lilla granlåt och sin solfiäder, och går på rolighet; så kallas dants och dylikt tokeri.

§. 7. Stackar den Man, som blir gift med en sådan. Desse skola förestå de mästa hushållen i Städerna; ack huru många Guds gåfwor förslösas och bortskämmas under deras händer! Ack huru wantrifwas de Borgeliga rörelserna, när desse skiöta hushållen i våra Städer! *Non minor est virtus quam quaerere parta tueri.*

§. 8. Den, som äger en god Hushållerska til Hustru, lærer weta hwad förmon som deraf flyter; och den, som fått et granlåts wåp, lærer snart få röna, at Staten ej kan bära sig. Månne jag felar, om jag härifrån leder två tredjedelar af de ränkor, bedrägerier och illgrep, som i Samhällets kropp förordsaka så swåra känningar, och ofta en art af små *Convulsioner*? Jag wil *recommendera* den beskrifningen om en dugelig Boqwinna, som finnes af Guds egen Anda upteknad i Ordspråks Bokenes 31. Capitel v. 10. och följande.

§. 9. Men huru skal denna skadan hielpas? De mästa Hushållen i Städerna äro fattige; de Döttrar, som der upfödas, få ingen anledning til ringaste hushållswett. Hunger regerar i stället för matredning, och armod i stället för hussyslor. Man måste nödwändigt skaffa sig pigor från Landet, fast Landthushållningen lider derwid, om man än skulle gifwa tvådubbel afgift. Men skulle det wara orimligt at den allmänna försorgen om Ungdomens upfostring kunde ock sträcka sig til detta Kiönet? Wore intet et Lärohus nödigt för Städernas Döttrar, der de fingo mot billig betalning, eller de fattige utan någon afgift, underwisas i det de behöfwa lära? Huru är det med Knöppel-Scholan i Stockholm? Den synes hafwa någon sådan afsikt; och jag gläder mig af at tänka det andre äga med mig lika åstundan och lika sinne.

Andra Stycket. Om Städernas Söner.

§. 1. Här skal grunden läggas til de rörelser, som icke allenast skola sättia Städerna i wälmågo, utan ock bringa Landthushållningen i gång. Af dessa skal Kronan hafwa sina förnämsta indragter, och Landet sin bästa styrka. Det kan aldrig slå felt, at om desse misswårdas, så måste hela Samhället stadna i den nesligaste fattigdom.

§. 2. Det är fåfängt wänta, at våra allmänna Lärohus giöra här tilfyllest. Jag går nu med bugande förbi dem, och beklagar alla dem, som der måste swettas. Jag har i mina yngre år äfwen warit ibland de trälarna, som möda sig med at plåga gräl i Landsens Barn, Jag är ingen älskare af Barbarie, men gläder mig at lefwa i en tid, då Scholar hålla på at giöras nyttiga för Landsens tarfwor. Och tror, at en förnuftigare Efterwerld skal i hela sin *Logica* ej finna et ställe, som kan gifwa anledning, at eftertänka, huru man så sent kommit at lemna *Oeconomien* plats, bland de Lärda Wetenskaper. Det går ännu likwäl

intet så lätt, at förändra en gammal inbiten smak. Jag wet ej hwad löjeligit som faller mig in, när jag hörer en hop saker pråla med en präktig Titul af *Artes liberales*, och de nyttigaste Wetenskaper, åtminstone när man lägger händerna wid, döpas med öknamn af *Artes serviles*. Jag tycker, at desse senare, äfwen som *Don Ranudos* Dräng, tiena af lutter *generousité* och de förre, med all sin *liberalité*, bestå dem allenast den äran at i pialtot *Liverie* skaffa dem *philosophiskt* underhåll. Men ingen förtydde mina ord: Jag älskar och wördar alla nyttiga och lärda Wetenskaper; men at se en så stor del af Landsens Ungdom giöras odugeliga under det de syslosättia sig dermed, kan aldrig falla i min smak. När jag ser en studerad Man med all sin Lärdom wara tienstlös, och i sitt tienstlösa tilstånd onyttig, när jag ser en lärd Man ängslas wid sin Bok, wantrifwas af skiörbiugg, klaga öfwer brist på *motion, recreation &c.* och wara utom både stånd och förstånd at roga och gagna sig med något slags handaslögd, Hushållning och annat dylikt, så råder jag intet för, at jag tror något *effentielt* felats i hans lärda upfostring. Det låter löjeligit, när Hustrun kommer och säger: Min Far, om jag hade så mycken nytta af dig, at du kunde skära mig en pinne til min garnwinda (nystfot) etc. Men jag tager med diup wördnad de Lärda undan, som med lärda Saker altjemt äro syslosatte.

§. 3. Jag har, kan hända redan skrifwit för mycket, men det är af kierlek för vår *Studerande* Ungdom, som jag tror efter denna tiden får mer rörelse, flera nöjsamma och nyttiga öfningar, och blir nyttig til hwad som förefaller. Då hafwa Föräldrar nytta af det de kostat på sina Barns *Studier*, och ingen *Student* behöfwer blifwa ett wrak när han tilbiuder sin tjenst wid Landsens näringsfång. Jemför *Baron Holbergs Erasmus Montanus*.

§. 4. Med alt detta äro *Scholarna* i Städerna ofta otilräckeliga. Den delen af Städernas Söner, som der upfostras, är den minste. Det blir en wigtig fråga, hwar det största antalet skal få underwisning i Läsan-de, Skrifwande och Räkande, som äro för en Gosse oundärlige, ehwad som skal blifwa af honom. At en hop ofta дума och liderliga Karlar sättia sig här och där at på egen hand hålla en Schola, mot en betalning, som för fattigt Folk är nog kienbar, det giör intet den nyttan som påsyftas. Andre Nationer hafwa sina *Charity-Schols*, sina *Fri-Scholar*, der Barnen få böcker, pennor, papper och underwisning för intet. Och jag twiflar ej om, at det hos oss skulle kunna lätt låta sig giöra, utan någon kostnad af det almänna, allenast denna nödwändiga saken blefwe alfwarligen påtänkter.

§. 5. Det går med mig här, äfwen som med en som wil bygga; han kommer i en timberhög och wältrar nu fram en och nu en annan stäck; Han träffar här ämne til ett och där til ett annat behof. Jag tänker nu

omsider på våra arma tiggare-barn, som, Gud wet, hafwa i mång år legat mig ömt på hiertat.

§. 6. Ingen lærer neka at ju Landet hafwer i dessa et skiönt *Capital*, om det blefwe nyttiat, men ock en tärande siukdom om de miswårdas. Huru mångt qwickt ämne ser man icke på våra gator förderfwat af Hunger, Kiöld, Wanskötsel, sönderbitas af Hundar, trampas af Hästar, med flera sådana omstendigheter. Men lät wara detta skier med få, så blifwa de andre ändå onyttige och skadlige, som likwäl hade kunnat gagna Landet och det almäna. Jag wet at här gifwas liderlige och late personer, som uptaga tiggare-barn til den ändan at de skola tigga åt dem. Sättet af deras upfostring är ytterligare sådant: Om Hösten hafwa de dessa fattiga Barnen fram omkring wedskutorna, at Lära dem wigt stiäla wed, de blifwa ofta nog slagne, då det ej går nog kringt; hafwa de lärt så mycket, så wänjas de at i Folks gårdar, på windar och eljest snatta och rappa, och updragas således til tiufwar. Utom denna egen-skapen, wänja de sig sielfwe på vårt i alla mål skadeliga Brenwin, blifwa kinkote, swaglemmade och liderlige, samt lära wid Kiällare och Krogar at siunga de liderligaste otuktswisor, at slåss, rifwas, swerja, med flera sådana odygder. Kan hända man tror mig intet, om jag säger, at Gud för sådana styggelsers skul straffar Land och Städer, och lägger en Dom på våra Näringsfång, för det wi så miswårde de fattiga Barnen. Tro wi de orden som stå Matth. 25. Hwad I icke hafwen giort enom af dessa minsta mina Bröder det hafwen I icke giort mig, så lærer Saken wara oförnekelig.

§. 7. Barnhus och andra anstalter at hielpa denna olägenheten, äro altför små, få ock otilreckelige. I somliga Städer äro Barnhus, i de mäste inga. Jag påminner mig den beläsna *Gotfr. Arnolds* tankar på något ställe i Hans Skrifter; der Han anmärker det som et fel i de medlersta tidens Christendom, at man ej wågade företaga någon Anstalt til de Fattigas Understöd, utan at hafwa tilreckelig *fond*. Jag håller så mycket mer med honom i denna Saken, ehuru jag i mång andra stycken går från honom, som det berömda *Hallsiska* Barnhuset i våra tider wisat hwad Wälsignelse Gud wil lägga på ett tiltag som skier i tro och kiärlek. Om ej nit för Guds Ära och Fäderneslandets wälfärd så mycket sagnades, skulle wi snart i alla mål wara et lyckeligit och wälsignat Folk.

§. 8. Tiggeri är i sig sielf en Landsplåga, den som skal wårda ett Folks wälfärd, behöfwer tidigt råda bot deremot. Men tiggarestafwen i ett barns hand är dubbelt swår. Han blir snart til en wana som ej står at utrota; och jag har förfarit, at tiggeri och sielfwäld smakar för et derwid want barn bättre, än det bästa underhåld med en ordentlig upfostran.

§. 9. Jag önskar at Gud wil wälsigna desse rader, och går nu vidare i mitt ämne; jag lägger allenast til, at då våra gässar lära läsa, skrifwa och räkna, behöfdes med samma några andra små öfningar af handaslögder, at de äfwenså måtte wänja händer som tankar til gagn och nytta; at skiära med knif, at rita, med mera, gier Ungdomen ro, och hwar en lærer något sådant, så smittas det öfwer hela *Scholan*; det jag nog rönte, då jag war wid *Scholan* i min Födelse-ort; Jag rogade mig då som eljest med at snickra, swarfwa, måla, binda Böcker, och mer dylikt Fuskeri; men hade derwid det nöjet, at jag såg bland 40 Lärjungar, den ena syslösättia sig med ett, den andra med annat, alt som lusten föll; så at knapt någon war utan Handa-öfning.

Tredie Stycket. Om Gossarnas Beredande til Näringsfång.

§. 1. At Lätian lærer Ungdomen Odygd, är ett gammalt sant ord-språk, Jag har ofwanföre talt om huru Gossar från späda åren böra wänjas wid slögder och händighet; nu tänker jag at orda om huru de vidare til nyttiga hanteringar och Näringsfång böra updragas.

§. 2. Jag går med flit förbi dem, som ämnas til *Studier* och andra slags betieningar. Jag önskar at deras antal måtte jämkas efter beställningarna, på det icke Landet må upfyllas med brödlösa tienstsökare. Snille-walet skulle här giöra ganska stor nytta, om det kunde ställas i werket, hwar wid dock torde möta oöfwerwinnerliga swårigheter.

§. 3. När en gosse wid *Scholan* fått nödig kundskap, bör han strax efter mitt tycke ställas til det som skall blifwa hans hantering för al hans tid; hwarwid han ingalunda bör twingas, utan hans snille och hans krops krafter, men i synnerhet hans håg och böjelse bör på det nogaste utrönas. Försynen har i de späda sinnen nedlagt åtskilliga böjelser, på det at lifwets tarfwor allestädes måga upfyllas, och Samhället äga tilgång til allahanda behof. Den som med sitt barn här träffar rätt, han får sedan glädie deraf, oansedt des håg skulle falla på en hantering som i den förderfwade smaken ej är särdeles behagelig.

§. 4. Det är långt ifrån at jag misunnar Herrskaper nödig upwaktning; dock önskar jag at den Stora *Th. Mori* utlåtelse i des *Utopia* blefwe påtänkt, denna saken angående. Merendels lära de Gässar, som blifwa uppassare, ingen ting annat än lättia, snålhet och ilsloghet. Kan hända det ej wore så galit, at hwar och en, som tager sig en Up-passare, blefwe tilhållen at sörja för huru han blefwe updragen det Allmänna til tjenst; och då före detta blef utsatt huru många Drängar en Bonde feck ha, så wore wäl, om det jämwäl utsattes, huru många och hwad för Folk som få ha uppassare, at ej öfwerflödet får rasa på Landets omkostnad.

§. 5. Ej utan bestörtning ser jag de stora hopar af halfwuxna Ynglingar, som utan sysslor giöra sig en wana af lätian, den de aldrig hinna utrota. Flit och arbetsamhet skal inplantas i Barn från första åren, annars är både Humle och Malt förlorat. En stilla sittande *phlegmatisk* Gosse är et obehageligt diur, och en som syslosätter sig med idel onyttiga ting är föga bättre. Landet lider af sådant Folk, och jag har äran känna dem så grant at jag tror mig til beskrifwa dem.

§. 6. Om rikt Folk och *Capitalister* wande sina Barn til syslor, skulle wi hafwa de wigaste Handelshyfwuden, som någon Nation wil önska sig; men när handelswett skal winnas utan möda, genom Ur, Nipper, Granlåt, Dans, Öfwerflöd etc. så blir det derefter. Jag tackar mina halfwa Landsmän Hålländerna, där man berättat mig, at *Myn Heer Oudkerh*, en Man af Millioner, låter sin enda Son, hos sin Wen *Myn Heer Fedke* tiena i tu år på *Contoiret* för en halfsliten grof råck: Men förhasta sig intet min lilla Herre. Jag går litet bort; jag har den äran komma strax igen.

§. 7. Jag wänder mig til våra många syslolösa fattiga Gossar. Det fågnar mig at de så förtiena sig några styfwer på Tobaksspinnerierna; men jag hörer de tänka ej at blifwa derwid, men dröja dock alt för länge innan de företaga något wist näringsfång. Andra ligga och *cadraja* med sina Båtar på Strömmen, jag lemnar dem, de kunna plaska och blifwa dugeligt Siöfolk; men hwar taga våra Stadsgossar wägen? Hantverkshusen äro fulle af Bondegossar; Siöfarten, sådan han då är, bestrides mäst af Bondedrängar, och Landet ligger i wanhäfd i brist af Folk. Våre Stadsgässar äro emedlertid Trumslagare, Soldater, Stadsbåtsmän, och de som råkat bäst, *Enroullerings*-karlar. Jag glömde at nämna allahanda Arbetskarlar, Stadstimmermän, *Fortifications* timbermän, Klampare, Deldragare, Jerndragare, Saltmätare, Brandwaktskarlar, deraf de måste äro gode Bondedrängar; warande långt ifrån at någon af Stadsbarnen får en god Gårdsdräng, Husbonden måste gifwa afgiften, om hon wore nog så stor, för dem som flytta från Landet i tjenst i Städerna, eljest måste han blifwa utan dräng.

§. 8. Huru går det nu med Hushåldningen? Vår lätting öfwer 20. år gammal, plågar sin gamla fattiga Mor för Mat. Han tager up et Fader- och Moderlöst barn, som skall tigga födan åt honom; En nyttig *meuble!* som säkert blir i Landet, och aldrig med godt minne kommer utur Sverige, til bewis at Näringsfång och rörelse skal giöra Folket nyttiga, i annor händelse är deras mängd Landsens plåga.

Om Handwerks-Gossar.

§. 9. Man skulle tro at de fleste Städernas Gossar ämnas til Hantverk, derföre wil jag först handla om dem.

§. 10. Det wore för Hantwerkerierna owedersäjeligen en stor förmon, om förmögna Föräldrars Barn blefwo satte dertil. Så skier det i Engeland, der ock höga Herrars Söner äro Skomakare, men kunna ock föra oss och andra Nationer Engelska Skor på halsen. Jag wet ej hwad för förakt vår Nation har för Hantverkare. Jag tilstår för min del, at et godt Hantverkare-hus är i mitt tycke et bland de hederlige i en Stad, äfwen som Hantwerkerierna äro grunden til Städernas rörelse.

§. 11. Med'alt detta håller jag dock betänkeligit, at sätia en wälartad och tilämnad Gosse til Hantverk. Han må wara qwick eller dum, så skall han tiena lika länge för Gosse. Han skal basas af en försupen Gesäll, när det behagar honom. Han skal springa på krogar efter Bränwin, arbeta om Söndagar, ansa Barn, skiöta Boskap, wara en löjlig art af et *quodlibet*, och dermed få en slut örfil til bewis at han är Gesäll. Jag känner Hantverkare, som äro måne om sina Gossars upfostring, men som de kanske ej utgiöra största antalet, så kunna ock Gåssarna lätt förföra hwarannan; hwartil de skadeliga Poike-krogarna ej litet bidraga.

§. 12. Jag wågar säja, at flere hederliga Mäns Barn skulle lägga sig på Hantverk, om de mot skiälilig betalning blefwo underwisade, då de kunde hafwa sin kost och sin säng hos sina Föräldrar, och tilbringa wissa timar i Mestarens verkstad. De kunde skrifwas in, utan at ut-sättia någon tid; när de kunde förfärdiga et wist föresatt stycke arbete, skulle de blifwa Gesäller och få Gesälle-bref; derpå kunde de arbeta för betalning eller resa, alt som de godt funno, och jag tror en sådan skulle få wid *Professionen* de fördelar som man nu saknar.

§. 13. Men huru går det nu med våra Handwerks-Gossar? Liderlighet, sielfswåld, otukt, hård medfart, hunger etc. hielpas åt at giöra Poiken ledse. Innan lärotiden är ute, så låter han wärfwa sig, eller skaffar sig en *enroullerings* sedel, dermed är han Fuskare.

§. 14. Jag wil ej nämna, at de som blifwit Gesäller gå ofta samma wägen. Jag wil ej heller tala om de owanor som skyddas under namn af Gewohnheiten, särdeles wid de Hantverk som kallas Geschenckte, der en flitig gesäll får ofta arbeta hela tiden, för de penningar, som skola spenderas på lata och ostadiga strykare. Jag går förbi frimåndagar, och alla de andra Gesällernas liderligheter och galenskaper.

§. 15. När en skickelig och snäll Gesäll giort sig färdig i de stycken som hans *Profession* tilhöra, så är han et dugeligt Borgare-emne. Han söker då at få blifwa Mestare, han anmäler sig i Embetet, men har nej

i näfwen. Tusende inwändningar sättias mot honom. Han är *habile*, han älskar sitt Fädernesland, han kan gagna det, och rikeligen betala den kostnad som gått til hans upfostring; men med alt det måste han begifwa sig utur Riket, at gagna en annan Nation med det han lärt på Sweriges bekostnad. Tio hans likar afskräckte af hans Exempel, gå samma vägen, utan at anmäla sig. Herlig Hushåldning! Utan jämförelse, ser detta ut, som om Pehr och Bengt woro grannar, Pehr wore fattig och Bengt förmögen, Pehrs ägor i wanhäfd, Bengts i full häfd. Nu hade Pehr födt up en Stut. Hans Gumma hade giedt honom så god miölkdryck, och han hade intet sparat fodret; när nu Stuten war dugelig at spenna för kroken, brydde min Pehr sig intet om honom, Stuten kom ibland Bengts Boskap, Pehr frågade aldrig efter honom. Bengt tog emot honom och gjorde sitt arbete med honom. Wille Pehr blifwa kiörande, så feck han sielf draga sin Plog, eller ock låta Åkren ligga. Jag rår intet för at jag tycker Pehr bör bli en ewärdelig tiggare.

§. 16. Men vår wackre Gesell skulle sökt Magistraten, och om det ej giort fyllest, Kongl. *Commercie-Collegium*. Jag kan här ej underlåta at berömma på mitt lilla sätt Högbemälte Kongl. Maj:ts och Riksens *Collegium*, som, så långt jag wet, ej underlåtit hielpa Swenska Barn til at få idka hwad de lärt. Men vår stackars Gesell skal föra en *Process* mot Embetet. Embetet utförer Saken utur sin Låda, Gesellen deremot utur sin, merendels, hectiska pung; derföre tar mången heldre den första skadan än den sidsta.

§. 17. Dock finnas de, som antingen genom starka *Recommendationer*, eller Giftermål, eller höga Wederbörandes tilgiörande få winna Mesterskap. Då begynnes aldraförst Nöden, och Grund lägges til en stadig Fattigdom. Jag wet och kan bestyrka, at wid somliga *Professioner* kostar Mesterstycket 100 Plåtar, utom den kostnad som giöres på sielfwa arbetet, och kan hända jag wore i stånd at gie Räkning för hwar styfwer. Stackars Handtwärkare! innan han får arbete sig utur en sådan skuld, så åldras han, blir grå, och wet för al sin swett och möda ej annat af, än bekymmer och Fattigdom.

§. 18. Så hafwe wi sedt at Handtwärksgassor mot *Naturen* omskapas til Tienstsökare. Hwad wil jag säga? det gör mig af hiertat ondt. Wi wilje se ett annat Näringsfång.

Om Handels-gossar.

§. 19. Handelen är ett så wigtigt Näringsfång, at hela Rikets Wäl-måga rättar sig efter des beskaffenhet. Intet Land i Werlden äger så stora fördelar, som genom skadelig Handel ej kunna förslösas; och intet är så illa belägit, at det ju genom gagnelig Handel kan hinna til makt

och styrka. Jag tycker fördenskull at Wettenskaperna böra tiena Handelen, och jag önskar rätt qwicka och wäl updragna ämnen til des bedrifwande.

§. 20. Räkande, Skrifwande och Bokhålleri äro wid Handelen omisteliga; men giör på långt när ej tilfyllest. *Historien*, *Geographien* och *Språken* måste et dugeligt Handelsämne från Barndomen hafwa fattat, och en god insikt i *Oeconomien*, *Natural-Wettenskapen*, samt kundskap om allahanda *Manufacturer*, jemte *Mechaniquen*, tiena honom oförlikeligen. Så långt är det ifrån at Riket kan wänta sig goda Köpmän, antingen af oupdragna fattiga Gossar, eller unga Små-Herrar, som ingen ting welat fatta af Wettenskaper. Det wore sålunda ej så aldeles galit, om de som skola antagas til Handels-gossar, fingo blifwa förut *examinerade* i nödiga stycken af Wettenskaperna; hwartil de så mycket heldre måtte beqwäma sig, som deras förmåner äro så fördelaktige framför andras, som anwänt sin Ungdom med både flit och kostnad, och kunna, kan hända i al sin tid intet winna de förmåner, som en nyss antagen Handelsgosse får åtniuta. Granna kläder, god föda, och et godt glas win.

§. 21. Men är ändamålet endast at under namn af Kiöpman, tiena Utlänningar, plåga och blodsuga Swenska både Borgare och Bönder, eller slösa bort ärfda *Capitaler*, och giöra stora *Banquerotter*, så kan det gå som det går. Kiöpmännernas Söner äro sielfskrefne Kiöpmän utan at weta huru en Kladd skal hållas. De andre som skola lära Handelen, skola lära wäga, mäta, förstå Husbondens *numer*, prata för waran, kladda i Kladden, med flera sådana högmål. Tyst, jag glömde det förnämsta i hela Kramhandelen, men stor sak, jag behöfwer inte säga alt hwad jag menar. När vår Unga Betient öfwat sig deri uti några År, så blir han sin egen, får *Credit*, gör figur etc. går det, så går det.

§. 22. Men märkeligaste rörelsen giöra deras Gossar, som idka så kallad Bondehandel. Deras Wettenskap består uti at löpa utom Staden och skaffa Bönder; at förfördela Borgaren i det de köpa på Torg och sälja på loftet; och sedan gå wäl åt Bonden, på det en och samma wara må gifwa dem dubbel *avance* på två ställen. Skiön Lärdom!

§. 23. Jag har i denna Saken förlorat mina *Concepter*, och huru kan jag bli klok deri? En dräng, som lärt sig (under det han sopat sin husbondes gård, och ansat hans Hästar, huggit wed, kiört watn m. m.) litet och ömkeligen at skrifwa, tager sig ändteligen på at handla. Han får frihet blifwa Hökare, men han utbreder sin handel; flitig, nykter och sparsam winner han ägodelar, och har äfwen så solida Handels-

speculationer, som den största hopen af dem som lärt grof-handel. Enderå förstår jag Saken galit, eller fordrar denna handteringen minst snille, lärdom och wett bland alla.

Om Skieps-gossar.

§ 24. Swårt war det at få en Gosse i tienst hos Kiöpman, äfwen så swårt at få honom i Siöfart. Wåra små Cadrayare avancera til schoware och sedan til Rote-båtsmän och Enroullerings-Siöfolk. De segla round the Varld på Strömmen, när de fått wäl til bästa, och ligga gemenligen Zyden ten Norden eller Oosten ten Westen an.

§. 25. Sverige äger efter sin situation altförfå Skiep. Knapt äger Rike sådan strandawidd, och knapt äger Siö-Cost så få Fartyg. Om intet här nedre i Landet Almogen lagt sig på Rederier, så wore här snart inga Skiep. De få som äro, ligga ändå stilla utan Frakter. Siöfolket wore förlägna, om ej Holland och England wore. Sällan tagas andra Gossar emot i farten än Almogens Barn, och de gemenligen, sedan de blifwit wuxne drängar, och tient några år för lön. Sedan desse want sig wid Siön, så gå de Utomlands, och gagna grannarna, som weta den konsten at låcka dem til sig med stora Hyror, men at behålla winsten hos sig i dyra qwarter (slaepstellen) och medelst kostsam förplägning. Det händer understundom at de komma hem til Fäderneslandet, men för hwar en som har förwärfwat sig något, komma 10 fattige och bräcklige Uslingar, at betunga et Fädernesland, som haft kostnad men aldrig båtnad af dem.

§. 26. I den förhopning at Siöfarten skal blifwa uphulpen, torde det wara wärt at betänka huru Ungdomen dertil kunde updragas. Jag förstår intet Navigationen, har ej heller i min Ungdom haft tilfälle at göra något framsteg i den nog förtryckta Mathematiquen, men af det lilla som jag i min wärda Wens Lect. Wassenii nöjsamma selskap kunnat samla, har jag merkt at en del som lärt Navigationen fått de aldraabsurdaste ideer om nästa alt hwad dertil hörer. Fåfengt wentar man af en Bonde, som påtagit sig at wara en lärare i denna för Riket så nödiga Wettenskapen, tilbörliig insikt och redighet. Hela Läran döper han med namn af Abligasion i ställe för Navigation, och jag kunde omögeligen hålla mig ifrån löje, när jag en gång såg hwad eländiga Saker en Lärjunge i denna konsten skrifwit ihop, dermed han mente sig kunna trotsa gamla Tycho Brahe.

§. 27. Den Ostindiska Farten är snart den endaste Navigations-Scholan i hela vår Ort, och jag nekar intet at en Yngling som deri under Ostindiska resor blifwit underwisad, måtte hafwa dubbel fördel af Theorie och Praxi på en gång. Men hwad förslår det bland så

många ämnen? Jag borde wara tystlåten, men jag kan intet, det går å Fosterland mitt. Döme hwar och en hwilket Sverige kan bäst sakna, bröd eller Caffé, Navigation eller Metaphysica. Här tyckes wara något nödigt, at de Wettenskaper, som sättia Nationen i rörelse, först wårdas, sedan kunna de efterhand företagas, som tiena til des prydnad. Och när en någorlunda förmögen Man på Cronans bekostnad kan få sin Son underwisad i Logica, Metaphysica, Poësi med stora wackra saker, så undrar jag hwi icke en fattig Enka kan få sin Son, utom sin swåra kostnad, öfwad i Navigationen, och dylika nödwändiga stycker.

§. 28. Jag tyckes jag har så mycket mer skäl at göra denna påminnelsen, som sellan förmögitt folk sättia sina Barn til Siöfarten, så länge ej fastare Fosterbrödralag Handelen och Siöfarten emellan blifwit giord. Gud wet at det är tungt, när man skal arbeta, slita ondt, wara i faror, och med alt detta äta nådebröd, blifwa öfwerfaren med ohöflighet, och ofta sätias utan orsak af med Tiensten. Korteligen: Siögossar updragas mäst at blifwa torftiga Matroser, och de som hafwa det bättre, äro bland Tienstsökare de ömkeligaste.

§. 29. Jag skyndar nu från detta ämnet, der jag föga annat funnit än grämlöse: Jag kan med al min lilla eftertanka ej bli klok på hwar Städernas Barn taga vägen. Så ganska många Hionelag, bland hwilka få äro ofruktamme, skulle efter min uträkning föröka på et fierdedels seculum inbyggarens antal ansenligen; men förutan det de mäste Städer äro i aftagande, skier Inwånarens rekrutering mäst på Landbrukets kostnad, som jag ofwanföre nämmt. Jag kan dock ej anse Städernas Barn annorlunda än et Rikets Capital; jag fruktar det blifwit både miswärdat och förslösat. Om önskan kunde hielpa, så beder jag först Gud, och sedan alla Redliga Swenska Män, at behierta denna Saken. Näringsfången skola göra Inbyggarena nyttiga, annars kan den wigtiga sanningen disputeras med skiäl: at Inbyggarens myckenhet är Landsens styrka. Gud föröke Enigheten, och låte vår dyra Cronprints wid sin upväxt få se de frodiga Ämnen i alla Sweriges Städer röra sig, som en gång skola under Hans Spira, arbeta på Landsens bästa!

Tredje Afdelningen. Om Almogens Barn.

§. 1. Jag beder nu rätt hierteligen om tilstånd at få lemna Stadsbulret, och flåsa litet i Landtlugnet. Den som är så lyckelig, at han på et för det almänna nyttigt sätt kan syslösättia sig i Staden, men understundom hwila sina trötta sinnen på Landet, wid en beck, i en lund, en trögård, et åkerfelt, en fägård, en mengerie m. m. torde finna et nöje, der han med ledigaste sinnen kan tacka Gud för sina Fördelar, och bedia för Konungar, som i all sin härlighet knapt eller sellan få rätt

smaka lugnet. Den lyckelige Gubben hos Terent: som sade: Quando me satietas capit urbis, rus peto!

§. 2. Men åter til mitt ämne! De behagelige Bondegummorna wända mina tankar til sig. Enfaldig dygd är aldratäckast. I en renlig klädebonad, efter ortens sed, förekomma de mig oförlikeligen wäl bepryde. Deras fasta lemmar, raska gång och styfwa handtag wittna, at deras kroppar och hälsa ej lidit men af kink och klifs från barndomen. Under deras trägna möda, underlåta de intet at föröka sin Släkt; och de weta litet under sina jämna rörelser i fria luften af de krämpor som hafwande Hustrur äro underkastade. En liten swimming kan gå öfwer henne när det är mycket qwalmt i kyrkan, men när hon kommer i fria luften är alt öfwer, och i sällskap med sin Man, träder hennes tunga fot rätt qwicka fiät hem til sit Hybbele. Gumman blir barnsiuk på ängen, hon går hem, närmsta granhustro är hennes Jordegumma hon föder sit Barn på sin Mans knä. Sätta hionelag! Förnögd öfwer sit släktes förökelse, slår wår ärliga Landtman ihop en liten låda af fyra bredesändar, eller i nödfall gör gumman tilreds en liten hengematta, sådan som brukas til siös, den hänges på en lång stång, der är waggan färdig: när Mor efter några dagars förlopp stiger utur sin säng, utan at en enda eftermiddag lägga sig för visiter, emedan det på Landet ej är förnämt at wara weklig, så kan hon gå omkring i stugan, skiöta maten, lägga til rätta öfwer alt, och ändå wagga sit Barn, dermed at hon då och då går bort och gör et litet gungande på hängewaggan. När hon blifwit kyrkiotagen, är hon färdig at gå på ängen om det är Sommar, hon tager sit späda Barn på armen, Mannen drager med sig en liten rullewagn, deri beddar hon sit mättade Barn nedre, det sofwer, det waknar, det mättas, hon behänger den lilla wagnen med de blomster som stupat för Mannens lia; emedlertid bärgar hon både äng och åker. Har hon flera små Barn, får det ena wakta och roa det andra. Jag bekänner det är et nöjsamt spektakel.

§. 3. Jag skulle än mer förnöja mig öfwer detta, så framt jag ej hade orsak stå i fruktan, at det bekymret, en fattig Bonde får kännas wid, när han har många Barn at underhålla, gåfwo mångom syndiga utwägar in, at hindra fortplantningen. Kan hända wi finge talrikare afföda och kunde ännu skicka Colonier til Asien, nej hålt! til våra oländiga marker, om icke . . . Gen. . . . Friska Föräldrar, stora Barnaskarar, . . . men jag wet ej hwad som hindrar mig at här skrifwa mer.

Första Stycket. Om Almogens Barna-Scholar.

§. 1. Så länge en så ansenlig del af wårt goda Land ligger öde, wet jag ingen utgång til Scholar för Almogens Barn på många ställen. Men

så äro åtminstone på några orter de mästa medlen tilhands; fordras endast tiltag at bruka dem.

§. 2. I Skåne och Halland hafwa Kläckarena så goda inkomster, at ingen swårighet är för tilgång på goda Läromästare för Almogens Barn. De bära ännu det gamla wyrdiga Namnet Diegnar (Dieknar, Diaconi) de hafwa på de fleste ställen sina Kläckare-Bohl och åtnjuta af Församlingen sina Try Offer, Bröd och Kiött (Altare-mat) Helgone-skyld (1/8 Tunna Korn af hwart Hemman), samt Offer wid Brudewigslar, Barndop och Kyrkiogångar, jemte betalning för Personalier öfwer de döda. Sålunda äro deras Inkomster alt för profitable, at sätta drengar och uppappare dertil. Deras sysla består, utom hwad egentliga en Klockare tilhörer, uti at underwisa Församlingens Barn i läsande och deras Christendoms stycker, så at på dessa Orter tilgång finnes til goda Scholar.

§. 3. Men härwid förefaller en swårighet, som ingen annan än öfwerheten kan häfwa; tillefwentyrns en förständig Prest kunde göra mycket, men jag wet ej huru långt han får gå. När en fattig Bonde som har 6 a 8 Barn och bor en half mil ifrån Scholan, skal lägga matsäck för sina barn, som hema hafwa sin miölk, kål, ärter och bönor, så faller det honom för swårt; En annan rik Bonde sitter Barnlös, och känner ingen börda häraf, men får gierna den fattigas Son i tjenst, allenast mot skattens betalning, när Fadren skulle niuta godt af sin möda wid barnens upfostring. Jag nekar intet at jag tror Landtbruket lider otroligen deraf, at Almogens Barn, som skola skiöta wårt kära Land, kunna i så måtto ingen tilräckelig underwisning hafwa, och skrifwas likwäl i Mantal då de wäl hunnit så långt, at de kunna gagna landet, men ingalunda sig och sina Föräldrar. Om den Säd och andra Victualier, som nu åtgår til kringströfwande ogudaktiga tiggare, lades ihop til sådana Scholar, och Föräldrarna skuto efter råd och emne tilhopa för sina Barn, samt en beskedelig Enka, som wore fattig, blefwe förordnad at laga deras mat, skulle hwarken Almogen hafwa särdeles kiänning eller Landet sakna förnuftiga Bönder. Men det wore nöje at en gång få den belägenheten, at strax kunna ställa saken i wärk, rådgöra med någon hög och nitisk Svensk Herre, huruwida en Kyrkiorderde får låf at gå wid en Socknestämman med denna och dylika propositioner.

Andra Stycket. Om det som Almogens Barn böra lära.

§. 1. Jag tänker här på långt när ej gå för wida; betingar mig altså, om någon tycker jag glömt något, at jag gierna ser något läggas til, men intet tagas ifrå.

§. 2. At lära läsa är det första och förnämsta, särdeles at läsa Christendomens hufwudstycker, och genom dageliga Frågor och Swar deri grundas och befästas. Härtill bekänner jag, at de mäste Klockare äro odugelige, och behöfde sielfwe blifwa underwisade, men det kan en förständig Prest hielpa. Det är otroligt hwad båtnad häraf skulle flyta, Guds wälsignelse öfwer et Folk, som rätsliga tjenar Honom, lydna för Öfwerheten, broderlig kiärlek, förtroende och hielpsamhet mot hwarannan, nykterhet, måttelighet och saktmod i alla handteringar, skulle giöra rörelserna trygga och wiga. Men hwad skal man tro om widskepelse, som nu giöra mer hinder i Landthushållningen än många tro? när et riktigt begrep om dygd, Christendom, synd etc. wore från Barndomen lagt til grund, så kunde sådant skräck intet vidare hinder förordsaka.

§. 3. Det blir en annor fråga, om Almogens Barn skola lära skrifwa. Jag tager mig på at säja ja, fast jag i denna saken har motstånd, min kiempe som winner. Wälaktade Herre! jag tror, I har ondt samwete, då I sägen nej; kanske edar tanka kunde hafwa grund, at Almogen då beswärad sig wid tilfalle, och det ej wore så lätt fiska i grymlogt wattn. Bonden skrifwer heder och ära af sig, ropar man. Har ingen nöd, säger jag, rätt så snart skrifwer en annan bort äran som Bonden; Bonden är ingen Gås fast han är grå. Det är äfwen så löjeligt at säja, Bonden skal aldrig lära skrifwa, ty han blir olydig mot Öfwerheten, som många säja: Fruntimmer böra aldrig lära skrifwa, ty de skrifwa kärleksbref. Än om en annan wille påstå, at Skrifware aldrig borde lära skrifwa, på det de icke måtte hafwa den bördan på sit samwete, at de skrifwit falska räkningar. Men bort med narri. En Bonde bör kunna skrifwa och jämwäl något räkna, han bör kunna uptekna: när och huru han giödt den eller den åkren, huru mycken Säd han fick der eller der, huru mycket Hö han fick af den ängen, när den kalfwen blef buren, när den koen lopp, när den biswermen swermdes; huru många Lissp. kiött, ost, smör, med tusende flera ting, som gått til hushållet, och deraf uträkna hwad han kan aflåta til salu. Den detta nekar wil giöra Bondens hierna til et *Lexicon*, och bör förskrifwa honom 8 mans minne.

§. 4. Men förnämligast är nödigt at den som skal omgåås med Almogens Barn, jemte wördnad för Gud, inpreglar uti dem kiärlek för deras Fädernesland och deras stånd. Jag wet ej hwarifrån det i början kommit, at de Swenske til största delen förakta Swerige och alt hwad deri finnes och tilwerkas. Sådant bör flitigt utrotas utur Barnens tankar, på det de med lust må sedan arbeta i sin rätt nöjsamma och fördelaktiga kallelse.

§. 5. De så wäl som andra Barn, böra hafwa sina fristunder, wid hwilka kort och dylika ting böra wara fierran, och i det stället deras

lekar inrättas efter deras ålder och stånd. Man kan på sådana stunder, om första Wären och sista Hösten roa och tillika underwisa dem i något stycke af Trägårdswetenskapen. Några äplen och päron blifwa en herlig belöning för deras flit, men kiernorna måste de lemna tillbaka; dessa få de sedan så i någon liten täppa wid Scholan, så at hwar och en genom et Numer wet sin linea, de trän som der uprinna äro hans eller hennes, dem de sedan få lära at ympa och *oculera*, samt omsider flytta til sina Föräldrars hemwist. Så kan man med dem hämta frön af allahanda wilda trän, och så samt updraga dem i deras sällskap, då sannerligen Skogsplanteringen, som nu är i deras ögon så obegripelig och anses för orimelighet, skal hafwa framgång på de skoglösaste ställen. En Täppa med *Potatoes*, Morötter, Hwitkål och andra matnyttiga örter, rötter och wexter, dem de lägga, så, rensa och skiöta med egna händer, skal gifwa dem äfwen så nyttiga tankar, särdeles om de få dem wäl tillagade at äta, hwarwid Flickorne kunna wara tilstädes och behielpelige. Winterstunderna kunna Flickorna leka med lam, höns och andra sådana kreatur, samt wara med när Boskapen stillas, alt under upmuntringar och underwisningar. Men Gossarna kunna wänjas at tälja, at binda nät, at giöra slagburar och andra burar, at fånga fogel m. m. giöra korgar etc.

§. 6. Fogelfänge är nästan obekant i vårt Rike, och wi kiöpe sielfwe Steglitzorna utifrån. En Amsel, en Stare, en Domherre, som blifwit inrättad, kostar stora penningar; dem jag gierna unnade våra små Bonde-Gossar. Det står dem intet illa an, at sättia nät och slag, donor och snaror, at löpa med limspön, at taga ungarna med nästet och sedan både upföda och underwisa dem med hwislande; detta förstå de Tyska Gossarne bättre, och vårt land äger allahanda slags Fogel, som dels til mat och dels til lust tienar. At fånga och utrota roffoglar, är ock en nyttig öfning för Almogens Barn, och ho wet, om wi bland våra större skogsfoglar ej funne dem, som kunde med prat förnöja oss rätt så wäl, som de dyraste Papegojor? så har man welat berätta mig.

§. 7. Men jag kommer tillbaka utur luften til jorden. En mager *Scholae-plantage*, kunde lära dem kienna jordarter, och at förbättra den ena jordarten med den andra. I miniatyr kunde der skie det, som de raske och tiltagsne drängar sedan på stora felten kunde ställa i werket. Korteligen en 10 a 12 Åra Gässe, skulle wetta mer än alla hans Förfäder, om hwarjehanda stycker som til Jordbruket höra.

§. 8. Jag kommer nu til Biskiötslen, hwartil äfwen Almogens Barn måste med lust wänjas. Bistockar med glasrutor uti. Triewalds Biaskar, böra uptäcka för dem dessa snälla yrfäns arbete, under deras beröm och Barnens upmuntring. Ett par Bistäckar, som de wårda i deras plantage, kunna breda sig öfwer hela orten, då hwar och en som wisat

särdeles lust och flit, wid deras ans, får en stäck hem med sig, så fort det sig giöra låter til halfnads, och Landet skal flyta med miölk och honung.

§. 9. Fogel-nät hafwa banat dem wägen til fiskenät, och dessa til Warganät; när åren tiltaga äro de färdige til alt hwad som behöfwes, så at de kunna på alla ställen hämta de oräknelige skatter, som Guds mildhet lagt i Landet, och giöra dem nyttiga för sig och androm.

§. 10. Kan hända at alt detta är et fåfängt tankespel och en dröm. Jag har nog lust at se om så är, och om så oöfwerwinnerliga hinder skulle möta wid et så stort tiltag at intet dessa stycken med många flera skulle kunna bringas i god gång och verkställighet. Och jag föreställer mig, at det som nu kan roa mina sinnen, skulle mer roa mina ögon och händer, om det blefwe verkställt.

§. 11. Det lærer wara oförnekeligit, at Almogens wackre Barn, som i första barndomsåren häradas til wako och arbete, kunde giöra otrolig nytta, om de förnufteliga anfördes, och at Landets rätta Cultur beror på deras upfostring; hwad wilja några Ståndspersoner uträtta? som intet komma utur stället, än bönder med låck eller påck läna sina armar dertil. Nog är det troligit, at, om Bonden på sin egen torfwa, der han någorlunda wet, at hans barn få leta upp hwad han gräfwit ned, får gå och knåpa i sin goda ro, och med wishet om sin fördel, har pulsen bättre gång. Men wet han intet mer än med skenkiörslor, åckor och andra så wida från Landthushållningen afskilgda ting, hemta sin skatt, sitt bröd, sitt brenwin, ja sin wed utur Städerna, så lider Landet, och det är Guds under at det i så lång tid, har kunnat bära sig.

§. 12. Men nu står jag der igen. Hwar taga mina wackre Gossar och Pigor wägen? Til siös och til tjenst i Städerna. Rätt som jag tänkte på Brudoffret så förswan det. Jag kan ej säga deremot särdeles när jag ej wet tilgång at skaffa dem hemmansbruk at försörja sig på. Folket är för mycket och ett litet bruk winnes med äfwen så stor swårighet, som i andra ståndet et Mesterskap eller en Tienst. Kommer jag med våra Gossar bara öfwer denna swårigheten, så äre wi bärgade. Ett obrukadt land med hisliga Ödemarker ropa efter mer folk, och bewisar at folkets antal är för litet; men få hemmansbruk påcka på at det är för mycket, Drengarna fara bort, Pigorna som ej så fort kunna följa blifwa qwar och gråna i ogift stånd. Den Pigan som har hemman får 50 friare, den som har intet, får med alt sitt wett knapt en Rotebåtsman, en Lands-Soldat eller Gierningskarl som friar til henne. Jag blir så rådwil, at jag ej hinner längre utan är färdig i sorgen öfwer mina wackra Gossar kasta pennan och tiga stilla.

Beslutet.

§. 1. Sedan Magistraten nu giort anstalt til tiggeriets hemmande, lærer ej Ungdomen kunna så upfödas til tiufweri och annor liderlighet som förr. Gud gifwe vidare wälsignelse!

§. 2. Sedan Svenska Stilen blifwit ändrad, och det mästa nu tryckes med Latinska bokstäfwer, förefaller olägligt och likwäl nödigt at lära fattiga barn begge skrifterna både at läsa och skrifwa. Den gamla blir intet så hastigt bortlagd, och den nya är inkommen. Der finnas ännu i Holland gummor som bruka gamla skrifarten, hwilken är rätt swår at läsa, ehuru det är länge sedan denna ändringen der företogs. Men det får intet hielpa, tid och omständigheter kunna fordra än en än begge.

§. 3. Så har jag nu giort mig en Air som en Auctor; jag har skrifwit en Tractat på mitt lilla wis, och tänk huru stort jag andats i denna nya syslan. Knapt war min gamla Wen Anders Slöya, när han skref sina Wisor, när han i Almanachen såg efter Månans influence i hans Poësie, när han jämförde sig med Æsopus och de andra Poëterna, och när han i et Bröllopslag i Haga språkade om Hollands Ammiraler, i sina tankar större Diur än jag har warit några qwällar. Men utan narri; Jag har intet skrifwit detta til någon del at bli almänt. Jag har trodt och tror at hwar och en ser bättre än jag hwad påfölgder det har at våre kiere Barn försummas och miswårdas. Då jag i Fiorton År delat ut Almosor åt Fattiga, har jag kan hända lärt kienna deras tilstånd bättre än många andra. Jag har warit mon om de siukas förplägning, om de dödas begrafning; Jag har snart fyllt en Kiyrkogård med fattiga lik, men med alt detta har min håg lekt åt Barnen. Jag har sedt fattiga flickor i brist af upfostring för underhåll prostituera sin kropp, och Gossar i samma tilstånd stiäla sitt bröd, jag har märkt orätt, bedrägeri, snålhet med flere odygder tätt följa fattigdomen, och denna wara en frukt af lätia och dumhet. Mätte jag ha den lyckan at någon witter och wälsinnad Svensk gier sig tålomod at behierta hwad jag skrifwit, testamenterar jag härmed dessa 4 ark papper åt des piga at wid första brygg sprunda tunnor dermed, och bekienner at mig dermed ej skier förnär, emedan kanskje många med större flit skrefna Concepter fått samma öde.

Men et betingar jag mig at jag må slippa at ha giöra med Metaphysica, som torde nu wara full af distinctions eld emot mig för det jag ej satt henne i högsäte. Ego novi nostros. Kiära Fru Metaphysica, jag skal gierna buga mig för alla Edra tidbediare, bara gör mig den wenskapen at intet fråga efter mig, annars säger jag Er at jag bor wäster om Wiken och mitt namn är owärdigt Er förnäma ifwer.

Harald.

P. S. Les Etudes qui n'opèrent rien les speculations qui sont stériles, & qui ne servent ni à perfectionner notre coeur, ni à régler nos moeurs, ni à enrichir la société, sont des écarts ou des amusemens qui ne méritent aucune louange, & qui tiennent la place d'un travail necessaire. Dieu nous a sagement épargné ces distractions etc.

La Philosophie la plus hérissée ne me déplairoit pas, si elle produisoit toujours quelque chose d'aussi estimable qu'une tulippe. Spect. de la Nature Tom. II. p. 45.¹⁾

¹⁾ Översättning till nysvenska 1943 av Fröken Selma Holmström, Nizza.

Studier, som ingenting åstadkomma, funderingar, som äro fruktlösa och som varken tjäna till att fullkomna vårt hjärta eller inverka på våra seder, ej heller att förbättra samhället äro sidesprång eller förnöjelser, som inte förtjäna något beröm och som stå i vägen för ett nödvändigt arbete. Gud har vist besparat oss dessa förströelser etc.

Den odrägligaste filosofi skulle inte misshaga mig om den frambragte något så aktningvärdt som en tulpan.

Ur: Naturens betraktande band II s. 45.

Förslag at förena Scholor och Werkstäder.¹⁾

Det är beklageligt, at våre Scholä-piltar hafwa gemenligen afsky och wederwilja för handtwerk: en sak, som ofta röjer sig genom oenighet, och brister undertiden ut i slagsmål, imellan Handtwerkarnes Läro-gossar och de förenämde. Jag nekar icke, at ju samme osmak kan på flera ställen wara grundad. Mästaren är ej sällan nödsakad, at resa bort i sin angelägenhet, och öfwerlemnar werkstaden åt en Gesäll, hwilken, efter Cannibalske smaken, pryglar sine Lärogossar, ehuru de putsa des skor, och i alla mål wörda commando. Hwad under, om ädlare sinnen ledsna därwid? Hwad större billighet, hos en fri Nation, än at freda Swenske friborne Lärlingar ifrån en hop utlänske Gesällers öfwerdåd?

Jag rycker nu fram med mit förslag, i skälig förtröstan, at det håller prof, om än Baron Holberg ålades, at göra en sträng undersökning. Oweldige domare, hwad tyckes er, om vår studerande ungdom finge, med samma frihet, som konsterns idkare, jämte studier lära något handtwerk, efter håg och böjelse? Förslaget bör närmare ställas i ögnasigte.

Bland andra förmåner, som blifwit handtwerks-husen unnade, räknas för en ståtelig, at deras söner få på en gång in- och utskrifwas. Låt denna rättighet sträcka sig widare, nämligen til Scholä-gossar; så at hwar och en Fader finge, mot skälig wedergällning, hålla sin son i werkstad, och där låta honom wid lediga stunder öfwas i de stycken, som lust och böjelse utmärkte; dock fritt, och utan trälagtig medfart. Ännu mer: låt Scholä-gossen, eller Gymnasisten, blifwa Gesäll, enär framstegen det tillåta; så försäkrar jag, at den fattige Studenten blir aldrig förlägen, så wida Gud bewarar helsan, at han skickar sig wäl.

Får jag se litet längre in i planen, innan jag wisar dess påföljder? En studerande, som lärt at tekna och rita, kunde ju blifwa en god Skildrare och Contrefeyare. Blef han tillika känd i en Guldarbetarewerkstad, kunde han lära sticka, drifwa, skroda, och jag wet inte hwad. Men hwad gäller, at han såsom kopparstickare eller Graveur, funne sig bättre belåten, än som lärd? Ach! Hur muntre konstnärer skulle man icke då känna igen, i våre nedslagne och ängslige tjenste-sökare? Helst, om deras konster ej fordrade större förlag eller tilstälning, än de kunde komma ut med, och idka i sin kamare, så i Stad, som på landet.

¹⁾ Bihang Af Götheborgska Magasinet N:o 24, Lörd. d. 11 Junii 1763 sid. 185—189.

Låt andre roa sig med smide af köppar, messing, eller järn, under Ferien, och wid flera tilfällen; låt dem sedan lära Mathematiquen; hurudane Mechanici kunde man icke då förmoda? Låt andre arbeta i träd; hwad för konstnärer wil man icke wänta sig, sedan Mathesis städat dem? Männe icke smaken skulle stiga til sin högd, efter sammanparad öfning och kundskap.

Men låt wara, at en del fattade tycke för ringare handtwerk, och blefwo därwid; påföljden wore doch fördelagtig, så wida studier främja människornas wett: åtminstone skulle de wid lediga stunder hafwa förnuftiga nögen.

Här är mycket talat och skrifwet om snillewal. Jag wet icke, huru, eller af hwem, mindre til hwad ända, dylika wal skulle i almänhet anställas. Ej huru: ty man finner snillen, som sent utveckla sig; och den, som i början war eldquick, ändrar sig med åren, och twärtom: ja, den som är qwick i wissa saker, liknar en stock i många tillfällen. Ej af hwem: ty det komme för mycket an på berättelser; och oweldighet saknas altför ofta. Mindre til hwad ända, sade jag: ty de bästa snillen behöfwas allestädes, och de qwickaste hufwuden hafwa sällan smak för flit och arbetsamhet. Men får Scholä-gossen löpa omkring i verkstäderna, röjes lusten utan widlyftighet; och man råkar då lätteligen på, hwartil försynen bestämt honom.

Mitt förslag har än en lysande förmån. Man föreställe sig et borgerskap, där en mängd af således updragne inwånare finnas: hwad öfwerflöd på personer, som förstå Politie, ordning, och annat mera! Hwilka ämnen til Borgmästare, Råd- och Riksdagsmän! Huru måste ungdomens upfostran blifwa så tänkande män om hjertat, hwilkas kundskap utgör de sammes högsta förnöjelse! Då samme desutan kunna lefwa af sit eget; så måste kärlek för Fäderneslandet, redelighet, sparsamhet och enighet, blifwa deras del, som ej låckas, at genom lagwrängning och egenlyttiga ränkor söka sit usla uppehälle.

Jag twiflar wäl icke, at ju flera inkast emot mit förslag torde göras, om det förtjenar någon upmärksamhet; i hwilken händelse de skola med nöge beswaras, enär de komma i ljustet. Skulle någon tro, at de studerandes antal måtte genom detta förslag förminska, och brist upkomma på Prester; så tror jag, at den fruktan är ogrundad, så länge de lönas förswarligen; och at faran blir än mindre, när vår ungdom framdeles studerar, ej mindre på särskilt och egen, än offentlig, befordran. Desutan erinras, at förslaget går i min tanke wist icke ut på något twång, utan på frihet och tilstånd, at flere utwägar och hjelpemedel måtte för en medellös ungdom stå öpne. Sluteligen pläga förslag i Sverige ej ställas så snart i werket, at någon wädelig påföljd af detta kan förwäntas, om det än wore mot förmodan illa tilskuret.

A. H.

Två reformvänner i Hammars krets.

I och med att A. Hammar blev medarbetare i Götheborgska Magasinet, kom han in i en krets av kulturvänner, vilka hyste ett livligt intresse också för pedagogiska frågor. Främst i denna krets stod redaktören, *Johan Rosén*.

Han var född den 8 mars 1726 i Sexdräga, där fadern var kyrkoherde. Efter fullbordade studier hade J. R. blivit docent i latin i Uppsala 1749 och sedan utbytte han denna docentur år 1752 mot en liknande i Lund. Helst som universitetsbanan syntes stängd för honom, lät han prästwiga sig 1756 och blev tre år senare lektor i latin vid Göteborgs gymnasium. År 1759 började han också utgiva Götheborgska Magasinet, i vilket en hel rad artiklar av hans hand sågo dagen, och bildade med några liktänkande den s. k. Vitterhetsklubben; sedermera utvecklade sig denna till Göteborgs kungl. vetenskaps- och vitterhetssamhälle, som ännu äger bestånd. Roséns hållning till de pedagogiska problemen framgår exempelvis av en artikel av honom om undervisningsmetoderna i latin 1760.¹⁾

Rosén anmärker där inledningsvis, att det förtjänar all upmärksamhet, att ungdomen använder så mycken tid och kostnad på ett främmande språk (latin), vilket visserligen är outhärligt men i alla fall dock icke är mer än ett skal, som gömmer vetenskapernas kärna.²⁾ Bättre metoder för språkets lärande borde därför mottagas med den största tacksamhet. »Hwar och en wet, at ungdomen föres ännu genom alla möjliga krokvägar til sit Latinska mål. Ty ju mer sättet at lära främmande språk afwiker ifrån det naturliga, ju ömkeligare är det». »Det är naturligt, at man frågar först efter ord, hwilka man finner helt angelägna, för at gifwa sina behof wid handen. Kan man nu icke twinga en gosse, som redan hjälper sig fram med Modersmålet, at för en så trängande nöd lära Latin; så kan man dock uphitta någon

¹⁾ [Rosén, Johan] Tankar om någon genwäg til Latinska Språket: Götheborgska Magasinet N:o 17, den 26/4 1760, s. 260 ff.

²⁾ Jfr Carl Mauritz Lilliehöks uttalande 1741, att om ungdomens tid gått förbi med språklärande, och det förnämsta, nämligen vetenskaperna, fått stå tillbaka, så vore sannerligen det angelägnaste försummat (Se Wiberg, A., Ett förslag till svensk språkvärdande akademi av år 1741: Nysv. St. 1938, s. 223). Något liknande framhöll Hindric Johan Wrede i sitt »tal» den 26 jan. 1743: »Om största delen af Landets kärna och barn skulle förnöta den ädla ungdomstiden med många språks inhemtande, det torde vara mångom så gagneligt, som at alltid handtera nycklarna och aldrig läsa up låset». Tal om Et Borgerligt Samhälles Eller Et Land och Rikes rätta Stycka, Stockholm 1743, s. 29).

dylig driffjäder. Lät honom, til exempel, aldrig få det han begär, innan han säger det på Latin N. b. [nota bene] först hufwudordet, sedan meningen i sin sammanbindelse, fast origtigt, och ändteligen efter reglor. *När en gosse lärt en hop ord, är han wan at göra sig nästan samma gagn och nytta af dem*, som en Språkmästare. Här af tager des omtanka och lilla ärolystnad til, då han försäkras om framgång i sit arbete. Det är omögeligt, at åstadkomma en begärelse, med mindre man upväcker några gnistor af hopp. Aldrig får Torparen sömlösa nätter, af kärlek til Herregården. *Sällan lärer en Bondegosse med samma lätthet at läsa och skrifwa, som tala. Detta sidsta intresserar honom mer.* Ty det wore ju allestädes en skam, at ha tunga och intet mål; men drägelig skada i des tycke, at ej kunna läsa och skrifwa. Samma fel, som begås med alle Swenske Abecedarier, har rum i hela Latinska Förmaket. Man utväljer ingen ting efter gossarnes smak, utan ger dem ämnen, som icke det ringaste roa och förnöja dem. *När en gosse kan tala Swenska eller Latin någorlunda, bör han upmuntras til läs- och skrifning.* Och det måste ej anses för småsaker, at komma härmed lyckeligen til wäga. Hela werlden bör göra sammanskott åt den, som upfinner bästa läckemedlet: et medel, som gör barnaläsningen både skynd- och nögsam».

Rosén nöjer sig emellertid icke med att visa på den refererade metodens fördelar; han pekar också på svårigheterna. »Ho kan så inrätta fabler, historier och comödier», säger han, »at wanlige lekar och barnanögen gifwa lärgirigheten efter? . . . Hwad konster måste icke brukas, innan barnen otwungne läst A b c? Nöget at läsa historier och små romaner blir et altför långwäga och widtutseende skäl, för at beweka små syndare. At göra spelbordet til schola, och tekna korten med hwar sin bokstaf, lemnas därhän. Smaken för spel kommer aldrig för sent; och owist, om han infaller, då det kunde ske med någon fördel».

Roséns artikel hade närmast tillkommit med anledning av en nyutkommen fransk bok, som handlade om medel att med lätthet lära språk, i synnerhet det latinska, och i vilken författaren, Chompre, pläderat för bl. a. borttagande av temaskrivning för nybörjarna och användande i stället av översättningar från det främmande språket till modersmålet.

Roséns inlägg är typiskt för honom. Det visar hans öppna blick för nyheter av olika slag, men det visar ock, att han ingalunda var beredd att okritiskt anamma det nya, bara därför att det var nytt. Han ville först granska och bedöma och blott därefter taga och behålla vad han funnit gott.

En annan medarbetare i Götheborgska Magasinet var konsul *H. Dahlbom*. Hans starka pedagogiska intressen framgå tydligt redan av

ett tidigt bidrag i tidskriften. I detta, som har ett starkt tycke av en pedagogisk programförklaring och avtryckes härnedan, framförde han sina tankar rörande undervisningsverket och barnuppföstran i allmänhet.³⁾

Lärdom, nyttig undervisning och sedlig forstran vore av grundläggande betydelse för ett rikes välfärd samt förutsätter psykologisk skolning och blick och kan åstadkomma underbara förändringar hos lärjungarna. Påverkan bör följa barnets natur, vara nöjsam, praktisk, ge förfarenhet och avhålla från dåliga exempel.

I fråga om äga framförde Dahlbom åsikter av omiskännligt modernt snitt. Hård och oklok äga verkar motsatsen till vad man åsyftar, nämligen kärlek till kunskaper och goda vanor eller visdom och dygd. De unga böra hjälpas till att bli goda och gagneliga samhällsmedlemmar och lyckliga män. Deras egenskaper borde utrönas och ledas till nyttiga syften, alltså följa naturen; häri överensstämmer Dahlbom i hög grad med senare uttalanden av schweizaren Pestalozzi (som då — 1761 — bara var en pojke). Dahlboms artikel synes väl värd att i sin helhet återges. Han yttrar där följande om »rätt» undervisning, »modern» fostran och »makalösa» själsgåvor.

Påminnelser wid undervisnings-verket, och Barna upfostran.

[N:o 48] Det är utom all twist, at underwisning och en god upfostran äro et rikswärdande ämne: et ämne, som med skäl kan sägas lägga grunden til et rikes välfärd: et ämne, som fodrar all mögelig åtgärd och omhugsan, om det skal bringas til en lyckelig werkställighet.

At genom lärdom förwärfwa sig andras upmärksamhet, därtill kräfves en oförtruten flit; emedan de uplystares smak är blifwen så mycket läkrare, som den är nästan förnögd och mättad af nyttiga och märkwärdiga påfund, och wår tid tyckes nu mera ej smaka något medelmåttigt. Ännu swårare och ädlare är likwäl det arbetet, som har en människjas upfostran til sit föremål; det är, att böga hannes hjerta til Gudsfrugtan, rätrådighet, barmhärtighet, flit, måttelighet, och alla goda gerningar.

Det är nödwändigt, at först urskilja de späda snillens art, om de skola styras och handledas på det bästa sättet. En försigtig landtman utröner noga jordmänen, innan den besås. All åker är ej tjenlig för

³⁾ D[ahlbom], H., Påminnelser wid undervisnings-verket, och Barna upfostran, i Götheborgska Magasinet N:o 48 den 28/11 och N:o 49 den 5/12 1761 (s. 754—757 resp. s. 768—773). Jfr Dahlboms artikel »Kärlek til Fäderneslandet» i Götheborgska Magasinet N:o 3, den 16/1 1762 och i ett par följande nummer!

all säd; likaså äro späda hjertan mer och mindre falne för dygd: en hemlighet, hwarom wi swårligen gifwe något besked.

Det är då outhärligt at känna barnens art och naturliga lynne. Om någon häftig bögelse til godt ytrar sig, så böra sådane satser inblåsas, som i anseende til deras naturliga lystnad, synas taga första och djupaste rötter: när desse äro stadgade, och hafwa taget besittning af hjertat, så bör det beredas, och taga mot frö til andra dygder. Åter, när en besynnerlig bögelse til något ondt upptäckes, så böra sådane underwisningar och satser inplantas, som kunna bäst ändra den onda begärelsen, på det naturen, som är nu späd och bögelig, måtte kunna bringas til det som är godt. Ingen tror, hwad underliga förändringar ske, när försigtighet och tålmod håller uti ledbandet.

Häri genom ledas barnen til deras skyldighet på et angenämare wis; flögagtligen går werket med nöge. Men, när naturen twingas, upkommer förtwiflan, som bringar människjan utom både hopp och fruktan. Frihet, frihet är en sol, som uplifwar och främjar alt hwad egenskap heter i människjan. Hwar dödelig har någon besynnerlig förmån; men om den ej lämpas med försigtighet til nyttiga ändamål, så kunna stora olägenheter där af upkomma.

Somlige läromästare hafwa all möda osparad, at inprägla ogrundade satser i barna-sinnen, efter egna falska begrep: andre inplanta nog wilkorliga kundskaper, i ställe för at upöfwa dem uti sunda och rena tankesätt, eller at utleta sådane sanningar, som lända til enskilt och almän sällhet. Jag nekar icke, at ju desse beropa sig på förfarenheten, och i sina system infläta de rön, som flitige naturforskare upptäckt och samlat. Doch är grunden gemenligen fabelagtig, och anse de ofta för redan utrönt, hwaruti likwäl oändeligen mycket återstår.

Och i sanning är ingen ting almännare, än at höra med hwad föragt en del okunnige människjor wilja klandra sådanes göromål, som hafwa tusende gånger mera kundskap än de. Detta anser jag som en sjukdom i samfundet, en sjukdom, som ofta brister ut i de ängsligaste symptomter, då de, likasom i yrsla, wilja uplösa alla frågor, förklara alla hemligheter, och tro sig wara medelpuncten af all wetenskap.

Kundskap och förfarenhet räcka hwarandra hjälpsama händer: kundskap bereder och upmuntrar til förfarenhet, och denna är säkraste medlet, at fulkomna någon wetenskap. Speculation ensam är ganska otillräckelig, i jämförelse mot förfarenhet.

Kundskap, som fulbordas genom praxis, är så mycket skiljagtig från den förenämnda, som wetenskapen at göra en ting är förträffeligare, än beskrifningen, huru det samma bör göras. Ty människjan kan lätteligen misstaga sig på reglor; men jämn öfning och förfarenhet bedrager ingen.

Det är en gammal och ganska god regel: *maxima debetur puero reverentia*; det är, man är skyldig sina barn en särdeles wördnad. Mycket kan tilböriligen göras, som likwäl ej är försigtigt at göra i hwar och ens åsyn.

Barnen begripa ej rätta skildnaden mellan ondt och godt; om wi uti annars anständiga ord eller gerningar skride til någon ytterlighet, så löpe wi fara, at wisa dem vägen til någon oanständighet. Barn äro ej wande wid at taga wara på sina steg, därföre böra de ej tillåtas, at leka wid et wattufall, o. s. w. För at hålla den oförsigtige ungdomen, så wida görligt är, från laster, borde alla ord och gerningar outhärligen utrotas med alfvarsamhet, och intet ses eller höras, som kunde bringa dem at tänka på odygder. Men som medlet ej kan erhållas, så är ock en sådan dygd ej mycket at lita på, fölgagtligen ändamålet af liten betydelse.

Skaparen har wisligen inplantat hos oss en besynnerlig håg, at uppenbara för andre, hwad wi wete. Detta skedde ej af en händelse: nej ändamålet war högt, och lyder så: kundskapen borde icke stadna hos en allena, utan ljus och insigter spridas til hela släktet. Med underwisnings-werket wore alt för illa bestält, om wi icke naturligen hade nöge af andras förkofring, hwilke samlat sin kundskap utur vår mun. Huru oförswarligen handla då icke de lärare, som med sträng aga wilja lika som slå underwisning i ungdomen?

Men wid agan begås mer än et felsteg. Första försöket hos barnen borde wara, at låcka dem til deras skyldighet, och genom förnuftig upmuntran, belöning och beröm winna deras kärlek. Om detta gör ej tilfyllest, är det ändå fåfängt, at bruka för sträng aga, som är ganska otjenlig för människliga naturen. Aga med försigtighet kan wara nyttig; men piskor äro ej gjorda för människjor. Naturen kan drifwas af dem; men wil ledas med ljufligare tömar.

[N:o 49] Mycken stränghet har ofta en aldeles widrig werkan, mot hwad som därmed påsyftas; och de hafwa ofta hatat lärdom all sin tid, som waret strängt upfostrade, i anseende til det tyranni, som brukades wid underwisningen. Det samma kan sägas om alla försök, at inplanta uti barnen goda seder genom en oskälighårdhet; hwilken ofta föder af sig leda, och kommer dem, som Erasmus säger, at hata och lära dygd uppå samma tid. Således förekommer dygden dem, såsom någon ting af ringa värde; ja, godt och ondt äro nu för nära tilsamman: så at, när de tänka på dygden, påminna de sig tillika den stränghet, som gemenligen åtföljer underwisningen; och det naturliga hatet, som människjorne hafwa för stränghet, har således sit ursprung ifrån sjelfwa dygden.

Et annat felsteg händer, när aga beledsagas med hetsighet. Detta är at uppenbara et fel, och kanske et större uti straffet af et annat. Det kommer äfwen aga at se ut som hämnd och hot, hwilket gemenligen ej öfvertygar och förbättrar, utan retar och förargar. Aga är et läkemedel, som aldrig borde meddelas i wrede, utan med största försigtighet och hopp, at det har en god werkan.

I vår själ märke wi makalösa gåfwor, minne, snille och urskilning. Ehuru dessa förmåner icke alltid wändas til godo, lysa de doch ofta så prägtigt, och sträcka sina strålar til en så ofantelig widd, at wi stadne därwid i en häpen förundran. Wi känne ock hos oss en oändelig lystnad efter lärdom; och ehuru denna begärelse ofta går af wägen, ja rassar sin kos i en tom nyfikenhet; så är den doch allena driffjädrén, hwilken bragt hela människjo-slägtet til at samla kundskap.

När förståndet framter sit ljus, och börjar upodla sig, så uptäcker det en naturlig törst efter kundskap, och arbetar med oförtrutenhet på det, som kommer först under omhugsan. Som nu ungdomen wil syslosätta sig med något, så är nyttigt, at det sker med de bästa saker, de bästa tankesätt och satser, som deras förstånd och ålder begriper. Det är lyckeligt, at hafwa stadgade och rena tankesätt och wara likasom intagen för det bästa.

God upfostran har likaledes företräde för wanan; och wanan är ganska mächtig. Den är en förwärfwad, och et slags andre natur, och näst in til sjelfwa naturen vår mächtigaste ledare. Wanan har en stor werkan på människjornas göromål; ty de älska sådana ting, och göra dem gerna, som de äro wane wid. Ibland alla andra är den wanan altför mächtig, som börjat i barndomen; och här af kommer, at god upfostran har så god werkan på människjans hela lifstid. Men upfostran är ingen ting anant, än wissa wanor, som inplantas i ungdomen, och som hafwa rotat sig under vår spädhet.

Älsken j edra barn, j föräldrar, så wiser prof af kärlek med en sorgfällig upfostran. Af all möda och omsorg, hemtas ingen säkrare frukt. Alla andra ting äro owissa. I kunnen upbringa dem til heder, och gifwa dem ägodelar at underhålla den med; j kunnen lemna dem efter utseendet trogne förmyndare, och genom höflighet förwärfwa dem oräknelige wänner: och när j hafwen uträttat alt detta, så kan likwäl hända, at deras förmyndare blifwa otrogne; ja genom lyckans omskiftelse kunna deras titlar förswinna, deras rikedomar taga ända. När nu desse äro sin kos, och de måste smaka den bitrare kalken, så falla deras wänner undan, likasom löfwet om hösten.

Men om en god upfostran har befast edra barn, om de fattat smak för dygd och wisdom, så hafwen j förwärfwat dem en arfwedel, som

lyckans ostadighet ej kan rubba; och j försen eder sjelfwe med den bästa trösten. De skola då blifwa eder ögnalust, och er styrka med tiden. De skola wedergälla er omwårdnad, med en däremot swarande, när j blifwen gamle och orkeslöse; ja, när j efter naturens ordning hädan wandren, så hafwen j den glädjen, at se eder ungdom likasom återställd, och eder sjelfwe å nyo grönska uti edra barn.

Ingen lærer nu bestrida, at den säkraste grunden til et Rikes wäl, ligger uti en god barna-upfostran. Folkhopen öker sig genom barn, hwilka blifwa omsider folk; och Nationers öden bero på dessas seder: en sak af så stor wigt, at de bäst inrättade samhällen fordom anförtrodde barna-omsorgen mer åt öfwerheten, än åt föräldrarné.

Man kan genom flera medel förbättra människjorna, såsom bland annat genom goda lagar; men det låter sig bättre göra med en förnuftig upfostran: ja, de förre blifwa af ringa wigt, om det senare försummas. Och emedan våre lagar lemna denna omsorgen åt föräldrar; så bör deras omwårdnad wara så mycket större: ja, de må påminna sig, at deras barn upfostras för det almänna, och blifwa framdeles antingen gagnelige eller skadelige ledamöter i samfundet. Därföre kunna föräldrar aldrig göra sig wärdigare för människjo-slägtet, eller wisa werlden större tjenst, än om de upfylla den med rätrådige och gode efterkommande. Goda och wäl upfostrade barn äro efterwerldens hopp, och wi kunne ej lemna werlden en bättre arfwelott.

Hufwudafsigten med underwisingns-werket bör därföre wara, at göra oss förståndige, gode och nyttige medlemmar i samhället, och lyckelige i oss sjelfwe. Hela konsten ligger inom en liten omkrets, och kan bringas til en ganska enfaldig regel i utöfningen: nämligen utrön och upodla de egenskaper, som människjan är begäfwad med, och led dem til nyttiga ändemål; detta är intet annat än at följa naturen.

Men låt människliga snillet wara, hwad det kan; man påsyftar ej med underwisingns-werket, at skapa nya egenskaper, utan at upodla och rigta dem man äger. Förnämsta frågan är således, huru et så stort ändemål skal winnas? Det erhålles genom twänne medel. Det första är underwising, och det andra wanan; det tredje efterdöme; hwilket kommer alt under namn af upodling. Om desse äro de store driffjädrar, genom hwilka werlden styres; ännu mer äro dessa de verktyg, med hwilka en läromästare bör arbeta. Genom dessa medel blifwer människjan et tjenligt ämne til upodling; och efter den underwising, hon fått, den wana, hon widtaget, det efterdöme, hon följer, sådan blifwer hon, dygdig eller odygdig, nyttig eller onyttig.

Jag lägger här til, at en dödlig, som äger nödiga gåfwor, at förwärfwa en grundelig kundskap, är af naturens Herre satt på et ställe, som

både låckar och twingar honom, at i sjelfwa werket winlägga sig därom. Wi äro omgifne med en oräknelig myckenhet skapade ting, hwilka äro ej mindre behageliga för oss, än oundärliga at känna; dock fodras eftertanke at göra sig gagn utaf dem. Märk, huru den alwise Guden likasom låckar oss härigenom til sin kannedom, såsom HERre öfwer altsamman.

H. D.

Browallius' "Tankar".

Med en kortfattad inledning av A. W—g.

Johan Browallius har icke på svenskt språk gjorts till föremål för någon annan modern biografisk framställning än lektor Gustaf Jacobsons artikel om honom i Svenskt biografiskt lexikon.¹⁾ Det ligger emellertid i sakens natur, att Browallius liv och verksamhet där icke kunnat erhålla så stort utrymme, som behöfts för en mera ingående skildring. En sådan föreligger däremot på finska i Kaarlo Österbladhs undersökning »Juhana Browallius. Tiedemies, valtiopäivämies ja piispa»,²⁾ ett arbete, som bygger på ingående källstudier i såväl svenska som finska bibliotek och arkiv. För att ge läsaren en föreställning om de förhållanden, under vilka han gjorde sina inlägg i den pedagogiska debatten, skulle det varit tillräckligt att hänvisa till Österbladhs verk, om detta varit avfattat på ett språk, tillgängligt för svenskar i allmänhet. Då så icke är förhållandet, skall här såsom introduktion till hans viktigaste skolskrift lämnas en kort översikt över hans liv och verksamhet.

Browallius föddes den 30 augusti 1707. Fadern var dåvarande lektorn i Västerås, sedermera kyrkoherden Andreas Browallius. Efter studier i hemstadens läroverk inskrevs han vid Uppsala universitet 1720, där han med stor framgång fortsatte sina studier. Sedan fadern avlidit samma år som sonen blev student, måste denne försörja sig genom informatorsarbete. Han yttrar själv härom: »Ifrån år 1721 har jag öfwat mig uti at informera andra». Hans undervisningsverksamhet synes ha varit lyckosam, ty samma år som han avlade fil. kand. examen, engagerades han såsom lärare i det av Albert Giese upprättade Collegium illustre i huvudstaden. På grund av denna skolas upphörande blev hans verksamhet därstädes dock mycket kortvarig.

¹⁾ Bd IV, Stockholm 1926, s. 468 ff.

²⁾ Turku 1929. Arbetet omfattar 399 sidor. Ingår i serien Annales universitatis Aboensis. Saria B. Humaniora. Osa XI.

Den 10 maj 1729 avlade Browallius sin nämnda examen och promoverades till fil. mag. den 15 juni två år senare. Den 6 juni 1731 hade han undergått prästexamen och blivit prästvigd till tjänstgöring vid Stockholms Storkyrka. Intresserad som han var av tidens stora frågor började han samma år utgiva en tidskrift »Oskyldig mål-ro eller, förnöjliga samtal om hvarjehanda lärda och nyttiga saker. Them roälskandom til roande på lediga stunder». Den följdes 1734 av »Den filosofiske Mercurius» och 1735 av »Den svenske patrioten», vilka skrifter i huvudsak fylldes av alster från Browallius' penna. Han behandlade däri en hel rad av de brännande frågor, som voro föremål för samtidens uppmärksamhet. Vid den tid då de två sistnämnda tidskrifterna utgavos, befann sig Browallius icke längre i Stockholm. Han hade nämligen fått plats såsom »hovmästare», d. v. s. närmast såsom informator hos landshövdingen i Falun, friherre Nils Reuterholm.

Vistelsen där blev för honom av stor betydelse. Reuterholm var en fint bildad man med vidsträckta intressen. Han förde en omfattande brevväxling i vetenskapliga ämnen, och till hans »brevbekanta» lär bl. a. Leibnitz ha hört. Han samlade historiska dokument, anlade en botanisk trädgård och fördjupade sig i de på modet varande ekonomiska vetenskaperna. I hans rikt försedda bibliotek kunde den unge informatorn stifta bekantskap med den europeiska litteraturens stormän. I Reuterholms umgängeskrets i Falun träffade man officerare, präster, bergsmän o. s. v. Han synes ha intresserat sig för sin informator och fäste hans uppmärksamhet på den engelska filosofien och naturvetenskapen. Browallius, som dittills fördjupat sig i den Wolffska filosofien, gjorde nu bekantskap med Bacons skrifter samt studerade bl. a. Newton, Locke och Boerhaave. Hans naturvetenskapliga intressen upplivades ytterligare genom bekantskapen med Linné. Denne mötte han troligen redan vid Linnés besök i Falun vid årsskiftet 1733—1734. En varm vänskap uppstod mellan dem, en vänskap, som blott med undantag av en period under 1730-talet, då Linné trodde att vännen sökte vinna hans trolovades Sara Elisabet Moræas gunst, varade till livets slut. Linné kallade Browallius sin »trogna vän» och som ett tecken på sin tillgivenhet gav han i sin flora ett växtsläkte inom familjen Solanaceæ namnet *Browallia*. Att vänskapen byggde på ömsesidig uppskattning, synes framför allt därav, att den icke led något avbräck ens av Browallius' inlägg i den då så aktuella vetenskapliga frågan om vattuminskningen. I detta inlägg hävdade han nämligen andra meningar än Linné.

Browallius' studier och nya naturvetenskapliga orientering under faluåren togo sig uttryck i ett par kortare framställningar, båda tryckta 1737. Den första bar rubriken »Tankar öfver historix natura-

lis nytta wid ungdomens upfostring och undervisning, ingifne hos landshövdingen i Fahlun och biskopen i Westerås samt efter befallning på trycket utgifne». Den andra kallades »Tankar öfver naturkunnigheten och huru then bör drifwas vid en academia». Här hävdade Browallius nödvändigheten av att den högre undervisningen omlades i naturvetenskaplig riktning och att den gjordes obligatorisk för alla. Studierna i allmänhet skulle draga stor fördel av en sådan omläggning, enär den skulle ge dem ett konkretare kynne. Faluåren med dessas vetenskapliga sysselsättningar fingo sålunda för Browallius en avgörande betydelse även i fråga om hans undervisnings- och uppfostringsåsikter. Även såsom präst och predikant fick han god övning under samma tid. Han hade nämligen anställning såsom präst vid kronofängelset i staden, och det berättas, att folk strömmade till i mängd, när det kungjorts att han skulle predika.

Snart öppnade sig för Browallius möjlighet att nå en ställning, som i hög grad passade hans lust och begåvning. Han sökte *physices et scient. naturalis* professuren i Åbo och tack vare sina bekantskaper, främst friherre Reuterholm och hans krets, utnämndes han till dess innehavare den 24 nov. 1737. Han gifte sig därpå med Elisabet Ehrenholm och började följande år sin nya verksamhet i Åbo.

Därmed började en arbetsam tid. Föreläsningar, disputationer, författarskap m. m. lade helt beslag på hans tid. I sina skrifter berörde han flerstädes de pedagogiska problemen, så t. ex. i »Känningar af Guds Försyn vid nyttiga Vetenskapers främjande» (1747), vilket arbete först framställdes i ett tal i Vetenskapsakademien. Sedan Browallius 1740 blivit teologie doktor, befordrades han 1746 till 2:dre teologie professor, snart därefter till 1:te teol. professor och domprost för att slutligen 1748 bli utnämnd till biskop över Åbo stift. För denna sin snabba befordran hade han visserligen icke blott sin begåvning att tacka. Liksom Linné höll han sig troget till det härskande hattpartiet, men i motsats till Linné deltog han aktivt i riksdagspolitiken och var otvivelaktigt sin tids främste hattledare inom prästeståndet.

Under sin biskopstid kom Browallius av flera skäl att åter syssla med uppfostringsfrågan. Denna hade blivit särskilt aktuell genom tillsättandet 1745 av uppfostringskommissionen, vilken skulle överse hela undervisningsväsendet. Såsom främsta uppgift skulle den ha att åstadkomma en ny läroverksstadga och nya universitetsstatuter. Med anledning härav sågo under 1740-talet en hel rad skrifter i skolfrågan dagen, vilka ville påverka kommissionens arbete. Detta gäller t. ex. Gustaf Ruders skrifter och Erik Eklunds stora »uppfostringslära». Browallius hade ju redan på 1730-talet offentliggjort sina åsikter i vissa undervisningsfrågor och hade mycket bestämda meningar i

avseende på läroverkets organisation och den undervisning, som där borde meddelas. Han ville därför påverka kommissionen och utvecklingen genom att framlägga sitt skolreformprogram. Sina »Tankar om uppfostringsverket» insände han anonymt till censor librorum och anhöll om tillstånd att utgiva denna skrift. Hans begäran avsågs dock av censuren, som vid 1740-talets slut synes ha särskilt ifråga om uppfostringslitteratur utövats på ett mycket restriktivt sätt.

Utgången avskräckte dock icke författaren. Han synes ha omarbetat skriften i vissa delar, varefter han insände den till uppfostringskommissionen. Flera av dennas ledamöter önskade en mycket genomgripande reform av uppfostringsväsendet, och Browallius' skrift mottogs därför här med ett varmt intresse. Den 15 dec. 1750 upplästes aktstycket i kommissionen, varvid i protokollet antecknades, dels att författaren grundligt yttrat sig över de brister vid skolundervisningen, vilka hindrat ungdomen att av denna hämta åsyftad nytta, dels att han föreslagit medel till dylika bristers avlägsnande. En del av förslagen — såsom om de ungas »urskillning» vid deras antagande i skolan, om deras prövning och snilleval under skoltiden, om undervisningssättet, om skolprotokolls förande och om avgångsbetyg — sade sig kommissionen redan ha iakttagit i dess utkast till ny läroverksstadga. Andra av Browallius framställda yrkanden — såsom om vilka lärostycken förnämligast borde drivas i skolorna, om ungdomens klassificerande efter levnadsständer i riket i anledning av dess utrönta snille och böjelse, om informationsplaners och instruktioners författande för vardera levnadssättet, att börjas vid skolan och fullföljas vid akademien, om sättet huru dylika förslag utan rubbning av skolornas ekonomiska inrättningar kunde sättas i verket — vore däremot av den art, att konsistorierna borde höras däröver, innan något kunde beslutas. För att betänkandet som var tämligen vidlyftigt, lätt och bekvämt skulle kunna kringsändas till konsistorierna, beslöt kommissionen, att det skulle tryckas. På grund av detta beslut utgavs skriften i början av år 1751.

Browallius' arbete »*Oförgripeliga Tankar, om Underwisnings-Wärket*» etc. utsattes för en mycket omild kritik i de från konsistorierna inkomna betänkandena. Framför allt kritiserades hans utilitaristiska och antiklassiska pedagogikprogram för läroverket. Browallius klandrade den ensidiga inriktningen på de klassiska språken, det själlösa minnes- och grammatikplugget och därav härrörande slöseri med tiden. I stället ville han ha en allmänbildande undervisning i skrivning, läsning, räkning och kristendom samt elementära kunskaper i matematik, historia, statskunskap, naturalhistoria och, för dem som skulle gå den lärda banan, de klassiska språken. Lärjungarna borde

vänjas att med uppmärksamhet och eftertanke iakttaga och därpå nedskriwa berättelser över vad de sett; de skulle vidare besöka verkstäder etc. Grundtanken var, att icke något levnadssätt eller någon syssla funnes, som icke tarvade undervisning. I många av detaljerna kan man ställa sig frågande, hur Browallius tänkt sig sina förslag utförda i praktiken. Det vill synas, som om han icke riktigt tänkt sig in i huru förslagen schematekniskt skulle kunna förverkligas i skolorna. Man bör härvid komma i håg, att Browallius aldrig tjänstgjort vid något statsläroverk och att han därför knappast kunde ha full kännedom om svårigheterna. Såsom ett slags utförlig kommentar till hans förslag torde man få anse det under hans ledning av Åbo konsistorium insända betänkandet av den 27 mars 1754.³⁾ Vid studium av detta utlåtande får man klarhet i flera dunkla punkter av 1751 års skrift. Tydligt är, att Browallius tänkt sig möjligheten av att genomföra en mer eller mindre skarp linjedelning inom läroverket.

Trots att Browallius avled 1755, kommo hans idéer klart till uttryck i det »Project» till läroverksstadga, som uppfostringskommissionen offentliggjorde 1760. I »projektet» återljuder visserligen tankegångar och förslag icke bara av Browallius utan även från andra pedagogiska tänkare såsom Eklund och Ruder och från konsistoriernas utlåtanden. Då det emellertid här skulle bli för vidlyftigt att närmare ingå på frågan om projektets innehåll och tillkomst, så skall endast erinras därom, att dessa frågor mer eller mindre utförligt behandlats av Karl Nordlund i hans historiska arbete om linjedelningsproblemet och av Waldemar Carlsson i hans undersökning om 1760 års skolordningsförslag, till vilka den intresserade i första hand hänvisas.⁴⁾

[Johan Browallius]

[Sid 1] Oförgripeliga TANKAR,

Om Underwisnings-Wärket,

Wid GYMNASIER Och SCHOLARNE I Riket.

STOCKHOLM,

Tryckt hos Directeuren och Kongl. Boktryck. i Stor-

Förstend. Finland, JACOB MERCKELL, 1751.

[Sid 2] Imprimatur N. OELREICH.

³⁾ Tryckt i Leinberg, K. G., Handlingar rörande finska skolväsendets historia Bd I, Jyväskylä 1884, s. 114 ff.

⁴⁾ Nordlund, K., Översikt av de svenska gymnasiernas historia intill år 1820 med särskild hänsyn till linjedelningsproblemet, Stockholm 1914, s. 28 ff. — Carlsson, W., Skolordningsförslaget av år 1760: Svenskt arkiv för pedagogik Bd VII, 1919, s. 137 ff.

AT et Lands och Rikes Flor och opkomst grundar sig på upfostringens och underwisningens goda och förnuftiga inrättning, är hos alle förståndige en wederkänd och ostridig sanning; hwilken ock med lätt möda kan bewisas, om någon fordrar skiäl dertil. Ty som hwart och et samhälde mår wäl och florerar i den mån, som där alla syslor rätteligen skiötas, naturens förmåner och lyckans tilböriligen användas, samt bristerne med snille och idoghet botas och upfyllas; men alt sådant sker genom lemmarnas wetenskap, slögd och dygd; hwartil de åter genom god upfostring förhielpas, så är klart, at grundwalen til et lands flor och opkomst skal läggas uti upfostringen.

Upfostringen och underwisningen börjas i *Barnkammaren*, fortsättes i *Scholan*, fullbordas wid *Academien* och under *syslornas lärespån*, Den be[4]står förthenskul lika som af 4 wäsenteliga stycken eller grader, som hwarthera fordra sin särskilta omsorg, dock så, at de alle *dependera* af hwarandra inbördes och böra hänga som länckarna i en kädia tilsammans; emedan ingendera gör tilbörlogit gagn den andra förutan; men hela werket får sin bästa framgång, när å alle förenämde ställen arbetas efter en och samma förnuftiga plan.

Barnkammaren wore först i detta afseendet mycket at säga om; men som det för denna gången ei rörer mit ändemål, så är icke heller nu tilfalle dertil. Dock kan man icke underlåta, at med et ord påminna, det, emedan den skepelse Barnens sinnen der få swåriligen sedan ändras, och ofta til dödodagen behålles, så grundar sig vårt hopp om dy[g]dig och förnuftigt folck til en stor del på våra Fruentimmers beskiedlighet, såsom under hwilckas händer barnens sinnen först bildas.

Scholan är antingen *privat* eller *publik*; om den private underwisningen wil man nu icke mera nämna, än at både Fadrens och *Præceptorens* skickelighet mästandels härflyter af den *publike* informationen; hwilken man nu, så wida Scholarne angår, egenteligen sig företagit at tala om.

Företalet til Schole ordningen gifwer wid handen, det som ock af sig sielf är klart, at Scholarnas inrättning *syftar på det allmänna bästas lycka och wälgång, såsom hwars förnämsta grundpelare upfostringen är*; deraf följer, at underwisningen [5] i Scholarne bör wara så inrättad, som Fäderneslandets flor och tarfwor kräfwa.

När man nu nagelfar det i Scholarne härtills öflige underwisnings sättet, och jämförer thet med åfwannämde ändamål, så finner man deruti åtskilliga brister; til hwilkas botande man måste wara betänckt på behörige hielpe medel, så framt Schole inrättningen skal giöra det

gagn i riket som påsyftas; Hwar om Fäderneslandet med skiäl wäntar at de, hwilkom inseendet öfwer Scholarna ombetrodt är, skola draga all nödwändig och möjelig försorg.

Det förnämsta, som antingen plär, eller med grund kan klandras på våra Scholar, är följande:

1) At många tages emot til Lärjungar, som hwarken hafwa hog och hufwud til studier, eller råd och ämne til at hålla sig wid Scholan och *Academien*; hwilke, när de förnött hela sin ungdom under namn af Diäknar och Studenter, på slutet finnas oduglige, icke allenast til sådane syslor hwartil de ämnat sig, utan ock til andra närings medel, handaslögder, bonde arbete eller dylikt. Det förstär sig af sig sielft at ingen för fattigdom skull bör utstängas från Scholan, hwilken för fattige egenteligen är inrättad; det är ock ostridigt at knapt någon, som har sitt fulla förstånd, finnes, den der icke är skickelig at fatta något; men sådant bör dock ei såwida sträckas, at Scholan blir en fristad för lättingar och wräckingar. Man kan icke skylla sielfwa inrättningen för denna bristen; ty denne jämte andre flere kunde af wederbö-[6]rande utan någon ändring uti inrättningen häfwat; man wil icke heller lägga hwarken detta eller de följande klander Lärarena och Upsyningsmännen til last; men emedan ändock förfarenheten gier dylika exempel wid handen, så har man ei undgå kunnat at nämna derom til den ändan, at der må sedan kunna rådast uppå.

2) At underwisningen i Scholarne är alt för trång, och alle som dit komma, lära et och det samma; i ty, at hwar och en lärjunge, utan afseende på thes naturliga böjelse och gåfwor, eller tilkommande lefnads art *informeras* nästan blott och allena såsom til at blifwa et Preste=Ämne; hwilket synes tämligen nära komma öfwerens med den tidens grundsatser, då å ena sidan Lekman och olärd samt å andra sidan Klärk och lärd gulle för Synonyma. Men i anseende til andra syslor i samhället wankar fögo någon vidare underwisning i Scholan, än at gossen wräks i Räkne=Classen, och får der, som det då går, lära Catechesen samt räkna och skrifwa. Der dock Scholarne äro dertil inrättade, at de skola wara allmenna Lärohus, der hwar och en måtte få en önskad och nödig underwisning, til hwad helst för et stånd och lefnadsart han då måtte hafwa ärnat sig. Men i anledning af det, som åfwan förmält är, så händer nu

3) At mången använder sin tid i Scholan til at lära mycket sådant, som sedan i lefwernet icke kommer honom til någon nytta, i synnerhet den, som antingen, at man må bruka det allmänna tale sättet (icke wil hålla wid *studierne*) eller cck wäl wil hålla sig derwid, men ändock icke ärnar at komma til Prästa Ämbetet; [7] hwilken fögo mera hafwer af

alt sit Schole arbete, än at han lärdt en hoper, som han sedan saklöst tycker sig kunna glömma bort. Ja ock så

4) I anseende til oftanämde lefnads-sätt, tyckes ändock mycket fela i den wanliga underwisningen, i så måtto, at ock, på den händelsen Lärjungen skal blifwa Prest, en hoper läres, som icke särdeles kommer til gangs, mycket bakfram angripes, och ofta mästedelen utan begrep i minnet fästes; så at mången t. e. just derföre aldrig får sundt begrep i *Theologiska Saker*, efter han från Scholan fört med sig den inbillningen, at *Theologien* allenast består uti, at hafwa et Latinskt *Compendium* från topp och til tå inpräntat i minnet. Des utan äro mång stycker, som skulle komma så wäl en Prest, som andra förnuftiga ämbetsmän makalöst til nytta, och de der beqvämligast i Scholan kunde til början läras, men dock aldeles blifwa å sido satte.

5) Ytterligare, så kan det icke heller slippa oklandrat, at öfwer hufwud snart alt det, som i Scholan läses, med för mycken tidspillan och omswep läres; så at icke allenast i andra läro stycken fögo framsteg giöres, utan ock den mäste tiden, som går bort i at lära de såkallade lärde språken, hwilcke dock äro ingen lärdom utan allenast et litet medel dertil, icke bättre användes, än at lärjungen, efter 8 eller 10 Års ständiga läsning, ei ännu kommit så långt, i Latinen, at han kan förstå de för sig angelägnaste på det språket skrefne böcker; at man icke må tala om Grekiskan och Hebräiskan, hwarpå man tycker sig wäl hafwa användt et par års arbete, när gossen kan efter *Gram-[8]maticaliska tabulaturet resolvera* några ord. Hwaremot dock icke är owanligit, at et någorlunda lyckeligit minne och qwikt snille på några Månader kan lära Tyskan, Engelska, Fransyska och dylika språk så wäl, att han kan hielpa sig dermed. När man nu betäncker, at snart altsammans i Scholan ända in til *Grammatican*, efter wanligheten, nödwändigt skal läras på Latin, så finner man en ibland de förnämsta orsakerna igen, hwarföre det går så senfärdigt til, och de fläste Lärjungarna utan någon kunskap, förnuft eller sundt begrep komma derifrån. Igenom denna Studere metoden händer förthenskul, at Latinen på slutet icke annat blifwit, än et täckelse at hänga öfwer okunnigheten, på det den icke måtte så lätteligen af studerat folck rönas och kennas.

6) Brister underwisnings sättet i Scholarna ock uti den måtton, at de få elementerne af Wetenskaper, som der läras, gemenligen äro icke stälte på den foten, at the kunna tiena til en grundwal, hwarpå sedan utan vidare omak wid *Academien* samt i syslornes Lärospån och öfning kan byggas, utan måste mycket, som här insupits sedan undanrödjas och läras tillbaka, förrän Lärjungen kan komma til någon sund och gagnelig kundskap.

7) Bör ock det anses för et hufwudfel, at ungdomen kommer gemen-

ligen från Scholan antingen med olust til Studier; efter han endels, som understundom skier, med trug, hot och misznöje blifwit handterad, endels aldrig fått så mycken uplysning, at han sedt något behageligit på lärdomen, hwarföre den skulle älskas; eller åtminstone med den inbillningen, at [9] *Studierne* skola handteras som et handtwerck, hwarwid man icke syftar på mera, än at kunna förwärfwa födan; en sådan förer ock gemenligen Skrå-smaken med sig in i den syslan, som han kommer at antaga; hwaraf det allmänna lider mera skada, än mången i hastighet skulle kunna sig föreställa.

8) Ytterst måste man ännu läggia til, at den wanan är en icke ringa brist wid Scholarna, då alle Lärjungar komma therifrån med nästan lika hederliga *Testimonier*, hwilke mera äro inrättade efter *Gymnasium stili*, än efter sakens beskaffenhet. Det samma har en dubbel olägenhet med sig; ty först så lär *Discipeln* at miszkänna sig sielf ock *charlataniser*a; sedan så hafwa ej heller de *Academiske* Lärarne, som skola taga honom emot, någon rättelse deraf; utan thet blir ock til hinders, at han icke der kan få sin rätta skiötsel.

Ingen som känner Scholarnas tilstånd ock derhos har sundt begrep om denna inrättningen ock desz endamål, kan neka at ju dessa klander och klagomål hafwa sin goda grund; ty är högst angelägit, at finna medel och utwägar til at bota alla dessa brister, och afhielpa sådana och flera olägenheter, som wid den *publique* opfostringen wanka.

Hufwudsaken kommer wäl oförnekneligen an på goda Lärare och Upsyningsmän; ty eljest är fåfängt alt hwad man önskar och utgrundar. Swårigheten är nu den, at Lärarne äro gemenligen sielfwa på et, om man får så säga, *pedantiskt* ock widlyftigt sätt underwiste; men hwar och en wil gierna anföra en [10] annan på samma sätt, som han sielf blifwit anford; hwartil åtminstone fordras minsta hufwudbry. Dock har man der emot anledning at fägna sig deraf, at icke allenast större delen ibland dem, som nu bekläda syslorne wid Scholarna äro så skiälige och skickelige, at de med nöje skulle antaga och med besked kunna werckställa en förnuftig underwisnings plan; utan ock at månge andre wackre ämnen i Landet äro at tilgå, hwilkas antal än mera skulle, inom kort tid, tilwäxa, så framt de sågo, at man wore mån om dem, som sig om en rätt gagnelig lärdom beflita. Och måste det, om någon annorstädes, så wisseligen här heta: *Salus patria suprema lex*; så at wid Schole-syslors besättjande på ingen ting annat än skickeligheten hafwes anseende.

Sedan kommer Schole-wäsendets förbättring öfwer hufwud an, endels på *ümnens* antagande och deras skickelighets urskilning; endels på sielfwa sakerna, hwari de skola underwisas; endels ock på *Lärosättet*.

Hwad altså Lärjungarna widkommer, så kan man wäl icke neka, at ju många dumme och oläracktige ämnen finnas; hwilka icke böra så förnöta sin tid fåfängt i Scholan, utan hänwisas til tienlige näringsmedel: Men så är man ock wisz derpå, at om *informationen* i Scholarna inrättas på en så allmän fot, som den bör, så skola få wara, som der icke kunna lära något til gagns; Man skal näppeligen finna det naturen warit emot någon så ogen eller sparsam, at icke han til något stycke, skal äga både böjelse och skickelighet. Förfarenheten wisar, at mången giordt i de wanlige Schole-studierne så magert framsteg på långan tid, at han hållits för alde-[11]les oduglig til studier; den der dock, sedan han kommit ihop med det, som passat sig efter hans naturliga böjelse och snille-gåfwor, wida öfwergått andra och blifwit mästare i sin wetenskap och slögd.

Sakerna fördenskull, som i Scholan förehafwas, böra först och förnämligast wara så beskaffade, at de kunna giöra en allmän nytta och tiena til grundwal för underwisningen til alla, eller åtminstone de flesta stånd och lefnads-arter. Och håller man säkerligen så före, at icke något lefnads-sätt eller sysla är, som icke behöfwer underwisning; Hwarföre ock *seminaria rei publicæ* böra wara så inrättade, at hwar och en der kan *informeras* til sit ändamål. Den förstär ingalunda et samhälls rätta beskaffenhet och fördel, som tror at slänterian någorståds gör tilfyllest; ty blir alt, om icke förwärrat med tiden, dock stående i sit gamla stånd; men syftas det på *republiquens* opkomst och flor, så måste ämnen med förnuft och omsorg upodlas, ock så til de ringare syslor. Innan nu hwar och en kan komma at lära de stycker, som egenteligen höra til hans ändamål, så måste det allmänna gå förut, det är: sådant, som ingen kan umbära, eller alla kunna hafwa nytta utaf; eller ock, som behöfwes nödwändigt at lägga grunden til den påföljande *specielle* underwisningens *determination*. Hwilka stycker man håller före besynnerligen höra til Scholarnas egenteliga giöromål; ehuru ock wäl möjeligit är, at gå längre, som af det efterföljande skal kunna skönjas.

Til desse allmänneligen nödwändiga saker räknar man icke allenast det, [12]

1) Som alle Lärjungar i Scholarne härtils lärdt, nemligen at läsa i bok, skrifwa och räkna efter gemena wiset, jämte *Christendomen* och *Bibelen*; utan ock det, som än ytterligare kommer allom til mäta, nemligen

2) *Natural-Historien*, på en lätt och efter Lärjungens begrep lämpad *method*; eller åtminstone at kunna *examinera naturalierne* efter utwärtets kännetekn, och känna de nyttigaste, som i vårt Land wanka.

3) *Elementa Matheseos*, eller förnämligast *Arithmetican* och *Geometrien*, samt de enfaldigaste *Mechaniske* grunderne.

4) At fatta sin mening i tydeliga och tienliga ord, både i tal och på papper.

5) *Historia Hominis Naturalis* enfaldeligen; och

6) De förnämsta tidhwarf uti Historien, jämte underrättelse, huru den skal brukas til nytta; samt

7) *Principerne* af en sund *Moral*, såsom den utur förnufts-grunder hänledes, men dock med uppenbarelsen öfwerenskommer.

8) En teckning eller utkast af rikets tilstånd och regerings sätt; samt afmålning af de förnämsta och allmänneligast förekommande ting och giöromål, konster, handawerek, näringsmedel, syslor och tidskiften i werlden. Icke wäntar man at hwar och en Lärjunge skal i alt detta giöra lika framsteg; men tror dock, at den som läser något skal hafwa gagn deraf i hwad för lefnads-sätt [13] han omsider stadnar; och åtminstone at man under thessa läro styckers proponerande skal kunna utröna snillens beskaffenhet, och således giöra wal af dem til den påföljande ytterligare underwisningens lyckeliga och tilbörliga inrättande. Hwilken afsigt den förståndige *Comenius* skiäligen slutet hafwa haft med sin *Orbe sensualium picto*; hwarest en god del af åfwannämde saker äro sammanfattade; i synnerhet sådant, som til n. 2. 5 och 8 hörer; en bok, som utur Scholan blifwit fördrefwen förnämligast därföre, at den icke funnits aldeles tienlig at lära Latin utur, men Lärarne antingen icke welat eller icke kunnat använda den til något bättre ändamål. Jag tilstår gierna, at mycken brist i denna boken finnes; Men så har man dock ännu ingen bättre och tienligare, til at gifwa barnen den första tanckan om denna werlden, samt menniskornas äfwentyr och lefnads plan deri; utan måste Lärarens flit och förstånd fylla hwad som där felar. Dock wore sannerligen nödigt, at något bättre i detta ämnet blefwe utarbetat eller åtminstone denna Boken öfwersedd och förbättrad; hwilket som det aldeles är et Karlarbete och fordrar et moget förstånd, så skulle det ock wid underwisningen, och särdeles i anseende til snillewalet giöra en makalös nytta. När nu detta alt, som åfwan förmält är, med tilbörlig flit och förstånd barnen föreläggas, så är wäl omöjeligit, at snillens art och naturliga böjelserne icke skulle kunna uptäckas af en skarpsynt och aktsam efterforskare, samt i anledning deraf behörig urskillning anställas; hwar wid man dock derhos måste se på många andra och besynnerliga omständigheter så at til detta granlaga giöromålet fordras både förstånd och öfning.

I denna skriften är icke rum at bena ut alla hit hö-[14]rande *particulariteter*, är ock så mycket mindre nödigt, som altammans lättare uti öfningen urdelas, än genom allmänna reglor. Igenom denna urskillningen, så komma nu Lärjungarna at fördelas i särskilta *classer*, efter

deras särskilda snille-gåfwor, naturliga böjelser, sinnelag, tom och ämne, med mera; och det således, at derjämte med all möjelig aktsamhet och försiktighet skiljes och urdelas til hwad lefnads-art hwardera kan wara tienligast; på det man måtte få et rättesnöre och ögne-märcke för den påföljande besynnerliga underwisning. När man finner ämnen ibland Lärjungarna, som äro minnes-gode, eftertäncksamme, fintlige, qwicke och eldige, flycktige, fromme och stadige, aktsamme, handslöge etc; Så kan man i anledning deraf lägga dem före Historien och Språk, *Poësie, Philosophie och Mathematik, Logik och Oratorie, Theologie, Scavoir du monde, Natural Historie, Mechanik etc.* Dock torde wara bäst om desse *classer* aldeles kunde rättas efter lefnads-sätten i Riket; då til exempel, den 1) blir för *Prästa-ämnena*, den 2) för *Jurister*, den 3) för *Statskunskap*, den 4) för *Landthushållningen*, 5) för *Handawerck* och slögder; den 6) för *Bergs wetenskapen*, den 7) för *Handelen*; den 8) för *Läkarekonsten*; den 9de för *Militair-kunskap*; den 10) för *speculative Philosophien*, den 11) *Mathematik*; den 12) för *besynnerliga och stora snillen*, och så vidare.

Härmed är icke meningen, at sielfwe *classerne* i Scholan skola således inrättas; hwad i det fallet synes bäst, skal rätt nu nämnas; utan man wil allenast, at Lärarne skola hafwa *genierne* således för sig, efter urskilning, *classificerade*, samt at ämnen och saker i följe deraf anordnas, hwari de skola underwisas; ty ehuruwäl ändamålen och lefnads-sätten äro olike, så äro dock många [15] stycker, som alle eller flere af dem gemensamt behöfwa; torde altså hwar och en Lärjunge i sitt ämne kunna underwisas, utan någon särdeles ändring i den wanliga inrättningen, allenast Lärarne delte Lärjungarna sins emellan i anseende til sakerne som läras skola. Sedan man nu wid hwar och en Lärjunges underwisning har, igenom åfwanbemälte *classificering*, kunnat fastställa et wist och säkert ändamål; så kommer det derpå an, at wisligen *determinera* de saker, hwaruti hwardera *classen* särskilt skal *informeras*; hwilket icke faller swårt, när man känner sielfwa lefnads-sätten och lärostyckernas *relation* dertil. Dock wore aldranyttigast, at en *informations plan* för hwart och et lefnads sätt utarbetades, som i Scholan kunde begynnas och wid *Academien* fullföljas. Och wil ändå blifwa nödwändigt, at Schole-Lärarne angifwa och Upsyningmännen ytterligare pröfwa och stadfästa, huruledes hwar *discipel* i synnerhet skal handledas; ty härpå beror om Scholan skal giöra tilbörlligit gagn i *republiken* eller icke; Hwarföre den ock behöfwer en beständig och noga uppsigt. Som nu både Scholans Upsyningmän och Lärare äro meniskior, så kan wäl hända, at man då och då uti snillens urskillning och *classificering* misztager sig; men så kan dock, när en tilbörllig och jämn agtsamhet användes wid det påbegynta försöket, sådant lätte-

ligen optäckas och efter omständigheterna rättas. Man sätter ock, at detta altsammans allenast kunde förslagswis ske eller på humn och höft, som dock i sanning är alt för litet sagt, så kan dock, när underwisningens fortgång jämföres med ändamålet, willfarelsen upäckas, och en bättre väg utan mycken tidspillan tagas; hwilket är oändeligen mera wunnit, än när som man, efter wanliga sättet, intet ändamål hafwer, och altså aldrig kan [16] bli warse om man med alt sit arbete skadar eller gagnar det allmänna. Denna saken förefaller enom lika som *Praxis Medicinæ* en Qwacksalwure, som utan *Theorie* ock wist ändamål uti en skäligen förwäntad wärkan, använder et Läkemedel, blir derigenom hwarken klokare på siukdomen, eller säkrare om hwad sedan skal brukas, utan kommer alt på en blind lycka an; men om än för en som *rationaliter practicerar*, et *Medicament* slår felt, så får han dock uplysning deraf och förnuftig anledning at bruka något annat; liksom et felsläende *Experiment* ofta gjer mera uplysning åt en acktsam Natur-forskare, än 20. andra, der wid den wäntade och *determinerade* wärkan och utslaget följt.

Hwad änteligen sielfwa *Läro-sättet* angår: så äro derwid följande omständigheter nödwändige at i ackt taga.

1) At all ting föreställes med ljuflighet och sagtmodighet; så at åtminstone ingen Lärjunge för brist i gåfwan at fatta, hwarken med ord, åthäfwor eller gjerning straffas; hwari Läraren bör wara ju ömare ju yngre och swagare barnet är; ty eljest upwäckes ofelbart widrighet och ledsnad at lära; utan twärt om, måste Lärarne winlägga sig om, at kunna lämpa sig efter Lärjungarna, och på alt möjeligit sätt och wis göra de stycker behageliga, som läras skola. Dock är härwid ingalunda meningen at häfwa en nödwändig och skälilig Schole-aga; hwarigenom odygd, sielfswäld och lättja bör twingas; men så fordras ock derwid den försigtigheten, at icke Lärjungen får anledning at anse Scholan för et Tuckthus och lärdomen för twångsmål.

2) Böra alla Lärdoms-stycker läggas ungdomen före på modersmålet, och icke som härtills skedt, Latinske *Compendia* brukas, emedan det spåda snillet derigenom [17] blir aldeles öfwerhopat, at det på en gång måste lära et främmande Språk och en främmande sak; hwarigenom det hindras eller åtminstone otroligen sinckas i det angelägnaste; och är då först tid, at lägga et främmande Språk dertil, när Pilten redan fått begrep om saken och blifwit någorlunda wan wid Språket.

3) Utanläsningar böra så mycket möjeligit är, undwikas, emedan minnet genom dem fögo upbrukas, men twärt om begreps-gåfwan och minnet förtryckes; hwilket annorlunda sker, när Lärjungen med egna ord får göra besked för det, som han öfwerläsit eller honom blifwit föresagt.

4) Schole-Böckren böra wara, såsom på et bekant Språk skrefne, så ock aldeles utwalde, samt innehålla korta och tydeliga begrep utaf Wetenskaperne och Lärostycken, dock derjemte grundeliga, och utaf de aldrabästa Skrifter utdragne, samt sammansatte hwar och en af den, som i Kunskapen är Mästare, så at ungdomen sedan kan wid *Academien* och under sit lefnads-sätt bygga på det han lärdt i Scholan, som på en oomstötelig grundwal.

5) Efter det som läras skal, är mycket, men tiden kort, så wil blifwa angelägit, at tjenlige och förnuftige genwägar sökas til ungdomens så mycket skyndsammare framsteg; dertil bidrager

a) Om sådane Böcker brukas, som i föregående N:o 4. är förmält.

b) Om alt läres på Swenska, efter det som i N:o 2. sagt är. Det torde wäl i den delen wanka några gensagor; men jag förmodar, at saken blifwer ostridig, när man betänker, at alle behöfwa kunskapen, men Latinen kommer få i lefwernet til nytta; Deszutan är ock en stor orsak, [18] hwarföre många icke lärdt någon ting gagneligit, emedan de icke utan Latinen det fått lära. Deszutan tyckes wi icke böra misztrösta at kunna lära tänka förnuftigt och blifwa lärde på vårt egit språk, ju så wäl som fordom de Greker och Romare, och nu för tiden Engelsmän, Fransoser och Italienare. Och skulle man häldre se, at wi efter andras exempel, snarare antoge våra främmande ord och ordalag i moders-målet, än at wi skulle binda hela lärdomen blott wid et främmande språk; ehuruwäl icke eller det torde blifwa nödigt, om vårt Swenska tungomåls Fatebur rätteligen genomletas och användes. Och tycks wara fögo heder för våra Lärde, om efter så lång tids förlopp wetenskaperne ännu icke kunna tolkas på Swenska, som til Swenskas tienst wid allmänna Läro-husen blifwit med stor omkostnad för *Publicum* drefne.

c) Hwad Latinen widkommer och *Grammatican*, som tager så förskräckeligen mycken tid bort: så skulle det icke litet båta, om *Præcepta Grammaticalia* först blefwe lärde under tillämpning til Swenska språket; då Pilten lätteligen och inom en kort tid, skulle kunna fatta de Reglor, som han i dageliga talet öfwar; då sedan de mål, uti hwilka Latinen går ifrån Swenskan icke blifwa så swåre, eller så farligen många. För öfrigit, och när de få tagas undan, som komma at göra *Profession* af Språk, så håller jag före, at det kan wara nog utaf, om hwar Studerande lærer främmande språk allenast så wida, at han kan hjälpa sig fram med at förstå en bok, som hörer til hans wetenskap eller slögd. Och om man tänker rätt efter saken, så torde de flästa af ungdomen wid Scholan, i anseende til det tilkommande lefnads-sättet, kunna nog förskonas för at lära främmande Språk, när de både där och wid *Academien* få lära det de behöfwa på Swenska, och eljest [19] ingen

nödwändighet blifwer at skyla bristerne i kunskapen med et lärdt Språk, på det man må kunna bibehålla sin *credit* hos wederbörande. Deszutan, så grufwar man sig icke så mycket för de lefwande Europäische Språken, såsom hwilke på få Månader hwardera kunna läras af en mognare ungdom, så mycket som behöfwes för den, som icke ärnar blifwa *Minister*; Men de så kallade lärde Språken, och i synnerhet Latinen gör det mästa bryderiet, om förthenskul änteligen en särdeles färdighet deri, befinnes oumgängeligen nödwändig för några, så kunde ju ock den förwärfwas på lättare sätt, än härtills gemenligen skedt, och det uti en särskildt Latinsk *Class*, förnämligast genom öfningen och medels jämförelse med modersmålet; då det swårare af *Grammatican* efteråt beqwänligare kunde tilläggas; Som det ock är bekant, at en stor del af det, som i *Grammatican* finnes, warit sådant, hwarom de Lärde Latinerne twistat och wisat sin lärdom deruti, men icke en *Method* at lära Språket uppå. Hwad Grekiskan och Hebreiskan åter widkommer: så börjas med dem tids nog, när Lärjungen fått mognare förstånd och redan är wan wid andra Regel-bundne Språk; så framt icke skulle finnas rådeligare at aldeles bespara dem för *Academien*.

d) Man lägger ännu en ting här til, som fast än den kunde i första påseendet tyckas ringa, dock icke är til föracktandes nemligen: det kunde göra tilfyllest om hwar och en Gåsze lærer at skrifwa et slags bokstäfwer, nemligen de Latinska; som icke allenast äro lättast lärde, efter de med den tryckta stilen närmast komma öfwerens, utan ock med hwilka både Swenskan och alla andra brukelige Europäische Språk kunna och nu mera äfwen pläga skrifwas. Hwaremot wäl torde inwändas, det alle med Swensk stil skrefne saker skulle på det sättet snart nog blif-[20]wa oläslige; men, förutan det, at man med god grund spår, det Latinska bokstäfwerne lära innan kort allmäneligen så i Sverige, som mången annorstädes allena blifwa brukelige, så lærer icke eller någonsin brista på dem, som kunna läsa denna nyare Muncke-stilen, mera än nu är ondt efter folk, som kunna läsa den gamla.

6) Är ock under *informationen* nödwändigt, at Barnen wänjas tidigt til acktsamhet, upmärksamhet, *reflexion* och eftertanka wid alla dem förekommande tilfällen, såsom hwarpå dugligheten sedermera i lefnads-arten och syslan mycket beror. Til hwilket ändamål icke litet skulle bidraga, om de tilhölles at göra berättelser öfwer det, som de sedt, hört eller läsit, samt at lägga omdömen dertil efter sit begrep; och kunde de mognare wäl öfwas at sätta sådant til pappers.

Naturaliernas demonstration samt deras efterletande under spatseregång, Wärkstäders besökande, påpekande på hwarjehanda Naturens rön och förklaring öfwer det, som dageliga ses i Hushållet, med mera;

hwartil ock lediga stunder af en hogad med nöje användas, har til ofwannämde ändamål äfwen en besynnerlig nytta med sig.

När menniskan från barndomen får wänja sig til wårdslöshet, så ser hon ingen ting, utan anser altsammans antingen för bekant eller för icke wärdigt at fästa hogen och acktsamheten på; men den som wänjes til *reflexion* och aktgifning, han finner alltid något märkwärdigt och nytt, också i de bekantaste ting och saker.

7) Änteligen finnes ock nödigt, at en Schole-Matrikel bör inrättas, såsom en Dag-bok eller et *Protocoll* först öfwer snillens urskillning, och hwad dertil hörer; sedan efter deras *Classer*; uti hwilken noga uptecknas hwad framsteg hwar och en gör; efter hwilken alla Examina anstäl-[21]las; och utur hwilken alla Testimonier, såsom *Extracta protocolli* meddelas. Samma Dag-bok kommer af *Rectore* at hållas efter de förhör, som af honom hwarje wecka eller åtminstone hwarje månad anställas; deraf bör ock wid hwar Termins slut en afskrift til Biskopen eller *Consistorium* och des skärskådande insändas.

När nu underwisningen i Scholarna således inrättas, så twiflar man för ingen del, at ju de här ofwanföre angifne bristerne tämligen kunna blifwa botade, ty

1) Blifwer då Scholan icke et *Asylum* eller Fristad för lättjan, emedan ingen där kan behållas, som icke lärer något til gagns.

2) Urskiljas snillen och får hwar och en sådan underwisning, som tjenar til hans ändamål och lefnads-sätt.

3) Försättjes icke tiden med otjenliga och onyttiga saker; utan ock

4) Undwikas alla tid- och omkostnad tärande, omsvep, men dock

5) Lägges en säker och beständig grundwal uti de Wetenskaper och Läro-stycken, som hwar och en behöfwer; samt

6) Inplantas lusten til Lärdomen; och änteligen

7) Får ingen annat witnesbörd från Scholan än han förtjenar, och som wid *Academiska* handledningen kan tjena til hjelpreda; korteligen, hela wärket kommer at handteras som det angelägnaste och mäst granlagade giöromål i Riket, som det ock i sig sielft wiszerligen är.

Hwad *Informations*-ställningen widkommer i anseende til *Studium Theologicum* i synnerhet, och hwad som derwid felar; så håller man wäl det för en angelägen och oumgängelig sak, at den bör ställas på bättre fötter, emedan både Församlingens wälfärd och samhällets bästa beror derpå, at man får duktige ämnen til ämbetet; [22] Men så är dock nu här icke mera rum at tala derom i sär, än om det, som fordras til underwisningen til hwar och en annan lefnads-art; utan wore det aldeles nödigt och nyttigt, at för hwardera Snille-*Classen* eller lefnads-arten en särskilt *Instruction* upställes, hwarefter ungdomen deruti

kommer at handledas och underwisas, hwilket arbete snart kan wara gjordt, när man ser at saken kommer til wärkställighet.

Man förmodar, at igenom denna inrättningen *frequencen* i Scholarna skal blifwa så mycket större, som *informationen* derstädes kommer at göra en långt widsträktare nytta; det skulle ock förnämt folk gjerna sättja sina barn dit at lära wisza stycker, hwartil ej igenom *private Informatorer* så kunde wara tillfälle.

Om man tager Åbo Dom-Scholan til exempel; så äro der wid pasz 200. Lärjungar, som underwisas af 8. Lärare; hwilka alle hafwa händerna fulla med syszlor; man förmodar at efter detta förslag dubbelt så många med lika beqwämlighet för Lärarne, men Lärjungarnas mång dubbelt större nytta skole kunna *informeras*.

Det wore wäl, om hwar och en, som i Scholan komme at antagas, förut kunde redigt Swenska Catechesen och rent läsa i bok; hwilket antingen genom behörig anstalt om barnens underwisning i Socknarne å Landet eller igenom en wid åtskilliga *Trivial*-Scholar brukelig så kallad Fattig-Schola kunde winnas; Men man wil nu tils vidare taga saken, som den är, så at ock Swenska språket af en stor del här i Scholan skal läras; och säger ändå, at när Lärostyckerna delas Lärarena emellan; hwilke för hwar och en böra wara enahanda, eller af samma art och ämne, på det han måtte kunna göra sit så mycket lättare och med så mycket bättre besked, så skal man få se, at hwardera icke skal få för mycket. Til exempel:

[23] I. Läraren har Swenskan, skrifwa, räkna enfaldigt och Christendomen.

II. *Orbem Pictum*, *Natural*- och *Artificial Historien etc.*

III. *Ideam eruditionis*, *Mathematik* och *Mechanik*.

IV. *Theologien* och hwad dertil hörer, jemte *Moralen*.

V. *Geographien*, *Historien*, *Statum Rerumpublicarum*, etc.

VI. Europeiske Språken.

VII. *Grammatican* och lärde Språken.

VIII. *Examina* och styrslen samt urskillningen.

Som nu Lärjungarna kunna wara af olika ålder och framsteg, så kunna hwardera *Præceptorens Disciplar* derefter delas i 3. eller 4. Lxor; ibland hwilka då den ena förehafwes, de andra kunna hafwa sådant för händer, som dem til öfwerläsning eller öfning föresättes; eller ock informeras af andra Lärare i andra nödiga stycker; nästan på samma sätt, som wid *Gymnasierna* wanligt är; Och om Fyrahandastykker skulle profwas nödige för hwar Lärjunge at i sänder lära, så kunde han ändå få 2. timars underwisning om dagen i hwardera; dock kunde til Lärarens lindring ännu mindre göra tilfyllest, när ej annat, än det, som reelt är, på en *facile method* utan omsvep läres.

Men, där icke så många Lärare äro, så äro ej eller så många *Disciplar*; så at hwar Lärare kan beqwämligen drifwa flera stycker. Hwarest åter *Gymnasier* finnas låter sig alt med största beqwämlighet göra, om allenast de med Scholarne komma uti liten mera gemenskap och *harmonie* i göromålen än här tils warit wanligt.

Huruledes nu den ofwan omförmälte *Selectus ingeniorum* eller *Snillewalet* igenom denna Lärostyckens delning och inrättning kan befrämjas, är icke swårt at finna.

Lärjungarna nemligen komma efter omständigheterna at sättjas på prof, i synnerhet i den 2, 3, 4, 5. och 6:te [24] Classen; hwarest altså Lärarne hafwa dubbelt ändamål med et och samma arbete; endels nemligen at pröfwa skickeligheten; endels at fortdrifwa *informationen*. Angående hwar Lärjunges snille gifwer sedan Läraren sina tankar *Rectori* wid handen; så at altså större delen, och ibland alle Lärarne komma at få göra sit til wid urskillningen. Rector har sedan at taga sig Lärjungarna före och ytterligare bepröfwa hwars och ens snille; så at Hans *Class* egenteligen blifwer en *Urskillnings-Class*; Han determinerar ock til hwilken af nästnämde *Classer* Lärjungen til ytterligare utröning, om så behöfwes, skal hänwisas; och det alt under *Inspectoris* och *Ephori* inseende til desz man änteligen kan *determinera Studiorum & vitæ genus*, och inrätta underwisningen derefter. Och på det ingen må inwända, at under desza profwen Lärjungarnas tid går frugtlost bort, så äro de Lärostycken, hwarmed profwen anställes, åtminstone til största delen, sådana, at de göra gagn i hwad för lefnadsätt, som omsider kommer at utwälgas.

Mera kan man för denna gången om urskillningens wärkställande icke yttra sig, emedan det *speciellare*, som än återstår, hänger tilhopa med den ofwan omnämde besynnerliga *Informationsplanen* för hwart lefnads-ätt. Finner man at desze wälmente tankar så benägit anses, som enda syftemålet är at tjena det Allmänna, så får man anledning, at, om Gud wil, också utlåta sig närmare öfwer de här utstälte och upskutne göromålen; som äro

1) Huru, eller i hwad Läro-stycker och Ordning *Disciplarne* til hwart och et lefnads-ätt i synnerhet skola underwisas; och

2) Hwad wid *Snillewalet* i anseende til de wid hwart och et lefnads-ätt nödige stycker, och eljest, än ytterligare är at i ackt taga; Uti hwilka mål det i synnerhet är nödwändigt, som det ock wid hela *Informations-ställningen* skulle wara nyttigt, at *Academien* och *Scholan* efter samlagt råd *agerade*.

Om Jonas Georg Nording.

Inledning.

Läroverksstadgan av år 1807 innehöll som bekant några anvisningar och utvägar för utbyggande av en real bildningslinje vid läroverken. Initiativet härtill hade icke tagits av kanslersgillet, som eljest utfört det förberedande arbetet vid skolordningens utfärdande. Intresset för realbildningen var av vida äldre datum och gick tillbaka till 1760 års »project», vilket i sin tur var ett resultat av den 1745 tillsatta uppfostringskommissionens verksamhet. Betonandet av realbildningens vikt och betydelse hör hos oss historiskt väsentligen samman med storhetstidens och frihetstidens utilitistiska strävanden och strömningar. Emellertid voro 1807 års bestämmelser ingalunda några blott teoretiska skrivbordsprodukter. De grundade sig nämligen, åtminstone till vissa delar, på de praktiska realskoleexperiment, vilka sedan 1700-talets mellersta årtionden förekommit i vårt land. Verkligt banbrytande i detta hänseende hade den s. k. Thenstedtska realskolan blivit, ehuru även denna skola föregåtts av ett flertal projekt och försök.¹⁾ Förutom Thenstedts skola, som var i verksamhet åren 1767—1777, började även den Tyska skolan i huvudstaden att alltifrån år 1773 mer och mer övergå till att bli en realskola. Likaså beredde flera av de gamla trivial-

1) Acta rörande denna skola äro numera tryckta av B. Rud Hall i ÅSU, vol. 44, sid. 3—70. Jfr det sammanfattande referatet i Nils G. Ohlsons uppsats »En praktisk ungdomsskola i äldre tider» (Tidskrift för praktiska ungdomsskolor 1936, sid. 66 ff.) I viss mån kunna några äldre undervisningsanstalter räknas såsom föregångare, t. ex. det Collegium illustre, som 1626—1629 (1632) fanns på Riddarhuset i Stockholm och det Collegium Claræmontanum, som från år 1669 drevs i samband med Clara läroverk samt Albertus Gieses adelsskola i huvudstaden omkring 1730. Även läroverk grundade av Olof Rudbeck, Christopher Polhem och Anders Gabriel Duhre kunna nämnas i detta sammanhang, liksom även de vid mitten av 1600-talet vid universiteten upprättade exercitiestaterna. Bland projekt kunna sådana nämnas av Silfwercrantz, Polhem, Ruder, Höjer och Broocman. Jfr Wiberg, A., Vårt första detaljerade yrkesskoleförslag. Tidskr. f. praktiska ungdomsskolor 1937, sid. 270 ff. samt Wiberg, A., C. U. Broocmans projekterade realskola i Stockholm 1806: Pedagogisk Tidskrift 1939, sid. 5 ff.

skolorna dispensvägen rum för de nya ämnena på sina läsordningar. Härvid var det av särskilt stor betydelse för den kommande utvecklingen, att Stockholms trivialskola, den s. k. Storskolan, genom Johan Murbergs och särskilt Johan Carl Höjers ingripande och verksamhet kom att bli en av de första i gruppen av läroverk reformerade program. Kanslersgillet kunde nämligen här på närmaste håll studera verkan av de nya anordningarna.²⁾

Jämte dessa mer eller mindre »realt» präglade läroverk, vilka antingen helt eller ock blott i viss mån hade offentlig karaktär, uppstodo flera privata realskolor, som på grund av kraftfull ledning och genom tillämpning av modernare pedagogiska principer mäktigt påverkade icke blott skaparna av 1807 års skolordning utan även sådana män som Silverstolpe och Broocman och som därigenom fingo inflytande på hela den kommande utvecklingen på realskolans område. Bland dylika realskolor, som verkat banbrytande, äro att nämna sådana som Jonas Silvius' skola, vilken liksom den Thenstedtska räknade sina anor från 1760-talet, Carl Stridsbergs, som var i verksamhet under åren 1782 till 1789, samt Peter Brändströms elementarskola i Gävle, som grundades 1796. Samtidigt kan erinras om sådana yrkesbetonade realskolor som Carl David Steens Handelsexercitiecontoir, verksamt 1770—1772, och det av F. C. Wurmb år 1785 i Öringe i Halland grundade handelsseminariet.³⁾ Det var sålunda erfarenheterna från verksamheten vid en allt ifrån 1760-talet sammanhängande följd av realskolor, som kanslersgillet kunde grunda sina förslag i reallinjefrågan på, då det gick att utarbete 1807 års stadga. Till dessa realskolor, vilka kanslersgillet fått anledning att närmare lära känna, hörde även det läroverk, den nordingska realskolan, vars uppkomst och verksamhet här skall göras till föremål för en närmare utredning.

Initiativtagaren till sistnämnda skola, Jonas Georg Nording, härstammade (enligt J. E. Follén) från löjtnanten Georg Nording, som skall ha tillhört den karolinska armén. Dennes son, Jonas Nording, som var född den 18/10 1702, intogs 1720 på Strängnäs gymnasium och blev 1727 student i Uppsala. Sedan han 1738 prästvigts, bestred han flera prästerliga förordnanden, innan han 1757 blev domkyrkosysselman i Strängnäs. År 1761 befordrades han till kyrkoherde i Svennevads församling, där han dog den 4 maj 1765.⁴⁾ Kyrkoherde Nording hade trenne söner, av vilka den äldste, Daniel Jonas, efter fullbordade studier i Uppsala blev vic. tertius kollega i Strängnäs 1766 och två år senare lärare i apologistklassen vid Örebro skola. Här stannade han till år 1778, då han blev konsistorienotarie i Strängnäs, där han två år senare (1780) utnämndes till eloquentiæ et poëseos lector vid gymnasiet. Denna tjänst innehade han sedermera intill sin död den 28 februari

1787.⁵⁾ I äktenskapet mellan denne Daniel Jonas Nording och hans maka Margareta Elisabet Hjortsberg, kyrkoherdedotter från Mosjö, föddes flera barn, bland vilka även var Jonas Georg Nording, skaparen av den realskola, med vilken vi i det följande skola sysselsätta oss.⁶⁾

Kap. I. Nordings studieår i Strängnäs och Uppsala.

Jonas Georg Nording var född den 28 december 1771, alltså vid den tid, då fadern var apologist vid Örebro skola. Sedan denne 1780 blivit lektor i Strängnäs, inskrevs sonen 1781 vid denna stads läroverk, vars gymnasium han sedermera också genomgick, trots de svårigheter av ekonomisk art, i vilka faderns förtidiga död bringade familjen. Om

²⁾ Murberg är som bekant den, som i viktiga delar skrivit 1807 års läroverksstadga. Jfr Sjöfors, O. T., Kanslersgillet och 1807 års skolordning, Karlskrona 1919, passim; Wiberg, A., Johan Carl Höjer. En gustaviansk reformpedagog, Stockholm 1942, passim.

³⁾ Någon historik över Silvius', Stridsbergs, Steens och Wurmb's läroanstalter finnes ännu icke publicerad; jag stöder mig därför beträffande dessa på egna samlingar till dessa skolors historia. Rörande Silvius' skola finnas några kortare tidningsnotiser med upplysningar. Se t. ex.: Kårt Berättelse om Thuns Församlings Scholæ anläggning och Tilväxt: Lärda Tidningar 1771 N:o 20; Stockholms Lärda Tidningar N:o 9 den 3 febr. 1780, sid. 80; Jfr Stockholms Posten 1799 N:o 109. Några notiser finnas även i följande arbeten: Schönberg, A., Utkast om det allmänna Upfostrings-Verket, Stockholm 1770, sid. 64; Bobeck, K. J., En hundraårsperiod af Tuns Församlings historia, Skara 1908, sid. 34 ff. Bobeck, K. J., Minne från kyrkoherden i Tun Prosten Jonas Silvii graf den 2 Oktober 1901, Lidköping 1901, passim. Skolans acta finnas i Skara domkapitelsarkiv.

⁴⁾ Follén, J. E., Strengnäs Stifts Herdaminne Bd II, Strengnäs 1817, sid. 554 f. (N:o 12). Då Nording icke finnes upptagen bland Karl XII:s officerare, är det antagligt, att han varit en blott menig, som möjligen fått sin löjtnantsfullmakt först efter den stora ofredens slut. Folléns uppgifter ha emellertid icke gjorts till föremål för någon undersökning. Jfr Lewenhaupt, A., Karl XII:s officerare, Stockholm 1920. Se även Lagerholm, J., Södermanland-Närkes Nation. Biografiska och genealogiska anteckningar om i Uppsala studerande södermanlänningar och närkingar 1595—1900, Stockholm 1933, sid. 175 f.

⁵⁾ Enligt död- och begravningsboken (Pastorsexpeditionen, Strängnäs). Begravningen skedde den 8/3 1787. För denna uppgift tackar jag pastorsämbetet i Strängnäs. Daniel Jonas Nording var född den 10 dec. 1742. Han inskrevs vid Uppsala universitet den 4 april 1761 och tog graden därstädes 1764. Om tidpunkten för dödsfallet har lämnats olika uppgifter. K. F. Karlson uppger sålunda, att Nording avlidit redan 1780 (Blad ur Örebro Skolas historia Bd II, Örebro 1872, sid. 59 f. och Bd V, Örebro 1900, sid. CCXLIX f.). Denna uppgift är emellertid uppenbart felaktig. Enligt en i Södermanlands nations arkiv i Uppsala förvarad volym »Testimonia Sudermanorum 1754—1805» (UUB sign. U 1000e) har Nording i egenkap av rektor vid Strängnäs gymnasium undertecknat ett flertal avgångsbetyg till akademien under åren 1784—1785, det första dagtecknat den 2 oktober 1784 och det sista den 24 oktobe. 1785, varför det är uppenbart, att han ännu vid denna

detta ekonomiska betryck vittnar den skrivelse, som änkan ingav till Kongl. Maj:t någon månad efter makens död och i vilken hon bönföll om att erhålla s. k. dubbla nådår.

Hon anförde därvid bl. a. följande: »Den ringa lön wid en liten Apologist Sysla uti Örebro Schola, som min Salig man i 10 års tid bestridde, war så alt för knapp och otillräckelig till föda för ett hushåll, scm igenom Barnens tiltagande mängd årligen blef alt swårare att underhålla, att hwarken befordran til *Consistorii Notariatet* år 1779, till hwilkets emottagande en lång och kostsam flyttning måste företagas, ej heller till den sidst i få år innehafda Lectors Beställningen möjeligen kunde lyfta oss ur vårt iråkade armod, hälst man war då straxt nödsakad att, til en förfallen ämbetsgårds i stånd sättande, för att få tak öfwer hufwud, fördjupa sig i ännu större gäld.

Under knappaste utväg till förskaffande af de närmaste behofwen har min Sal. man icke allenast med flit och möda, utan ock dryga penningeutgifter förbättrat och upodlat en skogbewäxt äng wid præbende hemmanet medelst rothuggning och plöjning, hwilken upodling så nyligen är fullbordad, att detta årets gröda ingalunda kan ersätta kostnaden. Wårt hus har ännu känbarare lidit derigenom, at den nu mera skingrade Präste Ståndets Enke- och Pupill-Cassa medtog i sitt fall ett ansenligt, genom *revers* insatt, Capital, hwarå årliga *interessen* länge förut blefwo betalte.

Allernådigste Konung! Då utan eget förwållande, genom i underdånighet anförda ordsaker, huset ej annat kan än wara i wanmagt, då denna wanmagt enligt i underdånighet bilagde Rådstufwu-Rättens betyg öfwer Boupteckningen är så stor, att Borgenärerne icke ens kunna förnjöjas, mindre något öfwerskott blifwer till Lifs bärgning för mig och 7 omyndige barn, alla imellan 17 och 2 års ålder; då härtill kommer min mans tidiga död, som äfwen timat nära slutet af tjenståret, så hwilar jag i det underdåniga hopp, at Eder Kongl. Majestät medelst allernådigste förunnande af ett extra nådår, såsom den enda för mig synbara hjälp, täckes i nåder lätta mitt bekymmer.»⁷⁾

Till stöd för sin ansökan kunde fru Nording hänvisa till magistratens i Strängnäs protokoll av den 14 maj 1787, enligt vilket boupteckningen efter den döde lektorn uppvisat tillgångar på 666 rdr 27 sk. 1 rst. och skulder på 924 rdr 17 sk. 2 rst., varför dödsboet stode i gäld för ett belopp av 257 rdr 38 sk. 1 rst. Till ytterligare stöd för sin anhållan hänvisade änkan till ett utlåtande av domkapitlet, i vilket biskopen Carl Jesper Benzelius och övriga consistoriales vitsordade de lämnade uppgifterna och gävo den avlidne lektorn de amplaste lovord.⁸⁾ Även landshövding P. A. Örnsköld i Nyköping ansåg sig kunna tillstyrka ansökningen, då han med en beledsagande skrivelse, daterad den 4 juni 1787,

insände handlingarna till Kongl. Maj:t. Resultatet blev också, att Kongl. Maj:t vid ärendets föredragning på konselj »i Lägret vid Ladugårdslandet» den 12 juni samma år biföll änkefru Nordings anhållan.

Med hjälp av inkomsterna från nådåren samt genom vänners och släktingars mellankomst kunde de ekonomiska frågorna nödtorftigt ordnas, och Jonas Georg Nording kunde fullborda sina skolstudier. År 1791 dimitterades han från gymnasiet till akademien i Uppsala och

tid var i livet. Follén (l. c.) uppgiver såsom dödsdatum den 23 februari 1786, men även denna uppgift är oriktig liksom även Lagerholms (a. a. sid. 258) likalydande påstående. Sistnämnde författare, som f. ö. genom förbiseende icke infört lektor Nordings namn i registret till sin bok, hänvisar visserligen till Inrikes Tidningar såsom sin källa, men går man till denna källa, så finner man notisen om Nordings död icke i årgången 1786, som man kunde vänta, utan i N:o 21 för den 12 mars 1787, där det under rubriken »Döde i Landsorterne» heter: *Eloquentiä och Poeseos Lectoren wid Strengnäs Gymnasium, Magister Daniel Jonas Nording, död uti des 45 års ålder*, varjämte i en not anføres: »På begäran notificeras Dödsfallet Anhörige och Wänner. Condolance undanbedes». Både åldersuppgiften och det förhållandet, att tidningsnotisen införts i 1787 års årgång borde redan omedelbart ha gjort året 1786 misstänkt såsom dödsår. Lagerholm har tydligen blott skrivit av Folléns uppgifter utan att själv kontrollera dem i den källa, han hänvisar till. Hade han verkligen slagit upp Inrikes Tidningar eller Lagergrens genealogiska Lexikon, skulle han utan tvivel ha funnit årtalet 1786 alltför misstänkt för att utan vidare anföras. Även Upfostrings Sälskapets Almänna Tidningar N:o 42, den 13 april 1787, sid. 336 innehöll en notis om dödsfallet. Det hette där under rubriken *Nyheter Hörande til Året 1787. Strengnäs*: »Hr Dan. Jon. Nording, Elcq. och Poës. Lector vid härvar. Gymnasium, dog d. 28 Febr. i des 45 år». Nording hade redan 1777 blivit utnämnd till lektor i matematik vid gymnasiet, men sedan detta val överklagats, utnämndes genom Kongl. Maj:ts beslut docenten vid Uppsala universitet Sven Gabriel Hedin till innehavare av denna tjänst, varför Nording fick vänta till 1780, innan han erhöll lektoratet. Jfr Falk, A., *Regium Gustavianum Strengnense MDCXXVI — MCMXXVI*, Strängnäs 1926, sid. 314. Lagerholm, J., a. a. sid. 258. Lagergren, E., *Genealogiskt Lexikon upptagande Giftermåls- och Döds-annonser införda i Inrikes Tidningar 1760—1800* (handskrift KB).

⁶⁾ Jfr Hagström, K. A., *Strängnäs Stifts Herdaminne Bd II, Strengnäs 1898*, sid. 210 under rubriken: *Prestvigde skollärare och klockare (Vestra Vingåker)*. Bland andra felaktigheter i denna artikel är även den, att Nordings ena förnamn skulle ha varit Johan. Själv skrev han alltid sitt namn *Jonas* eller *Jon.*; detta namn har han i dopet fått efter fadern och farfadern, vilka båda burit detsamma. Hagströms felaktiga uppgift går också igen i F. A. Fröléns skrift »Om folkundervisningen i Västra Vingåker» i ÅSU, vol. 8 Lund 1924, sid. 169 f. J. Lagerholms påstående (a. a. sid. 316), att Nording hetat *Jonas Göran* går tydligen tillbaka på en dylik uppgift i nationsmatrikeln (UUB sign. U 1000d, pag. 27). Dennas uppgift i detta hänseende är emellertid felaktig, eftersom Nording hela sitt liv eljest skrev sitt namn *Jonas Georg*. Redan under uppsalaåren skrev han namnet på detta sätt. *Jonas Georgius Nording* kallas han sålunda i gymnasietestimoniet av år 1791, och i universitetets Album Studiosorum inskrevs han samma år under namnet *Jonas Georg Nording*. I *Catalogus Præsentium* (UUB sign. U 1000f) kallas han

erhöll därvid ett mycket lovordande testimonium, daterat i Strängnäs den 3 oktober 1791.⁹⁾ Med hjälp av detta intyg inskrevs Nording vid Uppsala universitet den 29 sept., vilket visar att det för honom utfärdade testimoniet var antedaterat.¹⁰⁾ Immatrikulationsexamen vid universitetet var vid denna tid i allmänhet för ankommande gymnasister en ren pro forma examen, som förrättades av filosofiska fakultetens dekanus,¹¹⁾ och den torde därför icke ha vållat Nording någon svårare vända. I varje fall upptog nationslistan för denna termin bland andra »Sudermann» även fyra »novitii» och bland dem Jonas Georg Nording.¹²⁾ Med vilka studier han sysselsatt sig denna första termin, kan ej nu avgöras, emedan åhörareförteckningarna och föreläsningsdiarierna för år 1791 synas ha förkommit, men om man får sätta tilltro till de påståenden, som en av Nordings konkurrenter om det Robsahmska stipendiet gjorde ett par år senare, skall Nording ha vistats i Uppsala blott fyra dagar under höstterminen 1791, alltså under blott den tid, som själva inskrivningen fordrade; han var på väg till en inbringande kondition.¹³⁾ Några nämnvärda studier skall han sålunda ej ha hunnit med. Under hela det följande läsåret 1792, både vår- och höstterminen, var Nording frånvarande, tydligen upptagen av den nämnda konditionen. Av allt att döma har han av ekonomiska orsaker ägnat sig åt informatorskallet, ty dels kunde han på detta sätt livnära sig, dels kunde han samla en sparslant för de kommande universitetsstudierna. Han återkom till Uppsala och började sina akademiska studier vårterminen 1793. I Catalogus Præsentium för denna termin uppräknas han nämligen bland närvarande juniores, varförutom finnes antecknat, att han opponerat extra vid en disputation i nationen. Rörande denna ventilation meddelar nationsprotokollet för den 1 maj 1793 att Nordings släkting Dan. Hjortsberg utgivit några teser och att han vid deras försvar hållit en »wacker Oration». Förutom respondenten Chr. Berg uppträdde vid tillfället även ordinarie opponenter Winge och Hacksell och sex extra opponenter, bland dem Nording. Protokollet upplyser vidare, att varje agerande »utförde sine Partes hederligt». Vad de egentliga akademiska studierna beträffar, synes Nording icke ha tagit dem så allvarligt denna termin. På de visserligen ofullständigt bevarade åhörarförteckningarna förekommer Nordings namn blott på dansmästaren Nils Ristells den 15 juni dagtecknade lista över dem som erhållit dansundervisning.¹⁴⁾ Detta förhållande tyder på att han ankommit till Uppsala först i slutet av terminen, troligen någon gång under april, då föreläsningarna stodo inför sin avslutning.¹⁵⁾

Med höstterminen 1793, då Nording finnes antecknad såsom närvarande vid universitetet,¹⁶⁾ började studierna i egentlig mening. Han åhörde sålunda Johan Lostboms föreläsningar över den »Christeliga

Sedoläran» och Erik Kinmarks föreläsningar, likaledes i teologi. Samtidigt studerade han juridik för professor Gustaf Flygare, kemi för Carl D. Hjerta och filosofi för professorerna Christiernin och Boëthius.¹⁷⁾ Även denna termin deltog Nording i en nationsdisputation. Härom heter det i § 3 av nationsprotokollet för den 19 oktober 1793: »Tillsattes Officerare wid nästa Landskaps Disputation, då Herrar

h. t. 1791 Jonas G. Nording — 1792 var han frånvarande från Uppsala — v. t. 1793 Jon. Gör. Nording, h. t. 1793 Jon. G. Nording, v. t. 1794 Jon. G. Nording, h. t. 1794 Jon. Georg Nording och denna sistnämnda namnform återkommer sedan alla de återstående fyra terminerna. De många i det följande nämnda supplikerna till rector magnificus och ärkebiskop — en dylik supplik hösten 1793 undertecknar han egenhändigt med Jonas Georg Nording — bergskollegium, kommerskollegium och andra myndigheter äro även undertecknade med Jonas Georg Nording och aldrig så vitt bekant med namnformerna *Johan* eller *Göran*. Lagerholms favoriserande av den för Nording ytterst sällsynta namnformen Göran är under sådana förhållanden oförklarligt och oförsvarligt. I födelse- och dopboken står namnet *Jonas Georg* (Örebro sockenarkiv sign. C nr 3: Födelse- och dopbok 1768—1783, under den 28/12 1771, dopet skedde den 29/12. Örebro sockenarkiv för denna tid förvaras i ULA).

7) Ansökan finnes jämte de i det följande nämnda bilagorna i Konungens befallningshavandes i Nyköpings län underdåniga skrivelser till Kongl. Maj:t för år 1787 i RA. Ansökan är odaterad men torde enligt de bifogade handlingarnas vittnesbörd ha tillkommit någon gång i början av maj månad 1787.

8) Konsistoriet anförde bl. a. följande: »At alla de af Enkan i underdånighet anförda skäl och omständigheter sig, enligt dess uppgift, förhålla, har Consistorium sig så mycket mera bekant, som afledne Lector Nording ej mindre under hela sin tjenstetid i gemen, än de senare åren i synnerhet, såsom Consistorii ledamot varit känd, så wäl å ena sidan för synnerlig arbetsamhet i Embetet och omhugsan at uprätthålla ett talrikt hus, som ock å den andra, at knappa wilkor nästan beständigt ökad hans bekymmer, alt tils han för några år tillbaka blef til Lector-Sysslän härstädes befordrad. Ifrån den tiden hade han, under wanlig sorgfällighet och oaktadt använd dryg kostnad, kunnat hoppas at få se sit hushålls tilstånd efter hand förbättradt, derest icke en så tidig död, i hans bästa ålder, gjort samma hopp til intet och tilståndet för hans hus än bedröfligare än någonsin förut.

I en sådan författning har Consistorium funnit Sökanden med 7 barn, största delen små, men alle omyndige och oförmögne at nära sig sjelfwe, wid ett bo, der gälden anseligen ofwerstiger tilgångarne, i högsta måtto förtjena medlidande, och dristar fördenskull med så mycket större tillförsigt Eder Kongl. Maj:ts allernädigste Bifall til dess anhållan i underdånighet tilstyrka.»

9) Betyget finns i »Testimonia Sudermannorum 1754—1805» (UUB sign. U 1000e). Om avgångsbetyg från gymnasier och katedralskolor, deras betydelse och formuleringar under 1700-talet se Samuelsson, S., De högre allmänna läroverken: Glimtar ur svenskt bildningsliv, Uppsala 1932, sid. 89 f.

10) Vid inskrivningen den 29 sept. gick Nording studenteden och betalade den vanliga avgiften av 1 rdr banko till biblioteket. Se Uppsala universitets matrikel (UUA). Jfr Södermanlands nations matrikel 1788—1805, pag. 27: »Jonas Göran Nording natus 1771 patre olim Eloquent. & Poeseos Lectore ad Gymnas. Strengn.» I matrikeln finnes f. ö. antecknat att Nording tagit juridisk examen 1798 samt fått

Iacob Lundmark åtog sig Præsidium, Enhörning at Respondera, Gjölander at opponera ordinario 1:o och Nording 2:o loco». ¹⁸⁾ Ämneskombinationen filosofi — kemi — teologi är icke så uppseendeväckande, som det kan förefalla. Tydligt är, att Nording inriktat sig på att avlägga den s. k. examen till rättegångsverken. Vad kemin angår, är det möjligt, att Nording medtagit detta ämne för att, såsom hans belackare Carl Eric Hultin menade, göra sig kompetent till innehavare av det Robsahmska stipendiet, men det kan också hända, att han verkligen hyste planer på att i framtiden i Bergskollegii tjänst få förordnande vid någon av bergsrätterna, i vilket fall de naturvetenskapliga ämnena fullt voro på sin plats i hans studieplan. Studierna inom teologiska fakulteten berodde på att var och en som skulle avlägga juridisk examen måste först underkasta sig en preliminär examen i teologiska fakulteten, den s. k. »lilla teologen», omfattande i huvudsak kyrkohistoria och dogmatik. ¹⁹⁾

Av största betydelse för Nording och hans akademiska studier blev, att han denna sin första egentliga studietid lyckades utgå såsom segrare i striden om det Robsahmska stipendiet, med vars hjälp han kunde fortsätta och fullborda sina studier. Robsahmska stipendiet var avsett att utgå till någon studerande av testators släkt med namnet Robsahm eller i brist därpå till någon studerande av Södermanlands nation, Västerås eller Karlstads stift, vilken studerande särskilt ägnade

testimonium academicum 1803 och att han efter att ha varit pedagog i Stockholm blivit präst 1804. Slutligen säges det, att han blivit skolmästare i Västra Vingåker samt sedermera avsatts och avlidit 1815. De båda sistnämnda uppgifterna äro, som vi skola se, mer eller mindre oriktiga. Matrikeln förvaras i UUB sign. U 1000d.

¹¹⁾ Se t. ex. Gustaf Svanbergs och Erik Gustaf Geijers uttalanden om denna examen, vilken var den egentliga studentexamen. Schüeck, H., Från det forna Uppsala, Stockholm 1917, sid. 211; Geijer, E. G., Samlade skrifter Bd XIII, sid. 1 (Landquists edition, Stockholm 1931).

¹²⁾ Catalogus Præsentium (UUB sign. U 1000f).

¹³⁾ Carl Eric Hultins klagoskrift till Bergskollegium, dat. den 3 januari 1794 (Bergskollegii arkiv: Bref och Suppliker 1794 Bd I, RA).

¹⁴⁾ Universitetskanslersämbetets arkiv, sign. F I:10 (RA), Södermanlands nations handlingar från 1791 till 1805: Nation den 1 Maji 1793 (UUB sign. U 1002d).

¹⁵⁾ Antagandet stödes av det faktum, att två bröder, Eric och Anders Sandell, den förre född 1782, den senare 1784, inskrevos vid universitetet den 10 maj 1793, om vilka det i universitetsmatrikeln heter, att de voro »Vestmanni» och stodo under Nordings ledning och vård (Spondente J. G. Nording). Det är därför sannolikt att Nording från hösten 1791 vistats som informator i den Sandellska familjen och att han i slutet av april infunnit sig med sina elever i Uppsala, där dessa trots sin ungdom blevo inskrivna enligt tidens sed. Se universitetsmatrikeln! (UUA). Även den elev, för vilken J. O. Wallin sedermera var informator, in-

sig åt studier i »Bergs-Wetenskapen». ²⁰⁾ År 1793 blev ett stipendium ledigt. ²¹⁾ Vid ansökningstidens slut den 1 november hade sju ansökningar inkommit, bl. a. också från Nording. Högst meriterad bland de sökande var otvivelaktigt värmlänningen Jonas Frykstedt, sedermera bekant såsom akademisk lärare med bland andra Erik Gustaf Geijer såsom lärjunge, men då han endast kunde åberopa sig på filologiska och teologiska studier, kom han tydligen icke i åtanke. Av samma skäl synes västmanlänningen Pehr Abraham Ekman och södermanlänningen Carl Alex. Lindblad icke ha kommit i fråga, ehuru den sistnämnde anförde, att han »ärnade at åt Bergvetenskapen upoffra» sina studier. Näst Frykstedt var uppenbarligen södermanlänningen Carl Erik Hultin den mest meriterade. Han hade nämligen varit i Uppsala i fyra år och

skrevs redan såsom barn (nioårig!) vid universitetet. Liedgren, E., Johan Olof Wallin i yngre år, Uppsala 1929, sid. 74; Liedgren, E., J. O. Wallins ungdomsutveckling: Kyrkohistorisk årsskrift 1910, sid. 48.

¹⁶⁾ Catalogus Præsentium h. t. 1793: juniores (UUB sign. U 1000f).

¹⁷⁾ Universitetskanslersämbetets arkiv, åhörarförteckningar, sign. F I:10 (RA). Carl Didrich Hjerta (1758—1816) hade 1782 disputerat på en avhandling i kemi för Torbern Bergman och promoverats. Sedan han därpå 1785 utgivit ännu en avhandling i kemi, förordnades han till adjunkt i kemi vid universitetet. Han synes förutom de vetenskapliga även ha haft praktiska intressen. Såsom exempel kan anföras, att han i Upsala Tidning nr 15, för lördagen den 7 mars 1795 lät införa en utförlig redogörelse för ett av honom iordningsställt kemiskt eldsläckningsmedel. År 1798 blev han akademiräntmästare, en post, som han innehade till sin död. Mest bekant har Hjerta blivit genom sonen, tidningsmannen och politikern Lars Johan Hjerta. Jfr Wieselgren, H., Lars Johan Hjerta, Stockholm 1880, sid. 7 ff. Hjerta, L. J., Sjelf-Biografiska Anteckningar, utg. af Harald Wieselgren, Stockholm 1901, sid. 2 ff.

¹⁸⁾ Södermanlands nations handlingar (UUB sign. U 1002d).

¹⁹⁾ De som däremot tänkte taga graden måste underkasta sig en något mer omfattande teologisk examen, den s. k. »stora teologen». Jfr Schüeck, H., a. a. sid. 212.

²⁰⁾ Stipendiet fick innehas i sex år i följd vid akademien, dock att den, som antogs till auskultant i bergskollegium, kunde få njuta stipendiet även under auskultantstiden, ehuru han då vore frånvarande från Uppsala. Jfr Samling af Testamenten och Författningar om Stipendier, gjorde af Enskilde för Studerande vid Kongl. Akademien i Upsala. 4 uppl. Upsala 1866, sid. 175 ff. Se även t. ex. kungörelsen om Robsahmska stipendiet i Tidning i Blandade Ämnen, N:o 89 för onsdagen den 6 november 1811 (Bihang).

²¹⁾ Genom bergmästaren Anton Swabs frånträdande av detsamma. Så snart detta blev bekant, började ansökningar inkomma. Redan den 27 maj inkom auskultanten i bergskollegium C. A. Hjort af Ornäs med ansökan, vilken han dock felaktigt insänt till kollegiet i stället för att enligt stipendiebestämmelserna vända sig till ärkebiskopen och rektorsämbetet i Uppsala. Bergskollegium remitterade omedelbart ansökningen till vederbörande i Uppsala. Ansökningshandlingarna för samtliga sökande finnas nu i bergskollegii arkiv: Bref och Suppliker 1794 Bd I, pag. 339 ff. (RA).

redan avlagt tentamen i kemi och i icke mindre än nio av de ämnen, som ingingo i fil. kand. examen, samt hade dessutom disputerat.²²⁾

De övriga sökandena, Nording och västmanlänningen Gustaf Naclér, kunde båda bifoga intyg om studier i kemi till sina ansökningar. Sålunda intygade både F. Mallet och Carl D. Hjerta om den sistnämnde, att han »i flere år med mycken skicklighet och framgång vinlagt sig om de delar af det Chemiska Studium, som fordras af dem som söka befordran inom Högloflige Kongl. BergsCollegii Stat». Nordings intyg var däremot ganska svagt. Hjerta meddelade om honom blott, att han »hos mig anmält sig vara sinnad studera Bergsvetenskapen och under innevarande Termin börjat afhöra de publique Föreläsningarne i Chemien». Så mycket mångordigare var däremot Nording själv i sin ansökan.²³⁾

Enligt stipendiebestämmelserna skulle stipendiat tillsättas av rektor, ärkebiskop och bergskollegium gemensamt. Med anledning härav upprättade rektor Adolph Murray och Uno von Troil ett förslag, vilket den 9 dec. 1793 avsändes till bergskollegium. I skrivelsen framhöllo de, sedan de uppräknat de sökande, att särskilt trenne av dem kunde komma i åtanke såsom stipendiater, nämligen Hjort af Ornäs, Naclér och Nording, och utvecklade sin mening på följande sätt:

»Wid öfwerwägandet af de sökandes omständigheter, hafwa wi funnit Stud. G. Nording synnerligen förtjent, at med detta Stipendium hogkommas, som 1:o är af Södermanlands Landskap, hwarifrån icke någre Studerande på 14 års tid kommit til åtnjutande af Robsahmske Stipendium, och tyckes således billigt för denna gången äga företräde för de sökande af Westerås stift. 2:o är han fattig och faderlös med sex syskon, och aldeles oförmögen, at utan hjelp fortsätta sina studier. 3:o är han känd för qwickhet och flit samt dygdigt upförande uti sitt lefwerne. 4:o applicerar han sig til Chemien och Bergsvetenskapen enl:t med följande betyg af Adj. Hjerta. 5:o och som detta Stipendium är isynnerhet destinerat til medellösa Studerande under deras lärotid här wid Kgl. Academien, då de innehafwa de egenskaper, som Testamentet innehåller uti 4:de och 7:de §§; Så finna wi, at Studiosus Georg Nording är närmast berättigad till detta lediga rum.

Stud. Naclér, som äfwen studerar Bergsvetenskapen och derutinnan wist både flit och skicklighet enl:t med följande bewis, har åtnjutit och innehafwer ännu det Zedrizke Stipendium, som årl:n utgör större Summa i underhåll, än det Robsahmske.

Auscultanten i Kongl. Bergs Collegio C. A. Hjort af Ornäs, som sedan år 1787 warit derstädes engagerad, hafwer under sin lärotid här äfwen åtnjutit det Zedrizke Stipendium och hwilket han begagnat sig af til

och med 1789 års slut; och synes i afseende härpå icke äga för närvarande något företräde härtil, för Studiosus Nording.

Detta få wi den äran, at enl:t 7:de § i Testamentet Eder Excellences och Höglofl. Kongl. Bergs Collegii godtfinnande underställa, på det wi efter erhållen del deraf, må kunna förgifwa detta lediga rum».²⁴⁾

Då detta förslag blev bekant, var det klart, att det skulle väcka missnöje hos de från förslaget uteslutna. Särskilt Hultin synes ha blivit mycket upprörd. Han var den ende, som lät sitt missnöje taga sig uttryck i en klagoskrivelse med påminnelser till bergskollegium, Då skrivelsen lämnar en del upplysningar om Nording återge vi därur följande avsnitt:

²²⁾ Han meddelade i sin ansökan bland annat följande. »Född af fattige föräldrar, de där snarare behöfwa än kunna meddehla hjelp, har jag utan alt deras och anhörigas understöd, med mycken möda och ofta med saknad af det nödvändigaste uppehollit mig fyra år wid Upsala Kongl. Academie, nyttjat Publique och Private Collegier, Disputerat, undergått Examina samt hos Chemiæ Professoren och 9 andra Herrar Professorer tenterat, och blifwit af dem gillad till Philosophiæ Candidat Examen, som jag denna Termin ämnar undergå. Högvördige Herr Doctorn och ÄrkeBiskopen samt Magnifice Domine Rector kjenna nog samt, att sådant ej utan dryga och för en fattig nog kånbara utgifter kan ärnås. Jag blifwer utan alt hopp om jag längre lämnas hjälplös, mitt hopp, mitt framtida wäl beror häruppå».

²³⁾ Han skriver sålunda:

Högvördigste Herr Doctorn..... Hos Högvördigste Herr Doctorn och Ärke Biskopen samt Högädle Herr Rector Magnificus dristar jag i djupaste ödmjukhet bönfalla at gunstigast blifwa föreslagen til erhållandet af det nu lediga Stipendium Robsahmianum. Den stora torftighet, af hvilken jag tryckes, och som lägger de största hinder i vägen för min brinnande åhåga at genom studier skaffa mig skicklighet til Samhällets tjänst, föranlåter mig at vid detta tilfälle på det ödmjukaste supplicera om Högvördigste Herr Doctorns och ÄrkeBiskopens samt Högädle Herr Rectoris Magnifici bevägenhet och gällande förord.

Högvördigste Herr Doctorn och ÄrkeBiskopens samt Högädle Herr Rectoris Magnifici vördade och vidtbekanta omvårdnad om fattige studerandes utkomst gifwer mig det gladaste hopp, at efven jag, understödd af detta Stipendium må uti Högvördigste Herr Doctorns och ÄrkeBiskopens samt Högädle Herr Rector Magnificus vörda de Vålgärnings Män, som grundadt mitt timpliga väl!

Utaf det i ödmjukhet medföljande betyg täcktes Högvördigste Herr Doctorn och ÄrkeBiskopen samt Högädle Herr Rector Magnificus gunstigast inhämta, det jag redan applicerat mig till det chemiska studium och är mitt fulla alfvar at ytterligare vinlägga mig om de stycken, som med Bergsvetenskapen äga gemenskap, för hvilken jag äger en synnerlig lust. Med djupaste vörndnad har jag äran at städse framhärda Högvördigste Herr Doctorns och ÄrkeBiskopens, Upsala Academiae Pro Cancellers samt Commendeurens af Konungens Nordstjerne Orden så ock Högädle och Vidtberömde Herr Doctorn och Professorens samt Rectoris Magnifici aldra ödmjukaste tjenare

Jonas Georg Nording.

²⁴⁾ Bergskoll. arkiv: Bref och Suppliker 1794 Bd I, pag. 339 ff.

»Till det i Stipendio Robsahmiano lediga rum har jag, såsom mycket behöfvande, hos den, enligt Testamentet, tillförordnade Inspectionen i djupaste ödmjukhet vågat mig som sökande anmäla, i den glada tillförsigt, att såväl min stora fattigdom, mine ådagalagde Lärdoms prof både vid Gymnasium och Academien samt mitt oförviteliga upförande och brinnande nit för studier, mig framför andre, åtminstone yngre, Landsmän, dertil skulle göra berättigad, men hoppet slog mig felt. Den Högrespectiva Inspectionen har behagat med sitt ädelmod, hvars billighet ingen kan inse, gynna en, benämd Nording. Wid minsta jemförelse imellan honom och mig lärer Höglofl. Kongl. BergsCollegium rättvist finna, att jag derigenom blifvit præjudicerad. Jag vågar därför i djupaste ödmjukhet anhålla om ändring i ett sådant Inspectionens förfarande, och det af följande skäl, dem jag allerödmjukast vågar framlägga.

1:mo Är jag född i Södermanland af fattige föräldrar men Nording i Örebro stad af Fadren dåvarande Apologisten derstädes sedermera Lectoren vid Strengnäs Gymnasium Daniel Nording. Då Testamentet så tydeligen säger, att Stipendiaten skall vara Sudermannus, bör hvarken Nordings adoption i Södermanlands Nation här i Upsala eller dess vidsträckta anor ibland flere förmögne Prästsläccker, gifva honom företrädesRätt.

2:do Är jag tvenne års äldre Academicus, än Nording, och har alltid både i Schola och Gymnasium varit före honom i mina studier. Wid Kongl. Academien blef jag inskrifven år 1789, och har sedan den tiden, oackadt stor torftighet förfölgt, ständigt i Terminerne varit närvarande. Nording deremot blef ej Student förrän 1791 om hösten, uppehöll sig då blott fyra dagar i Upsala, reste på en förmånlig Condition, och kom först åter till Academien förledne Vår-Termin 1793, men sedermera härifrån mitt under näst förflutne Höste-Termin afvek.

3:tio Har jag enligt allerödmjukast bifogade betyg, aflagt flere Specimina Academica, Disputerat, undergått Theologiæ och Oeconomix Examina, skrivit både pro Gradu och Exercitio, samt (är) till Philosophiæ Candidatexamen anmäld. Nording deremot har icke gittat göra något enda Lärdomsprof. Sedan han tre, högst fyra veckor afhört Adjuncten Hjertas Chemiske föreläsningar, som han blott i afsigt på detta Stipendium bivistade, öfvergaf han både Academien och Chemien och for ut på landet at Conditionera. I så måtto är ingen tvifvel, at ju Adjuncten Hjerta, ser sig bedragen, at i Nording ärholla någon Eleve i Chemiske vetenskapen, och kan det slags förhör, som Nording skaffat sig betyg på, af bemälte Adjunct, ingalunda bevisa mer, än att Nording lika med en hvar student i allmenhet skulle kunna studera Chemien, om han med flit och hog dertill ville applicera sig. Deremot har jag

flere Terminer frequenterat Ordinariæ Chemix Professorns föreläsningar och uti den ordenteliga examen præcursorium till Magister Gradens vinnande, som jag hos honom undergått, vederbörligen inför Philosophiske Faculteten blifvit approberad. Dessutom har jag flere Terminer så Publice som Privatim nyttjat juris Professorernas föreläsningar, för att göra mig skickelig till Rättegångs Werken och af dem till en upmuntran blifvit hugnad med ett litet Stipendium.

Min önskan har städse varit att få bese så in- som utrikes bergwärk, men utom det, medel hafva fattats, har jag äfven tänckt först afgjöra den Academiske Cursen, för att med större nytta kunna sedan företaga dessa Resor. Denna min önskan vinnes om Hans Excellence och Höglofl. Kongl. BergsCollegium Nådgunstigast täcktes hugna mig med detta understöd.»²⁵⁾

Avgörandet föll i bergskollegium den 18 februari 1794, då ärkebiskopens och rektors förslag av den 9 dec. föregående år föredrogs. »Och som Kongl. Collegium förenade sig med den af Erkebiskopen och Rector yttrade tanka för Studenten af Södermanlands Landskap Jonas Georg Nording, at han af detta lediga rum må komma i åtnjutande; så resolverades, at honom Nording bewis häröfwer genom utdrag af protocollet meddelas skulle samt bref afgå til Erkebiskopen och Rector, för at dem om Kongl. Collegii tagna beslut underrätta.»²⁶⁾ Sedan beslutet därpå justerats och skrivelse uppsatts den 11 mars, expedierades beslutet till vederbörande i Uppsala den 17 i samma månad.²⁷⁾

I egenskap av Robsahmsk stipendiat fick Nording möjligheter att bedriva sina studier med större energi än förut. Vi finna honom också närvarande vid universitetet hela läsåret 1794, såväl vår- som hösttermin.²⁸⁾ Under vårterminen synes han icke ha deltagit i disputationsövningarna inom nationen, men för höstterminen meddelar Catalogus

²⁵⁾ Bergskoll. arkiv: Bref och Suppliker 1794 Bd I, pag. 341 ff. Skrivelsen är daterad den 3 januari 1794. Hultin torde redan på förhand ha insett att hans utsikter att vinna framgång med sin klagan voro mycket små. Att en möjlighet dock fanns, torde väl främst ha berott på att han deltagit i kriget i Finland såsom underfältskär och att han därför torde varit välsedd på högre ort. Jfr Lagerholm, J., a. a. sid. 312. Om Hultins broder, sedermera lektor i Strängnäs, ibidem sid. 300.

Till klagoskrivelsen hade Hultin fogat kopior av sitt gymnasietestimonium samt av betyg över lärdomsprov vid universitetet.

²⁶⁾ Bergskollegii protokoll den 18 februari 1794 (R.A.),

²⁷⁾ Bergskoll. arkiv: Konzept 1794 Bd I, den 11 resp. 17 Martii (R.A.). Av Nordings konkurrenser ingick Nauclér redan 1794 som auskultant i bergskollegium (se Privilegier, Domar etc. 1784, fol. 268 f. RA) och Lindblad blev nationskurator, med. dr, hovmedicus och slutligen stadsfysicus i Stockholm (se Lagerholm, J., a. a. sid. 310).

²⁸⁾ Enligt Catalogus Præsentium.

Præsentium, att han uppträtt såsom »Resp. Disp. Nat.» Om denna disputation upplyser § 6 i nationsprotokollet för den 15 oktober, att senioren Alex. Lindblad utsetts till præses vid den disputation, som skulle hållas inom nationen under terminen, och att Jonas Georg Nording utnämns till respondent.²⁹⁾ De akademiska studierna fortsattes även, varvid Carl D. Hjertas föreläsningkurs i kemi nu kompletterades med professor Zachris Nordmarks föreläsningar i fysik om »Kroppars allmännaste rörelselagar och deraf följande Physico-Mechaniska formler.»³⁰⁾ Under vårterminen ägnade Nording sig f. ö. främst åt de teologiska studierna, vilket hade till följd, att han den 19 maj 1794 kunde avlägga den ovan omnämnda examen theologicum, »stora teologen», ehuru han i provet blott erhöi vitsordet admittitur och sålunda visade sig avsevärt underlägsen sin stipendiekonkurrent Hultin, som i denna examen erhållit vitsordet »cum laude approbatur».³¹⁾ Även det följande läsåret 1795 vistades Nording i Uppsala. Under vårterminen utnämndes han bland flera andra på inspektors, prof. Tingstadii, förslag till senior inom nationen, och åtskilligt tyder på att han intog en aktad ställning bland sina landsmän.³²⁾ Enligt åhörarförteckningarna för vårterminen studerade han då fortfarande lagfarenhet inom juridiska fakulteten, samtidigt som han fortsatte studierna även inom den filosofiska. Han åhörde sålunda föreläsningar i juridik av professorerna G. Flygare och A. Lundström, i filosofi av professor Dan. Boëthius, i vitterhet av docent E. D. Leffler, vilken under professor Aurivillii tjänstledighet uppehöi dennes föreläsningsskyldighet, samt deltog slutligen i dansövningarna för dansmästaren Nils Ristell. För höstterminen finnas antecknade filosofiska studier för professorerna Boëthius och Neikter samt fortsatta studier för Hjerta.³³⁾

Redan på 1600-talet hade det blivit sed, att seniorer och äldre och erfarnare juniorer inom nationerna åtagit sig att undervisa de till akademien anländande noviserna. År 1705 erhöi Södermanlands nation en systematiskt uppställd undervisningsplan för denna verksamhet. Den upptog främst övningar *in græcis, exercitia stili* och i *Curtius* en timme i varje ämne fyra gånger i veckan.³⁴⁾ Under 1700-talets sista decennier utvidgade studentnationerna denna sin undervisningsverksamhet till att omfatta även ordnande, ledning och övervakning av elementär undervisning i moderna språk åt de från enskild undervisning ankommande alumnerna, vilka icke sällan ägde ytterst bristfälliga kunskaper, samt åt de från gymnasierna ankomna noviserna, vilka vanligen voro väl bevandrade i de klassiska språken men ofta fullkomligt okunniga i de moderna. Vid en del skolor och gymnasier var visserligen på mera privat väg berett tillfälle till undervisning även i de moderna språken, men i de flesta fall hunno dessa studier icke nå ut

över det mest elementära.³⁵⁾ Då det nu började anses, att en student borde förutom de klassiska språken också nödtorftigt behärska åtminstone tyska och franska och helst även engelska, så åtogo sig nationerna självvilligt att ordna undervisning i dessa språk för de nyanländande studenterna. Nording synes ha varit särskilt intresserad av de moderna språken och tyckes också på detta område ha ägt ganska omfattande kunskaper. Möjligen berodde detta hans intresse till någon del på att hans farmors mor tillhört en engelsk släkt (Young), och att hans familj kanske ännu upprätthöll förbindelser med brittiska släktingar. I varje fall åtog sig Nording på ett nationssammanträde den 17 oktober 1795 att handleda och undervisa en från Strängnäs nyanländ novis i franska språket.³⁶⁾ Åt dylik undervisningsverksamhet ägnade han sig även under de återstående terminerna i Uppsala. Den lärokurs, som på detta sätt gavs de unga studenterna, brukade avslutas med ett slags offentlig examen inför inspektor och nationen. Vad som härvid förehades, framgår av t. ex. nationsprotokollet för den 29 april 1797, där det i

²⁹⁾ UUB sign. U 1002d.

³⁰⁾ Universitetskanslerns arkiv: Åhörarförteckningar, F I:11 (RA).

³¹⁾ Teol. fak. protokoll den 29 maj 1794, § 2 (UUA). Betyget lydde: Præstantissimum Juvenem Dominum Jonam Georgium Nording, Sudermannum, in Articulis doctrinæ fidei et Historia Sacra rite esse examinatum et a Facultate Theologica admissum ex Protocollo testor. Upsaliæ d. XIX Maji MDCCXCIV. Andreas Mich. Fant. Fac. Th. Ups. Doc. et Notarius. Kopia av betyget finnes i Bergskollegii arkiv: Bref och Suppliker, Hufvudserie 1797 Bd II, nr 19. Att Nording avlade den s. k. stora teologen och icke nöjde sig med den lilla, som var tillräcklig för den examen, han sedan avlade, tyder på att han efter erhållandet av stipendiet tänkt sig möjligheten att taga magistergraden eller en förmäligare juridisk examen.

³²⁾ UUB sign. 1002d, Landskap den 13 maj 1795 § 3. Catalogus Præsentium upptager Nording såsom Robsahmsk stipendiat alltifrån v.t. 1795 till och med v.t. 1797.

³³⁾ Universitetskanslerns arkiv, sign. F I:11 (RA). Enligt den franske språkmästaren Bourdonnieres den 15 dec. 1795 dagtecknade åhörarlista över dem, som under terminen deltagit i hans *Collège Francais Privé* hade bl. a. även en student, Gustaf Nording deltagit. Då någon sådan student ej påträffats i handlingarna, är det troligen fråga om Jonas Georg Nording, vars förnamn (Georg) feltolkats av språkmästaren. Vid även ett annat tillfälle har Nording fått namnet Gustaf. Se i det följande! Dock föreligger möjligheten, att det är fråga om hans yngre broder Gustaf, som deltagit i språkundervisningen utan att vara inskriven vid universitetet.

³⁴⁾ Jfr Hamnström, E., Södermanland-Nerikes Nations Historia, Uppsala 1905, sid. 68.

³⁵⁾ Jfr Hamnström, E., a.a. sid. 68. Om behovet av undervisning vid trivialsolor och gymnasier i »de 3 moderne språken, Franskan, Ängelskan och Tyskan», vilka »en lärd man intet utan skada kan vara förutan», se Thunberg, A., Förslag til et förbättradt Lärosätt wid underskolarne, Greifswald 1787, sid. 9 f.

³⁶⁾ UUB sign. U 1002d. Om Nordings egna ev. studier i franska språket se ovan! Uppgiften om den engelska släktförbindelsen lämnas av Follén.

§ 1 heter, att examen företogs med novitierna. sedan inspector anlät, och att förhöret skedde »i Latinen af Hr Mag. Torsk, i Fransyskan af Candidaten Lundmark, i Historien af Candidat Lindblad, i Engelskan af Hr Nording», varöver alltsammans inspector yttrade sitt nöje.³⁷⁾

Läsåret 1796 synes Nording ha tagit studierna från den mera nöjsamma sidan. Vårterminen deltog han nämligen ännu en gång i Nils Ristells dansundervisning samt genomgick en kurs i fäktning för fäktmästaren C. C. Porath. Härtill kom dock såsom ett allvarigare inslag åhörande av professor Boëthius' föreläsningar i filosofi. Höstterminen samma år fortsatte han studierna för Boëthius samt besökte dessutom professor Aurivillii föreläsningar över vitterheten. Vårterminen 1797 åhörde Nording fortfarande Boëthii föreläsningar men koncentrerade sig för övrigt nu på de juridiska studierna, i det han bevistade professorerna Flygares, Lundströms samt Drissels föreläsningar över skilda delar av lagfareheten.³⁸⁾

Vid slutet av vårterminen 1797 lämnade Nording Uppsala för att taga kondition. Catalogus Præsentium meddelar härom, att Robsahmske stipendiaten Jonas Georg Nording blivit »Pædagog».³⁹⁾ Informatorsanställningen synes ha fortsatt också följande termin, ty för denna, höstterminen 1797, finns icke Nordings namn upptaget i Catalogus Præsentium. Att denna eventuella informatorsverksamhet ägt rum i Stockholm synes framgå därav, att Nording den 24 juli infann sig i bergskollegium och anhöll om tillstånd att där få auskultera. Den fritid, som undervisningen unnade honom, tänkte han således utnyttja till den protokollsrenskrivning, som bergskollegiet i allmänhet ålade sina auskultanter.⁴⁰⁾ Ansökan föredrogs i kollegiet samma dag av Nordings forne konkurrent i Uppsala Gustaf Naucér, varvid man kom till det resultatet att eftersom »Kongl. Collegium redan den 11:te Martii 1794 antagit honom till Stipendiat uti det efter Bergmästaren Svab då ledigvarande rum uti Robsahmske Stipendio, så fann Kongl. Collegium för godt at ansökningen bifalla». Dock skulle det åligga honom, så vida han ville vinna befördran inom kollegiet att förut undergå de i författningarna föreskrivna examina som ock att inom tvenne år fullgöra det vanliga pensum av femtio sexterners renskrivning och nedsätta 8 rdr 16 sk. i pant härför.⁴¹⁾ Såsom konstitutorial skulle utdrag av protokollet tillställas Nording.⁴²⁾ Efter dess mottagande infann sig Nording i bergskollegiet den 25 juli, då han förekallades och »aflade med hand å bok den vanliga tysthets Eden» i egenskap av auskultant.⁴³⁾

Under sommaren och hösten 1797 arbetade Nording sålunda såsom renskrivare och troligen dessutom såsom informator i Stockholm. Då han såsom frånvarande från universitetet icke fick de Robsahmska stipendiemedlen utbetalade till sig från akademien utan särskilt tillstånd

från bergskollegium, inkom han den 18 december 1797 med begäran om en sådan tillåtelse. Han anhöll sålunda om bergskollegiets »föreskrift til Consistorium Academicum i Upsala», till utbekommande av sitt »för sednare hälften af detta år innestående Stipendio Robsahmiano».⁴⁴⁾ Vid föredragning samma dag beslöt kollegiet, »som hade sig

³⁷⁾ UUB sign. U 1002d. Jfr Hamnström, E., a.a. sid. 68 och 85 f.

³⁸⁾ Universitetskanslersämbetets arkiv, åhörarförteckningar, F I:11 (RA).

³⁹⁾ UUB sign. U 1000f. Av det följande framgår, att Nording haft sin kondition någonstades i huvudstaden, men hos vem han varit anställd, har jag icke lyckats finna.

⁴⁰⁾ Bergskollegiets arkiv: Bref och Suppliker, Hufvudserie 1797 Bd II, nr 19. I sin ansökan anförde Nording bland annat:

»Hos Eder Excellence och Höglofl. Kongl. BergsCollegii Herrar Ledamöter dristar jag uti djupaste ödmjukhet bönfälla om at blifva inskrefven och få Auscultera vid Höglofl. Kongl. Collegium. Min stora torftighet, som lagdt mig de största hinder i vägen vid studiernas fortsättande, har efven varit orsaken til mitt utblifvande med de härvid erforderliga Examina, Dem jag likväl framdeles hoppas få tilfällc at fullgjöra, hvarför jag tror mig kunna våga bönfälla om Eders Excellences och Höglofl. Kongl. Collegii medlidande i afseende å dessa mina olyckliga omständigheter, samt således kunna hoppas at höggunstigast blifva upptagen af Höglofl. Kongl. Collegio och nu få uppöfva, för at framdeles blifva skicklig til samhällets tjenst.

Får härmed i djupaste ödmjukhet äran bifoga Theologiæ Examens och Nations Betygen. Med djupaste vördnad har äran framhärda Eders Excellences så ock Höglofl. Kongl. Collegii allerödmjukaste tjenare

Jonas Georg Nording
Suderm. Stip. Robsahm.»

Till ansökan hade Nording fogat dels betyg över examen thologicum, dels ett av inspektor J. A. Tingstadius och kurator, hans forne konkurrent C. A. Lindblad, undertecknat nationsbetyg, vilket sistnämnda löd:

»Hos Södermanlands Landskap har Studiosus Herr Jonas Georg Nording, som Höst Termin 1791 til denna Kongl. Akademien ankom, anhållit om Vitnesbörd, och aldenstund Han under sitt vistande vid Akademien genom ett dygdigt uppförande icke mindre än igenom berömliga kunskaper, gjort sig af Nationens allmänna aktning och vänskap väl förtjent, så varder detta Honom härmed til vitnesbörd meddelt och Han hos en hvar til det bästa anmäld. Upsala den 27 Maj 1797. På Södermanlands Nations vägnar

J. A. Tingstadius
Nat. Inspector (L. S.)

/Carl Alex. Lindblad
Söderm. Nat. Curator.»

⁴¹⁾ Bergskollegie protokoll 1797, den 24 juli, pag. 112 ff. (RA).

⁴²⁾ Bergskollegie arkiv: Privilegier, Domar etc. 1797, fol. 573 (RA). Utdraget är kontrasignerat av Gustaf Naucér. Jfr Matrikel öfver Auskultanterne uti Kongl. Maj:ts och Rikets Bergs Collegio (Malmgrens samling nr 2, fol. 3 nr 583, RA).

⁴³⁾ Bergskollegie protokoll 1797, den 25 juli (RA).

⁴⁴⁾ Bergskollegie arkiv: Bref och Suppliker 1797 Bd II N:o 193 (RA).

bekant, at Auscultanten Nording den framfarna tiden syslosatt sig med göromål i de till Bergswetenskapen hörande delar», att bifalla den gjorda hemställan, över vilket beslut protokollsutdrag skulle utfärdas så att Nording vid uppvisande därav skulle få lyfta stipendiemedlen för årets senare hälft.⁴⁵⁾ Följande dag den 19 december beslöt kollegiet ytterligare, sedan notarien Dan. Anton Hedenblad anmält, att »Auscultanten J. G. Nording medelst renskrifning af Kongl. Collegii protocoller för år 1796 fullgjort det, vid dess antagande till Auscultant ålagde pensum af Femtio sexterner»,⁴⁶⁾ att Nording skulle återfå de 8 rdr 16 ss., som han vid antagandet till auscultant nedsatt såsom pant.⁴⁷⁾ Då Nording därför i början av år 1798 infann sig i Uppsala för att återupptaga de avbrutna studierna, fick han lyfta stipendiemedlen för sista hälften av 1797 på grund av bergskollegiets nyssnämnda beslut samt dessutom, på grund att han nu var närvarande vid universitetet, medlen för första hälften av år 1798, varför han i ekonomiskt avseende kunde möta den kommande terminen utan bekymmer.

För Nording som nu i Catalogus Præsentium tituleras »Secreter» på grund av anställningen i bergskollegium, blev denna vårtermin (1798) den sista vid universitetet. Även under denna tid synes han mycket aktivt ha deltagit i nationslivet. Sålunda var han återigen en av dem som examinerade noviserna i de moderna språken, och deltog i denna egenskap i novisexamen på nationssammankomsten den 11 april 1798.⁴⁸⁾ Detta var hans sista mera officiella framträdande inom nationen. Förutom åt egna studier ägnade han sig också åt privatundervisning av både yngre nationskamrater och andra. I flera annonser i Upsala Tidning erbjöd han sig offentligen att undervisa i engelska språket.⁴⁹⁾

Undervisningen i engelska bör ha varit en ganska inkomstbringande affär vid denna tid i Uppsala, emedan intresset för England och engelsk kultur var i starkt stigande, och universitetet icke hade någon lärartjänst i engelska språket (— detta i motsats till tyska och franska språken, vilka företräddes av var sin språkmästare). Att engelskan just vid denna tid ryckte fram i de studerandes intresse och var ett synnerligen aktuellt studieämne, framgår framför allt därav att ett par magistrar, som studerat och rest i England, sökte bli antagna till docenter i engelska år 1798.⁵⁰⁾ Någon ordinarie lärare i engelska språket synes emellertid icke ha blivit anställd i Uppsala förrän på 1830-talet. I varje fall är det tydligt, att de studenter, som kunde ge lektioner i engelska, böra ha haft mycket goda tillfällen att skaffa sig extra inkomster.

Jämte sin privatundervisning bedrev Nording juridiska studier för de båda juristerna Flygare och Lundström. Nu, då alla andra intressen,

såsom dans och fäktning skjutits åt sidan, bedrevos dessa studier med sådan målmedvetenhet, att examen kunde absolveras. Sedan Nording i början av juni bestått de avslutande akademiska kunskapsproven, erhöi han den 12:te i samma månad sitt betyg i juridik.⁵¹⁾

Kap. II. Informators- och auscultantverksamhet i Stockholm 1798—1801.

Med sitt akademiska betyg på fickan begav sig Nording under sommaren 1798 till Stockholm, där han av allt att döma fortfarande liksom 1797 uppehöll sig såsom informator. Samtidigt har han väl också även nu tidvis arbetat i bergskollegiet. Redan innan han lämnade Uppsala, uppvaktade han detta med en skrivelse, i vilken han anförde följande:

»Hos Eders Excellence och Höglofl. Kongl. Collegium dristar i djupaste ödmjukhet jag bönfälla om Dess föreskrift til Consistorium Academicum i Upsala om at nu til Midsommar få mig utassignerade Robsahmske Stipendii medlen för de återstående Hemåren 1798 och 1799

⁴⁵⁾ Bergskollegie protokoll 1797, den 18 december (RA). Jfr extractum protocolli i bergskollegie arkiv: Privilegier, Domar etc. 1797, fol. 847 (RA).

⁴⁶⁾ Dan. Ant. Hedenblads skriftliga anmälan finnes bland »Bref och Suppliker 1797» Bd II, bland acta till N:o 193. Anmälan är daterad den 15 december (RA).

⁴⁷⁾ Bergskollegie protokoll 1797, den 19 december (RA).

⁴⁸⁾ UUB sign. U 1002 d. Landskapsprotokoll den 11 april 1798, § 3.

⁴⁹⁾ Upsala Tidning N:o 33, onsd. den 7 febr. 1798. Under rubriken *Underrättelse* meddelas här: »De, som under denna termin behaga nyttja mitt biträde uti Engelska språket, träffa mig alla förmiddagar til kl. 11 uti Fru Hårdbergs Gård wid St Olofs Gatan, belägen uti Qwarteret Fjerdingen. J. G. Nording.» Jfr liknande annons i nr 36—37, lörd. den 17 febr. 1798. Där säges det, att fru Hårdbergs gård vid St Olofsgatan låg »åfwanföre Couragebacken».

⁵⁰⁾ Universitetskanslersämbetets arkiv sign. E II:45, Inkomna skrivelser 1798 (RA).

⁵¹⁾ Beträffande engelska språkets ställning vid Uppsala universitet se Lund, H., Den svenska adeln vid Uppsala universitet: *Symbola Litteraria*, Uppsala 1927, sid. 128. Betyget för Nording gällde den s. k. examen till rättegångsverken. Under rubriken »Academiska Nyheter» meddelar *Tidningar från och för Upsala* nr 6—7, för lördagen den 29 september 1798 om »Anstälte Förhör under sidsta Vår Termin», att examen till rättegångsverken den 11 och 12 juni avlagts av bl. a. Jon. Gust. Nording. Namnet har härvid liksom vid ett föregående tillfälle felskrivits. Betyget finnes nu bevarat i avskrift såsom bilaga till Nordings ansökan till kommerskollegium år 1800 (*Acta Privatorum* vol. M—O, N nr 4) och är av följande lydelse:

Rector och Consistorium Academicum i Upsala
Göre vetterligt, det hafver til underdånigste följe af Kongl. Majests Nädigste Förordning den 10 Martii 1749 Studiosus af Södermanlands Landskap Jonas Georg Nording, som vid Rättegångs Werken är sinnad söka befordran, efter föregånget förhör i Theologien i dag blifvit i Consistorio Academicum för öppna dörrar behörigen Examinerad. Och som bemälte Studiosus dervid ådagalagt tilförlitliga prof af

samt om Höglofl. Kongl. Bergs Collegium höggunstigast täckes tillåta mig af Reseåren mig begagna enl. Testators förordnande; jag efven nu kunde utbekomma resemedlen för det första eller Inrikes reseåret såsom ock de under förlidna åren besparde medlen, och detta i stöd af 2 § i Testamentet, så lydande — kommandes de anordnade medel at ut-assigneras hälften vid Thomas-mässa-tid och den andra emot Midsommar; Där några viktiga omständigheter ej fordra något annat, hvilka Testators ord säkerligen gifva tilkänna, at denna förmån får beviljas Stipendiaten, då han deraf är i behof och kan draga någon synnerlig nytta.

At detta är händelsen med mig är klart deraf, at jag har aldeles intet af mig sjelf, och Stipendium för de utsatte Terminerne aldeles icke svarande emot kostnaden för Collegier och uppehälle, och Conditioners vansklighet är noggsamt bepröfvad, utom detta har jag önskat, såvida Höglofl. Kongl. Collegium höggunstigast täckes mig det tillåta och möjligt göra, efter hand under ferierna fullända resan til Inrikes Bergverk och dessemellan förvärfva erforderliga kunskaper dels vid Academien dels genom Ausculterande vid Bergs Domstolar, för at med nytta enl. Testators förordnande företaga den utrikes resan, hvarom jag hos Eders Excellence och Höglofl. Kongl. Collegium i djupaste ödmjukhet får bönfälla, hvartil jag dock förut, med de medel, jag i följe af Eders Excellences och Höglofl. Kongl. Collegii beviljande, nu varder utbekommande, tänker förskaffa mig insigter.

Härvid vågar jag så mycket mer utbedja mig Eders Excellences och Höglofl. Kongl. Collegii Höggunstiga bevågenhet, som jag utom detta aldrig blifver i stånd at fullgöra min ingångna förbindelse vid Stipendii emottagande och njutande, Hvilket för mig i framtiden blefve en så mycket kännbarare olycka, som detta är den väg, på hvilken jag hoppas få äga min nödiga utkomst». ⁵²⁾

Detta Nordings försök att på en gång få ut ett större belopp av stipendiemedlen misslyckades. Vid hans ankomst till Stockholm torde han under hand ha fått reda på att inga utsikter förelågo för ett bifall till ansöknigen. Troligen har han då med vederbörande i kollegiet kommit överens om att ansöknigen i tysthet skulle läggas ad acta. Detta är väl förklaringen till att den aldrig kom att behandlas i kollegiet och sålunda icke omnämnas i dess protokoll.

Sina stipendiemedel fick Nording i fortsättningen i vanlig ordning. I december 1798 inkom han sålunda med en skrivelse med begäran om föreskrift för konsistorium academicum i Uppsala att utbetala hans »för sednare hälften af detta år inestående Stipendio Robsahmiano». ⁵³⁾ Eftersom han var frånvarande från universitetet behövdes, som vi sett, en dylik föreskrift från kollegiets sida. Vid ärendets föredragning fram-

gick, att »Kongl. Collegium hade sig bekant, at Auscultanten Nording den framfarne tiden syselsatt sig med göromål i de til Bergswetten-skaperne hörande delar», och det beslöts därför, att ansöknigen skulle bifallas, varefter protokollsutdrag härom tillställdes sökanden. ⁵⁴⁾

Nording sysslade vid denna tid icke blott med informatorsarbete och bergsvetenskapliga studier. Han sökte arbete även vid huvudstadens kämnersrätt. Sannolikt avsåg han därmed väl närmast att vinna insikter i domstolarnas praxis, insikter, som sedermera kunde bli till nytta för honom, om han vunne anställning vid någon av bergsrätterna. I varje fall anmälde han sig för vederbörande och lyckades erhålla förordnande. Den 30 november 1798 utfärdade magistraten för Nording ett konstitutiorial att vara extra notarie vid kämnersrätten, och den 7 därpå följande december infann sig »wälbetrodde Jonas Georg Nording» på stadens rådhus och avlade »wanlig tro och huldhets Ed». ⁵⁵⁾

Följande år, 1799, uppvaktade Nording åter bergskollegiet med en ansökan. Eftersom han allt fortfarande var frånvarande från Uppsala, måste han för att utbekomma stipendiemedlen från det Robsahmska stipendiet hava bergskollegiets förord. Med anledning därav inkom han den 1 maj med en skrivelse därom. ⁵⁶⁾

Vid ärendets föredragning den 3 maj inför kollegium resolverades, att »som Nording, hwilken härstädes sig uppehåller och ausculterar, äger i grund af Robsahmska Testamentet rättighet at äfwen nämnda medel upbära; altså skulle Nording til bewis deröfwer meddelas Utdrag af Kongl. Collegii Protocoll, på det han dermed, til dessa medels und-

god och försvarlig insigt i Moralen och Lagfarenheten samt derjemte under dess vistande här vid Kongl. Academien, vid hvilken han år 1791 til Studerande blef inskrefven, gjordt sig känd för berömlig flit i Studier samt ett dygdigt och anständigt upförande; Altså varder, til bewis deröfwer, honom detta vitnesbörd meddelt. Upsalæ den 12 Junii 1798. Å Consistorii Academici vägnar

Daniel Boëthius

Kongl. Ac n. v. Rector (L. S.)

/B. Frondén
loco Secr.

Rörande Nordings studier v. t. 1798 se universitetskanslersämbetets arkiv, sign. F I:12 (RA). Jfr UUB sign. U 1000d. Södermanlands Nations Matrikel, pag. 27.

⁵²⁾ Bergskollegii arkiv: Bref och Suppliker, Hufvudserie 1798 Bd I, N:o 156 (RA). Enligt påskrift inkom ansöknigen den 30 maj 1798.

⁵³⁾ ibidem Bd II, N:o 218.

⁵⁴⁾ Bergskollegii protokoll den 3 dec. 1798 (RA). Det utfärdade extractum protocolli finnes förvarat i serien »Privilegier, Domar m. m.» 1798 i Bergskollegii arkiv (RA).

⁵⁵⁾ Konstitutiorialet, som bestod av ett protokollsutdrag utfärdat å magistratens vägnar av R. F. Hochschild, finnes jämte påteckning om den gångna ämbetsmannæden i avskrift i kommerskollegii arkiv bland Inkomna skrivelser: Acta Privatorum 1800, M—O (N n:r 4) i riksarkivet.

⁵⁶⁾ Bergskoll. arkiv: Bref och Suppliker 1799 Bd I nr 150 (RA).

fående må kunna sig anmäla hos ArchieBiskopen samt Rector i Upsala».⁵⁷⁾ Därmed hade Nording erhållit de medel, han redan föregående år begärt att utfå, ehuru de nu kommo att fördelas på två år i stället för, såsom han då velat, att utbetalas på ett enda. Sannolikt hade Nording under sommaren och hösten 1799 gjort vissa studieresor till svenska bergverk, först och främst väl till Falun, men några bevis härför ha icke kunnat påträffas. Hans intresse för »bergsvetenskapen» tyckes ha svalnat i samma takt som möjligheterna att ytterligare utnyttja det Robsahmska stipendiet avtogo. Med 1799 synes hans arbete inom bergskollegium huvudsakligen ha varit till ända.

Nordings förnämsta inkomstkälla torde nu ha blivit informatorstjänsten och vid sidan därom verksamhet såsom privatlärare i moderna språk, en verksamhet, som han ju börjat redan i Uppsala. En del inkomster torde väl tillflutit honom också genom den oavlönade notarietjänsten vid kämnersrätten, särskilt i form av renskrivningsarbete. Då det emellertid måste komma att dröja mycket länge, innan han kunde tänkas få avancera till bättre avlönade befattningar inom domstolsväsendet, och då informatorstjänsten och språklärareverksamheten knappast motsvarade Nordings självständighetsträngtan och äregirighet, började han se sig om efter någon sysselsättning, som var mer inkomstbringande och som bättre motsvarade hans pedagogiska erfarenhet och förutsättningar. Resultatet härav blev, att han år 1800 blev fabriksidkare samt icke långt därefter skolgrundare och realskolerektor.

Kap. III. Nording såsom affärsman och realskolerektor.

Kombinationen affärsman-skolföreståndare var då för tiden icke så orimlig, som den nu förefaller oss. Även den sedermera så ryktbare skolmannen Pär Aron Borg, som samtidigt med Nording gick såsom extra ordinarie i ämbetsverken i huvudstaden, började på samma sätt: han grundade och drev ett magasin för musikaler samtidigt med att han började en undervisningsverksamhet, som skulle komma att föra honom över till den blivande livsuppgiften. Ett annat exempel är Gustaf Abraham Silverstolpe, vilken ungefär samtidigt med Nording grundade och drev en privatskola, allt under det han stod mitt uppe i en omfattande bokhandelsrörelse. Exempelen kunna mångfaldigas.

Förutsättningarna för dylik undervisningsverksamhet var det nästan gränslösa, sjudande allmänna pedagogiska intresse, som karakteriserade tiden kring sekelskiftet. Undervisningsprojekt och planer till skol-system utarbetas och framkastas, föreläsningar i pedagogik införs vid universiteten, skolväsendet får en överstyrelse i kanslersgillet, undervisningsproblemen debatteras livligt i tidningar, tidskrifter, broschyrer

och böcker, och sist men icke minst: privatskolor uppstå som svampar ur jorden. Allenast i huvudstaden var antalet dylika fantastiskt stort. Även om man i den mångskiftande »skolfloran» uppsamlar blott de vackraste exemplaren, får man en mycket stor bukett. Man kan bland dylika skolor blott erinra om dem, som leddes av en Anders Knös, Carl Fredr. Thigurell, Johan Fredr. Dahlström, Abraham Christoph Schneider, Erik Grandelius, Sven Linneus, Johan Bruzelius, Pehr Söderskog, Birger Dahlin, Johan Uddén, Johan Linnelöf m. fl. Vidare funnos sådana skolor som Louis Pabans, M:r et M:me d'Ariès', N. A. Kjelléns och Fribyggareordens lyceum, sedermera även L. P. Afzelius' och C. F. Vierecks skolor. Det låg således mycket nära till för Nording att slå sig på affärsrörelse och skolverksamhet.

Den 18 oktober 1800 hyrde Nording den s. k. Huddingska strumpfabriken, belägen vid Tullportsgatan i kvarteret »Sturen större» nr 59.⁵⁸⁾ För att kunna driva fabriken måste han dock först ha kommerskollegii privilegium, och därför inkom han till detta ämbetsverk med en ansökan om att enligt Kongl. Maj:ts kungörelse av den 12 juli 1798 om fabrikers grundande erhålla tillstånd att med »behörigt biträde och tillsyn af Werckmästare tillwärka Ylle, Bomulls och Silkes strumpor, Wäfnader af Bomull, Kläder och andra Ylle Wäfnader», samt att få försälja de således tillverkade varorna i egen öppen salubod.⁵⁹⁾ Redan den 11 november föredrogs ansökan inför kommerskollegium, vilket då resolverade, att det icke fann något hinder för Nording, »som förededt witnessbörd om så väl idkade Academiska Studier, som om sitt antagande til extra Notarie wid Kämnars Rätten», att utöva den begärda fabriksrörelsen.⁶⁰⁾ Därmed kunde Nording börja sin fabriksverksamhet. Då han emellertid icke själv tänkte arbeta i fabriken, som sköttes av anställd personal, och då översynen och ledningen av det hela med tillhörande kontors- och bokföringsarbete icke gav honom full sysselsättning, kom han på tanken att söka slå mynt av sina om-

⁵⁷⁾ Bergskollegie protokoll, 1799 den 3 maj, pag. 971 (RA). Jfr Protokollsutdrag i serien: Privilegier, Domar etc. 1799, fol. 239, där det heter, att Nording för medlens utfående hade att »anmäla sig hosärkeBiskopen och Rector i Upsala».

⁵⁸⁾ Konkurshandlingar N:o 238/1803 (SSA).

⁵⁹⁾ Kommerskollegiets arkiv: Acta privatorum, ovan anført ställe (RA).

⁶⁰⁾ Kommerskollegiets arkiv: Kongl. Commerce Collegii Handels- och Manufaktur Divisions Protocoll för år 1800, pag. 1863 f.: den 11 november 1800 (RA). Om affärsverksamheten under de närmaste åren vittna ett flertal kungörelser i Dagligt Allehanda. Såsom exempel kan anföras en kungörelse i N:o 103 för fredagen den 8 maj 1801 (Bihang): »Hos undertecknad, boende å Södermalm och Tullportsgatan i Huset N:o 61, tilverkas och försäljas diverse sorter släta Pantalons, Tricots och Strumpor af Ull, Bomull och Siike. Stockholm den 5 Maji 1801. Jon. Georg Nording». Jfr N:o 107 den 13 maj 1801 (Bihang).

fattande kunskaper, sin pedagogiska skicklighet och sin långvariga erfarenhet såsom praktisk pedagog. Han grundade en realskola.

För att förstå denna skolas tillblivelse, organisation och verksamhet, måste man göra klart för sig, vad som ovan sagts om realskoleidéernas aktualitet i den samtida pedagogiska diskussionen. Vidare får man hålla i minnet, att skolan grundas av en man, mitt uppe i ett vittfamnande fabriks- och handelsföretag. Åtskilligt i skolans organisation och verksamhet får först härigenom sin förklaring.

För att få lokaler för sin skolinrättning hyrde Nording den 27 januari 1801 från den 1:sta april samma år en våning om sex rum och kök i huset n:r 61 vid Tullportsgatan i kvarteret »Sturen större» på Södermalm.⁶¹⁾ Sedan han flyttat in i denna lägenhet, började han under sommaren genom kungörelser i pressen söka skaffa elever till sin skola, viiken skulle börja sin verksamhet höstterminen 1801. Den första påträffade kungörelsen är införd i Stockholms Posten n:r 144 tisd. den 30 juni 1801, där det heter:

»En ung Man, som under 20 års studeringstid wid Strengnäs Skola och Gymnasium samt wid Upsala Akademie wunnit 12 års erfarenhet af Barnaupfostran, will nu i Stockholm på Södermalm öppna en Skola för Hel- och Half-Pensionärer, hwilka blifwa underwiste enligt egen åstund, de må för sin framtid blifwa lärde, lagfarne eller köpmän, och skal härwid nyttja biträde af sådane, som fullkomligen känna en hwar den sak, för hwilken han, såsom Lärare wid Skolan blifwer antagen; vidare underrättelse gifwer Herr Magister Silwerstolpe i dess Boklåda wid Storkyrkobrinken.»

Någon vecka senare var skolan, som troligen öppnats den 1 juli, i verksamhet. Detta framgår av en ny kungörelse, som är införd i Stockholms Posten nr 155 den 13/7 1801.

»I Stockholm å Södermalm är den Skoleinrättning nu öpnad, der Elever antagas ock, enligt öfwerenskommelse, underwisas i de nödige äldre och lefwande Språken, Wetenskaper och Handels-Bokhålleri m. m. från sex til sexton års ålder, antingen de för sin framtid blifwa Lärde, Lagfarne, Köpmän eller andre nyttige Medlemmar i Samhället. Underrettelse härom läses i Herr Magister Silfwerstolpes Boklåda härstädes och i öfrigt korresponderas med Jon. Georg Nording. Extra Notarie wid Stockholms Stads Kämnars-Rätt.»

Den underrättelse, som enligt båda annonserna vore att finna i G. A. Silverstolpes boklåda, var otvivelaktigt lik den, som nu finnes förvarad i kanslersgilletts arkiv,⁶²⁾ och som publicerats av B. Rud. Hall.⁶³⁾ I det prydligt handskrivna meddelandet säger Nording, att han börjat en »Läse- och Handels Elementaire Schola» i huset nr 61 vid Tullportsgatan, samt att Katarina församlings kyrkoherde offentligen givit

skolan sitt vitsord i tidningarna. Vidare meddelar han, att undervisningen omfattar engelska, tyska, franska, latin, räkning, skrivning, geografi, historia, matematik, moral, religion samt italienska handelsbokhålleri. För den som intogs i skolan såsom helpensionär skulle kostnaden belöpa sig till 166 rdr 32 skill., om han vore nybörjare, men 200 rdr årligen, om han vore äldre och mera för sig kommen. Halvpension skulle kosta blott 100 rdr om året och enbart undervisning 40 å 60 rdr. Äldre personer, som blott ville lära språk och bokhålleri, kunde få undervisning mot en viss månatlig avgift, under det att ensamt en fullständig bokhållarikurs skulle i ett för allt betalas med 50 rdr. Det omnämnda, av kyrkoherde Bergsten i Katarina givna vitsordet, lät Nording införa i samband med en ny kungörelse i pressen.⁶⁴⁾

Den undervisning i bokhålleri, som skolan meddelade, gavs icke av Nording själv utan av den förste och till en början främste av hans medhjälpare, grosshandlaren Carl Fredrik Spann, vilken undervisade i ämnet enligt den metod, som tillämpats av handelsläraren Gerhard Tode vid Tyska skolan under tiden från 1740- till 1780-talet, något som omedelbart visar att Spann själv i sin ungdom varit Todes lärjunge i Tyska skolan.⁶⁵⁾

⁶¹⁾ Konkurshandlingar N:o 238/1803 (SSA). Huset låg snett emot Katarina kyrka vid nuvarande Högbergsgatan.

⁶²⁾ Vol. 17: Afgjorda mål 1807—1809, Enskyldt (RA).

⁶³⁾ ÅSU vol. 44, sid. 110. Hall anser med rätta, att detta förvarade prospekt-exemplar härstammar från tiden omkring år 1802. Allt eftersom undervisningen fortgått och skolan utvecklats ha givetvis nya prospekt utfärdats, varför det i kanslersgilletts arkiv förvarade prospektet torde ha haft både föregångare och efterföljare. Jfr Nordings kungörelse om skolan i Dagligt Allehanda N:o 136, lörd. den 19 juni 1802, där »underrättelsen» avtryckts.

⁶⁴⁾ Stockholms Posten N:o 219, fred. den 25 sept. 1801. Här hette det: »Under-teknad, biträdd af lärde och skicklige Män, en hwar i sin sak, har å Södermalrn och Tullportsgatan i Huset N:o 61 här i Staden börjat en Skole-Inrättning för Gossar, hwilka emottagne i hel- eller half Pension eller Qwartalswis, underwisas i Språk, Wetenskaper, Skrif- och Räknekonst, Handels-Bokhålleri m. m. enligt en hwars önskan och wal af framtida lefnadssätt. Stockholm den 22 September 1801. Jon. Georg Nording.

At Äfwanstående Skol Inrättning är en ibland de fördelaktigare har jag med nöje funnit; hwarföre Herr Notarien Jon. Georg Nording ock til det bästa anmäles. Stockholm den 22 September 1801. Er. Bergsten. Kyrkoherde wid Catharina.»

⁶⁵⁾ Stockholms Consistorie acta 1803 N:o 29 (SSA). Jfr Todes ansökan hos Kongl. Maj:t den 30 juli 1781 med bilagor: Överståthållarämbetets skrivelser till Kongl. Maj:t 1781 (RA). Förutom undervisningen i Nordings realskola skötte Spann även en egen bokhållerskola. Om denna meddelar han i Dagligt Allehanda N:o 20 för onsdagen den 26 januari 1803 under rubriken »Diverse Kungörelser» följande: »Uti undertecknads Bokhållerie-Schola å Södermalm och Catharinä-sidan i hörnet af Tullports- och Tjärhofsgatorne uti Huset N:o 63, emottagas Elever, at

Skolans start synes ha varit lycklig så till vida, att Nording fått det antal lärjungar, han avsett. Härpå tyder, att han icke vidare under läsåret införde några kungörelser om sin skolinrättning i pressen. Den 17 februari 1802 gifte han sig med en borgardotter i huvudstaden, Johanna Margareta Ranft.⁶⁶⁾ Dock torde hans ekonomiska ställning redan då icke varit den bästa, eftersom hustruns giftoman genom äktenskapsförord före äktenskapets ingående sökte hindra, att hennes enskilda egendom skulle dragas med vid ett eventuellt kommande fallissemang.⁶⁷⁾ En förbättring i Nordings ekonomiska förhållanden inträffade emellertid den 2 juli 1802, då han fick uppbära 560 rdr rgs i dittills bundna arvsmedel efter fadern, lektor Nording. Troligen härrörde de från någon släkting på faderns sida. Medlen tillhörde visserligen även modern och syskonen, men då modern bodde hos honom och likaså brodern Daniel Gustaf Nording, så fick han tillåtelse att mot in-teckning i elva strumpstolar med tillbehör insätta hela det gemensamma arvet i sin fabriks- och handelsrörelse.⁶⁸⁾

I och med vårterminens slut 1802 avgingo några elever från skolan, och för att få de sålunda uppkomna lediga platserna besatta med nya elever införde Nording åter en kungörelse i tidningarna, vilken i huvudsak var av samma innehåll som den ovan anförda.⁶⁹⁾ Ungefär samtidigt meddelade Nording emellertid, att han komme att betydligt utvidga sin skola. I en den 19 juli daterad kungörelse meddelade han nämligen »en wördad Allmänhet», att hans skola komme att utökas med en klass för sådana barn, »som skola börja at läsa ABC», och att avgifterna i denna klass voro 5 à 8 rdr i kvartalet, allt efter ålder och

få Lära wäl räkna och skrifwa, samt det så kallade Italienska Bokhålleriet i dubbla partier med dertil hörande Wetenskaper; äfwen kunna bättre Mans Barn af båda Könen ärhålla priwat underwisning i räkna och skrifwa Onsdagars och Lördagars eftermiddagar ifrån kl. 2 til 4, som härmed wördsamligen tilkänna gifwes. C. F. Spann.» Kungörelsen finnes införd också i samma tidningsårgång N:o 31 den 8 februari och N:o 33 den 10 februari 1803. Att Spann varit Todes lärjunge framgår av en Spanns kungörelse i tidningarna höstterminen 1803. Se i det följande! Rörande Spann har i övrigt följande notiser kunnat samlas: I Katarina församlings taxeringslängd för 1801, fol. 1547 finnes om Spann antecknat, att han var utan rörelse samt fattig. Hans skatt belöpte sig blott till något över en riksdaler (1:60:6). Häri ingick lyxskatt för ett ägandes silverur. I 1802 års taxeringslängd, fol. 1706, finnes samma anteckning om honom. Skatten var nu 1:48:6. Spann dog vid 50 års ålder den 18 september 1814 och efterlämnade då änkan Clara Römer och fyra barn i åldern 16 till 26 år i utblottat tillstånd. Summa inventarii vid bouppteckningen var allenast 28:8 rdr, under det att skuldsumman uppgick till 268:40 rdr (Bouppteckningshandlingar i SSA för år 1814 Bd II, pag. 462). Det är tydligt, att Spann liksom så många andra bankruttrade handelsmän slagit sig på handels- och bokhållerundervisning, sedan inga andra utvägar till utkomst stätt honom till buds.

framsteg hos eleverna.⁷⁰⁾ Därmed synes Nordings skola ha blivit fyrklassig. Den bestod av tre egentliga realklasser samt den nu nyinrättade nybörjarklassen. De uppkomna vakanserna synes ha fyllts, och verksamheten fortsatt med framgång. På grund av att somliga elever nu började sitt andra skolår, behövdes en ny lärare, och såsom sådan lyckades Nording engagera filosofie magistern Joachim Fredric Engelbrecht, som även bosatte sig i samma hus, i vilket skolan var inrymd.⁷¹⁾ Därmed erhöi skolan en prima kraft, som blev av oskattbart värde un-

⁶⁶⁾ Konkurshandlingar N:o 238/1803 (SSA).

⁶⁷⁾ I magistratens in-teckningsprotokoll för den 27 februari 1802 (SSA) heter det: Förekommor efter anmälan Aldermannen David Schuster samt Fabrikören Jon Georg Nording och anhöllo om in-tecknande om följande imellan Schuster å Jungfru Johanna Margareta Ranfts vägnar samt Nording skriftligen uprättade Ägtenskaps Förord, som nu uplästes, så lydande: För allom dem som det i någon måtto angå kan, göres härmed wetterligt, at wid det Ägtenskap, som i Herrans namn med wederbörandes samtycke är slutit och bewiljadt emellan undertecknad Jon Georg Nording, och Jungfru Johanna Margareta Ranft, hafwer bemälda Jungfrus Stiuffader och Giftoman, Herr Alderman David Schuster, giordt de förord å hennes vägnar, at hwad Ägendom, fast eller lös, som hon nu äger, eller hädanefter genom arf, gåfwa eller Testamente, henne tilfalla kan, blifwer hennes enskilda tilhörighet; och ej något där af, hwarken går i betalning, ej heller må pantsättas, eller in-tecknas för hans gäld, ehwad namn den hafwa kan. Förklarandes jag Jon Georg Nording mig härmed fullkomligen nöjd och utfäster at på intet sätt rubba, eller för min tilkommande kära maka, onyttiga göra de förbehåll, som förbemälda dess Stiuffader och giftoman til hennes förmån och säkerhet härmed faststält. Detta såsom å ömse sidor, med godt betänkande, och sundt förnuft, friwilligen öfwerenskommit, warder til oryggelig efterlefnad, med egenhändige underskrifter, samt wåre signeters, i tilkallade gode mäns närwaro bekräftadt, som skedde i Stockholm den 17 Februari 1802.

David Schuster (Sigill)

Jon Georg Nording (Sigill)

⁶⁸⁾ Konkurshandlingar N:o 238/1803 (SSA). Jfr Katarina taxeringslängd för 1802, fol. 1706 och för 1803, kv. Sturen större, huset nr 61, där medlemmarna i Nordings familj uppräknas. Daniel Gustaf Nording, den yngste av syskonen, var född 1784 och således vid denna tid blott 18 år. Jfr Lagerholm, J., a. a. sid. 258.

⁶⁹⁾ Stockholms Posten N:o 166, månd. den 26 juli 1802. Han meddelade sålunda: »Undertecknad, biträdd af lärde och skicklige Män, enhwar i sin sak, har å Södermalm och Tullportsgatan i Huset N:o 61, belägit mellan Högbergs- och Tjärhofsgatorne, börjat en Skolinrättning för Gossar af alla åldrar, hwilka, emottagne i hel- eller half-pension eller quartalswis, underwisas i Språk, Wetenskaper, Skrif- och Räknekonst, Handels-Bokhållerier m. m. enligt en hwars önskan och wal af framtida lefnadssätt. Stockholm den 22 juli 1802. Jon. Georg Nording.»

Till kungörelsen fogade han även nu kyrkoherde Bergstens utlåtande men utelämnade därvid dateringen, kanske för att för allmänheten dölja, att Bergstens omdöme om skolan var ett helt år gammal.

⁷⁰⁾ Dagligt Allehanda (Bihang) N:o 164, fredagen den 23 juli 1802.

⁷¹⁾ Se Katarina församlings taxeringslängd 1803, kv. Sturen större huset nr 61 (SSA). För 1803 påfördes Engelbrecht en skatt av något över tre riksdaler (3:14:3). Engelbrecht var född i Greifswald den 27 aug. 1799, där fadern var stadsbyggmästa-

der den svåra tid som stundade för Nording. Lärare i realskolan voro således Nording, Engelbrecht och Spann. Undervisningen i den nyinrättade nybörjarklassen bestreds troligen av Nordings moder, broder och hustru.

Den fabriks- och handelsrörelse, som Nording startat, visade sig vara förlustbringande. Då fordringsägarna icke ville lämna anstånd, måste Nording den 11 oktober 1802 begära sig i konkurs, varefter rätten utfärdade offentlig stämning till den 20 april 1803. Tillgångarna uppgingo till en summa av 3436:20 rdr, medan skulderna stego till 4644:33:9 rdr, i vilken summa även ingick resterande skatter för 1801 och 1802. Såsom orsak till förlusterna på rörelsen angav Nording i sin ansökan till rätten om att bli försatt i konkurs, att »otrogna medmänniskor» genom tillgrepp skadat honom samt att de höjda priserna på rudimaterier dessutom vållat honom ytterligare förluster. Sedan konkursboets godemän övertagit förvaltningen av rörelsen, blev en av deras första åtgärder att uppsäga den stora och dyra sexrumsvåningen i huset nr 61 vid Tullportsgatan till avflyttning, varigenom realskolan skulle komma att stå utan lokaler från den 1 april 1803.⁷²⁾ Emellertid förlorade varken Nording eller hans medhjälpare modet. Redan omedelbart efter det han blivit försatt i konkurs, var Nording färdig med ett nytt upprop till allmänheten rörande sin skola. Han ville därmed poängtera, att skolans verksamhet skulle fortgå som förut.⁷³⁾

Kap. IV. Nording såsom skolman och reformpedagog.

I viss mån torde avvecklingen av fabriks- och handelsrörelsen ha varit till fördel för skolinrättningen. Nording fick nu tid att helt ägna sig åt denna. Då skolan dessutom nu var den enda inkomstbringande verksamhet, som stod honom åter, låg det i hans eget intresse att så mycket som möjligt effektivisera densamma. Denna ökade effektivitet, som skulle komma skolan till del genom att han uteslutande ägnade sig åt sin lärargärning, betonade han själv i ett meddelande till allmänheten rörande skolan i slutet av året. »Då mitt enda yrke och högsta bemödande nu är», säger han, »att såsom Lärare gagna, och jag härvid haft lyckan äga berömde lärde Mäns benägna witsord och bifall samt deras ynnest, hwilka hitintills ägt tillfälle att anförtro mig sina Barn och Pupiller; då jag till mitt biträde, när egen kunskap eller tid skulle wara otillräcklige, nyttjar för lefwande Språken, infödde, samt för Wetenskaperne med flere nyttiga och wackra kunskaper, andre hwar och en i sin sak skicklige Män; vågar jag tro, att allt tillfälle gifwes lärgirige Barn och Ynglingar till vinnande af de kunskaper, hwar och en för framtiden tror sig behöfwa, och kan således hos en wördad

Allmänhet drista anmäla mig, att emottaga Elever uti hel och half Pension eller timwis, under försäkran att för deras bildande såsom i Föräldrars ställe ansvara samt ej antaga flere än jag och mine medhjelpare fullkomligen kunna medhinna att sköta.»⁷⁴⁾

Det första stora bekymmer, som mötte skolan med det nya året var såsom nämnt nödvändigheten att skaffa nya lokaler, något som säkert ej var så alldeles lätt för en bankrutterande man. Nording lyckades dock och hyrde för sitt hushåll och skolan en våning i kvarteret »Öfver-kikaren» i huset N:o 19—20 vid Stora Badstugugatan, omedelbart intill Södermalmstorg.⁷⁵⁾ För att emellertid klargöra för målsmän och föräldrar, att skolan trots konkursen skulle fortsätta som förut och till en början i de gamla lokalerna under vårterminen 1803, offentliggjorde Nording i början av januari månad en kungörelse, i vilken han erinrade om skolans verksamhet och meddelade att den nya terminen skulle börja

re. Efter akademiska studier i hemstaden från 1796 och i Uppsala från 1800 dispute-rade han där pro exercitio 1801 och promoverades i Greifswald 1802. Efter några terminer såsom lärare vid Nordings realskola i Stockholm ordinerades han i Upp-sala den 24 maj 1805 och blev e. o. bataljonspredikant vid Engelbrekts regemente. Den 21 juni 1806 förordnades han till rektor vid Tyska skolan i Norrköping. Sedan han den 13 juni 1811 undergått pastoralexamen blev han utnämnd till konrektor vid Tyska skolan i Stockholm den 1 sept. 1817. Den 9 febr. 1825 blev han kyrko-herde i Gran, där han dog redan den 23 mars 1828. Jfr Winbom, Joh. Arv., Upsala Ärkestifts Matrikel 1820, Upsala 1820, sid. 138. Se även Upsala Ärkestifts Herdaminne Bd I, Upsala 1842, sid. 486.

⁷²⁾ Konkurshandlingar N:o 238/1803 (SSA). Uppsägningen skedde den 12 december 1802, så att Nording hade god tid på sig att ordna frågan om nya skol-lokaler.

⁷³⁾ Stockholms Posten N:o 252, torsd. den 4 nov. 1802. Nording yttrade:

»Uti undertecknads Skola, å Södermalm och Tullportsgatan i Huset N:o 61 något nedanföre St Catharinæ Församlings Kyrkoherdehus, emottagas Elever uti hel- eller half-Pension samt timwis och njuta den underwisning, som hwar och en i an-seende till egit eller Anhöriges tilltänkta wal af framtida lefnadssätt tror sig be-höfwa, då betalningen derefter skall afpassas och i det möjligaste modifieras. Stockholm den 27 Oktober 1802. Jonas Georg Nording. Extra Notarie.»

Jfr kungörelser av Nording i Dagligt Allehanda N:o 232 den 12/10, daterad den 6 okt., N:o 249 den 1/11, daterad den 27 okt. och i N:o 259 den 12/11, daterad den 6 nov. 1802. Denna sista kungörelse finnes införd också i N:o 262 den 16/11 och i N:o 270 den 25/11 1802.

⁷⁴⁾ Stockholms Posten N:o 277, fredagen den 3 december 1802. Även i Dagligt Allehanda N:o 282, torsdagen den 9 december 1802. Meddelandet var underteck-nat: Stockholm och S. Catharinä Församling wid Tullportsgatan i Huset N:o 61 d. 30 November 1802. Jonas Georg Nording.

⁷⁵⁾ Hushållet inskränktes nu också till att omfatta blott familjemedlemmarna och en tjänstflicka. Helinackorderingarna sköttes sålunda av denna och hustrun. Jfr Maria Magdalena taxeringslängd för år 1804 (SSA).

måndagen den 10 januari.⁷⁶⁾ Under mars månad kungjorde han flyttningen samt utbad sig hos föräldrar och målsmän, att de emellanåt måtte besöka skolan och åhöra undervisningen för att få en uppfattning om skolans verksamhet.⁷⁷⁾ Sedan han den 1 april 1803 flyttat till de nya lokalerna, underrättade han allmänheten om att skolan skulle fortsätta verksamheten enligt ett vidsträcktare uppfostringsprogram än förut samt att läsfärdighet krävdes av eleverna, innan de kunde vinna inträde, vilket sistnämnda tydligtvis innebar att ABC-klassen nu indragits.⁷⁸⁾

Huru den »vidsträcktare» plan såg ut, enligt vilken skolan nu arbetade, känna vi till genom den redogörelse, Nording inlämnade till stadens konsistorium några dagar efter meddelandet i tidningarna. Den tillkom med anledning av att konsistoriet i en kungörelse infordrat uppgifter om alla privatskolor i staden. Med ledning av dessa redogörelser, som nu förvaras bland acta för 1803, utarbetade konsistoriet sedan den sammanfattande berättelse om läroanstalterna i huvudstaden, som samma år insändes till kanslersgillet.⁷⁹⁾ Nordings redogörelse för realskolans organisation och verksamhet hade följande lydelse:

»Undertecknad håller Schola vid Södermalms Torg och Stora Badstugugatan i Huset N:o 19 och 20; biträdes nu af 2:ne medlärare: Phil. Magistern Herr Joachim Fred. Engelbrecht och f. d. Gross Handlaren Herr Carl Fred. Spann; har 20 gossar, hvilka indelte i särskilte Classer undervisas för närvarande i följande stycken: uti *Christendoms* Kunskapen följes Lutheri Cateches med Swebilii, Möllers eller Koppes förklaringar. *Historien*. Fäderneslandets historia af Wählin. Schröcks allgemeine Weltgeschichte.⁸⁰⁾ *Geographien*. Tredje upplagan af Djurbergs Geographie för ungdom jemte Cartor.⁸¹⁾ *Räkna*, *Skrifva* och *Handels Bokhålleriet* efter Todes method läres af Herr Spann.⁸²⁾ *Latin*. Ganska få af Barnens föräldrar tro sina Barn behöfva detta Språk, men för dem som läsa det nyttjas Strelings Grammatica, Gedikes latinska läsebok och Cornelius Nepos o. s. v. samt öfversätta på latin liksom i publika Scholar vanligt är.⁸³⁾ *Tyska*. Stridsbergs lärobok, Schröckhs

⁷⁶⁾ Kungörelsen var daterad den 4 jan. 1803. Dagligt Allehanda nr 6, månd. den 10 jan. 1803.

⁷⁷⁾ Dagligt Allehanda N:o 66, tisdag den 22 mars 1803. Kungörelsen löd:

»Undertecknads Schola flytas nu instundande April til Stora Badstugugatan och Huset N:o 19 & 20, det andra til wänster från Södermalmstorg, hwilket jag härmed Respective Föräldrar och Förmyndare får äran tillkänna gifwa, jämte den försäkran, at jag skal använda all flit och tillsyn wid Elevernas upfostran de må wara i Hel- eller Half-Pension emcttagne. Hel-pensionairerne skola äfwen under min upsigt hafwa tjenliga nöjen; för de öfriga kan jag endast under Lectionen answara. Därjämte utbeder jag mig af Elevernas Föräldrar, Förmyndare eller anhörige, at då och då öfwerwara våra öfningar för at således underrätta sig om

Weltgeschichte och någon lätt Poët, Öfversättningar från Tyska till Svenska, från Svenska till Tyska samt från Franska till Tyska, och som Mag. Engelbrecht är Tysk till Nation talas merendels Tyska.⁸⁴⁾ *Franska*. Stridsbergs lärobok, Gedikes Läsebok & Fables de la Fontaine, öfversättningar liksom för Tyskan samt öfning att tala språket, nu af undertecknad sedermera af en infödd fransman.⁸⁵⁾ *Engelska*. Gedikes Läsebok

Barnens fattningsgäfwä och därpå följande framsteg. Stockholm d(en) 18 Martii 1803. Jon. Georg Nording.»

⁷⁸⁾ Dagligt Allehanda N:o 87 tisd. den 19 april 1803. Stockholms Posten N:o 92 tisd. den 26 april 1803. Kungörelsen löd:

»Då jag längre tid studerat, så wäl wid Strengnäs Trivial Skola och Gymnasium, som Upsala Akademi, och tolf år sysselsatt mig med Barnaupfostran, har jag trott mig blifwa det allmänna nyttig wid den Skolinrättning jag nu sköter och söker göra mine unge Wänner och Bröder så gagnande, som någon Elementaire Skola kan blifwa. De som med färdighet läsa Swenska innantill kunna så wäl som mera för sig komme Ynglingar, likwäl uti olika klasser indelade, begagna denna Skola och äga tillfälle att lära de Språk och Wetenskaper, en hwar för framtiden tror sig behöfwa. Ett wunnit, stadgadt förtroende kan endast gifwa mig förmåga, att följa den widsträcktare plan, jag för denna Upfostrings Inrättning ålagt mig, hwarföre jag hos respektive Föräldrar och Förmyndare få anmäla denna min önskan och tillkänna gifwa, att jag nu bor wid Stora Badstugugatan i Huset N:o 19 och 20, det andra till wänster från Södermalms torg. Stockholm den 22 April 1803. Jon. Georg Nording.»

⁷⁹⁾ Denna berättelse är numera tryckt i ÅSU, vol. 44, sid. 116—118. Nordings realskola omnämnes där på sid. 117.

⁸⁰⁾ Wählin, C., Fäderneslandets Historia för Begynnare, Lund 1787. Schröckh, Joh. Math., Allgemeine Weltgeschichte (många upplagor). Mycket använd hos oss synes följande upplaga ha varit: Lehrbuch der allgemeinen Weltgeschichte zum Gebrauche bey dem Unterrichte der Jugend, Berlin und Stettin 1795. Jfr Lärobok i Allmänne Verlds-Historie till unga Studerandes tjenst; författad af Johan Mathias Schröck. Öfversatt af Carl Stridsberg, Stockholm 1785 (flera upplagor). Blott några få år efter Stridsbergs översättning utkom boken i en ny svensk edition: Johan Math. Schröckhs Allmänna Werldshistoria uti Sammandrag av Joh. Friedr. Heynatz. Öfversättning, Lund 1792 (Lundblad). Härvid erhöill boken en utförlig recention i Stockholms Posten N:o 53 (d. 5/3) 1792 samt i Tidningar från Bokhandlingen i Lund 1793 N:o 28, 31—32.

⁸¹⁾ Djurberg, D., Geographie för Ungdom, Stockholm 1781 (3:dje uppl. 1800). Samme författare hade även utgivit en Geographie för Begynnare, Stockholm 1783.

⁸²⁾ Om Tode, som en lång följd af årtionden varit lärare vid Tyska skolan, se ovan.

⁸³⁾ Nording synes ha använt den tyska upplagan av Gedikes bok. Till svenska översattes den först 1812 under titel: Latinsk Läse-Bok för Begynnare, jemte de första begreppen af Språkläran, samt förklaring af alla i Läseboken förekommande Ord. Utgifven af Dr Fr. Gedike. Öfversättning (efter 11:te uppl.), Upsala 1812.

⁸⁴⁾ Stridsberg, C., Lärobok för Begynnare i Tyska Språket, Stockholm 1783 (många upplagor).

⁸⁵⁾ Stridsberg, C., Fransysk Grammaire, cfter de nyaste och bästa Språk-lärares

Select English pieces in prose and poetry samt öfning att skrifva och tala det, af undertecknad.⁸⁶⁾ *Mathematik*. Euclides Elementa.

Uti den Scholä Inrättning, för hvilken jag i djup ödmjukhet dristar utbedja mig Höge För-Mäns Beskydd och närmare Tillsyn äro ännu endast unge Elever, hvarföre någon början med de öfrige Vetenskaperna ännu icke blifvit gjord. Stockholm den 30 April 1803. Jon. Georg Nording Extra Notarie vid Stockholms Stads Kämnars Rätt.»⁸⁷⁾

Några månader senare inlämnade Nording en ny redogörelse till konsistoriet med vissa kompletterande upplysningar. Denna senare redogörelse inlämnades på inspectores scholarum i Stockholm anmodan, sedan Kongl. Maj:t till stadens konsistorium remitterat Nordings i det följande omtalade ansökan om rektors titel, tjänsteårsberäkning m. m.⁸⁸⁾ I redogörelsen, som lämnade upplysningar om lärotider, avgifter och undervisningens organisation även i övrigt, anfördes följande:

»Uti Undertecknads Schola äga Eleverne tillfälle att lära Svänska, Latin, Tyska, Fransyska, Engelska, Religion, Skrifva, Räkna, Bokhålleri samt första begrepen af Vetenskaperna: så mycket som är nödigt för Handels och Slögde-Idkare, såsom ock att på egen hand vid en Academi fullfölja Studierne då Eleven i framtiden tänker söka tjänste eller Lärovägen. Vanliga läs-timmarne äro f. m. kl. 8 till 12; e. m. från 2 till 6. Onsdags och Lördags eftermiddagar undantagne.

Eleverna delas, efter olika framsteg, undervisningstid m. m. som föräldrar kunna betinga sig, så, att En del läsa Svänska, latin, tyska fransyska eller Engelska hos undertecknad. En del läsa under samma tid Latin, Tyska, Fransyska, Religion och Vetenskaperna, skrifva eller tala tyska hos Pastors Adjuncten Herr Magister Mathsson.

En del skrifva, Räkna och lära Bokhålleri hos f. d. Grosshandlaren Herr Spann. Elevernes antal är nu 16, hvaraf 15 äro sådane, som endast hafva undervisning i de vanlige lästimmarne och betala derföre Åtta à Tio Riksdaler RGs för ett fjerdedels år. En är uti Helpension, desse betala vanligen från 166 Rd 32 ss till 200 Rd Rs för året, då någre önska komma i så kallad Half Pension, d. ä. att få undervisning och Middag, betalas derföre från 75 till 100 Rd om året, hvilket jag härmed på befallning får äran vördsammast tillkänna gifva.

Stockholm den 29 Octob. 1803. Jonas Georg Nording Pædagog.»⁸⁹⁾

I denna redogörelse är särskilt att märka, att helpensionärernas antal nedgått så kraftigt, att skolan kan betraktas som en externatskola av vanlig typ. Även framgår det av skrivelsen, att lärarna fortfarande voro tre till antalet, men att magister Engelbrecht från och med höstterminen 1803 ersatts med magister Per Ernst Mathsson.⁹⁰⁾ Vad lärokurserna angår, finner man utan vidare, att skolan bör karakteriseras

såsom en realskola. Latin omtalas visserligen i båda redogörelserna, men av akten den 30 april framgår, att undervisningen i detta ämne endast begagnats av ett ringa fåtal elever och att den meddelats nästan som ett slags privatundervisning vid sidan av det övriga skolarbetet. Undervisningens tyngdpunkt låg uppenbarligen på de moderna språken, geografi, historia och matematik samt på en yrkesbetonad skriv-, räkne- och bokhålleriundervisning. Av den sist återgivna redogörelsen framgår slutligen, att även beretts plats på schemat för de redan i föregående redogörelse omnämnda »vetenskaperna», d. v. s. naturvetenskaper. Detta sistnämnda framgår även av Nordings nämnda under-

grunder, Stockholm 1793 (många upplagor). Gedike, Fr., Fr. Gedikes Fransyska Läsebok för Nybegynnare, jemte en Kort Ordbok, bearbetad för Svenska Ungdomen, af C. U. Broocman, Upsala 1802.

⁸⁶⁾ Gedikes Läse-Bok för Begynnare i Engelska Språket jemte en korrt Ordbok. Till Svenska Ungdomens Nytt och Nöje utgifven af Carl Nernst, Upsala 1801. Select English Pieces in Prose and Poetry. Part. 1—4, Upsala 1792—1798.

⁸⁷⁾ Stockholms konsistorie acta 1803, nr 29 (SSA). De av Nording använda läroböckerna voro av allt att döma de bästa som vid den tiden stodo till buds.

⁸⁸⁾ Av någon anledning dröjde Nording så länge med att inlämna sin redogörelse, att remissen redan var besvarad, då den inkom till konsistoriet. Redogörelsen kom därför ej att spela någon roll vid den aktuella sakfrågans avgörande inom konsistoriet och därför ej heller inför övriga instanser.

⁸⁹⁾ Stockholms konsistorie acta 1804, nr 35 (SS). Om Spanns egen skola får man från denna tid underrättelse i en kungörelse i Dagligt Allehanda nr 239 för onsdagen den 19 oktober 1803, i vilken det heter: »Uti undertecknads Bokhålleri-Schola, belägen på Södermalm och Catharinä sidan, vid hörnet af Tullports- och Tjärhofsgatorne, uti Huset N:o 63, emottagas Gossar at få lära wäl räkna och skrifva, samt det så kallade Italienska Bokhålleri med dubbla partier, så wäl på Tyska som Swenska språken, där emottagas äfwen Disciplar af andra Könet at få lära räkna och skrifva, för hwilka en särskild Class är inrättad. Som man sjelf varit en Eleve af afledne Bokhållaren Tode wid Tyska Scholan samt inrättningen grundar sig på samma fot, och utom dess innehafwes flere års ärfarenhet i detta Studium, så anhålles wördsammeligen at blifwa gynnad med respective Föräldrars och Förmyndares förtroende; försäkrandes det Eleverne skola blifwa med all accuratess skötte, och är man ansvarig för dess fullkomliga Lärdom wid Elevens afskedstagande utur Scholan. C. F. Spann».

⁹⁰⁾ Mathsson var född 13/5 1769. Han blev student i Uppsala 1790, alltså året före Nording. Då även Mathsson tillhörde Södermanlands nation, torde de båda människens bekantskap härröra sig från uppsalaåren. Möjligen voro de bekanta redan från skol- och gymnasieåren. Mathsson blev prästvigd i Strängnäs 1794 samt magister i Greifswald 1799, där han också sedan presiderade 1800. Sedan han varit komministersadjunkt i Jakob och Johannes i Stockholm från den 16 sept. 1800, undergick han pastoralexamen den 6 maj 1801 och blev i augusti samma år pastorsadjunkt i Tyska församlingen. Det var under denna hans tjänstgöringstid vid Tyska församlingen, som han även var lärare i Nordings realskola. Om hans senare öden — han dog som kyrkoherde och prost i Bettna den 5 januari 1831 — se Uppsala Ärkestifts Herdaminne Bd III, Upsala 1845, sid. 391.

dåniga ansökan och bestyrkes av kyrkoherde Bergstens nedan omtalade och den 9 maj 1803 daterade intyg, enligt vilket eleverna i skolan vid hans inspektion visat sig ha gjort »berömliga» framsteg även i de första begreppen av »vetenskaper».⁹¹⁾ Det synes uppenbart, att i detta begrepp ej kan ingå allenast ämnena geografi och historia utan att det är fråga om »vetenskaperna» i egentlig mening. Genom sina ovan omtalade naturvetenskapliga studier vid akademien hade Nording också vissa förutsättningar för dylik undervisning, förutsättningar, som flertalet dåtida lärare saknade. Tager man alla dessa omständigheter, intyg och förhållanden med i räkningen, blir den nordingska läroanstaltens realskolekaraktär odisputabel. Nording visar sig vara en föregångare till Carl Ulric Broocman, vilkens realskole- eller borgarskoleplan, trots vissa olikheter, dock på viktiga punkter föregripes av Nording.⁹²⁾

Förutom i fråga om själva skolplanen blev Nording en föregångare till Broocman också i ett annat avseende: liksom Broocman sedermera ville även Nording göra realskolan till en integrerande del av vårt lands skolväsen. Därmed förhöll det sig på följande sätt. Den ovan återgivna redogörelsen från hösten 1803 tillkom ju på grund av att Nording ingivit en underdånig böneskrift till Kongl. Maj:t. Denna inlaga, som är odaterad, synes ha inlämnats någon gång mellan den 5 och 9 maj 1803. Den 5 maj uttog Nording nämligen i Uppsala sitt testimonium academicum, vilket han bifogade sin ansökan, och redan den 9 maj erhöll han svar på en promemoria, ställd till kyrkoherde E. Bergsten, i vilken promemoria han nämner, att han redan »dristat ingifva» sin ansökan till Kongl. Maj:t.⁹³⁾ I denna bönförl Nording, att hans skola måtte ställas under kanslersgillet »närmare inseende» och att honom måtte tilldelas rektors titel, »tour och befodringsrätt» samt rätt att räkna dubbla tjänsteår vid befodran räknat från den 1 juli 1801, då han börjat undervisningen vid sin skola.⁹⁴⁾ Ansökningen föredrogs inför Kongl. Maj:t den 13 september, varvid resolverades, att den skulle remitteras till kanslersgillet med befallning, att gillet skulle efter stadens konsistorii hörande inkomma med underdånigt utlåtande. Sedan handlingarna den 16 september inkommit till kanslersgillet, remitterades de den 17 september till konsistoriet.⁹⁵⁾ Efter bordläggning den 27 september⁹⁶⁾ avgjordes ärendet där den 25 oktober. Protokollet säger härom:

⁹¹⁾ Bergstens intyg är avtryckt i ÅSU vol. 44, sid. 112. Den nämnda ansökningen till Kongl. Maj:t är avtryckt i samma volym, sid. 111 f. Man torde kunna taga för givet, att de första begreppen i naturvetenskaperna, som bibringats barnen, meddelades med ledning av G. Regnérs bok: Första Begreppen af nödigaste Vetenskaperna, Stockholm 1780 (flera upplagor!) och möjligen enligt Brander, F. R., Kort begrepp af Naturalhistoria efter C. v. Linnés och G. Vallerii lärogrunder etc. Sammandrag, Westerås 1785. Jfr ÅSU C2, s. 53.

»Till följe af 5 § i Protocollet för d. 27 September tog Consistorium under öfvervägande Studiosus Ionas Georg Nordings hos Konungen i underdånighet gjorde ansökning; Men då Nording, ehuru försedd med Consistorii Academici i Upsala vitnesbörd om flit i Studier och dygdigt

⁹²⁾ Jfr Wiberg, A., Carl Ulric Broocmans projekterade realskola i Stockholm 1806: Pedagogisk Tidskrift 1939, sid. 5 ff.

⁹³⁾ Tidsbestämningen gäller under förutsättning, att B. Rud. Halls förmodan är riktig, att den nämnda promemorian verkligen varit ställd till kyrkoherde Bergsten, vilket förefaller högst sannolikt. Promemorian jämte Bergstens välvilliga svarsskrivelse äro tryckta i ÅSU vol. 44, sid. 112. Det från Uppsala erhållna testimoniet var av följande lydelse:

Rektor och Consistorium Academicum i Upsala

Göre vetterligt, at aldenstund Studeranden af Södermanlands Nation Jonas Georg Nording, som ärnar antaga Sacros Ordines hos Consistorium Academicum anhållit om vittnesbörd öfver dess uppförande under den tid han för Studiers skull här vid Kongl. Akademien sig uppehållit; Fördenskull och som bemålte Studiosus Nording, hvilken år 1791 til Studerande inskrifven, under sitt vistande härstädes gjordt sig väl känd för flit i Studier och dygdigt uppförande; altså varder til bevis deröfver honom detta vittnesbörd meddelt, och han hos Högvärdiga Dom Capitlet i Strengnäs til det bästa anmäld. Upsala den 5 Maji 1803. På Consistorii Academici vägnar P. Högmark Kongl. Acad. n. v. Rector (L. S.) /Carl Bergström.

Testimoniet finnes i kanslersgillet arkiv, vol. 16: Afgjorda mål 1804—1806 (RA).

⁹⁴⁾ Nordings underdåniga skrivelse är nu tryckt i ÅSU vol. 44, sid. 111 f. — Innan denna ansökan hunnit komma till behandling hos myndigheterna, yppade sig för Nording en utväg till befodran. Läraren vid Barnhuskolan, magister Eric Schüttner, hade avlidit, och den efter honom lediga platsen skulle återbesättas. Enligt barnhusdirektionens protokoll den 12 maj 1803 hade sex sökande anmält sig till platsen, nämligen Jonas Georg Nording, Joh. Pet. Lindström, Anders Frænell, Lars Hamnlund, Eric Agrell och Gustaf Schillén. (Allm. Barnhusets arkiv: Direktionens protokoll 1797—1803 i RA. Genom benäget tillmötesgående från Allmänna barnhusets sida har jag erhållit tillstånd att genomgå hithörande handlingar i arkivet.) Något val bland de sökande skedde emellertid icke vid detta sammanträde, utan ansökningarna remitterades till stadens konsistorium för utlåtande (Barnhusdirektionens remisskrivelse, daterad den 18 maj 1803, finnes nu bland konsistoriets acta för år 1803, nr 22 SSA). Konsistoriet behandlade saken den 24 maj men kunde då icke avgöra ärendet, emedan flera ansökningshandlingar saknade behöriga bilagor (prot. d. 24/5 1803 § 6, SSA). Sedan handlingarna kompletterats, kunde konsistoriet den 13 juni återsända dem till barnhusdirektionen med meddelande, att intet fanns att påminna mot någon av de sökande (prot. d. 13/6 1803 § 7, SSA). Skrivelsen finnes bland Ankomna brev 1803—1804 i barnhusets arkiv i RA. Konzeptet finnes bland konsistoriets acta nr 22 1803 i SSA). Nordings förhoppningar grusades emellertid, då direktionen den 1 sept. till tjänstens innehavare enhälligt utsåg huspredikanten Johan Peter Lindström (Skrivelsen om utnämningen till överståthållaren finnes i barnhusets registratur 1799—1807 i RA).

⁹⁵⁾ Föredragande var M. Rosenblad. Kanslersgillet remiss expedierades av C. G. Kökeritz.

⁹⁶⁾ Stockholms konsistorie protokoll den 27 sept. 1803 § 5 (SSA).

uppförande hvarken aflagt sådana Specimina, hvilka Scholæ Ordningen föreskrifver för dem, som söka Rectorater och Con Rectorater, ej heller hans nya Inrättning ännu vunnit den ålder och stadga, att dess bestånd och nytta för framtiden kan bestämmas, syntes det för Consistorii underdåniga del vara för det närvarande utan skäl, att underdånigst för honom tillstyrka Rectors titel, och lika tjänsteårsberäkning, som allmänne Scholæ Lärare, så mycket mer, som den förmån han söker å ena sidan vore ett intrång i deras rättigheter, hvilka vid Scholverket arbeta, och å den andra, blifva för alla dem som endast för sin utkomst allestädes sätta sig neder att hålla Private Scholor, ett præjudicat, att hoppas och i underdånighet söka samma förmån.»⁹⁷⁾

I överensstämmelse härmed expedierades konsistoriets svar på kanslersgillet remiss den 8 november.⁹⁸⁾ Inom kanslersgillet kom ärendet upp till behandling den 16 december, då konsistoriets utlåtande föredrogs. Gillet fann sig härvid kunna helt ansluta sig till konsistoriets mening:

»Utskottet instämde vid öfvervägande häraf så mycket mer med Consistorii Urbici öfver Nordings ansökning afgifne yttrande som utom det hufvudsakelige skäl, att han icke aflagt de Specimina Scholordningens 2 § föreskrifver, en sådan förmon skulle leda till præjudice för dem som arbeta vid Scholverken; Och då ett sorgfälligt bevarande af deras rättigheter, hvilka upofrat sin lefnad och arbete till ungdomens undervisning vid de publique Läroverken, är det enda och säkraste medlet at alltid påräkna skicklige Lärare dervid, så kunde Utskottet, för des del, icke annat än afstyrka Nordings i förenämde afseende gjorde ansökning.»⁹⁹⁾

Innan kanslersgillet avstyrkande utlåtande hunnit expedieras till Kongl. Maj:t, inkom Nording emellertid med en skrivelse, i vilken han återtog sin till Kongl. Maj:t gjorda ansökan. Troligen hade han fått kännedom om konsistoriets och gillet inställning till frågan och därför velat genom återkallande förhindra en direkt avslagsresolution. Skrivelsen är icke daterad, men enligt en påteckning inkom den till gillet den 11 februari 1804.¹⁰⁰⁾ Gillet resolverade nu, att en skrivelse i alla fall skulle avgå till Konungen, i vilken ärendets behandling relaterades.¹⁰¹⁾ Resultatet blev givetvis det, att handlingarna i målet lades ad acta.

Ärendets gång har här så utförligt behandlats, därför att den genom Nordings ansökan väckta frågan var av viktig principiell natur. Man kan mellan raderna på Stockholms konsistoriums utlåtande läsa ut, att man hyste all respekt för Nordings förmåga både som undervisare och organisatör och att man gärna skulle ha velat giva honom någon uppmuntran. De reala bildningsidéerna hade också i konsistoriet flera

förespråkare — detta blev tydligt, då C. U. Broocman några år senare fick sin realskoleplan behandlad av samma konsistorium¹⁰²⁾ — och man hade därför stor förståelse för behovet av en real bildningslinje för ungdomen i huvudstaden. Det sätt, på vilket Nording gått till väga, gav dock, menade man, konsistoriet knappast något val att handla annorlunda, än det gjorde. Man kunde icke för en även mycket välsedd persons skull bryta viktiga och grundläggande principer, gällande för landets undervisningsväsen i dess helhet, ty såsom påpekades, kunde ett bifall få prejudicerande natur. En stor del av privatskoleföreståndarna i Stockholm skulle utan tvivel komma med liknande ansökningar som Nordings, och då deras skolor liksom Nordings *väl* kunde mäta sig med och kanske överträffade de s. k. kyrkskolorna, vilkas lärare hade rätt till tjänsteårsberäkning, så funnes intet s. a. s. objektivt skäl för avslag. Skulle man tilldela privatskolelärarna rätt till tjänsteårsberäkning, så skulle detta komma att i avsevärd grad försämra befördringsmöjligheterna för prästerna inom ärkestiftet, och detta ansåg man sig icke utan vidare kunna tillåta. Vidare ansåg man sig icke kunna taga ansvaret för att genom ett bifall öppna möjlighet för skapande av privata realskolor, vilka under offentlig kontroll och offentligt understöd skulle vid sidan av de statliga lärdomsskolorna få utveckla sig till *en särskild real bildningslinje för ungdomen*. Ty härför gick Nordings ansökan ytterst ut! Man kunde nämligen förutse, såsom Broocman också ett par år senare betonade, att exemplet från huvudstaden snart skulle få till följd, att liknande skolor uppstod också ute i landsorten.¹⁰³⁾ En dylik i det statliga befördringssystemet inbyggd realskoleorganisation vid sidan om lärdomsskolorna ville man icke binda sig för. Konsistoriet liksom kanslersgillet var närmast av den uppfattningen, att den reala bildningslinjen borde inbyggas i lärdomsskolan. Detta framgår av ett yttrande i konsistoriet, fällt i samband med behandlingen av Broocmans realskoleplan år 1806, enligt vilket frågan om en real bildningslinje för ungdomen i huvudstaden kunde anses löst, då Storskolan fått sin av

⁹⁷⁾ Stockholms konsistorie protokoll den 25 oktober 1803 § 7 (SSA).

⁹⁸⁾ Konzeptet till skrivelsen finnes bland konsistoriets acta 1804 nr 36. Originalskrivelsen har i utdrag publicerats i ÅSU vol. 44, sid. 113. Konsistoriets skrivelse har där rubricerats såsom varande kanslersgillet. Att det är fråga om konsistoriets, framgår av texten och av underskrifterna.

⁹⁹⁾ Kanslersgillet protokoll 1803, den 16 december § 3 (RA).

¹⁰⁰⁾ Skrivelsen, som bär rubriken »Allerödmjukaste Memorial», förvaras nu i kanslersgillet arkiv vol. 16: Avgjorda mål 1804—1806 (RA).

¹⁰¹⁾ Kanslersgillet protokoll 1804, den 10 mars § 5 (RA).

¹⁰²⁾ Jfr ÅSU 58, sid. 141.

¹⁰³⁾ Wiberg, A., Carl Ulric Broocmans projekterade realskola i Stockholm 1806: Ped. Tidskrift 1939, sid. 15. Jfr t. ex. Silvius' realskola o. Brändströmska realskolan.

rektor Höjer projekterade realklass,¹⁰⁴⁾ varför några fristående real-skolor icke skulle behövas. Kanslersgilletts uppfattning i frågan framgår av 1807 års läroverksstadga. Denna öppnade nämligen möjligheter för skoledningarna att organisera ett slags reallinje vid lärdomsskolorna. Såväl kanslersgille som konsistorium hesiterade sålunda inför de utvecklingsmöjligheter, för vårt lands skolväsen, som ett bifall till Nordings ansökan skulle ha kunnat innebära. Nording har förtjänsten av att ha ställt problemet om realbildningen i blyxtbelysning. Hans tankar upptogs efter ett par av år av Broocman, som med en helt annan och följdriktigare konsekvens utvecklade dem. Ett försök till lösning av frågan gjordes ju i 1807 års läroverksstadga dock utan större framgång. Sin preliminära lösning fick frågan först i och med 1820 års läroverksstadga, som i viss mån kan sägas ha anbefallt Nordings planer till verkställighet.

Under det frågan om realskolans inlemmande i det statliga undervisnings- och befordringssystemet behandlades av myndigheterna, fortgick skolans verksamhet i vanlig ordning. Men det vill av mängden meddelanden till pressen synas, som om skolan nu skulle ha haft svårare att få elever än tidigare. Möjligen har detta berott på att Nordings smak för brännvin kommit till föräldrarnas kännedom. Åt samma håll pekar också det förhållandet, att antalet av skolans internatelever så katastrofalt minskat. Vid höstterminens början i juli månad 1803 införde Nording i varje fall följande kungörelse i Stockholms Posten:

»Undertecknad åstundar emottaga 5 à 6 Gossar i Helpension emot 200 Rd och Halfpensionärer, d. ä. sådane, som för längre väg skull vilja äta middag på stället läsdagarne emot 100 Rd., samt timwis emot 40 Rd om året, som qwartalswis förut betalas. Stockholm wid Södermalms torg och stora Badstugugatan i Huset N:o 19 och 20. Jon. Georg Nording.»¹⁰⁵⁾

Ungefär en månad senare kom ett nytt meddelande, enligt vilket Nording i sin skola mottog »wärlartade lärgiriga Barn» att undervisas i sådana stycken, som »en Yngling för framtida wäljande lefnadssätt han behöfwa, då priset blifwer relativt till den undervisning m. m. som äskas».¹⁰⁶⁾ Under höstterminen, då man kunde tänka sig, att myndigheternas uppmärksamhet i hög grad skulle rikta sig på läroanstalten, har undervisningen tydligen bedrivits med synnerlig energi och framgång. För att ge konsistorium, kanslersgille och allmänhet tillfälle att se, vad som åstadkommits, avslutades terminen på ett särdeles högtidligt sätt, i det en offentlig examen med kunskapsförhör anordnades. Meddelande om denna examen införde Nording i dagspressen genom en kungörelse:

»Med Eleverne uti Elementar-Scholan wid Stora Badstugugatan i Huset N:o 19 & 20, det andra till wänster från Södermalmstorg, blifwer den 21 innevarande Förhör; förmiddagen från kl. 9 uti Handels-Arithmetiken m. m., då äfwen de Elever, som endast begagnat Hr Spanns undervisning härstädes examineras. Samma dag eftermiddagen från kl. 4 uti Tyska och Latinska Språken, samt Religion. Den 22, förmiddagen från kl. 9, uti Swenska Historien, Geografien, Franska och Engelska Språken, hwilket jag härmed Höge Förmän, Respective Föräldrar och Förmyndare får äran tillkännagifwa, och ödmjukast anhålla at de behagade det afhöra. Stockh. den 19 December 1803. Jon. Georg Nording.»¹⁰⁷⁾

I slutet av höstterminen 1803 och i början av vårterminen 1804 bedrev Nording också en värvningskampanj för det nya läsåret. Det visar, att konsistoriets avstyrkande av hans ansökan, åtminstone till en början icke nedslagit hans mod och förhoppningar. Han var fortfarande sinnad att fortsätta sin skolverksamhet. I en kungörelse hette det sålunda:

»Uti Elementar Skolan wid Södermalmstorg och Stora Badstugugatan N:o 19 och 20 emottagas Gossar i Hel- eller Half-pension eller timwis, och undervisas i Swenska, Latin, Tyska, Fransyska, Engelska, Skrifwa, Räkna, Bokhålleri samt första begreppen om Wetenskaperne, så mycket som är nödigt för Handels- och Slöjdeidkare, såsom ock att på egen hand wid en Academi fullfölja studierne, då Ynglingen will söka tjenste- eller lärowägen. Stockholm den 26 Okt. 1803. Jonas Georg Nording. Pedagog.»¹⁰⁸⁾

Sedan denna annons flera gånger varit införd i Stockholms Posten, införde han i samma tidning ytterligare tvenne meddelanden om sin skola i februari och mars 1804, vilka voro de sista offentliga kungörelserna, medan skolan ännu befann sig i full verksamhet. De voro lika-

¹⁰⁴⁾ Wiberg, A., Johan Carl Höjer. En gustaviansk reformpedagog, Stockholm 1942, sid. 139, anm. 245.

¹⁰⁵⁾ Stockholms Posten N:o 151, fredagen den 8 juli 1803. Samma kungörelse infördes sedermera också i N:o 154, tisdagen den 12 juli 1803. Jfr Dagligt Allehanda N:o 153, måndagen den 11 juli 1803.

¹⁰⁶⁾ Stockholms Posten N:o 182, lördagen den 13 aug. 1803. Kungörelsen upprepades i N:o 189, måndagen den 22 aug. 1803. Jfr Dagligt Allehanda N:ris 175 den 5/8, 194 den 27/8, 209 den 14/9 och 247 den 29/10. 1803.

¹⁰⁷⁾ Dagligt Allehanda N:o 290, måndagen den 19 december 1803.

¹⁰⁸⁾ Stockholms Posten N:o 249, tisdagen den 1 november 1803. Samma kungörelse infördes sedermera i N:ris 254 den 7/11, 285 den 13/12 och i N:o 44 den 22/2 1804.

lydande och i huvudsak av samma innehåll som de närmast föregående.¹⁰⁹⁾

Motgången i kanslersgillet och en eventuell minskning i elevantalet synes efterhand ha bidragit till att Nording under vårterminens fortgång beslutat låta skolan upphöra och att han började avveckla sin läroanstalt. Någon ny annons om skolan införde han icke i Stockholms Posten efter utgången av mars månad,¹¹⁰⁾ under vilken kanslersgillets skrivelse till Kongl. Maj:t avgått. Avvecklingen av rörelsen under slutet av vårterminen 1804 kan utläsas ur ett meddelande, som han i maj publicerade i Dagligt Allehanda.¹¹¹⁾ Av denna annons få vi bland annat veta, att verksamheten då blivit så inskränkt, att lärarna avskedats och Nording ensam skötte undervisningen till slutet av terminen:

»Undertecknad, för närvarande ensam Lärare wid den i Huset N:o 19 & 20 wid stora Badstugugatan och Södermalmstorg warande Elementar-Schola, emottager endast i Half-Pension eller tim-wis et inskränkt antal Elever, hwiika äga tilfälle at lära Svenska, Religion och Moral, Historie, Geographie, Mathematique, skrifwa och räkna, Tyska, Franskan och Engelska språken at läsa och öfwersätta på Svenska, samt Latin at läsa, öfwersätta och skrifwa, enligt det wal häraf Föräldrar eller Förmyndare behaga göra. Nording.»

Med vårterminens slut detta år upphörde skolan. Någon annons härom behövde givetvis icke förekomma, då föräldrar och målsmän naturligtvis underrättades om saken under hand. Emellertid bringades skolans upphörande till allmänhetens kännedom även genom ett par Nordings annonser i stockholmstidningarna i juni och juli 1804. Han ville nämligen hjälpa en av sina entledigade medlärare till ny anställning och inlämnade därför följande två annonser:

»En Studerande, som will blifwa Präst, åstundar at få Condition såsom Informator och att nu instundande Höst-termin få Discipeln, en eller 2:ne med sig til Lärosätet; medellös at bestrida kostnaden för sit uppehälle m. m. wil han, för at äga detta, om Eleverne äro minderårige, underwisa i Latin, Fransyska, Engelska och Tyska, samt Wetenskaperne, äro de åter äldre, gå dem tilhanda med råd och eftersyn såsom en redlig wän wid läsning och uppförande; eller i brist af denna utväg, önskade han finna en Wälgörare, som utan afseende på säkerhet af betalnings winnande, täcktes förskjuta, så mycket den sökande behöfwer at fullända sina Studier; den som i et eller annat hänseende härmed wil hjälpa, täcktes därom lämna underrättelse hos underteknad, boende i Huset N:o 19 & 20 wid St. Badstugugatan och Södermalmstorg. Jonas Georg Nording.»¹¹²⁾

Att det icke var fråga om Nording själv, som ville ge sig ut som informator, framgår klart av den andra annonsen, i vilken det hette:

»En uti Barns handledande längre tid öfward Studerande, som talar Fransyska, Engelska och Tyska, och har i dessa Språk jemte Latin och Wetenskaper gifwit underwisning, åstundar kondition och att tillika med Eleverne få frequentera In- och Utrikes Lärosäten; vidare underrättelse härom lemnar undertecknad, wid hwilkens Skola härstädes bemälte Studerande med bifall arbetat. Stockholm och Södermalm wid stora Badstugugatan i Huset N:o 19 och 20. Jonas Georg Nording. Extra Notarie.»¹¹³⁾

Den här omnämnde informatorn var säkerligen icke magister Mathsson, som hade sin fasta prästerliga tjänst i huvudstaden att sköta. Sannolikt var det fråga om någon av de s. k. språkmästare eller informatorer, varav det fanns så många i staden och vilken under de sista terminerna av skolans tillvaro biträtt Nording vid undervisningen i realskolan.

Skolans upplösande orsakades väl huvudsakligen av det ringa elevantalet och av de små utsikterna till föreståndarens befordran, sedan hans förhoppningar att bli jämställd med statsskolornas lärare slagit fel. Utsikten att för all framtid förbli privatlärare i Stockholm var sannerligen icke lockande. Nording synes också vid denna tid ha fått anbud om eller sökt sig fastare anställning i det stift, till vilket han och hans släkt hörde. I Strängnäs residerade nu såsom biskop samme J. A.

¹⁰⁹⁾ Stockholms Posten N:o 46, fredagen den 24 februari och N:o 63 den 16 mars 1804. I kungörelserna hette det: »Uti Elementar-Skolan wid Stora Badstugugatan och Södermalmstorg gifwes underwisning i Religion, Geografi, Historie, Matematik jemte Skrif- och Räknekonst; att läsa, öfwersätta och skrifwa Latin samt att läsa och på Svenska öfwersätta Tyska, Fransyska och Engelska, emot 40 Rd. för året; vidare är tillfälle att lära Italienska Bokhålleriet samt skrifwa och tala Språken emot särskild betalning. Stockholm den 21 Febr. 1804. Jonas Georg Nording.»

¹¹⁰⁾ Kungörelsen i Stockholms Posten den 16 mars var blott ett avtryck av den tidigare och liksom denna daterad den 21 februari 1804.

¹¹¹⁾ Dagligt Allehanda N:o 111, onsdagen den 16 maj 1804 (Bihang).

¹¹²⁾ Kungörelsen är införd under rubriken »Diverse Kungörelser» i Dagligt Allehanda N:o 135, torsdagen den 14 juni 1804.

¹¹³⁾ Stockholms Posten N:o 152, onsdagen den 4 juli 1804. Det bör kanske tillfogas att Nording icke besökte universitetet i och för sina prästerliga studier under hösten 1804. Han bedrev dessa på egen hand, såsom så många andra i samma belägenhet, hemma i Stockholm, under det han uppehöll sin i det följande omtalade huspredikanttjänst. Catalogus Præsantium för Södermanland-Närkes nation h. t. 1804 upptager icke Nordings namn, varför han icke låtit anteckna sig såsom närvarande ens, då han i december besökte Uppsala för prästvigningens skull (U 1000 f.) — Här kan även för fullständighetens skull anmärkas, att Nording icke finnes upptagen i A. Hildebrands samling »Clerus Holmiensis» i Kungliga biblioteket, vilket arbete eljest för särskilt 1700-talet är mycket uttömmande även vad stockholmska privatlärare beträffar.

Tingstadius, som varit Södermanlands nations inspektor under Nordings uppsalaår, och som därför väl kände honom. I domkapitlet sutto såsom konsistoriales gamla vänner och bekanta både till Nording själv och till hans avlidne fader, och ute i stiftet hade Nording talrika släktförbindelser inom prästerskapet. Sannolikt är därför, att Nording genom dessa sina förbindelser i Strängnäs stift fått anvisning på skolmästaretjänsten i Västra Vingåker, vilken tjänst kunde bli hans under förutsättning, att han läte prästvigga sig. Då nu förhoppningarna att få realskolan i Stockholm statligt erkänd och legaliserad med tjänsteårsberäkning och befodringsrätt slogo fel, upplöste han sin skola med utgången av juni månad 1804 och ägnade sig helt åt förberedelserna för prästexamens avläggande. I dessa ingingo också predikoövningar. Sådana erhöill han, sedan han under hösten lyckats bli kallad till huspredikant hos riddarhusdirektören, generalmajoren Hans Henrik von Post. Vissa inkomster torde varit förbundna med denna tjänst.¹¹⁴⁾ I början av december avlade han prästexamen inför Strängnäs konsistorium,¹¹⁵⁾ varpå han prästvigdes av biskop Tingstadius den 13 i samma månad i Uppsala.¹¹⁶⁾

I Västra Vingåker fanns sedan gammalt en genom donation tillkommen skola.¹¹⁷⁾ Dess grundare hade i stiftelsebrevet stipulerat, att läraren därstädes icke fick vara präst. År 1800 beslöto sockenmännen att klockare- och skolmästaretjänsterna skulle förenas till en enda tjänst efter den gamle klockarens död, detta för att bereda läraren en så pass stor lön, att tjänsten skulle kunna locka skickliga män. Man ville nämligen utvidga undervisningen till att utom kristendom och modersmål även omfatta sådant som »Borgerliga Landtmanna kunskaper och Samfundsdygder». Vidare beslöts att hos Kongl. Maj:t anhålla, att lärartjänsten oberoende av donators bestämmelser finge besättas med en prästman. Man ville härigenom förekomma, heter det, det stora hinder för undervisningen, som på många ställen inträffade, att församlingen vore bunden vid en antagen skolmästare för hela dennes livstid, vare sig han nu vore duglig eller oduglig. I varje fall blev läraren, om god eller dålig, »med tilltagande år . . . alt mindre skickelig». Var skolmästaren en prästman, skulle han förr eller senare söka befodran till en rent prästerlig befattning, och man finge då för skolan åter välja en »ung och munter man». Kongl. Maj:t avgjorde frågan enligt församlingens önskan. Genom ett Kongl. brev sommaren 1804 fick församlingen rätt att oavsett bestämmelserna i donationsurkunden besätta skolmästartjänsten med en prästman, vilken därvid skulle få räkna enkla tjänsteår sig till godo vid befodran samt förbands att icke under den tid av året, då undervisningen i skolan pågick, biträda församlingens prästerskap med predikande eller andra prästerliga upp-

gifter.¹¹⁸⁾ I och med att frågan avgjorts av Kongl. Maj:t, vidtogs åtgärder för tjänstens besättande och härvid hade Nording att tillgå sina rekommendationer såsom skicklig lärare och sina relationer såväl inom domkapitlet som bland prästerskapet. Resultatet blev, att Nording utnämndes till tjänstens innehavare vid »Scholæ Directionens» i Västra Vingåker sammanträdde den 2 januari 1805.¹¹⁹⁾ Direktionens beslut anmäldes i domkapitlet den 16 januari, varvid konsistoriales resolverade, att HusPredikanten Nording skulle inkallas till examen förrän fullmakt erhöles. På sitt följande sammanträdde beslöt konsistoriet utsätta ifrågavarande skolmästarexamen till den 20 därpå följande februari, då Nording även infann sig och underkastades »behörig Examen», varefter fullmakt på tjänsten utfärdades för honom.¹²⁰⁾

Kap. V. Nording såsom skolmästare i Västra Vingåker.

Nordings verksamhet såsom skolmästare i Västra Vingåker synes till en början ha kännetecknats av intresse för uppgiften och av planer att effektivisera undervisningen i församlingen. Redan vid ankomsten till sin nya skola fick han taga itu med en uppgift, som i hög grad torde ha passat honom, nämligen förberedelserna för de kungligas emottagande. Den 27 och 28 maj anlände konungen, drottningen och den unge kronprinsen med sviter, och mottagandet skedde med stor högtidlighet.

¹¹⁴⁾ Hans Henrik von Post 17/7 1725—19/10 1805. Jfr Elgenstierna G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor Bd VI s. v. von Post. Meddelandet om huspredikanttjänsten finnes i Strengnäs Stifts Tidningar nr 12 den 31/12 1804.

¹¹⁵⁾ Examen hölls den 4—7 dec. Strengnäs Stifts Tidningar nr 12 den 31/12 1804. K. A. Hagströms uppgift (Strängnäs Stifts Herdaminne Bd II, sid. 210) att Nording blivit prästvigd redan 1803 är således felaktig. Efter tydligen samma källa har den felaktiga uppgiften influerat också i Fröléns här flerstädes nämnda skrift (sid. 169 f.) och i Lagerholms ovan flerstädes nämnda arbete (sid. 316).

¹¹⁶⁾ Strengnäs Stifts Tidningar nr 12 den 31/12 1804. Jfr Strängnäs domkapitels protokoll 1804 den 15 dec. § 4 (SDA). Samtidigt med Nording prästvigdes också flera andra, bl. a. hans uppsalakamrat magister D. Hjortsberg. Jfr Upsala Tidning nr 39 1804 för den 22 december.

¹¹⁷⁾ Om denna skola och dess historia se Frölén, F. A., Om folkundervisningen i Västra Vingåker: ÄSU, vol. 8, sid. 162 ff.

¹¹⁸⁾ Jfr Frölén, F. A., a.a. sid. 165. Det Kongl. brevet finnes avtryckt i Strengnäs Stifts Tidningar nr 7 den 31/7 1804, sid. 35 f. Skolmästarlönen utgjordes av räntan (4 %) å skollkapitalet 809 rdr 41 ss. specie, d. v. s. 32 rdr 18 ss. 10 rst. Härtill kom det s. k. klockarmålet, 3 kapar råg, korn och havre av varje matlag i församlingen eller tillsammans 42 tunnor, varav dock sex tunnor avgingo till ringarnas och en klockardrängs avlöning. Se härom Uppfostringskommittéens av 1812 arkiv: Konsistoriernas skrivelser, Strengnäs stift, sid. 335 (RA).

¹¹⁹⁾ Se Strengnäs Stifts Tidningar N:o 1, den 31/1 1805.

¹²⁰⁾ Strängnäs konsistorie protokoll 1805, den 16 jan. § 8 samt den 30 jan. § 5 och den 20 febr. § 2 (SDA). Tjänsten tillträdde den 1 maj.

Bland annat föredrogos flera dikter till de höga gästernas ära.¹²¹⁾ De kungliga gästerna, som bodde på Sävstaholm, deltog den 28 maj i en för dem ordnad morgonbön i kyrkan klockan 10 f. m., då förrättningen avslutades med psalmen »Herre hela riket akta», varefter »några röster från Orgel-läktaren» på samma melodi sjöngo en förbön för drottningen och prinsen.¹²²⁾ Eftersom Nording var både klockare och skolmästare i församlingen, torde det ha varit han, som ledde äresångerna. Törhända har han även författat dem. »Då De Kungliga Personerna uppstego för att lemna kyrkan, börjades från Läktaren den nya Svenska Folksången: Bewara Gud vår Kung etc. och tycktes Hans Majestät anse det owäntadt, att denna sång redan hunnit till Landsorterna eller att detta glädjens offer med någorlunda harmonie äfwen der kunde frambäras». Det torde vara ganska uppenbart, att det kungliga berömmet först och främst gällde den direkt från huvudstaden »införskrivne» klockaren Nording. Det kan tilläggas, att skålarna vid den efter gudstjänsten på Sävstaholm hållna *dejeuner dinatoire*, till vilken ortens säteriägare inbjudits, »beseglades med glädjesånger af Wingåkers röster», då man vid konungens skål sjöng folksången och vid drottningens och kronprinsens andra för tillfället författade sånger. Även vid dessa festligheter torde Nording varit ledare för vingåkersrösterna.

Till Nordings första verksamhetsår i Västra Vingåker höra troligen också de bevarade utkastet till ett nytt reglemente för skolan. Det av Frölén avtryckta »Project till förändringar och tillägg uti Skolmästare-Instructionen af den 31 Dec. 1754» synes ha blivit utarbetat av skoldirektionen, under det att »Bihang till Projectet» väl närmast haft församlingens kyrkoherde Sam. Conradsson Nisser till författare.¹²³⁾ Något nytt reglemente enligt de föreslagna riktlinjerna blev emellertid icke antaget, troligen därför att Nording icke i allo kunde godtaga förslagen, vilket dock icke hindrar, att projekten i vissa punkter, där Nording varit ense med vederbörande förmän, lagts till grund för skolans verksamhet. Vad Nording främst torde vänt sig emot, var en bestämmelse i »Projectets» 4 §, enligt vilken han icke skulle äga rätt att i pension mottaga »Ståndspersoners barn till undervisning i bokliga studier». I Nordings pedagogiska framtidsplaner synes nämligen ha ingått att av vingåkersskolan skapa en högre folkskola eller ett slags lantlig realskola, till vilken han kunde knyta ett privat internat. Redan i början av v. t. 1806 offentliggjorde han en kungörelse, som tyder på ett sådant uppsåt. I kungörelsen, som bar rubriken »Underrättelse för Föräldrar och Förmyndare», hette det:

»Min syssla såsom Skolmästare härstädes; Boställets wackra belägenhet och utrymme gifwa mig tillfälle och anledning, att vidare fullkomna

och använda den fallenhet, de kunskaper, som äro nödvändige för en Uppfostrare och hwilka mine Förmäns ynnest trodt sig hos mig finna. Och som det alltid warit min alfwarliga önskan, att använda dessa till mine unge Landsmäns tjenst, så får jag härmed tillkännagifwa, det jag är beredd, att till den sorgfälligaste uppfostran och underwisning nu emottaga några få Barn och tillika nämna wilkoren. — Eleverne undfå en glad, sund och behaglig boning, nödig uppässning, hälsosam och tillräcklig föda, fri klädtwätt och lagning. Underwisningen lämpas efter Elevernas ålder, fallenhet och bestämmelse. Men när desse omständigheter eller Föräldrarnes önskan ej göra något undantag, kommer densamma att bestå uti en Grammatikalisk handledning i Engelska, Fransyska, Tyska och Latinska Språken, dithörande öfningar i en god stil, så wäl i bref som andre skrifter, i Skrif- och Räknekonst, Religion, Historien, Geographien och Mathematiken. Häremot betala Föräldrarne Ett Hundrade R:dr i Bankomynt utan afseende på Barnens ålder om året i fjerdedels-årig prenumeration och sörja för alla slags Böcker och Kläder till Barnens nödwändigaste behof. Hos dem, som i anledning häraf skulle wilja begagna denna Skola får jag anhålla, att de ju förr dess häldre derom behagade underrätta mig. Örebro och Wästra Wingåkers Skola den 18 Jan. 1806. Jon Georg Nording. Prästman.»¹²⁴⁾

Det är tydligt, att den realskoletyp, som föresvävat Nording, varit den han gjort sig till representant för under stockholmsåren. I vilken omfattning han fått sin lantliga realskola i gång är icke bekant, men det är att antaga, att realskoleplanerna ej blivit utan betydelse för det under utarbetande varande projektet till nyorganisation av skolväsendet i Västra Vingåker. Detta projekt synes ha utarbetats av kyrkoherde Nisser under medverkan av Nording. Det byggde i första hand på en plan, som utarbetats i församlingen 1779 och som i huvudsak grundade sig på *Pro fide et christianismos* och riksdagsprästerskapets vid 1778—1779 års riksdag framlagda förslag till folkundervisningens ordnande.¹²⁵⁾

¹²¹⁾ Dikterna och skildringen av högtidligheterna finnas införda i Örebro Weckoblad nr 25 för lördagen den 15 juni och nr 26 för lördagen den 22 juni 1805. Dikter och skildring äro troligen insända av Nording till tidningen ifråga.

¹²²⁾ Förbönen inleddes med orden: Rikets Drottning nådigt skydda, och vår Kron-Prins, Rikets hopp! Denna suck från slott och hydda skall nu dagligt sändas opp.

¹²³⁾ Frölén, F. A., a.a. sid. 172 ff. 176 ff. Skoldirektionens och kyrkoherdens roller vid författandet kan man sluta sig till av förslagets innehåll.

¹²⁴⁾ Örebro Tidning nr 2 onsdagen den 22 januari 1806.

¹²⁵⁾ Jfr Bexell, S. P., Riksdagshistoriska Anteckningar, Christianstad 1839, sid. 263 ff. Wahlfisk, J., Den kateketiska undervisningen i Sverige, Stockholm 1889, sid.

De nämnda på 1770-talet framförda förslagen gingo i huvudsak ut på, att alla församlingar, som kunde det, i regel skulle organisera en fast sockenskola och vid denna anställa en lärare, vilken i bästa fall borde vara akademiskt bildad. Där hinder mötte, skulle skolmästare- och klockaresysslorna sammanslås, så att tillräcklig lön för klockaren-läraren kunde åstadkommas och denne därigenom befrias från nödvändigheten att söka sin huvudsakliga bärgning genom hantverk eller andra näringsfång och helt kunna ägna sig åt sin undervisningsuppgift. I sådana större församlingar, för vilka en enda skola icke kunde vara tillräcklig, borde skolmästaren ambulera mellan olika ställen enligt fastställd ordning, så att han hunne med hela församlingen på ett år. För att underlätta uppnåendet av sistnämnda mål, nämligen att alla i lämplig ålder varande barn i församlingen skulle nås av undervisning under året, borde skolmästaren ha rätt att anställa skickliga medhjälpare inom varje skolrote, vilka medhjälpare särskilt ägnade sig åt den grundläggande läsundervisningen.

Den aktualitet, som folkundervisningsfrågan fick vid 1778—1779 års riksdag, hade som följd att prästerskapet mångenstädes ordnade församlingarnas skolväsen efter de uppgjorda riktlinjerna.¹²⁶⁾ Ett ryktbart exempel härpå är folkundervisningens ordnande i Kumla församling i Närke, där klockarebefattningen på Carl von Rosensteins initiativ ombildades till en skolprästsyssla, vilken organiserades som en kombinerad överlärar- och pastorsadjunktstjänst.¹²⁷⁾ Kring dylika initiativ och förslag kom diskussionen om vår folkundervisning att röra sig årtiondena efter 1778—1779 års riksdag och en mängd olika reformprojekt framlades. Ett av de märkligaste inläggen i denna debatt framlades i Christian Garves bok om alimogens uppfostran, vilken enligt författarens mening borde ledas av antagna skolmästare.¹²⁸⁾ Församlingens prästerskap borde dock ha den högsta ledningen och ansvaret och bl. a. åläggas följande skyldigheter:

»Först at underwisa Scholmästarena sjelfwa och gifwa dem formliga lectioner i alla de kunskaper, som de skola bibringa Scholbarnen. Derföre äro ock alla de elementar-kunskaper, som egentligen höra til Scholundervisningen, wigtiga för Prästen. Dylika föreläsningar kunna wäl icke äga rum eller medföra någon nytta med utlef Wade, af scholstoffet öfwerhöljda, okunniga och ofta liderliga Scholmästare. Men det förslag, som jag här gör, är också icke för närwarande ögonblick. — Hwar ny och ung Scholmästare måste således först öfwerlämnas til Prästens omsorg och underwisning. Det finnes intet Seminarium, ja det är knapt möjligt at inrätta något, hwarest de til Sochne-Scholmästare bestämde personer kunna, til erforderligt antal, warda så underwiste, jag wil ej säga i läsa, skrifwa och räkna (ty dertil finnas wäl utwägar) men i

Religion och Moral, i några physiska och mathematiska kunskaper, i Landets lagar, at man kan af dem wänta någon märklig Allmogens upplysning. Hos sina Sochne-Präster kunna Scholmästarena lära i flera år och under det de sjelfwe underwisa. Endast på detta sättet kunna de, om de annars förut äga någon underbyggnad, warda rätteligen danade til deras kall.

För det andra borde Sochne-Prästen sjelf underwisa en högre class af ungdomen. I Sochne-Scholorna, äfwen som i alla andra, böra de lärande indelas i classer efter beskaffenheten af deras naturs-gåfwor, flit och förwärfwade kunskaper. De äldre barnen, de som hos Scholmästaren hade gjort de hastigaste framstegen, de som wore läragtiga och de, hwilkas föräldrar haft mera omsorg än andra för sina barn, skulle komma i en högre class; och denna wore det med hwars underwisning Sochne-Prästen borde sjelf befatta sig. — Denna underwisning skulle icke, såsom hittills skedt, inskränkas til Religionen allena, och wara en blott förberedelse til Communionen, utan utsträckas til alla de ämnen, som läras i Scholan, och kunna wara af nytta för Bönder. — Ibland dessa Sochne-Prästens lärjungar skulle åter de bästa och skickligaste danas til framtida Scholmästare.»

En av de församlingar, som omedelbart efter 1778—1779 års riksdag organiserade sitt folkundervisningsväsen enligt riksdagsprästerskapets förslag, var Västra Vingåker. Där hade man redan en centralskola i och med donationsskolan, och man hade därför blott att tillägga och organisera rotskoleorganisationen. Resultatet framgår av en kort och klar redogörelse, som sedermera inlämnades till kanslersgillet. Här i hette det: »Till bequämlighet för Församlingens aflägsnare invånare förordnades på allmän Sockenstämma den 19 October 1779, att en eller flere af Prästerskapet pröfvade och godkände personer skulle utnämnas, att i hvar Rote undervisa barnen uti Innanläsning och Lutheri Cateches; hvarefter samma barn borde insättas i Socken Skolan till vidare kunskapers inhemtande så i dessa som andra stycken. I detta skick fortfor undervisningen till för några år sedan; då Skolmästare-

148 ff. Leinberg, K. G., Märkliga skeden i vår folkundervisnings äldre historia, Helsingfors 1885, sid. 40 ff.

¹²⁶⁾ Denna fråga är hittills icke utredd. Tyvärr ha författarna till jubileumsverket »Svenska folkskolans historia» lämnat denna sak helt åsido.

¹²⁷⁾ Jfr Kumla sockenstämmoprotokoll, sign. K I:2 (ULA). Strengnäs stifts herdaminne Bd IV, Strengnäs 1901, sid. 519. Ohlson, Nils G., Det pedagogiska problemet i Sverige, Stockholm 1939, sid. 174.

¹²⁸⁾ Garve, Chr., Om Menige Mans Upfostran och Uplysning. Öfversättning. Stockholm 1799, sid. 29 ff.

sysslan blef ledig». ¹²⁹⁾ Den nya skolorganisationen hade sålunda fungerat och fungerat gott till år 1789, då skolmästaren Sven Svanljung dog. Tjänsten stod därefter obesatt till dess att man genom sammanslagningen av klockare- och skolmästaretjänsterna fick tillräcklig lön att avlöna en verkligt kvalificerad kraft. Sedan klockaren avlidit och Kongl. Maj:t lämnat sitt bifall till sammanslagningen 1804, kunde tjänsten sålunda 1805 åter besättas, varvid valet, såsom ovan skildrats, föll på Nording.

Då Nording och kyrkoherde Nisser 1805—1806 utarbetade ett nytt projekt till skolordning för församlingen, grepo de av naturliga skäl tillbaka på den ordning, som gällt årtiondet efter 1779. Den ställning, som enligt Garves förslag tilldelades sockenprästen och enligt Rosensteins ordning i Kumla tillfallit överläraren-pastorsadjunkten, skulle här tilldelas den prästvigde Nording. Församlingen skulle indelas i rotar, i vilka de av Nording och kyrkoherden examinerade roteskolmästarna skulle sköta nybegynnarnas undervisning, och vilken undervisning skulle stå under inspektion av den vid den fasta skolan anställde läraren, d. v. s. Nording. ¹³⁰⁾ Donationsskolan skulle på detta sätt bli ett slags högre folkskola, vilken byggde på de lägre skolornas förarbete. Det har uppenbart varit meningen, att blott de mera begåvade barnen skulle fortsätta sina studier vid den fasta skolan. Denna föreslagna skolorganisation är i stort sett densamma, som sedermera väckte ett så stort uppseende, då den ett femtiotal år senare framlades av Thorsten Rudenschöld. Församlingen indelades i tio rotar »innehollande tillsammans, enligt sista quinquennie Tabeln Mankön 2570, Quinkön 2894, Summa Summarum 5464». Härav voro 1074 barn mellan sex och femton år, nämligen 531 gossar och 553 flickor. ¹³¹⁾ Det var under sådana förhållanden orimligt, att en enda skola skulle kunna räcka till för undervisningen i församlingen.

Den föreslagna skolorganisationen kunde icke genomföras i sin helhet, därför att en stor del av sockenmännen icke ville godtaga den, men i viss utsträckning synes den dock ha gått i verkställighet, något som framgår därav, att då Nording någon tid senare insjuknade, så fanns en roteskolmästare till hands, som kunde åtaga sig vikariatet. Kyrkoherde Nisser gjorde allt vad han kunde för att övertala allmogen att inrätta ambulatoriska roteskolor på det sätt, »att hvarje Rote antager en Skolmästare, och där Rotarna äro smärre, tvåanne förena sig om en». De i denna fråga förda protokollen visa, »att dessa anstalter, som, då frågan först väcktes, antogs med bifall och woro nära att bringas till verkställighet, sedermera ansågos med ökad owilja i den mån undervisningen wid den allmänna Sockneskolan förföll genom lärarens oseder och duglöshet». ¹³²⁾ Vingåkersbornas motstånd mot den för sin tid utmärkta skolorganisationen torde i främsta rummet ha

orsakats av deras motvilja mot Nording, som redan vid den tiden hunnit långt i förfall. Icke långt efter det Nording ankommit till Västra Vingåker, började hans sämre karaktärsegenskaper taga överhand. Redan under uppsalatiden torde han ha börjat att titta för djupt i glaset. Under stockholmsåren hade det ej blivit bättre; till en del får man väl tillskriva alkoholen skulden till realskolans i Stockholm upphörande och till fabriksföretagets konkurs. Att en präst tog sig för mycket till bästa, var vid denna tid dock ingen sällsynthet. Stora delar av folket var försupet, och det ledande prästerskapet föregick icke alltid med goda exempel. Bekant är ju, att riksdagsprästerskapets umgänge med spriten på Örebro riksdag 1810 lämnade åtskilligt övrigt att önska. Blom meddelar sålunda i ett brev till Leopold om festligheterna vid tronföljarvalet, att »libationerna gingo så friskt, att effekterna deraf mot aftonen och om natten ej böra beskrivas. Så i Högvördiga Ståndet et sic in ceteris». ¹³³⁾ Nording hade följaktligen lysande föredömen att peka på. I varje fall synes hans snart i Västra Vingåker ha utvecklats till alkoholist. Härtill har väl omplanteringen i den ovana lantliga miljön och den andliga isoleringen bidragit. Hagström anför ett uttalande om hans leverne under dessa år, vilket ger oss ett dystert drinkarporträtt: »Illa skötte han både sig själf och sina tjänster, strök omkring i bondgårdarna för trakterings skull», heter det. ¹³⁴⁾ För skolan kunde resultatet härav icke bli mer än ett. Föräldrarna togo så småningom sina barn från den, varför också dess

¹²⁹⁾ Kanslersgillet's handlingar, lägg: Om Underwisnings Anstalterna i Strengnäs Stift, 10:o »Skolnrättningen uti Västra Wingåker» (RA).

¹³⁰⁾ Frölén, F. A., a.a. sid. 166. Redan i flera av yttrandena med anledning av Kongl. Maj:ts kungörelse den 19 febr. 1768 rörande folkundervisningen, antydes en lösning av folkskolefrågan, som är nära befreundad med Garves sedermera framförda förslag.

¹³¹⁾ Berättelse om Westra Wingåkers Församlings Sockne Skola, dess Stiftelse och närvarande tillstånd, författad i enlighet med Kungl. Committéens för Uppfostrings- och Underwisningsanstalterne i Riket, Circulaires af den 3:dje April 1813. Uppfostringskommittéens av 1812 arkiv, konsistoriernas skrivelser: Strängnäs stift, sid. 339 (RA).

¹³²⁾ Berättelse om Westra Wingåkers Församlings Sockne Skola, sid. 340 (RA).

¹³³⁾ Handlingar ur Brinckmannska arkivet Bd II, sid. 330. Jfr: Enligt en memoarförfattare (Britelli, S., Stockholms Stor-Skola och Upsala Universitet vid 1800-talets början: Personhistorisk Tidskrift 1915, sid. 8) skall blivande biskop E. A. Almquist i Härnösand på kronprins Carl Johans förebräelse för spritbegär ha svarat: »Jag försäkrar . . . E. K. H. att jag blott varit full en enda gång i hela min lifstid, och det war den dag, då wi walde E. K. H. till thronföljare, men då war ÄrkeBiskopen fullare än jag». Nordings uppsalakamrater, bröderna Hacksell, råkade även illa ut för sin sprittörst.

¹³⁴⁾ Hagström, K. A., a.a. sid. 210.

verksamhet sålunda upphörde, och kyrkorådet måste städja en klockardräng, som ombesörjde de Nording åvilande klockarsysslorna. När Nording till sist började misshandla hustru och barn, väckte hans leverne en sådan allmän förargelse, att han blev anmäld för domkapitlet.¹³⁵⁾ Detta förordnade den 25 april 1809 prosten Vougt att med stöd av Kongl. brevet av den 21 aug. 1786 hålla undersökningsstämma om saken.¹³⁶⁾ Stämman hölls efter laga pålysning den 14 maj 1809, och dess protokoll anmäldes i konsistoriet på dess sammankomst den 24 maj. Av protokollet framgick, att hela församlingen enhälligt instämt i klagomålen över Nordings »dryckenskap och oordentliga uppförande». Vidare upplyste protokollet, att Nording icke brytt sig om att infinna sig vid stämman trots kallelse.¹³⁷⁾ Med anledning härav beslöt konsistoriet att inkalla Nording till förhör inför konsistorium till den 14 juni. Nämda dag infann Nording sig dock icke, trots att han mottagit stämning i laga ordning. Ej heller något meddelande om laga hinder hade han gittat insända. Konsistoriet beslöt då utfärda ny stämning på Nording till den 5 juli samt lät brev avgå till landshövdingeämbetet i Nyköping med begäran om handräckning, så att böter på 4 daler silvermynt uttoges av Nording för hans förfallolösa frånvaro, och med begäran, att nytt vite skulle föreläggas honom för den händelse han ånyo förfallolöst uteblev.¹³⁸⁾ Ej heller den 5 juli inställde sig Nording. Då något bevis om laga hinder icke heller denna gång företeddes, lät konsistoriet i brev till landshövdingeämbetet begära, att Nording skulle »genom dess lagliga åtgärd» hämtas till sammanträde den 26 juli.¹³⁹⁾ Emellertid ankom Nording till Strängnäs dagen efter konsistoriesammanträdet, och biskopen var då tillmötesgående nog att kalla konsistoriet till nytt sammanträde till den 7 juli. På biskopens fråga, varför han icke åttlytt kallelsen och infunnit sig i tillbörlig ordning, svarade Nording, att han genom sjukdom varit hindrad.¹⁴⁰⁾ Då han vidare nekade till flera av de i undersökningsstämmoprotokollet framförda anklagelserna, beslöt konsistoriet att hänvisa saken till undersökning inför världslig rätt. Med anledning härav begärde Nording, säkerligen på biskopens inrådan, att en vikarie skulle förordnas att tills vidare uppehålla hans tjänst. Konsistorium beslöt också att i brev till skoldirektionen uppmana denna att anställa en vikarie.¹⁴¹⁾ Under de närmast följande konsistoriesammanträdena förekom frågan om vikariatet flera gånger till behandling.¹⁴²⁾ Slutligen förordnades prästmannen Jacob Eric Leczinsky till vikarie för en tid av ett år,¹⁴³⁾ d. v. s. för den tid Nording suspenderats.

Då vikarien tillsattes, var Nording nämligen suspenderad från sin tjänst. Genom landshövdingeämbetets försorg hade laga rannsaking hållits med Nording inför Oppunda häradsrätt den 10 november 1809.

Sedan Nordings jävsyrkanden mot några av vittnena ogillats, fann rätten fullt utrett och klarlagt, att anklagelserna mot honom voro med verkliga förhållandena överensstämmande. Det fastslogs sålunda, att Nording under de senaste åren sällan eller aldrig varit nykter, att han ofta utfarit i svordomar och otidigheter, att han misshandlat sin hustru, att han i fyllan och villan hållit på att bränna upp sig själv och sitt hus etc. etc.¹⁴⁴⁾ Sedan häradsrättens protokoll i målet inkommit till domkapitlet, beslöt detta, att Nording skulle »på ett års tid från sin innehavande Beställning skiljd varda».¹⁴⁵⁾ Med beslutet anmälde både prostens Nisser och Västra Vingåkers skoldirektion missnöje; de hade önskat strängare straff, nämligen avsättning från tjänsten. Ur skolans synpunkt sett måste det ha syntts såsom en fördel, om genom Nordings avsättning platsen kunnat återbesättas med en ny energisk kraft.¹⁴⁶⁾ De inlämnade besvären ogillades emellertid av formella orsaker. Av någon anledning hade de klagandes besvärsskrivelser så försenats, att domen hunnit vinna laga kraft, och Kongl. Maj:ts resolution i ärendet

¹³⁵⁾ Det äldsta barnet var fött redan i Stockholm den 29/12 1802 och hade i dopet den 2 jan. 1803 fått namnet Carl David Georg. Faddrar voro moderns styvfader åldermannen David Schuster samt Nordings moder Margareta Elisabet Nording och syster Beata Nording: Katarina församlings dopbok 1779—1803, pag. 435 (SSA).

¹³⁶⁾ Anmälningsskrivelsen, undertecknad av prostens Nisser finnes bland Strängnäs konsistorii acta 1810: jan.—juni. Jfr Strängnäs domkapitels protokoll den 26 april 1809 § 8 (SDA).

¹³⁷⁾ Strängnäs domkapitels protokoll den 24 maj 1809 § 10 (SDA).

¹³⁸⁾ Strängnäs domkapitels protokoll den 14 juni 1809 § 9 (SDA).

¹³⁹⁾ Strängnäs domkapitels protokoll den 5 juli 1809 § 2 (SDA).

¹⁴⁰⁾ Av åtskilligt att döma hade Nording begivit sig från Västra Vingåker i god tid för att hinna fram till konsistoriets sammanträde men hade på någon gästgivargård under vägen supit sig fast, så att han kommit för sent. Det är detta han kallar för sjukdom.

¹⁴¹⁾ Strängnäs domkapitels protokoll den 7 juli 1809 § 1 (SDA).

¹⁴²⁾ Strängnäs domkapitels protokoll den 6 sept. § 8, den 11 okt. § 11, den 15 nov. § 5, den 21 dec. § 11 (SDA).

¹⁴³⁾ Strängnäs Stifts Tidningar nr 2, den 28 febr. 1810, sid. 5.

¹⁴⁴⁾ Häradsrättens protokoll finnes i avskrift bland konsistoriets acta för 1810 (SDA).

¹⁴⁵⁾ Strängnäs domkapitels protokoll den 4 januari 1810 § 9. Domen finns dessutom införd i domkapitlets Dombok 1801—1849. Domboksmål för år 1810 (SDA). Rättsgrunderna anföras utförligt på båda ställena. Uppgiften hos Hagström (l. c.), att Nording skulle ha blivit avsatt, är således vilseledande.

¹⁴⁶⁾ Skolans direktions utgjordes av greve Johan Henning Gyllenborg, kammarrherren friherre Gustaf Trolle-Bonde och prostens Sam. Conradsson Nisser. Jfr domkapitels protokoll den 21/2 1810 § 6, den 28/2 § 11, den 21/3 § 6, den 11/4 § 13 och den 18/4 § 17 (SDA).

fastställde därför konsistoriets beslut och dom, utan att rättsfrågan utsattes för någon ny realprövning.¹⁴⁷⁾

Under suspensionsåret uppehölls skolmästaretjänsten såsom nämnt av Leczinsky, varför skolan kom i gång igen från och med vårterminen 1810. Elevantalet var dock ringa. Under första terminen hade Leczinsky, som vid denna tid var mycket sjuklig, 20 elever, men under höstterminen sjönk lärjungeantalet till 12. Härtill kom dock ett flertal elever, som blott tidvis besökte skolan, och därför icke medräknades i den statistik, som upprättades i samband med examina vid terminernas slut.¹⁴⁸⁾ Redan den 7 september 1810 utnämndes Leczinsky till komminister i Österåker, och han avflyttade dit vid årets utgång.¹⁴⁹⁾

Trots att saken ordnats på för Nording förmånligaste sätt, måste dock domkapitlet gång på gång taga förnyad befattning med hans angelägenheter. I oktober 1810 insände sålunda prosten Nisser protokoll från en sockenstämma med församlingen, av vilket framgick, att Nording »stundom skall gifva anledning misstänka det han är til sina sinnen rubbad». Domkapitlet beordrade då prosten att gå i författning om att Nording finge den vård hans olyckliga belägenhet krävde.¹⁵⁰⁾ Den 7 november samma år fick sig konsistorium tillsänt ett av Nording skrivet aktstycke, som tycktes bevisa hans svagsinhet. Biskop och konsistoriales nöjde sig denna gång med att hänvisa till sitt senast gjorda uttalande.¹⁵¹⁾ Med 1811 års ingång återinträdde Nording i sin lärartjänst. Skoldirektionen skulle visserligen, såsom framgår av det anförda, ha kunnat få honom sjukförklarad, om man haft någon vikarie att sätta i skolan, men då man misslyckades i sina strävanden att få någon, som ville åtaga sig undervisningen för halva lönen — den andra hälften skulle ha tillfallit Nording såsom sjukavlöning — så kunde man blott stillatigande åse, att Nording återtog tjänsten, trots det att han uppenbarligen led av delirium tremens. Om resultatet härav för skolan berättar en rapport till 1812 års uppfostringskommitté. Läraren följde, sades det »sin gamla smak, då han äger penningar, eller tillfällen yppas; för oordentlighet i tjensten kan han ej tilltalas, thy han äger icke förtroende, sålunda icke eller några lärjungar. — Imedlertid gör han intet, njuter sin lön, och kan i kraft af sin fullmakt ej afsättas.»¹⁵²⁾ Man hade följaktligen återigen en skola med relativt välavlönad lärare men utan lärjungar.

Sedan man under sommaren 1811 lyckats leda i bevis, att Nording »efven oftast anfölls af vansinnighet», blev under höstterminen 1811 en vikarie förordnad att uppehålla tjänsten. Skolstyrelsen kallade interimsviis en roteskolmästare till vikarie, och denna anordning sanktionerades sedermera av domkapitlet, då man officiellt förordade »Rotescholmästaren Ol. Ihrmark, att, under Ordinarii sjuklighet, Schol-

mästaretjensten i W. Wingåkers Församling tills vidare bestrida».¹⁵³⁾ Under vårterminen 1812 gjorde Nording ett försök att få återtaga utövandet av lärartjänsten, men församlingen och skoldirektionen sökte avstyra försöket, i det de förklarade honom alldeles oskicklig att vara lärare och menade att det skulle vara bäst, om »Nording blef på Länets Hospital intagen och dess tienst ledig förklarad».¹⁵⁴⁾ Sistnämnda förslag lät konsistoriet utan vidare förfalla. Vikarien Ihrmark, som troligen blev utsatt för Nordings trakasserier, ansåg sig icke i längden kunna »bärga sig af halfva lönen, under det Ordinarius tjenstledig och fri för alt besvär och ansvar, hade den andra hälften i behåll».¹⁵⁵⁾ Han avgick därför, och då ny vikarie icke kunde anskaffas, återtog Nording sin tjänst ånyo med samma sorgliga resultat för skolan såsom följd. I slutet av året inlämnade Nordings hustru genom pastor Wulf en begäran att till understöd för sig och makarnas tvenne barn få upp-bära någon andel av skolmästarelönen, vilken begäran konsistoriet remitterade till Nording för yttrande.¹⁵⁶⁾ Nording förklarade härtill, att han icke ville avstå någon del av sin lön åt hustru och barn. Hustrun hade enligt hans mening förlupit honom, och han begärde därför att bliva skild från henne.¹⁵⁷⁾ För övrigt ansåg han sig vid denna tid såsom återställd från sin »sjukdom». Förutom av det nyssnämnda försöket att återtaga lärartjänsten framgår detta av det förhållandet, att han anmälde sig såsom sökande till ledigförklarade lärartjänster på andra

¹⁴⁷⁾ Den Kongl. resolutionen av den 28 sept. 1810 är avtryckt i Strengnäs Stifts Tidningar nr 2, den 28/2 1811, sid. 6 f.

¹⁴⁸⁾ Berättelse om Westra Wingåkers Församlings Sockne Skola etc., sid. 337 (RA).

¹⁴⁹⁾ Strengnäs Stifts Tidningar nr 9 den 29 september 1810. Fröléns uppgift (a.a. sid. 170) att vikariatet uppehållits av Leczinsky ända till 1815 är sålunda oriktig.

¹⁵⁰⁾ Konsistorii protokoll den 24 okt. 1810 § 6 (SDA). Hagström (l. c.) meddelar, att anmälan om sinnesrubningen gjorts den 7/9 1810, och att man vid årets slut beslutat inlösa Nording på hospital. Beslutet genomfördes dock icke.

¹⁵¹⁾ Konsistorii protokoll den 7 nov. 1810 § 11 (SDA). Ej långt därefter blev prosten Nisser själv sjuk och pastoralvården inom församlingen övertogs av pastorsadjunkten J. D. Wulf. Jfr Strengnäs Stifts Tidningar 1811 nr 2 den 28 febr. sid. 5 f.

¹⁵²⁾ Berättelse om Westra Wingåkers Församlings Sockne Skola etc., sid. 338 (RA).

¹⁵³⁾ Strengnäs Stifts Tidningar 1811 den 31 okt. nr 10.

¹⁵⁴⁾ Konsistorii protokoll den 10 juni 1812 § 6 (SDA).

¹⁵⁵⁾ Berättelse om Westra Wingåkers Församlings Sockne Skola etc., sid. 338 (RA).

¹⁵⁶⁾ Konsistorii protokoll den 9 dec. 1812 § 20 (SDA).

¹⁵⁷⁾ Konsistorii protokoll den 27 januari 1813 § 10 (SDA).

orter. Sålunda anmälde han sig till den lediga tjänsten såsom »Pädagog» vid skolan i Askersund 1813 och 1814.¹⁵⁸⁾

Sistnämnda år ställde Nording stiftsstyrelsen inför en penibel situation. Han begärde nämligen ett års tjänstledighet från lärartjänsten och motiverade ansökan med att han under tiden ville öva sig i »prästämbetet».¹⁵⁹⁾ Konsistoriet beviljade omedelbart tjänstledighetsansökan och förordnade Nordings blivande efterträdare Erik Åkerstein till vikarie från den 1 maj.¹⁶⁰⁾ Något missiv till prästerlig tjänst erhöll Nording emellertid av naturliga skäl icke.¹⁶¹⁾ För att emellertid tvinga domkapitlet att ge honom en prästerlig befattning begärde Nording då avsked från lärarbefattningen i Västra Vingåker. Att avslå en dylik ansökan, så länge Nording var rättskapabel, hade ju konsistoriet ingen rätt till, om det ej satte sig till förmyndare för honom, men å andra sidan var det klart, att Nording stode helt utan existensmedel, om han ej hade sin lärarlön att leva på, varför konsistoriet, enligt vad Nording räknade med, skulle bli tvunget att ge honom ett prästförordnande någonstades i stiftet. Nordings ansökan kom upp inför konsistoriet den 28 september men bordlades då och realbehandlades först vid sammankomsten den 5 oktober.¹⁶²⁾ Konsistoriet avtog då Nordings avskedsansökan, men eftersom lagligheten av ett dylikt förfarande kunde ifrågasättas, tog biskop Tingstadius ansvaret på sig i ett särskilt dictamen till protokollet, i vilket han förklarade, att skälet till avslaget var, att Nording skulle bli ställd utan existensmedel både för sig själv, hustrun och barnen, om hans ansökning beviljades. Det vore nämligen, förklarade biskopen, långt ifrån klart, om sökanden verkligen »vore vid så full sinnesstyrka, att han kunde få någon prästerlig befattning». Detta var emellertid Nordings sista bedrift. Några dagar senare tillhörde han ej längre de levandes antal. Han avled i sitt 43 levnadsår den 11 oktober 1814.¹⁶³⁾

Kap. VI. Nordings insats i den pedagogiska utvecklingen.

Nordings öde är djupt tragiskt. Rikt andligen utrustad, som han tydligen varit, och livligt intresserad av undervisningsproblemen var han liksom kallad att göra en stor insats i den just då pågående omvandlingen av rikets undervisningsväsen. Hans främsta insats i undervisningsdebatten blev nu hans realskoleförsök 1801—1804. Genom det visserligen icke alldeles konsekventa ämneslärarsystem, som han där införde, blev han en av pionjärerna för klasslärarsystemets avskaffande vid läroverken i vårt land. Den realskoletyp, som hans skola representerade, hade visserligen haft föregångare i den ovan nämnda Stridsbergska skolan, i någon mån även i Brändströmska elementar-

skolan i Gävle, i Fribyggarrordens lyceum och flera andra skolor, men ifråga om valfrihet för eleverna och kursernas elasticitet intog den Nordingska skolan en tämligen enastående plats. Att skolan motsvarade ett starkt behov i huvudstaden, framgår icke blott av den framgång, den åtminstone till en början hade, utan även av det förhållandet, att icke blott Jakobs skola under 1780-talet kompletterat sig med ett slags realavdelning,¹⁶⁴⁾ utan även Storskolan år 1789 infört ett flertal realia, särskilt moderna språk, på sitt program för att något så när motsvara tidens krav.¹⁶⁵⁾ Även för den kommande utvecklingen synes den Nordingska skolan ha kommit att spela en viss roll. Samme Silverstolpe, i vars boklåda Nording haft prospektet om sin skola utlagt till allmänhetens begrundande, utarbetade och inlämnade 1802 till kanslersgillet ett utförligt förslag till skolväsendets omorganisation, ett förslag, som fick särskild betydelse därför att förslagsställaren sedermera i 1812 års uppfostringskommitté kunde effektivt propagera för sina idéer.¹⁶⁶⁾ Åtskilligt i förslaget tyder på att Silverstolpe noga studerat Nordings skolskapelse. Genom de talrika meddelandena till pressen hade Nording f. ö. gjort sina idéer bekanta i vida kretsar, och man torde därför kunna antaga, att de likheter Nordings skolorganisation erbjuder med O. C. Wählin's projekt av 1804 till en nationalskola för Sveriges ungdom åtminstone till någon del beror på att

¹⁵⁸⁾ Vid utnämningen den 17 mars 1813 förbigicks Nording, och skolmästaren i Kungsör J. P. Bergquist förordnades till innehavare av tjänsten. Då samma tjänst följande år åter blev ledig, anmälde sig Nording ånyo men med lika liten framgång. Denna gång utnämndes skolmästaren i Hardemo A. W. Gellerstedt. Jfr Strengnäs Stifts Tidningar 1813 nr 3 den 31 mars och 1814 nr 5 den 31 maj.

¹⁵⁹⁾ Konsistorii protokoll den 4 maj 1814 § 8 (SDA).

¹⁶⁰⁾ Jfr Hagström, K. A., a.a. sid. 207 f. Fullmakt på tjänsten såsom ordinarie efterträdare till Nording erhöll Åkerstein den 18 februari 1815. Se Strengnäs Stifts Tidningar 1815 nr 3 den 31 mars.

¹⁶¹⁾ Konsistorii protokoll den 25 maj 1814 § 8 (SDA).

¹⁶²⁾ Konsistorii protokoll den 28 september 1814 § 6 och den 5 oktober § 20 (SDA).

¹⁶³⁾ Blott ungefär en vecka senare följdes han av sin prästerlige förman, prosten Samuel Conradsson Nisser, som dog den 18 i samma månad vid 54 års ålder. Se Strengnäs Stifts Tidningar 1814 nr 10 den 31 oktober, sid. 37.

¹⁶⁴⁾ Jfr ÅSU vol. 58, sid. 290 ff.

¹⁶⁵⁾ Jfr Wiberg, A., Johan Carl Höjer. En gustaviansk reformpedagog, Stockholm 1942, sid. 39 ff.

¹⁶⁶⁾ Silverstolpe, G. A., Utkast til en Afhandling om Uppfostringsverk: Kanslersgillet's handlingar vol. XIII (RA). Även Silverstolpe grundade såsom ovan antytts ett slags internatrealskola 1802 under påverkan av uppfostringsidéer liknande dem, som voro vägledande för Nording.

den sistnämnde tagit intryck av den förre.¹⁶⁷⁾ Läger man härtill att behovet av en realskola efter den Nordingska skolans nedläggande visade sig så stort i huvudstaden, att det framkallade nya realskoleplaner, främst de Broocmanska, vilka egentligen blott voro en närmare ehuru självständig bearbetning och utvidgning av tidigare planer i samma riktning, så finner man, att Nordings skola utgör ett viktigt och intressant led i vår undervisningshistoria.¹⁶⁸⁾

Även myndigheterna synas ha ställt sig relativt välvilliga till Nording och hans skola, och förutsättningar funnos för att vinna deras verk samma stöd. Detta visas framför allt av det välvilliga mottagande, som kom Broocmans realskoleplan till del 1806, alltså redan strax efter den Nordingska skolans nedläggande, och av de i 1807 års skolordning sanktionerade bestämmelser, som möjliggjorde upprättandet av ett slags real bildningslinje vid läroverken. Genom sin ansökan om rektors titel m. m. bringade Nording linjedelningsproblemet till diskussion och därmed aktualitet hos de avgörande myndigheterna. Inom kanslersgillet blev denna fråga en av de mest omdebatterade alltifrån 1804 fram till läroverksstadgans utfärdande 1807. Nording har sålunda med sitt initiativ även här spelat en viktig roll.

Felet med Nording var tydligen det, att han saknade fasthet, viljestyrka och uthållighet. Han torde till en början ha varit en utmärkt pedagog, en förträfflig undervisare och en god organisatör. Det sistnämnda framgår icke minst av det projekt han tillsammans med kyrkoherde Nisser utarbetade under tiden i Västra Vingåker, och i vilket i viss mån idéer föregripas, som sedan nådde stor ryktbarhet genom sådana män som Uno Cygnæus och Thorsten Rudenschöld.¹⁶⁹⁾ Svagheterna i Nordings karaktär skärptes emellertid på ett högst olyckligt sätt av hans brännvinsbegär.¹⁷⁰⁾ Troligen redan under uppsalaåren förvärvade han lusten att tillbringa sin tid vid glasens klang i glada vänners lag, och detta begär bringade tidigt hans ekonomi i oreda och gjorde honom slutligen till den ömkansvärda alkoholist, han under större delen av sin vingåkersvistelse var. Trots det att Nording med sin begävnig borde ha kunnat uträtta mycket mer än vad nu blev

¹⁶⁷⁾ Wählin, O. C., Om Svenska National Scholor: Kanslersgillet's handlingar vol. XIII (RA). Förslaget trycktes sedermera anonymt i Stockholm 1809 och finnes cmtryckt i ASU vol. 45—46, sid. 101 ff. Wählins förslag uppmärksammades redan av Karl Nordlund i hans Översikt av de svenska gymnasiernas historia intill år 1820 med särskild hänsyn till linjedelningsproblemet (Stockholm 1914, sid. 47) och togs upp till diskussion även av O. Th. Sjöfors i hans avhandling Kanslärsgillet och 1807 års skolordning (Karlskrona 1919, sid. 95). Ingendera av dem synes dock ha haft kännedom om att Wählins förslag blivit tryckt. Trots denna diskussion, som klarlagt både tiden då skriften tillkommit och vem författaren var, skrev Greta

fallet, var dock hans insats stor nog att berättiga honom till en bemärkt plats i vår undervisnings historia. Bland pionjärerna för en bättre realbildning, sådana som Thenstedt, Stridsberg, Brändström, Silverstolpe, Broocman m. fl. har Nording sin plats given. Om ovanstående anteckningar kunnat bidra till att klarlägga detta faktum, så ha de fyllt sin uppgift.¹⁷¹⁾

Hedin om skriften, att den utkom »Redan 1809», och att författaren var anonym (Hedin, Greta, Manhemsförbundet, Göteborg 1928, sid. 21). I en uppsats om Broocmans realskoleförslag av år 1806 uppvisades därpå 1939, att Wählins förslag av 1804 och skriften av 1809 voro identiska (Wiberg, A., Carl Ulric Broocmans projekterade realskola i Stockholm 1806, sid. 18), men oaktat detta och trots publiceringen i ASU 45—46 kallar ännu 1942 en författare i samlingsverket Svenska folkskolans historia Bd II (Stockholm 1942, sid. 12) det Wählinska förslaget för anonymt och anser att det framlagts först 1809! Uppenbart är det litteraturhistorikernas övertro på det Hedinska arbetets förträfflighet, som här går igen. Denna punkt är tyvärr icke den enda, där det Hedinska verket visar bristfälligheter i undervisningshistoriskt avseende.

¹⁶⁸⁾ Jfr Wiberg, A., Carl Ulric Broocmans projekterade realskola i Stockholm 1806: Ped. Tidskrift 1939, sid. 5 ff.

¹⁶⁹⁾ Det förhållandet att en roteskolmästare fanns till hands att vikariera för Nording visar, att planen att indela församlingen i skolrotar med var sin roteskolmästare åtminstone delvis gått i verkställighet. Jfr Frölén, F. A., a.a. sid. 166.

¹⁷⁰⁾ Jfr Norges kanske främste pedagog, F. M. Bugge, gick under genom samma olycksöde som Nording. Se t. ex. ASU vol. 63, sid. 161—163, 275—276.

¹⁷¹⁾ En viss tvekan att trycka denna undersökning har övervunnits dels på grund av att Nording är en av banbrytarna för en real bildningslinje inom skolans värld i vårt land, dels på grund av att hans gestalt bör ses i samband med den miljö, i vilken han levde, dels på grund av att denna miljö ger ett ypperligt tvärsnitt av den tidens borgerliga Sverige i dess vardag och id. Uppsalaåren och Vingåkers-tiden har jag här behandlat under en viss utförlighet för att belysa vår kulturnivå vid denna tid. De dåtida studenternas förhållanden och studier samt skolmästarnas arbete och strävanden äro nämligen ganska bortglömda kapitel i vår bildningshistoria. Härtill kommer, att jag velat ge en riktigare bild av Nording än den man får av K. A. Hagströms framställning i Strängnäs stifts herdaminne, som förbisett, att mannen hade en del berömliga gärningar på sin creditsida.

Här vill jag till slut framföra ett tack till Allmänna barnhuset för att det lämnat mig tillstånd att genomse de handlingar i dess arkiv, som ha samband med Nordings ansökan till lärartjänsten därstädes. Ett tack vill jag även rikta till dövsstumlärare Ernst Nylander, som haft vänligheten ställa till mitt förfogande några kungörelser rörande Nordings skola, som han antecknat ur tidningen Dagligt Allehanda. För en mängd påpekanden står förf. även i tacksamhetsskuld till lektor B. Rud. Hall.

BILAGOR:

till N. Nilssons avhandling om Modéer

i ÅSU 64 s. 43—44.

Stadgeförslag av Sällskapet för allm. medb. kunskaper.

UTKAST TIL REGLOR FÖR SOKNE-SKOLAR.

Et godt Beråd och välbetänt Mod,
The äro i alla Saker god.

Psalm. N:o 226.

1 STYCKET.

Efterrättelse för Skolemästaren.¹⁾

1. På de Tider som nedantil blifva nämnde, kommer Skolemästaren at undervisa menige Mans barn uti N. N. Sogn, alt efter deras Ålder och Begrepp, nämligen: at väl kunna läsa tryckt Skrift, först med så kallade Svenska, och sedermera med Latinska Bokstäfver.

2. Han lär Barnen at skrifva, så väl med Svenska som Latinska Bokstäfver, hvartil Sällskapet för Allmänne Medborgerlige Kunskaper vill bestå nödigt antal Föreskrifter.

3. Uti Christendomens undervisande, följer han D. *Luthers* lilla Cateches. Derunder, äfven som vid alle tjenlige Tilfällen, söker han at öfvertyga Ungdomen, at ingen är lyckligare, än en Gudfruktig, förständig och flitig Landtman.

4. Näst derintil är af högsta Angelägenhet, at underrätta Ungdomen uti Räkande, åtminstone hvad de så kallade quatuor species i hela Tal beträffar, samt at sluta en liten Hushålls-Räkning.

5. Lika angelägit blifver det ock, at undervisa uti de förste Kunskaper om Fäderneslandet, så väl som i Landthushållningen; til hvilket alt förenämde Sällskap vill meddela et Utkast.

6. All Undervisning bör ske med Saktmod och Lämpa, och aldrig något det minsta Kropps-Straff brukas, utan at flera Varningar och

derefter någre Vanhedrings-Tilställningar förgäfves föregått, såsom til Exempel at förvisas en eller flera Timar utur Skolan och Kameraternes Sällskap: at blifva förlustig sin Frukost, och mera dylikt.

7. Undervisningen sker Rotevis, der Skolemästaren infinner sig efter den Ordning och det Antal af Dagar, som Kyrkoherden med Soknemännen utstaka. Undervisnings-Året fördelas hufvudsakeligen i Två Delar, nämligen Januarius, Februarius, Mars, och October, November, December, då i alt hvad föreskrifvit är blifver undervisadt, undantagande uti Landthushållningen.

April, Maj, Julius och Augustus äro Frimånader, men uti Junii gör Skolemästaren et Besök kring alla Rotar, at förhöra de Barnen gifna Läxor, och föreskrifva dem nya til infallande vanliga Läsningstiden. Förmämligast är det ock nu under detta Besök i Junii Månad, som Skolemästaren gifver undervisning uti Landthushållningen, och hvartil han gifvit den dertil skickelige Ungdomen synnerlig Anledning, at efterse och öfverväga under de två föregående Frimånader.

8. Til utrönande så af Ungdomens som Skolemästarens Flit, anställles årligen, vid Mars Månads Slut, et Förhör af Kyrkoherden i närvaro af Sognens Äldste. Den af Ungdomen, en af hvardera Könet, som utmärker sig genom den största Skickeligheten, icke uti en blott Utanläsning, utan i visad Flit och Eftertanka: erhåller til sin och andres Upmuntring, af förbemälte Sällskap en tjenlig Bok såsom Belöning, sedan en kårt Berättelse om detta allmänna Förhör och Inrättningens goda Bestånd til Sällskapet blifvit insänd af Kyrkoherden.

9. Då Skolemästare skall antagas, förhålles dermed såsom vid Prästeval, och Consistorium meddelar Fullmagt.

2 STYCKET.

Om Skolemästarens Utkomst.

1. Under samma säkerhet och Förvaltning som Kyrkans Medel, och utan at någonsin skingras ifrån Stället, skänker meranämde Sällskap til N. N. Sogn en Summa af Et Hundrade R:dlr, ej allenast at tjena såsom en beständig Läne-Cassa för Sognens Allmoge i smärre Poster,

¹⁾ Det torde näppeligen behövas at erindra det denna Efterrättelse är skriven för Personer egenteligen, som icke kunna fatta högre Ämnen. Utgifningen af detta Utkast sker nu i den välmenta Afsikt, at häröfver erhålla de Påminnelser, som någon tänkande Medborgare skulle behaga insända.

som ej öfverstiga Fem R:dlr, utan ock at Räntan deraf Sex för hundra- de tilkommer Skolemästaren såsom en viss Lön.²⁾

2. På tjenligt Ställe, och så mycket möjligt är midt uti Soknen, up- bygga dess Innevånare för Skolemästaren et Boställe efter den Anled- ning, som i Hushållnings Journalen för Augustus År 1779, eller Julius och Aug. År 1793 upgifven är; och meddela där bredevid åtminstone et halft Tunneland Jord til Plantering.

3. Fördelt efter Hemmantalet eller någon tjenligare Grund, består Soknen Skolemästaren: 5 Tunnor, Hälften Råg och Hälften Korn, 2 Fjerdingsar Ärtor, 4 L:pd torrt Kött: 1 L:pd Fläsk, 1 L:pd Smör, 5 M:kr Ost, 1 L:pd Salt och 6 M:kr Humle, Bete och Foder för en Ko och fyra Får, samt nödig Vedbrand. Är han gift, njuter han dubbelt af anförda Matpersedlar, och då är hans Hustru skyldig at undervisa Flickebarnen i de Sysslor som Qvinnokönet tilhöra och Barnens Föräldrar vilja henne ålita, emot en billig Öfverenskommelse.

4. Så länge Skolemästaren är på Roten at undervisa, njuter han hvad Huset förmår til Underhåll fritt. För hvarje Barn han underviser hele Årgången, undfår han Fyra Skillingar om Våren och Fyra om Hösten: hälften mindre af de Föräldrar som äro i knappare Villkår, men af dem som äro fattige får han intet. Med två allmänne Collecter på tjenlige Tider om Året, vill Soknen äfven upmuntra Skolemästaren.

5. Vill någon hafva sine Barn äfven under Frimånaderne under- viste, erhåller Skolemästaren därföre särskildt Förnöjelse efter Öfver- enskommande: och kan han då därjemte underrätta om Handläggningen vid Träd- och annan Plantering; äfven uti någon Handaslöjd, eller hvad annat han förstår och Barnen hafva Böjelse til.

6. De Hemman, som så nära i angränsande Soknar tilligga, at Bar- nen derifrån kunna den allmänna enskilda Undervisningen bivista, måge likaledes deraf sig begagna, och med Skolemästaren i anseende til Förnöjandet öfverenskomma.

²⁾ En hederlig Medborgare har redan inlemnadt berörde Summa til Sällskapet, som med möjligaste skyndsamhet skall befordra Värkställigheten; äfwen som vidare då förmögne och villige Medborgare på lika Sätt behaga Sällskapet under- stödja. Kan nämnda Summa något ökas, upfylles en så god Afsickt och Sällskapets Önskan så mycket mera.

Anledning

För

Socken-Skolmästare

Til deras angelägna Sysslas berömliga Förvaltande.

Är någon satt at underwisa,
så beflite han sig theruti.

Rom. 12: 7.

I. STYCKET.

Om Bön och Ordning.

1.

At göra det som är Godt, Rätt, och så mycket möjligt är Fullkom- ligt: det är alla Människjors Skyldighet och Fördel. Detta bör en Lärare alltid påminna sig, och ofta säga och förklara det för sina Lärjungar. Och då hwar och en alltid söker at eftersträfwa berörde tre Ändamål, kan man ock alltid, både inför Gud och Människjor, wara oförfärad, fri, glad, qwick och lefwande (1 Petr. 3: 14); hwartil Skolmästaren äfwen bör upmuntra sina Lärjungar dageligen och stundeligen.

Gör wäl och rätt mot hwarje Man
Och lät dig ej förskräckas;
Ty wet, om Ondskan segra kan,
Skall dock dess Wälde stäckas:
Dess Låf ej ware ditt Begär,
Men se hwartil du kallad är
Och hwad ditt Samwet bjuder.

2.

Bönen som göres til Gud, den Allrafullkomligaste, Högste, Wisaste och Barmhertigaste: bör wara kårt, men högst upmärksam och andäck- tig. Gud, Frälsare och Helige Ande få aldrig nämnas när och hwar som

hälst, utan med en oträlaktig och tröstfull Bugning, hwilken Barnen erindras at äfwen derwid göra ända til och med i Enrum.

Du Högste Herre Gud, du Konung öfwer alla,
Du Fader öfwer alt, som sig kan Fader kalla!
Ej under Solens Krets, ej öfwer, finner man
Den som Dit helga namn nog värdigt nämna kan.

3.

Med Bön börjas och slutas Mornar och Aftnar, eller när Barnen ankomma och bortgå, då stående sjunges en Vers utur Psalmboken: Fader vår och 2 til 3 Böner tillika med Wälsignelsen föreläsas tydeligen, långsamt och eftertryckeligen wäxelwis af Barnen knäböjde. Wid Middagen eller då Föremiddags läsning uphör, läses stående på samma Sätt en Bön til och från Bords, eller sjunges en Vers af någon Måltids-Psalms til Ombyte. Om Sångens Ordentlighet underrättas Barnen så mycket som Skolmästaren wet: och den består ej i någon Konst at kunna mycket skrifa, som är föga helsosamt för Lungorna, och än mindre för Hufwud och Öron; minst instämmande med en sannskyldig Andackt.

4.

Efter Morgonbönen läsas 2 til 3 Verser utur Bibeln, på förberörde Sätt och Barnen stående: hwar Vers uprepas af Skolmästaren til sit Innehåll och förklaras. Capitel til denna Läsning wäljas af 1 Mosis Bok, Davids Psalmer*), Salomos Ordspråk, Syrachs Bok och Evangelisterne. Om Lördags-Föremiddagen läses och förklaras på lika Sätt påföljande Dagens Evangelium. All Bibel-Läsning sker endast af och för den mera för sig komna Ungdomen eller så kallade öfra Afdelningen, hwarom vidare nedan förmäles.

5.

Skolmästaren efterser sedermera huruwida hwart och et af Barnen är rendt och snyggt, samt meddelar derom goda Föreställningar. Han gifwer dem första Läran, låter dem sätta sig, och förmanar dem til otwungen Sedighet och Anständighet, Upmärksamhet och Flit, som medföra de oskattbaraste Fördelar. — Til undwikande af mycket Sittande, som i synnerhet för Barn är skadeligt, må de wid öfwerläsningar, efter eget behag, stå eller sitta. All öfwerläsning bör ske i största Tysthet, och ända til det minsta Stoj wara förbjudit.

*) Undantagande Botpsalmerne och flere dylike, hwilke allenast höra til en stadgad Alder. Äfwen kunna andre för Barn mindre tjenlige Ställen förbigås, såsom angående Lot och hans Döttrar, Sicheu och Dina, m. m. s.

6.

Barnen anwisas sine Säten och Rum därå, efter Kön och Framsteg: Flickorna på ena Sidan och Gossarna på den andra. Hwardera Sidan fördelas uti twänne Afdelningar: til den första höra de som mera äro i Kunskap för sig komne, och til den andra de som mindre Kunskap äga; uti hwarje Afdelning sitta de nederst som äro minst kunnige.

I flere Afseender synes det likwäl wara tjenligast, at Läsningen sker särskildt för hwardera Afdelningen. Til Exempel öfra Afdelningen infinner sig Förmiddagen klockan 7, och läser til kl. 9, då kommer nedre Afdelningen, och läser til kl. 11. — Eftermiddagen läser nedra Afdelningen från kl. 1 til 2, och öfra Afdelningen från kl. 2 til 4. De öfriga Timar äro dels til Påseende af gifwen Läxa, dels til Frihet, och dels til Föräldrarnas Tjenst.

II STYCKET.

Om Underwisningen i Läsande och Skrifwande, m. m.

1.

Innanläsningen bör ske med lagom hög Röst, som något sänkes eller höjes där Märkligheten af Orden sådant fordrar; med lagom Långsamhet bör den äfwen ske, at Upmärksamheten kan åtfölja Ordens Wigt och Meningens Förstånd, hwilket blifwer än klarare, då den tilbörliga Hwilan wid Skiljeteknen såsom Strek (Comma), Dubbelprick (Colon) o. s. w. i aktagas. Til så mycket mera winnande häraf, bör hwarje Läxa af Skolmästaren först föreläsas och Lärjungarne noga efterse och efterhöra. Wid Utanläsningen wänjes man således at blifwa lika tydelig.

2.

Det är nödigt at Budorden, Salighets-Artiklarne, och nödige Böner, läras at så wäl förstå som bokstafweligen läsa utantil. Men all annan Läsning bör helst ske innantil med den Upmärksamhet, at hufwudsake-liga Innehållet lägges på Minnet, så at Lärjungen utan Bok både kan berätta det, och äfwen swara på de Frågor som Skolmästaren i Anledning deraf gör honom.

3.

Förmiddagen användes til Läsande och Räknande, i den Afsikt nästföregående 2:dre Punkt förmår. Första Timan om Eftermiddagen anslås til en sådan Innanläsning, så med Svensk som Latinsk Styl, på Sätt som 1 Punkten föreskrifwer: de öfriga Timmar nyttjas dels til skrifwande med Latinsk Styl, dels til Underwisning i de Slöjder och Kropps-öfningar, som Tilfället medgifwer.

4.

Men Onsdags- och Lördags-eftermiddagen användes än den ena för Trägårdsskötseln, och Fiskeri om sådant finnes; i sistnämnde Händelse eller där tjenlige större Watten finnas, bör Skolmästaren då och då äfwen med all Försigtighet öfwa Ungdomen at simma, som bidrager både til Helsan, och jämwäl förekommer Drunkning wid händande olycklige Tilfällen. Än användes den andra Onsdags- eller Lördags-eftermiddagen til mer och mindre af Ägornas genomwandrande samt Naturens och Hushållningens betraktande. Detta består ej allenast i at därtill rätt och slätt bruka sine Fötter eller blott utwärtens Sinnen, utan ock at derwid använda all Eftertanka.

Til Exempel: wid Betraktelsen af Landtbruket i allmänhet, öfwer-tygas man at intet är sällare, särdeles då man har egen Jord: ty man gläder sig stundeligen öfwer sit Arbete, och ännu mer då man inom några Weckor kan hämta Skörd deraf, i stället för at man wid de fleste andre Ämbeten och Sysslor måste stå under andras Befallningar och Nycker, samt swettas i många År, innan man kan hinna til at njuta någon Frukt deraf.

Wid Landtbruket i synnerhet anmärkes: om Ägorna äro wäl eller illa stängda, om Grindar så wäl som annan Byggnad äro wäl eller illa gjorda, om Åkern är wäl eller illa stenröjd samt dikad och körd, om Ängar och Beteshagar äro wäl eller illa anlagda och rödjade o. s. w., hwarwid alltid märkes Flit eller Försummelse, Nyttja eller Skada, och gifwes Upmuntring eller Warning.

Beträffande Naturen och Växternes betraktande, föreställes den märkeliga Oliktet både til Antal och Utseende som är dem imellan: den Härlighet och Prakt som råder i anseende til Färg och Lukt: den Konst som är i Skapnaden af Växtens Delar, såsom Rötter, Stjolk, Blader och Blomma, i anseende til Utkrusning, Hår, Taggar o. s. w.; ändteligen omtalas och den Nyttja af Växterne, som kan wara Skolmästaren bekant, så i anseende til Kreatur som Människjor: och förgätes icke wid alt detta Skaparens Wishet, Storhet, Godhet och allestädes och i alt närwarande Werksamhet. Och så vidare i anseende til alt annat som förekommer, ware sig Jord, Berg eller Watten.

Af Naturens betraktande, gifwas äfwen förträffeliga Anledningar til Sedolärans föreställande och inplantande: huru krypande framasar sig ej Masken, och huru uprätt går icke Människjan? Huru glad och driftig är icke Hunden, och huru sorgset och försagdt är icke Fåret? Huru snabb är icke Hästen, och huru trög är ej Oxen? Huru idogt är icke Biet, och huru lättjefullt är icke Swinet? Huru renlig är icke Fogeln, och huru smutsig är icke Grodan? Huru stadig är icke Klippan, och huru föränderligt är icke Wädret? o. s. w. — Igenom alt föregående,

och wid alle tjenlige Tilfällen, bör Ungdomen öfwer-tygas, at ingen är lyckligare än en Gudfruktig, förståndig och flitig Landtman!

5.

Uti Christendomens Underwisande följer Skolmästaren D. Luthers lilla Cateches, med Utläggningen deröfwer, hwilken han under Samtal bibringar Ungdomen, Den widsträcktare Christendoms-kunskapen lemnas til Soknens Prästerskap, så wida Skolmästaren icke dertil af någre särskildt anmodas mot Wedergällning, eller Sokne-Skolan af någon är grundad med det Wilkår at Skolmästaren äfwen bör underwisa i samme högre Kunskap.

6.

I de öfrige Kunskaper, såsom Sedoläran, Swenska Historien och Geographien samt Landthushållningen med flere nyttige Kunskaper som Skolmästaren kan meddela, går han så långt som Tilfället medgifwer: och nyttjar han dertil de Läroböcker som det Medborgerlige Sällskapet utgifwit eller utgifwandes warder, äfwen som andre gode Böcker, dem han sig kan förskaffa, eller bemälte Sällskap til Skolan kunde skänka.

Ungdomen fattar lätt Geographien, om Skolmästaren först talar om dess Sockens Läge och Form til Längd, Bredd och Angränsande: huru kyrkan ligger midt i Soknen eller til någon Sida: huru den och den Byen är belägen til wäster eller öster från Kyrkan: huru den Strömen eller Än kommer från den Socken och löper förbi den och den Byen eller Gården, o. s. w. Kan Skolmästaren hafwa en ritad Charta öfwer Soknen, at derpå alt sådant m. m. än närmare utwisa: så wore det fullkomligt nyttigt.

7.

Wid Underwisningen uti Skrifwande, gifwer Skolmästaren all Under rättelse om et noga ögnemått och Handlag, nämligen om hwarje Bokstafs Daning, om Strekarnes jämngående, om Bokstafwernes förening til Ord, om Ordens Afstånd, om Radernes Råthet och jämngående Skilnad. Endast den Latinska Stylen bör nyttjas i Skrifwande: men deremot bör Ynglingen lära sig at med Färdighet läsa både Latinsk och Swensk Styl.

Sedan Lärjungen någorlunda kan skrifwa en Rad och Mening efter Föreskriften, gifwer Skolmästaren honom munteligen Frågor at skrifteligen medelst egit Eftersinnande beswara. Til Exemp. hwad Utväg tager Gossen då han är hungrig? Han lär då skrifwa til Swar: Jag beder min Moder wara så god och gifwa mig Mat, o. s. w.

Skrifwande uphjelper Minnet och skärper Eftertanken; derföre måste också icke sällan och icke litet skrifwas. Men man måste ofta ombyta Sätt och Ämnen: än afskrifwa små Historier, Fabler, Verser och Tänkespråk; än wänjas at författa och upsätta Bref och smärre Berättelser om hwad man lärt, hört eller sett.

At Ungdomen må blifwa wand wid flera skrifna Stylars läsande, kan Skolmästaren beqwämligen göra en liten Samling af särskilde Handskrifter eller inrätta en Skol-Stambok, och medelst nyttjande deraf berörde Öfning erhållas.

8.

Af mycken Angelägenhet är det, at wäl underrätta Ungdomen uti Räkande, och at kunna sluta en liten Hushålls-räkning. Alle Exempel böra först på en Räknetafra eller Papper uträknas af Lärjungen, sedan öfwerses de af Skolmästaren, och sluteligen inskrifwas redigt och prydligt i en dertil inrättad Bok, som hwarje Lärning för Framtiden gömmer.

III STYCKET.

Om Läsningstiderna och Förhör.

1.

Uti widlöftiga Soknar synes Underwisningen beqwämligast ske Rotewis, fler eller färre Rotar sammanslagna, där Skolmästaren infin- ner sig efter den Ordning och det Antal af Dagar, som Kyrkeherden med Soknemännen utstaka.

2.

På lika Sätt underställes deras Bepröfwande, om ej Underwisnings- Året tjenligast fördelas i 2:ne Delar, nämligen Januarius, Februarius, Mars — och October, November, December, då i alt hwad föreskrifwit är blifwer underwisadt, undantagande någon betydlig Anledning uti Landthushållningen.

3.

April, Maji, Augustus och September blifwa altså Frimånader; men i Junii och Julii Månader gör Skolmästaren et Besök kring alla Rotar, at förhöra de Barnen gifna Läxor, och at föreskrifwa dem nya til in- fallande wanlige Läsningstiden.

4.

Förnämligast är det ock under sistnämnde Besök i Junii och Julii Månader, som Skolmästaren gifwer Underwisning uti Landthushåll- ningen, hwartil han förut lemnat Ungdomen Anledning, och Ungdomen jämwäl, under de två föregående Frimånader, haft Tilfälle til en Del se werkställas under Wärbruket, så wäl som wid andra Landtmanna- Förrättningar. Då nu tillika Skolmästaren underwisar om Skörd och Bergning, med mera: så får Ungdomen snart derefter äfwen Tilfälle at alt sådant under Werkställningen efterse och öfwerwäga. Äfwen är ock berörde Tid tjenlig til Naturens närmare Betraktande, hwartil han förut gifwit Anledning af de Samlingar han bör göra och altid hafwa til hands af Soknens Örter, Växter, Stenarter och mera dylikt af Soknens Alster, som kan samlas, inläggas och förwaras.

5.

Will någon hafwa sine Barn äfwen under Frimånaderne underwiste, lär Skolmästaren det ej underlåta, då han derföre af Föräldrarne sär- skildt förnöjes.

6.

Den Dag som Underwisningen börjas på hwarje Del af Året, böra, så mycket någonsin möjligt är, alle Barn infinna sig, antingen de redan trädt i Skolan eller för förste Gången skola göra det. Annars hindras både Barnen och Skolmästaren i Underwisningen. Ej må gärna något Barn begynna at gå i Skolan, förr än det är 6 År gammalt. Alle böra hafwa enahanda Läroböcker.

7.

Wid Mars Månads slut hwarje År, anställes allmänt Förhör med Skol- Ungdomen, i närvaro af Kyrkeherden och Soknens Äldste, samt alle andre som åstunda Förhöret biwista. Öfwer Förhöret hålles en Antek- ning eller et kårrt Protocoll, som tjenar at wid nästa Års-Förhör jäm- föras, och at wisa Wederbörandes Flit och Framsteg. Et mindre Förhör hålles wid December Månads slut. Wid bägge kunna de Lärjungar, som wisat Flit och gjordt Framsteg, hedras och upmuntras medelst Upflytt- ning til Säten och Afdelning, i följe af I Stycket 6:te Punkten.

IV STYCKET.

Om Belöningar och Näpst.

1.

Skolmästaren njuter sjelf den Belöning då han gör sin Flit, at se wäl anförda Lärjungar blifwa nyttige både för sig sjelfwa, så wäl som

åt Församlingen och Fäderneslandet: han skall finna sig hedrad och hågkommen af alle förståndige Medborgare, och Gud skall wälsigna honom.

2.

Samma Belöning njuta äfwen alla flitiga Lärjungar, såsom en Frukt i Framtiden af deras fortsatte Flit. Men för det närwarande på Öfningsvägen, bör en flitig Lärjunge omtalas, berömmas, och få et högre Rum ibland sine Medlärjungar wid de Förhör som anställas.

Och i Anledning af förberörde Protocoll, som til Sällskapet för Allmänne Medborgerlige Kunskaper blifwer insändt, will samma Sällskap ihågkomma både Skolmästaren med någon tjenlig Belöning, så wäl som ock skänka något Belönings-tecken til den af Lärjungarna, en af hwardera Könet, som utmärkt sig, ej uti en blott Utanläsning, utan i wisad Flit och Eftertanka hwad Swar och Berättelsers Afgifwande i Kunskaperne beträffar.

3.

Den Tröge och Wanartige har deremot något sådant, som förenämndt är, ej at wänta. För sin Efterlåtenhet bör Skolmästaren först (såsom en tålmodig och mild Fader, hwilken han alltid bör söka at likna) göra honom wänliga Föreställningar: ty det är med Wänlighet eller Saktmod och Lämpa som man ofta och bäst winner, hwad med Hårdhet, som snarare förhärdar, icke kan ernås. Men hjälper ej sådant, då måste en sådan Lärjunge alfvarsammare taltalas.

4.

Äro sistnämnde Hjelpemedel icke tilräckelige, måtte swårare Medel gradwis nyttjas, såsom at ombära sin Frukost, at icke få deltaga i sine Medlärjungars Nöjen wid Fristunder, eller stå i Skamvråen at skämmas, eller ändteligen at ensam inneslutas på half Tima och mera uti något obehagligt Rum.

5.

Hjelper icke föregående, äfwen som när större Fel begås, då måste den hårda Skolagan tilgripas, och wisse Slag gifwas efter Sakens Beskaffenhet; men för all ting bör Skolmästaren då akta sig före, at låta märka någon den minsta Arghet, utan twärtom beklaga at den Felande sjelf wällat et sådant Förfarande med sig: för dess mera Ordning skull och för at gifwa dess större Wigt åt en sådan Aga, bör den ske i en eller två gode Mäns Öfwerwaro. Ytterst och så wida en sådan elak Ungdom

icke låter genom hårde Straff rätta sig, förwises den utur Skolan på kårtare eller längre Tid.

6.

Skolmästaren må aldrig afskräcka sina Lärjungar ifrån deras oskyldige Nöjen wid ledige Stunder: de äro en naturlig och helsosam Belöning för vår Möda. Han bör ock stundom anständigt deltaga deruti, samt underwisa Barnen at med Försigtighet, Urwal och på bästa Sätt slike Nöjen anställa, då han dertil finner Tilfalle; men utan alt Twång. Derigenom förwärfwar Skolmästaren sig också Ungdomens Kärlek, Olägenheter undwikas, och Ungdomen winner mera Glättighet, Håg, Helse och Kroppsstyrka.

Föregående Fyra Stycken af denna Underwisning, böra wid hwarje Läse-Termins början för Skol-Ungdomen upläsas och förklaras.

V STYCKET.

Om Skolmästarens Utkomst.

1.

Skolmästarens visse Inkomst är den, som antingen stadgad blifwit vid redan inrättade Skolar, eller den som vid ny Inrättning kan vidtagas, och hvartil Förslag blifwit upgifwit uti I. Bandet VI. Stycket af *Sällskapetets Skrifter för allmänne Medborgerlige Kunskaper* Sidan 214. Men utom alt detta kan en Skolmästare genom Omtänksamhet sjelf förbättra sin Utkomst.

Ordning, Sparsamhet, Flit och Förnöjsamhet, göra ej allenast Utkomsten tilräckelig, utan ock ofta bereder en skälig Förmögenhet. Dessa fyra Dygder bör altså Skolmästaren både til sin egen Fördel *högeligen* beflita sig om, och jämwäl *ständigt* förehålla sina Lärjungar. Och utom desse Dygder blifwa de störste Inkomster icke tilräckelige.

2.

Ordning utgör ej allenast Prydligheten i alt, utan jämwäl bespar den kostbare och vinningsgifwande Tiden, samt medför at alt kan äga längre Bestånd och gifwa en varaktigare Nytt. Där ingen Ordning är, där ser allting obehagligt och föraktligt ut: Tiden förspilles då man icke vet hvarest man skall ingenfinna sine Saker: alt vräkes, vårdslösas, förfaller, förkommer, och kan ej utan Tidspillan eller Möda och Kostnad åter ersättas.

3.

Sparsamhetens försummande eller *Slöseri* som är detsamma, är en verkelig Synd: ty emedan alt är et Lån af Gud, har ingen Dödelig någon Rättighet at förslösa något. En enda Knappnål til Exempel, har ej utan Tid och Möda tilkommit: hvilken Orätt är då ej at vanvårda eller försmå så dyrbara Ting som Tid och Möda, och huru nyttig ja oomgängelig är ej ofta en enda Knappnål?

Den som ej är nyckter och måttelig, han slösar ännu mer, ty han syndar äfven på sin Kropp, emedan han derigenom tilskyndar sig *Ohelsa* och *Förakt*. Alt *Slöseri* förstör i Dag hvad som kunde sparas til i Morgon eller tils Olsmässan, eller til Sjukdomsdagen, och den Odygden är en hemlig Tjuf, som småningom och omärkeligen förorsakar en alt större och större Brist, och förr eller senare Fattigdom och Uselhet.

4.

Til *Flit* hörer ej allenast Arbetsamhet, utan äfven en munter Beredvillighet och Tjenstaktighet. Arbetsamheten medför både Inkomst, och jämväl Helse, ja en oförfalskad Glädje öfver våre Händers Verk. Beredvilligheten och Tjenstaktigheten åstadkommer, at man blifver gerna efterfrågad och ålitad, och ej allenast belönt efter Beting, utan ock deröfver ej sällan hågkommen med någon Gåfva. Men Gåfvor som man kryper eller tigger sig til, äro både obehagelige för Gifvaren, och minska äfven Tagarens Vördighet och Aktning: man anser honom då för en Stafkarl och Stackare.

5.

Förnöjsamhet eller at vara nöjd med sin Lott, är i Timligheten det högsta Goda, och gerna en Följd af redan nämnde Dygder. Förmonerne som flyta deraf äro: at man icke täres af Afund öfver andras större Lott: at man ej gör sig obehaglig för andra medelst ideligt beklagande öfver ringe Vilkår: at man tvärtom är glad och tacksam, och at man följakteligen snarare hjälpes än en annan som är missnöjd, tvär och trög.

6.

Om ej särskild Föreläsning under Frimånaderne skulle gifvas at öka Skolmästarens Inkomst, så skaffar Omtänksamhet dock andra Utvägar at, så väl under berörde Tid som vid andre iedige Stunder Året om, få Förtjenst. Man vill upgifva några Anledningar, hvaraf Skolmästaren kan välja hvad som instämmer med hans Håg och Ortens beskaffenhet.

Har Skolmästaren lärdt någon Konst eller Handtverk, så gifver det Inkomst: dock äro gängande Handtverk föga passande för en Skol-

mästare; men Arbeten hemma hos sig, såsom Svarfvande, Snickrande, Laggkärls hopsättande, Tilverkande af gode Landtmanna-Redskaper och Fisketyg, Förfärdigande af Ur, smärre och finare Metall-Arbeten, samt Målerier och flyttbare Sakers Anstrykande, kunna hvar för sig vara nog tjenlige. Särdeles är Plantering samt Skötsel af Bärbuskar och Frukt-trän, med måttelig Tids Användande, mäst lönande, äfven som Biskötsel.

Är Stad och Apothek nära, kan Skolmästaren och hans Barn samla Bär, friska Blommor, Färge- och Apothekare-Växter til Afsättning. Han kan företaga sig smärre Upodlingar, som altid äro lönande, och hvarom han ej torde sakna Tilfällen at med Soknens Invånare öfverenskomma. I öfrigt lär väl ock stundom något kunna förtjenas med Renskrifnings- och andre små Skrifnings- och Räknings Göromål. Så vidt Stadgar nu eller framdeles tillåtandes varda, skulle en liten Handel med hvarjehanda smärre Behof, såsom Tobak, Nålar, Peppar m. m. kunna gagna både Skolmästaren, Soknen och omkring varande Städer.

Ändteligen skulle ock Skolmästarens Hustru kunna bidra til egna Fördelar, ej allenast genom den Undervisning hon Soknens Flickor kan gifva, utan ock om hon lärde sig Jordgumme-Konsten. Hon kunde äfven betjena med Söm, med Knöppling, med Matlagning vid Allmogens högtidligare Tilfällen; hon kunde äfven Året öfver hålla en liten Handel med smått Bakverk, o. s. v.

*Lifvets Omsorg, Lifvets Möda,
Många älda Fruktar bär,
Hvaraf Dygden hämtar Föda
Och som löna dess Besvär.*

*Lättjan, Lastens Mor, bereder
Ånger, Saknad, Qual och Gråt;
Oskuld, Frid och üdla Seder
Följa Idogheten åt.*

Stockholm, Tryckt hos Johan A. Carlbohm, 1796.

Oversättningar. Förkortningarnas upplösning.

Anses = mottages; artes liberales resp. serviles = fria resp. slaviska konster. Beslut = slut, avslutning; besynnerliga = särskilda. Catalogus præsentium = förteckning över de närvarande. De medlersta tider = medeltiden; determinera studiorum et vitæ genus = bestämma studieväg och yrkesval. Education = fostran; ego novi nostros = jag känner mina landsmän; employera = använda. Facile = lätt; f. = folio, sida; försiktighet = klokhet. Gewohnheiten = vanor; GLA = Göteborgs landsarkiv. Halliska barnhuset = Franckes barnhus i Halle; hisliga = hiskligt. Indrægter = intäkter, inkomster. KB = Kungliga biblioteket; krok = plog. LUB = Lunds universitetsbibliotek. Medici = läkare. Non minor est virtus quam quærere parta tueri = väl bevara förvärv är ej ringare dygd än förvärva. Pastor loci = ortens kyrkoherde; pialtot Leverie = trasigt livré; præceptor = lärare. Quando me satietas capit urbis, rus peto! = när jag blir utled vid staden, söker jag mig till landet (Terentius); quodlibet = vad som helst. RA = Riksarkivet. Scavoir [Savoir] du monde = världskänedom, geografi; SO = skolordning, läroverksstadga; spectakel = skådespel, interiör; SSA = Stockholms stadsarkiv. Tom = anlag. Utställd = ställd på framtiden, uppskjuten. ULA = Uppsala landsarkiv; UUB = Uppsala universitetsbibliotek. Vere prius volucres taceant, æstate cicade etc. = förr skall du få fåglarna att låta bli att sjunga om våren, sångstritarna om sommaren (än...); wishet = visshet; wist = visst. ÅSU = Årsböcker i svensk undervisningshistoria, utgivna av B. Rud. Hall.

FT = Folkskolläraernas Tidning. KÅ = Kyrkohistorisk Årsskrift. SDA = Strängnäs domkapitels arkiv. TjPU = Tidskrift för praktiska ungdomsskolor. UNT = Uppsala Nya Tidning. UUA = Uppsala universitets arkiv.

Personregister.

Adolf Fredrik, s. 24.
Aesopus, s. 93.
Afzelius, L. P., s. 145.
Agrell, Elisabeth Maria, s. 41.
Agrell, E., s. 157.
Agrell, L., s. 41.
Ahlelöf, J., s. 60, 61.
Almquist, E. A., s. 171.
Alstrin, E., s. 20.
Alströmer, J., s. 61.
Anderberg, R., s. 4, 5, 6.
Anders Klockare, s. 56, 57.
Andersson, B., s. 36.
Annerstedt, Claes, s. 7.
Anrep, J. G., s. 13.
Arfwidsson, J., s. 43, 45.
Arnold, Gotfr., s. 80.
d'Arriès, M:me & M:r, s. 145.

Aurelius, P., s. 71.
Aurivillius, P. F., s. 136, 138.
Bacon, Francis, s. 106.
Barchæus, A. G., s. 53, 57, 63.
Benzelius, C. J., s. 126.
Benzelius, E., s. 19, 21.
Benzelius, J., s. 11.
Benzelstierna, G., s. 21.
Berch, A., s. 5.
Berg, Chr., s. 128.
Berg, Fr., s. 4, 6.
Berghult, A., s. 21.
Bergman, T., s. 131.
Bergquist, J. P., s. 177.
Bergquist, B. J:son, s. 7, 15.
Bergsten, E., s. 147, 149, 156, 157.
Bergström, C., s. 157.
Bexell, J. G., s. 37, 39, 41.

Bexell, S. P., s. 37, 39, 41, 47, 73, 167.
Binet, A., s. 3.
Blekman, handlande i Varberg, s. 73.
Blom, I. R., s. 171.
Blumenthal, H., s. 14.
Bobeck, K. J., s. 125.
Boerhaave, H., s. 106.
Boëthius, D., s. 129, 136, 138, 143.
Borchers, Chr., s. 16, 17, 19.
Borg, P. A., s. 144.
Bourdonniere, J. Fr. de la, s. 137.
Brag, C. J., s. 53, 65, 69.
Brahe, Tycho, s. 86.
Brander, F. R., s. 156.
Brander, T., s. 5.
Brinkmann, C. G. von, s. 171.
Britelli, Sigrid Amalia, s. 171.
Bromé, J., s. 9.
Broocman, C. U., s. 123, 124, 155, 156, 157, 159, 160, 178, 179.
Browallius, A., s. 105.
Browallius, J., s. 1, 36, 105—109.
Bruzelius, J., s. 145.
Brändström, P., s. 124, 159, 176, 179.
Bugge, F. M., s. 179.
Bygdén, A. L., s. 21, 23.
Böttiger, L. F. C. M., s. 41.
Carl XIV Johan, s. 171.
Carlbohm, J. A., s. 193.
Carleson, C., s. 36.
Carlsson, W., s. 6, 7, 109.
Cawallin, S., s. 9, 21.
Chompre, fransk författare, s. 98.
Chorin, M., s. 43.
Christiernin, P. N., s. 129.
Christian VI, s. 58.
Christus, s. 55.
Comenius, J. A., s. 115.
Cornelius Nepos, s. 72, 152.
Crusenstolpe, ätten, s. 43.
Curtius, Quintus C. Rufus, s. 136.
Cygnaeus, Uno, s. 32, 50, 178.
Dahlberg, E., s. 39—40.
Dahlbom, H., s. 63, 98, 99.
Dahlin, B., s. 145.
Dahlström, J. F., s. 145.
Dalgren, L., s. 49.
Dalin, Olof von, s. 36.
Daries, J. G., s. 32.
David, s. 55.
Djurberg, D., s. 152, 153.
Don Ranudo, s. 79.
Drissel, J. D., s. 138.
Duhre, A. G., s. 123.
Döbeln, E. F. von, s. 70.
Döbeln, J. J. von, s. 11.
Ehrenholm, Elisabet, s. 107.
Eklund, E., s. 4, 36, 107, 109.
Ekman, P. A., s. 131.
Elgenstierna, G., s. 13, 165.
Elovson, H., s. 73.
Enbom, P., s. 35.
Engelbrecht, J. F., s. 149, 150, 152, 153, 154.
Enhörning, P. M., s. 130.
Erasmus Montanus, s. 79.
Euclides, s. 154.
Falk, A., s. 127.
Fant, A. M., s. 137.
Fedke, Myn Heer, s. 82.
Feint, Anna Lisa, s. 15.
Fernmark, älderman i Sthlm, s. 34.
Fischerström, J., s. 33.
Flygare, G., s. 129, 136, 138, 140.
Follén, J. E., s. 124, 125, 127, 137.
Francke, A. H., s. 194.
Fredrik IV, s. 58.
Frondin, B., s. 143.
Frykstedt, J., s. 131.
Frænell, A., s. 157.
Fröbel, F., s. 32.
Frölén, F. A., s. 127, 165, 166, 167, 171, 175, 179.
Garve, Chr., s. 168, 169, 170, 171.
Gedike, F., s. 152, 153, 155.
Geijer, E. G., s. 130, 131.
Gellerstedt, A. W., s. 177.
Giese, A., s. 14, 15, 105, 123.
Gjölander, L. D., s. 130.
Glanberg, P., s. 11.
Gnosperia, Anna Dorothea, s. 21.
Gnosperia, Anna Magdalena, s. 14, 26.
Gnosperia, (von Wiler) Dorothea, s. 16, 23.
Gnosperia, Dorothea Elisabeth, s. 14.
Gnosperius, Georg, s. 17.
Gnosperius, Gotfr., s. 16.
Gnosperius, Jacobus, s. 16, 17, 23.
Gnosperius, Jacobus Theodorus, s. 16.
Grandelius, E., s. 145.

- Grevesmühl (Grefsmöhl), H., s. 14, 15.
 Grimbeck, J. G., s. 51, 72.
 Grimberg, J., s. 40, 41, 42.
 Gröndell, P., s. 48.
 Gustaf III, s. 34.
 Gyllenborg, C., s. 19.
 Gyllenborg, J. H., s. 173.
 Hacksell, J. E., s. 128, 171.
 Hacksell, O., s. 171.
 Hagström, K. A., s. 21, 127, 165, 171, 173, 175, 177, 179.
 Hall, B. Rud., s. 9, 17, 39, 41, 49, 69, 123, 146, 147, 157, 179, 194.
 Halling, C. C., s. 21.
 Hallman, C. G., s. 21.
 Hallman, J. G., s. 21.
 Hammar, Anna, s. 50.
 Hammar, Anund, s. 1, 10, 11, 29, 36, ff. 74, 97.
 Hammar, Arnold, s., 37.
 Hammar, Elias, s. 73.
 Hammar, Elisabet, s. 73.
 Hammarsköld, L., s. 47.
 Hamnlund, L., s. 157.
 Hamnström, E. A. D., s. 137, 139.
 Harberg & Hesselberg, s. 74.
 Hauswolff, J. C., s. 12, 13.
 Hebbe, P. M., s. 51.
 Hedenblad, D. A., s. 140, 141.
 Hedin, Greta, s. 179.
 Hedin, S. G., s. 127.
 Hedström, Elof, s. 49.
 Hernlund, H., s. 3, 4, 6, 7, 13, 15, 23, 27.
 Herrlin, A., s. 6, 7, 15.
 Heynatz, J. F., s. 153.
 Hildebrand, A., s. 6, 13, 17, 34, 163.
 Hindersson, N., s. 49.
 Hjerta, C. D., s. 129, 131, 132, 134, 136.
 Hjerta, L. J., s. 131.
 Hjort af Ornäs, C., s. 131, 132.
 Hjortsberg, D., s. 128, 165.
 Hjortsberg, Margareta Elisabet, s. 125.
 Hochschild, R. F., s. 143.
 Hof, Sven, s. 29.
 Hofberg, H., s. 13.
 Hofmeister, A., s. 15.
 Holberg, L., s. 79, 95.
 Holmström, Selma, s. 94.
 Homan, C., s. 42, 44, 45, 46.
 Horn, A., s. 19.
 Horrn, Joh. Laur., s. 19.
 Hultin, A., s. 4—7.
 Hultin, C. E., s. 130, 131, 133, 135, 136.
 Hübner, J., s. 14, 15.
 Hårdberg, Fru, s. 141.
 Härleman, C., s. 42, 43.
 Högmärk, P., s. 157.
 Höjer, J. C., s. 123, 124, 125, 160, 161, 177.
 Ihrman, Helena, s. 30.
 Ihrmark, O., s. 174, 175.
 Jacob, patriark (1 Mos. 27 ff.), s. 17, 18.
 Jacobson, G., s. 105.
 Jansonius, A., s. 8, 9.
 Jæderholm, G. A., s. 4, 5, 6.
 Jönsson, M., s. 49.
 Jönsson, Y. E., s. 47.
 Karl XII, s. 125.
 Karlsson, K. F., s. 125.
 Keller, P., s. 8.
 Kinmark, E., s. 129.
 Kjellén, N. A., s. 145.
 Knape, O., s. 37.
 Knös, A., s. 145.
 Koppe, J. B., s. 152.
 Kosegarten, J. G. L., s. 15.
 Kraftman, J., s. 50.
 Kökeritz, C. G., s. 157.
 Laban (1 Mos. 29 ff.), s. 18.
 La Fontaine, Jean de, s. 153.
 Lagerbom, rådman i Varberg, s. 44, 53, 71.
 Lagergren, E., s. 127.
 Lagerholm, J., s. 125, 127, 129, 135, 149, 165.
 Lamberg, E., s. 68, 70.
 Landberg, P., s. 49.
 Landquist, J., s. 130.
 Leczinsky, J. E., s. 172, 174, 175.
 Leffler, E. D., s. 136.
 Leibnitz, G. W. von, s. 106.
 Leinberg, K. G., s. 109, 169.
 Leopold, C. G., s. 171.
 Lewenhaupt, A., s. 125.
 Lewenhaupt, E., s. 21, 23.
 Lidner, Bergt, s. 27, 73.
 Liedgren, E., s. 131.
 Lilliehök, C. M., s. 97.
 Lindblad, C. A., s. 131, 135, 136, 138, 139.
 Lindström, J. P., s. 157.
 Linné, Carl von, s. 28, 106, 107, 156.
 Linnelöf, J., s. 145.
 Linneus, S., s. 145.
 Litzén, A. Rob., s. 37, 39, 73.
 Ljungfelt, C. H., s. 12, 13.
 Ljungfelt, Magnus (jun.), s. 12, 13, 14.
 Ljungfelt, Magnus (sen.), s. 12, 13, 14.
 Locke, John, s. 7, 106.
 Lostbom, J., s. 128.
 Lot (1 Mos. 19), s. 184.
 Lovisa Ulrika, s. 25.
 Lundblad, J., s. 153.
 Lundén, G. E., s. 4, 5, 6.
 Lundh, Herbert, s. 141.
 Lundin, A. H., s. 13.
 Lundmark, J., s. 130, 138.
 Lundström, A., s. 136, 138, 140.
 Luther, Martin, s. 42, 43, 152, 180, 187.
 Lüdeke, J. A. A., s. 17.
 Lüders, P. E., s. 62.
 Mallet, F., s. 132.
 Mathsson, P. E., s. 154, 155, 163.
 Merckel, Jacob, s. 109.
 Metaxa (grek), s. 47.
 Miltiades, grekisk fältherre, s. 72.
 Modèer, A., s. 180.
 Momma, P., s. 23.
 Moræa, Sara Elisabet, s. 106.
 Morus, Thomas, s. 81.
 Murberg, J., s. 124, 125.
 Murray, Adolph, s. 132.
 Murray, Andreas, s. 6, 7, 27.
 Möller, Bert, s. 39, 41, 47, 51, 57, 63.
 Möller, J., s. 152.
 Naucér, G., s. 132, 135, 138, 139.
 Neikter, J. F., s. 136.
 Nernst, C., s. 155.
 Newton, Isaac, s. 106.
 Nilsson, N., s. 180.
 Nilsson, P., s. 49.
 Nisser, S. C., s. 166, 167, 170, 173, 174, 175, 177, 178.
 Norberg, O., s. 6, 7.
 Nording, Beata, s. 173.
 Nording, Carl David Georg, s. 173.
 Nording, Daniel Gustaf, s. 137, 143, 149.
 Nording, Daniel Jonas, s. 124, 125, 127, 129, 134, 148.
 Nording, Georg, s. 124, 125.
 Nording, Jonas, s. 124.
 Nording, Jonas Georg, s. 1, 123 ff.
 Nording, Margareta Elisabet, s. 125, 126, 127, 173.
 Nordlund, K., s. 109, 178.
 Nordmark, Z., s. 136.
 Nybohm, H. L., s. 28, 29.
 Nylander, E., s. 179.
 Oelreich, Nils von, s. 26, 74, 109.
 Ohlson, Nils G., s. 5, 6, 7, 123, 169.
 Olin, H. G., s. 38, 39.
 Oudkerk, Myn Heer, s. 82.
 Ovidius, Publius, s. 76.
 Paban, L., s. 145.
 Papke, C., s. 10—13.
 Papke, J., s. 12, 14—16.
 Paulus, apostel, s. 43.
 Pestalozzi, J. H., s. 32, 50, 99.
 Pettersson, S., s. 37, 39, 73.
 Pihlsson, borgmästare i Varberg, s. 44.
 Planck, H., s. 10.
 Polhem, Chr., s. 123.
 Porath, C. C., s. 138.
 Post, H. H. von, s. 164, 165.
 Pärsson, O., s. 49.
 Rachel (1 Mos. 29 ff.), s. 17, 18.
 Ranft, Johanna Margareta, s. 148, 149.
 Redin, student i Lund, s. 11.
 Regnér, G., s. 156.
 Reuterholm, N., s., 106, 107.
 Richardson, J., s. 39, 71.
 Risell, Chr. s., 49.
 Ristell, N., s. 128, 136, 138.
 Rogberg, S., s. 13, 15.
 Roman, C. G., s. 36.
 Rosén, Anna, s. 50.
 Rosén, J., s. 38, 39, 40, 47, 50, 51, 61, 68, 73, 97, 98.
 Rosenblad, M., s. 157.
 Rosenstein, C. von, s. 168, 170.
 Rousseau, J. J., s. 59, 68, 69.
 Rudbeck, O., s. 123.
 Rudbeckius, J., s. 48.
 Rudéen, Th., s. 11.
 Rudenschöld, Th., s. 170, 178.
 Ruder, G., s. 1, 3 ff. 36, 48, 107, 109, 123.
 Ruder (f. Ihrman), Helena, s. 30, 34.
 Ruder, Helena, s. 30, 31.
 Ruderich, G., s. 6, 7.
 Ruders, C. I., s. 30, 34 f.

Rydellius, A., s. 6, 7, 10, 11, 12, 19.
 Röding, R., s. 37.
 Römer, Clara, s. 148.
 Sahlin, E., s. 3, 4, 6.
 Sahlström, Margareta, s. 27, 30.
 Salomon, Chr. P. D., s. 46, 47.
 Salomon, Otto, s. 32, 50.
 Salvén, E., s. 73.
 Samuelsson, S. H., s. 129.
 Sandell, A., s. 130.
 Sandell, E., s. 130.
 Sandklef, A., s. 71, 73.
 Sauer, C., s. 10.
 Schillén, G., s. 157.
 Schneider, A. Chr., s. 145.
 Schröckh, J. M., s. 152, 153.
 Schück, H., s. 130, 131.
 Schuster, D., s. 149, 173.
 Schüttner, E., s. 157.
 Schönberg, A., s. 125.
 Siegvall, H., s. 4—6.
 Silfwercrantz, J., s. 123.
 Silverstolpe, G. A., s. 124, 144, 146, 177, 179.
 Silvius, J., s. 124, 125, 159.
 Sjöfors, O. Th., s. 125, 178.
 Sjöstrand, D., s. 35.
 Sjöstrand, W., s. 5—7.
 Sjöström, C., s. 6—8, 13, 37, 41.
 Skarstedt, C. W., s. 37, 39, 43, 45, 47, 71, 73.
 Slöya, Anders, s. 93.
 Spann, C. F., s. 147, 148, 150, 152, 154, 155, 161.
 Steen, C. D., s. 124, 125.
 Stenbeck, P., s. 31.
 Streling, J., s. 152.
 Stricker, J. C., s. 13.
 Stridsberg, C., s. 35, 124, 125, 152, 153, 176, 179.
 Strindberg, Axel, s. 35, 59.
 Strömner, A. C., s. 41.
 Strömwall, S. G., s. 6, 7, 10—15, 36.
 Sundberg, G., s. 3.
 Sundius, M., s. 11.
 Swab, A., s. 131, 138.
 Svanberg, G., s. 130.
 Svanljung, S., s. 170.
 Swebilius, O., s. 152.
 Swänsson, A., s. 49.
 Sylwan, O., s. 51, 52, 56, 69.
 Söderberg, A., s. 21.
 Söderskog, P., s. 145.
 Terentius, Publius, s. 88.
 Tessin, C. G., s. 26.
 Thenstedt, N., s. 123, 124, 179.
 Thigurell, C. F., s. 145.
 Thunberg, A., s. 137.
 Tingstadius, J. A., s. 136, 139, 164, 176.
 Tinkel, rådman i Varberg, s. 53.
 Tode, G., s. 147, 148, 152, 153, 155.
 Toftén, J., s. 36.
 Torsk, L. H., s. 138.
 Tranchelius, J., s. 43.
 Triewald, M., s. 91.
 Troil, U. von, s. 132.
 Trolle-Bonde, G., s. 173.
 Trozelius, C. B., s. 60.
 Uddén, J., s. 145.
 Viereck, C. F., s. 145.
 Vormbaum, R., s. 69.
 Vougt, G., s. 172.
 Wahlfisk, J., s. 167.
 Wallerius, J. G., s. 156.
 Wallin, J. O., s. 130, 131.
 Wallin, Jöran, s. 19, 42, 43, 45, 46.
 Warburg, K., s. 27.
 Warne, A., s. 59.
 Wassenius, B., s. 86.
 Westdahl, C., s. 9.
 Westén, A., s. 13.
 Wiberg, A., s. 33, 41, 48, 51, 65, 97, 123, 125, 157, 159, 161, 177, 179.
 Wieselgren, H., s. 131.
 Wiler, Dorothea von, s. 16, 23.
 Winbom, J. A., s. 151.
 Winge, G. A., s. 128.
 Witte, S., s. 9—10.
 Wolff, Chr., s. 106.
 Wollin, husägare i Stockholm, s. 34.
 Wrede, H. J., s. 97.
 Wulff, J. D., s. 175.
 Wurmb, Fr. Chr., s. 124, 125.
 Wählin, O. Chr., s. 152, 153, 177, 178, 179.
 Young, engelsk släkt, s. 137.
 Åberg, P., s. 11.
 Åkerstein, E., s. 176, 177.
 Örnköld, P. A., s. 126.
 Österbladh, K., s. 7, 105.

EFTERSKRIFT.

I ÅSU ha nu och då ingått spridda inslag av reformpedagogik; så exempelvis i n:r 5, 10, 17, 18, 20, 25, 32, 42—43, 44, 49, 53, 62, 63. Volym 33 var fylld av Reformpedagogik från 1600-talet, av Gustaf II Adolf, Skytte, Ratic, Comenius m. fl. Åt sjuttonhundratalets Reformpedagoger ägnades i föl ett band om A. Modéer och J. C. Höjer av licentiaterna N. Nilsson och A. Wiberg, och i år har jag lyckats förmå den sistnämnde att utge ett och annat ur sitt förråd av avskrifter från och undersökningar om det nämnda seklets pedagoger, varvid ock kunnat komma till användning några av de kopior, jag haft liggande under decennier i väntan på att de skulle bli tryckta. Bland de sistnämnda märkas de avskrifter av Modéers statutförslag och anvisningar, som här intagas såsom bilagor i slutet av boken, som helst borde ha ingått i ÅSU 64 i samband med lic. Nilssons nämnda undersökning men som jag då icke hade råd att trycka. (De båda akterna funnos icke avskrivna men väl omnämnda uti lic. Nilssons manuskript.)

Hade ekonomien tillåtit, skulle vi velat i föreliggande volym taga in bland annat 1760 års förslag till läroverksstadga, Ruders uttalande därom (Gefle läroverks utlåtanden ingår i ÅSU 68) samt uppsatser om Patriotiska sällskapet och om Broocman.

Jag framför ett varmt tack till Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryörening för ekonomiskt understöd till denna volyms utgivande.

B. Rud. Hall.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

till andra volymen i serien reformpedagoger.

	sid.
III. Bidrag till Gustaf Ruders biografi	3
IV. Anund Hammar och några ur hans vänkrets:	
a. Om Anund Hammar, en pedagogisk tänkare under frihetstiden	36
b. Anund Hammar, Tankar Om Svenska Barn	74
c. Anund Hammar, Förslag at förena Scholor med Werkstäder	95
d. Två reformvänner i Hammars krets: lektor J. Rosén och konsul H. Dahlbom	97
V. Browallius' »Tankar». Med en kortfattad inledning av A. W—g	105
VI. Om Jonas Georg Nording	123
Bilagor till N. Nilssons avhandling om Modèer i ÅSU 64, s. 43—44:	
1. Utkast til Reglor för Sokne-Skolar	180
2. Anledning För Socken-Skolmästare Til deras angelägna Sysslas beröm- liga Förvaltande	183
Översättningar. Förkortningarnas upplösning.	194
Personregister	194
Efterskrift	199